

В.М. Андріїв, Л.М. Сіньова

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В КРАЇНАХ СВІТУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Київ 2025

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №12 від 25 лютого 2025 року).

Рецензенти:

Амелічева Л. П. - д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

Вишновецька С. В., д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Національного авіаційного університету

Кучма О. Л., д-р юрид. наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Андріїв В.М., Сіньова Л.М.

A 65 Соціальні стандарти в країнах світу: навчальний посібник. 2 видання. Доповнене та перероблене. / Андріїв В.М., Сіньова Л.М – Київ: 7БЦ, 2025. – 448 с.

ISBN 978-617-549-500-1

В навчальному посібнику на основі теоретичних положень та практики застосування міжнародно-правових актів, висвітлюються загальнотеоретичні і практичні проблеми соціальних стандартів в країнах світу. Досліджено правовий зміст міжнародно-правових стандартів прав людини, визначено поняття, зміст і систему соціальних стандартів у сфері праці, соціального забезпечення, освіти, культури, забезпечення житла в країнах світу; мінімальні соціальні стандарти у світовій практиці; соціальні стандарти країн Європи; реалізацію соціальних стандартів у країнах світу.

Навчальний посібник розрахований на студентів, курсантів, слухачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також аспірантів, ад'юнктів, науковців та практичних працівників, які цікавляться проблемами правового регулювання соціального забезпечення.

УДК 349.3

ЗМІСТ

Передмова.....	7
----------------	---

Частина 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ В КРАЇНАХ СВІТУ.....	8
---	----------

Тема 1. Соціальні стандарти: поняття, зміст, класифікація та тенденції розвитку.....	10
---	-----------

1.1. Соціальні стандарти як важлива складова соціально- економічної політики держави.....	10
1.2. Поняття соціальних стандартів.....	17
1.3. Принципи, система та класифікація соціальних стандартів.....	21
1.4. Тенденції розвитку соціальних стандартів.....	25

Тема 2. Міжнародні соціальні стандарти.....	34
--	-----------

2.1. Соціальні права та соціальні обов'язки держави.....	34
2.2. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення.....	38
2.3. Поняття та система міжнародних соціальних стандартів.....	43
2.4. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини.....	59
2.5. Джерела міжнародних соціальних стандартів.....	62

Тема 3. Міжнародні стандарти в сфері прав людини.....71

3.1. Поняття міжнародних стандартів в сфері прав людини.....77

3.2. Види міжнародних стандартів в сфері прав людини.....80

3.3.Регіональні стандарти захисту прав людини.....90

Тема 4. Міжнародно-правові засоби забезпечення стандартів в сфері прав людини.....107

4.1. Міжнародний контроль: процедури і механізми захисту прав людини.....107

4.2. Міжнародні процедури захисту прав людини.....112

4.3. Міжнародні механізми захисту прав людини.....116

4.4. Міжнародна юридична відповідальність за порушення норм про права людини. Міжнародні трибунали.....124

4.5. Роль омбудсмена в забезпеченні міжнародних стандартів в сфері прав людини.....132

Тема 5. Соціальні стандарти в системі соціального захисту населення в країнах світу.....144

5.1. Поняття міжнародних соціальних стандартів у соціальному забезпеченні, їх зміст та гарантії забезпечення.....144

5.2. Соціальні стандарт права на гідний життєвий рівень.....149

5.3. Міжнародні стандарти в сфері соціальної політики.....159

5.4. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.....165

5.5. Соціальні стандарти материнства та дитинства в країнах світу.....195

Тема 6. Соціальні стандарти у сфері праці в країнах світу	207
6.1. Міжнародний соціальний стандарт права на працю: поняття та зміст.....	207
6.2. Міжнародно-правове закріплення прав людини у сфері праці в Конвенціях та Рекомендаціях МОП.....	210
6.3. Стандарти права на справедливі та сприятливі умови праці...	224
6.4. Стандарти організації праці.....	230
6.5. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання працевлаштування працівників.....	236
6.6. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління.....	259
6.7. Ефективність міжнародних трудових стандартів.....	267

Тема 7. Соціальні стандарти якості життя в системі соціального розвитку країн світу.....	284
7.1. Якість життя населення та житлові умови в системі характеристики якості життя.....	284
7.2. Стандарти права на житло в міжнародно-правових актах.....	293
7.3. Загальна характеристика соціальних стандартів рівня життя..	298
7.4. Сучасні стандарти медичних послуг.....	303
7.5. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони здоров'я....	306
7.6. Соціальні стандарти в системі освіти та культури.....	314

Частина 2

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ В КРАЇНАХ СВІТУ

Тема 8. Мінімальні соціальні стандарти у світовій практиці.....	330
8.1. Політика прожиткового мінімуму та мінімального гарантованого доходу в країнах світу.....	330

8.2. Величина споживчого кошика в країнах сучасного світу.....	337
--	-----

Тема 9. Соціальні стандарти в ЄС350

9.1. Європейські соціальні стандарти та новітня політика Європейського Союзу у сфері соціальних прав.....	350
9.2. Європейська система правових актів, що визначають соціальні стандарти прав людини.....	361
9.3. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському Союзі.....	372
9.4. Європейські стандарти організації праці.....	389

Тема 10. Реалізація міжнародних соціальних стандартів. Стандарти в сфері захисту соціальних прав402

10.1. Правовий механізм реалізації міжнародних соціальних стандартів.....	402
10.2. Контроль за додержанням зобов'язань держави по забезпеченню міжнародних соціальних стандартів з боку міжнародних організацій.....	405
10.3. Правові форми захисту прав людини у соціальній сфері.....	412
10.4. Проблеми реалізації міжнародних стандартів у національному соціальному законодавстві.....	424

Передмова

Україна в сучасних міжнародних відносинах стає все більш активним та прогресуючим суб'єктом. Показовим критерієм авторитету держави на міжнародній арені є виконання принципів міжнародного права, зокрема принципу поваги прав людини. Починаючи із 1991 року Україна як незалежна держава приймає участь у розробці міжнародно-правових стандартів прав людини та намагається їх впроваджувати в діяльність суб'єктів публічної влади. Така політика корелюється із положенням статті 18 Конституції України, відповідно до якої зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Впевнений курс України на інтеграцію до європейських співтовариств спонукає все більше звертати увагу на дотримання європейських стандартів прав людини. Як член Ради Європи із 1995 року, відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, наша держава взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на відповідних міжнародно-правових нормах. Суттєвим поштовхом до підвищення рівня правової культури дотримання міжнародних стандартів прав людини стало підписання у 2014 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору», підписаного Президентом України 19 лютого 2019 року.

28 лютого 2022 р., через кілька днів після початку повномасштабної агресії Росії проти України, Київ офіційно подав заявку про членство в ЄС за пришвидшеною процедурою. Звернення було підтримано багатьма лідерами ЄС та безпосередньо Європейським парламентом. У вівторок 1 березня 2022 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію про підтримку надання Україні статусу кандидата, а 10-11 березня це питання обговорювалося на неформальному саміті Європейської Ради в Парижі, на якому лідери ЄС визнали «європейський вибір України».

Історичний хід розвитку України, участь у вирішенні загальнолюдських проблем, процеси глобалізації, обумовлюють стан, за яким питання забезпечення прав людини повинні обговорюватися на загальнонаціональному просвітницькому рівні. В провідних західних університетах курси із міжнародно-правових стандартів прав людини, соціальних стандартів в країнах світу викладаються вже багато років, тому досить доречним є опанування дисциплін міжнародного спрямування, підвищення якості та методики їх викладання. Міжнародні події за участі України повинні мати відгососок при викладанні студентам спеціальних курсів із захисту прав людини. Питання розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини багатомірні та залежні від міжнародних процесів. У зв'язку з цим, існує нагальна потреба в оновленні навчальних програм, створенні актуальних засобів навчання, приведення їх у відповідність із загальноєвропейськими вимогами. Тому навчальний посібник, який пропонується до вашої уваги, є намаганням відповідати потребам часу, спробою зафіксувати сучасний стан каталогізації міжнародних стандартів прав людини та механізму їх впровадження у сферу юридичних знань вітчизняного права, а також практику органів публічної влади.

Систематизація зазначених питань сприятиме забезпеченню поінформованості та оволодіння сучасними знаннями щодо становлення міжнародно-правових стандартів прав людини, механізму їх виникнення та закріплення в основних міжнародних

угодах в галузі прав людини, практики застосування в діяльності міжнародних органів та органів публічної влади України. Особливі акценти при вивченні цього матеріалу слід робити на ознайомлення із європейськими стандартами в галузі захисту конвенційних прав і свобод людини, організації роботи Європейського суду з прав людини, а також практики розгляду конкретних справ щодо захисту порушених конвенційних прав громадян України в Європейському Суді. Опанування матеріалу навчального посібника надасть студентам можливість отримати практичні навички із застосування міжнародно-правових стандартів прав людини у майбутній професійній діяльності.

Навчальний посібник «Соціальні стандарти в країнах світу» розрахований на студентів та викладачів закладів вищої освіти юридичного профілю, ним можна користуватися в межах викладання окремих курсів з прав людини інших навчальних закладів. Посібник також стане у нагоді практичним працівникам, працівникам і активістам неурядових організацій, а також всім тим, хто цікавиться правами людини та механізмом їх захисту.

Видання доповнене в Частині 1 новими темами №3 «Міжнародні стандарти в сфері прав людини», №4 «Міжнародно-правові засоби забезпечення стандартів в сфері прав людини», а також тема №6 «Соціальні стандарти у сфері праці в країнах світу» доповнена новими пунктами 6.2 «Міжнародно-правове закріплення прав людини у сфері праці в Конвенціях і Рекомендаціях МОП» та 6.4. «Ефективність міжнародних трудових стандартів».

Частина 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ В КРАЇНАХ СВІТУ

Тема 1. Соціальні стандарти: поняття, зміст, класифікація та тенденції розвитку

- 1.1. Соціальні стандарти як важлива складова соціально-економічної політики держави.
- 1.2. Поняття соціальних стандартів.
- 1.3. Принципи, система та класифікація соціальних стандартів.
- 1.4. Тенденції розвитку соціальних стандартів.

1.1 . Соціальні стандарти як важлива складова соціально-економічної політики держави.

Конституція України закріплює, що Україна є соціальна держава (ст. 1). Це передбачає забезпечення соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина.

Неоднозначність сучасних доктринальних підходів щодо принципів та змісту політики демократичної, соціальної держави, а також сучасні політико-правові події актуалізують необхідність доктринального аналізу та конституційно-правової характеристики України як соціальної держави з метою втілення концептуальних положень в конституційно-правові реалії.¹ Соціогуманітарний зміст і значення спрямованості діяльності соціальної держави, визнання нею суб'єктивних публічних прав людини і громадянина обумовлюють відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Як зазначають деякі

¹Крусян А. Р. Україна як соціальна держава: концептуальні положення та конституційно-правові реалії / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол. ... НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса. // URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/978/Krusian%20Ukraina%20yak%20soz.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

дослідники, держава, як і її органи, не може ігнорувати соціальні права не тільки тому, що це принижує авторитет держави, що зветься соціальною, а й тому, що бездіяльність держави у забезпеченні соціальних прав є протиконституційною.²

Конституційно закріплюється система соціальних прав та свобод людини (ст. ст. 46 – 49 Конституції України), а соціальний захист населення є одним із важливих напрямів діяльності України як соціальної держави. Для забезпечення соціального захисту населення держава має визначати та здійснювати соціальну політику. Основними принципами такої політики є раціональність, соціальна справедливість, рівність, соціальна безпека та реальність. Звідси зміст та обсяг державних гарантій у сфері соціального захисту населення має визначатися на підставі цих принципів. Крім цього, соціальний захист відбувається стосовно тільки тих осіб, які потребують такого захисту, тобто соціальний захист це надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення та комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють факторам, які дестабілізують (інфляції, спаду виробництва, економічній кризі, безробіттю тощо). Соціальна держава не означає всезагальне забезпечення та обслуговування громадянина, але передбачається врахування відповідних індивідуальних чинників, тобто соціальні послуги отримують тільки ті, які цього потребують. Рівень соціальної захищеності людини залежить не тільки від діяльності держави відповідно до її соціальної політики.

Існує певний підхід щодо широкого розуміння соціальної держави як «не лише зобов'язання державних інститутів щодо соціальних проблем, а й соціальних зобов'язань членів суспільства». У цьому контексті важливого значення набуває дійова роль безпосередньо громадянського суспільства та його членів і асоційованих структур. Це пов'язано з тим, що діяльність держави у

²Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості їх реалізації / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 57-61.

цій сфері спрямована на: матеріальне забезпечення (соціальний захист) тих, хто цього потребує, що підтверджується правовою позицією Конституційного Суду України, згідно з якою «соціальний захист пов'язується з неможливістю мати заробіток (трудовий дохід), його втратою чи недостатнім рівнем життєвого забезпечення громадянина і непрацездатних членів його сім'ї»³; встановлення (наскільки це можливо в сучасних умовах розвитку суспільства) соціальної рівності. Така позиція держави доцільна та гуманна, а також відповідає принципу справедливості. Крім того, зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист залежить від фінансово-економічних можливостей держави, тобто надання матеріальної допомоги соціально слабким має відбуватися на основі матеріально-фінансових можливостей держави. Зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист має відповідати принципу реальності, тобто нормативно-правовими актами мають бути визначені тільки ті види та розміри соціальних виплат та інших соціальних пільг, які держава в змозі надати громадянам, виходячи зі своїх ресурсів та на основі принципу балансу інтересів людини, суспільства та держави. Передбачення та закріплення у нормативно-правових актах, зокрема законах держави, державних гарантій, що не виконуються державою, зокрема, через брак державних ресурсів, мають декларативний характер та є порушенням принципів демократичної, правової, соціальної держави.

На сучасному етапі «модернізації України» актуалізується необхідність удосконалення законодавства, зокрема удосконалення якості законів на предмет їх реалізації. Прийняття законів, положення яких не виконуються, та їх поступове збільшення може призвести до своєрідної «правової інфляції» – знецінення нормативних правових актів унаслідок їх невиконання, що є неприпустимим у демократичній, правовій, соціальній державі.

³Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 9-рп/ 2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 35. – Ст. 1210.

Принцип відповідності соціального забезпечення ресурсам держави має значення міжнародного стандарту у сфері соціального захисту людини. Так, стаття 22 Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.) закріплює, що кожна людини як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.⁴ Відповідно до ч. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визначених у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.⁵ Стаття 12 Європейської соціальної хартії щодо права на соціальне забезпечення встановлює, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення, докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень.⁶

Необхідно звернути особливу увагу на ту обставину, що конституційний принцип визначення України соціальною державою передбачає створення певної моделі взаємовідносин держави та

⁴ Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1948 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. //URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

⁶ Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

громадянина. Це проявляється в тому, що держава бере на себе зобов'язання гарантувати й забезпечувати права людини першого й другого поколінь і, особливо, соціально-економічні права. Така держава просто зобов'язана відповідно регулювати економічні процеси, встановлювати та виконувати ефективні та справедливі форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян. В зв'язку з об'єктивними економічними причинами, відсутністю відповідної законодавчої бази, яка забезпечувала б дію конституційних норм регулювання соціальних відносин, ця модель в Україні реалізується досить складно і болісно. II розділ Конституції України передбачає широкий перелік соціальних прав громадян, перелік яких не є вичерпним. Це і право на житло, на соціальний захист, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, на освіту, та достатній життєвий рівень та ін. Вказані та інші права і свободи є невідчужуваними та непорушними. Втім практична реалізація цих конституційних прав яскраво свідчить про те, що на сьогодні, а напевно і в найближчому майбутньому, держава, як би вона цього не прагнула, неспроможна реалізувати в повній мірі гарантовані Конституцією України соціальні права. Це можна пояснити багатьма чинниками. Зокрема, нагадаємо, що реалізація прав людини та громадянина у сфері соціального забезпечення, закріплених у Конституції України, здійснюється на підставі більш ніж 200 нормативно-правовими актами. Це не тільки прийняті відповідно до Конституції України закони, а й Укази Президента України та інші нормативно-правові акти із питань соціального захисту населення України.⁷

Визнання і забезпечення соціальних прав і гарантій їх реалізації мають принципове значення для суспільного розвитку і благополуччя. Це не тільки демонструє прихильність держави загальнолюдським цінностям і гуманістичним ідеалам, що само по собі дуже важливо і характеризує якісний стан держави, а й є

⁷Кушніренко О. Г. Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу. //Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017 рік с.54 (С.53-57)

фактором, що забезпечує соціальну безпеку, стабільність розвитку суспільства.

Соціальна гарантія - це механізм довгострокової дії, передбачені законом зобов'язання держави. І основою державних соціальних гарантій повинні стати соціальні стандарти - встановлення критеріальних соціальних нормативів в основних сферах, що визначають формування якості та рівня життя населення: охорону здоров'я, освіту, соціальне обслуговування, культуру, житлово-комунальну сферу та ін.

Соціальна держава тісно пов'язана із соціальною політикою, через проведення якої здійснюється реалізація функцій соціальної держави. Характеристика соціальної політики є одночасно характеристикою соціальної держави. Соціальна політика здійснюється в соціальній сфері.

Соціальна політика як феномен сучасного, кризового, мало прогнозованого розвитку сучасного суспільства привертає увагу багатьох дослідників у сфері економіки, політики, соціальної філософії. Однак цей факт все одно не знімає актуальної потреби глибокого проникнення у проблематику соціальної політики з метою впровадження модернізації суспільного буття на рівні європейському, хоча й на сьогодні досить ускладненому у зв'язку з російською агресією в державі.

Соціальна політика є важливою складовою внутрішньої політики держави, вплив якої у соціальній та економічній політиці нерозривний, оскільки реалізація соціальних заходів залежить від стабільності функціонування економічної системи. Політика економічного зростання істотно посилює державу, відтак зміцнення держави сутнісно впливає на розвиток соціальної сфери.

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що прогресивні трансформаційні перетворення та активна державна соціальна політика повинні характеризуватися високим рівнем цільової спрямованості, їх принципи та методи – узгоджуватися із загальним європейським курсом реалізації стратегічно важливих економічних

реформ. Реальний соціальний успіх досягається лише за умови відповідності поставлених цілей та завдань інтересам і сподіванням широких верств населення, суспільному консенсусу щодо базових засад стратегії розвитку та механізмів її реалізації, досягнутому на основі консолідації всього суспільства та світової спільноти. Такі конструкції є істинними моделями соціального розвитку та зміцнення демократичних інститутів, розбудови суспільства та успішної реалізації стратегічних завдань довготермінового соціально-економічного розвитку. В умовах глобалізації економіки необхідно постійно оновлювати чинні моделі соціальної політики з урахуванням ментально історичних традицій, соціокультурної ідентифікації населення, а також місця країни у євроінтеграційному просторі.

В реалізації соціальної політики для вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення соціальних прав людини, у тому числі права на соціальне забезпечення, велике значення мають соціальні стандарти, які містять мінімальні норми споживання, гарантії їх забезпечення. Залежно від дотримання таких стандартів визначається й рівень здійснення права на соціальне забезпечення.

Взагалі поняття «стандарт» означає певний еталон, мірило, відносно якого провадиться вимірювання певних процесів, предметів, явищ. У побутову вжитку, уявлення про стандарт відбувається як про якийсь технічний термін. У сфері соціальних прав, вироблення соціальних стандартів має особливе значення, оскільки саме від відповідності таким стандартам робляться висновки не тільки вітчизняними, а й зарубіжними, міжнародними експертами про те, чи забезпечено права людини в Україні. Стандартизація соціальних прав — значна проблема міжнародного рівня, різні її аспекти досліджуються економістами, політологами, психологами, медиками, соціологами.⁸

Однозначного тлумачення сутності соціального стандарту на сьогоднішні не існує. У наукових працях дослідників застосовується

⁸ Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — С.45 860 с.

така термінологія, як «соціальні стандарти», «державні соціальні стандарти», «мінімальні соціальні стандарти», «соціальні норми й нормативи», «мінімальні гарантії держави», «соціальні орієнтири», «засіб забезпечення відповідного рівня й умов життя», «засіб реалізації соціальних та економічних прав громадян», «механізм реалізації конституційних соціальних гарантій», засіб реалізації державних гарантій і прав громадян.

Досліджуючи соціальні стандарти, закріплені в нормативно-правових актах, фахівці ведуть мову саме про державні соціальні стандарти, навіть якщо не вживають слово «державні»: у виді стандартів виступають зобов'язання держави в тій чи іншій царині. Отже соціальні стандарти, з одного боку, становлять собою міру визнаних державою соціально-економічних потреб громадянина, а з другого - економічні можливості останньої в забезпеченні його соціальних прав.⁹

1.2. Поняття соціальних стандартів

У ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» соціальні стандарти визначено як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.¹⁰

Проте, таке визначення не розкриває повною мірою змісту поняття «соціальні стандарти». Окрім того, зазначеним законом передбачено тільки один державний соціальний стандарт - прожитковий мінімум, який визнано базовим. На його основі визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Із цього

⁹Клименко А.Л. Стандартизація в соціальній сфері України. Клименко, А. Л. (Харківський економіко-правовий університет, 2018). Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми права, економіки та гуманітаристики» 27-28 квітня 2018 року. Збірник наукових праць. С.58-61.

¹⁰ Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії : Закон України № 2017-III від 05.10.2000 р. // URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

закону не є зрозумілим, що ще відносити до стандартів, оскільки всі показники, які згадуються в ньому, віднесено або до державних соціальних нормативів, або додержавних соціальних гарантій. Навіть визначаючи сфери застосування державних соціальних стандартів у вище згаданому законі державні соціальні стандарти згадуються тільки для сфери доходів. Водночас, у державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів про державні соціальні стандарти згадується не тільки для сфери доходів, а й для здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей. Хоча конкретно, що у цій сфері відносити до стандартів, а що до нормативів також класифікатором невизначено.

В даному випадку, слід зазначити, що Міністерством освіти у 2013 р. було розроблено і затверджено перелік державних соціальних стандартів і нормативів,¹¹ однак у більшості випадків вони ототожнювались із нормативом. Так, наприклад, державний стандарт наповнюваності груп у дошкільних навчальних закладах загального типу - це норматив наповнюваності груп у дошкільних навчальних закладах загального типу. Тобто, можна говорити про ототожнення цих понять, хоча за своєю сутністю, вони не є тотожними, оскільки стандарт — це взірець, якого всі прагнуть досягнути, а норматив — це те що відповідно до чинного законодавства кожен зобов'язаний дотримуватись. Підставою для ототожнення державних соціальних стандартів та нормативів стали положення Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», якими визначено, що державні соціальні стандарти - це соціальні норми і нормативи.

Соціальні норми і нормативи у цьому ж законі визначено як показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними

¹¹Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 293 від 17.06.2002 р. — //URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=1FDDE5452BFC118769744A9A7F1F8F83?_art_id=38239&cat_id=102037

послугами, а державні соціальні гарантії — як встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Варто зазначити, що у документах законодавчої та нормативної бази України трапляються випадки довільного використання близьких за змістом понять «стандарт» та «нормативи». Так наприклад, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України №226 від 27.07.1998 р.¹² обсяги надання медичної допомоги мають назву стандартів медичних технологій, а у Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів та у ст. 11 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» для визначення обсягу тих самих діагностичних, лікувальних і профілактичних процедур вжито термін «нормативи надання медичної допомоги».

Стандарт у широкому розумінні слова - взірць, еталон, модель для порівняння з іншими подібними об'єктами або типовий зразок, якому повинні відповідати речі, предмети, явища за розмірами, формою, якістю. Стандарти можуть бути розроблені як на матеріальні предмети (продукцію, взірці речовин), так і на правила, вимоги в різних галузях.

У деяких словниках¹³ поняття «стандарт» ототожнюється з поняттям «норма», що є неприпустимим, оскільки стандарт - це те, до чого потрібно прагнути, а норма - те, що треба виконувати. В інших словниках¹⁴ «норма» визначається як припис, взірць поведінки або дії, міри заключення про що-небудь та міри оцінки.

¹²Про затвердження Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України та Тимчасових стандартів обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критерії якості лікування дітей: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 226 від 27.07.1998 р. //URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

¹³Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [укл., голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь; Перун, 2001. — С. 433 (1440 с.)

¹⁴Філософський енциклопедичний словник [Текст] / [голов. ред. кол. В. І. Шинкарук]. — К. : Абрис, 2002. — с. 306 (742 с.)

Норма виражає те, що існує або повинно існувати в усіх без винятку випадках, на протипагу закону, де йдеться тільки про те, що існує та відбувається, та правилу, яке може бути виконане, а може бути й не виконане. Від слова «норма» походить термін «норматив», який трактується як економічний, технічний або інший тимчасовий показник норми, відповідно до якого виконується певна робота, встановлюється що-небудь.

Соціальний (від лат. *socialis* — товариський, громадський) означає суспільний, громадський; який стосується суспільного ладу, відносин у суспільстві.¹⁵ Філософський енциклопедичний словник наводить визначення терміну «соціальний» як всього міжлюдського, тобто того, що стосується суспільства та спільноти і має громадське спрямування.¹⁶

Отже, викладене вище дозволяє зробити висновок, що соціальні стандарти повинні відображати бажаний рівень життя населення кожної країни в певний період її розвитку. Соціальні стандарти для всіх країн не можуть бути однаковими, оскільки у кожній державі формується власне уявлення про гідний рівень життя населення. Так, наприклад, затверджені соціальні стандарти у сфері доходів в одній країні для іншої можуть видатися стандартами розкоші або, навпаки, бідності.

Тому, можна вважати доцільним визначення сутності соціальних стандартів як - основних вимог, що висуваються до розвитку соціальної сфери, якості життя тощо. На основі аналізу їх дотримання можливо визначення рівня життя.

Для забезпечення ефективного управління соціально-економічними процесами виокремлюють такі якісні рівні життя населення: добробут, нормальний рівень життя, бідність та злиденність.

При розгляді категорії «державні соціальні стандарти», деякі дослідники не зовсім правильно вживають термін «мінімальні

¹⁵Словник іншомовних слів [Текст] / [укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуа]. — К. : Наук. думка, 2000. — с. 538 (680 с.)

¹⁶Там само, с. 429

соціальні стандарти». Так наприклад, О. Максимчук, ототожнюючи поняття «соціальних стандартів» і «соціальних гарантій», зазначає, що мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія одночасно можуть розглядатися і як мінімальний соціальний стандарт, і як мінімально гарантований рівень доходу (мінімальна соціальна гарантія.)¹⁷ В даному випадку, слід зауважити, що державні соціальні стандарти повинні забезпечувати гідний рівень життя кожного громадянина, який відповідно до класифікації якісних рівнів життя населення називають добробутом. Також, соціальні стандарти дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави - високий рівень життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ і послуг. Більш розвинені країни досягають цієї мети шляхом забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку базу для самозабезпечення населення і функціонування ефективної системи соціального захисту як механізму управління соціальними ризиками.

Вбачається, що держава повинна гарантувати кожній людині і громадянину нормальний рівень життя та створення умов і можливостей для досягнення рівня добробуту, який передбачений державними соціальними стандартами.

1.3. Принципи, система та класифікація соціальних стандартів.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими принципами: забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного; законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів; наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення; соціального

¹⁷Максимчук О. С. Особливості реалізації соціальних гарантій в Україні / Максимчук О. С. // Наукові праці НДФІ [Текст]. — 2008. — № 3 (44). — С. 53—62.

партнерства; гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства. Державні соціальні нормативи у сфері надання соціальних послуг встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Соціальні стандарти у соціальній сфері становлять певну систему, у якій виділяють певні підсистеми, що стосуються тієї чи іншої сфери їх застосування або видів соціальної сфери, наприклад, соціального забезпечення.

Стаття 4 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» класифікацію соціальних нормативів проводить за характером задоволення соціальних потреб та за рівнем їх задоволення.

За першим критерієм (за характером задоволення соціальних потреб) соціальні нормативи поділяються на:

- **нормативи споживання** – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;
- **нормативи забезпечення** – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;
- **нормативи доходу** – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що

обраховується на основі визначення вартості величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За другим критерієм (за рівнем задоволення соціальних потреб) нормативи поділяються на:

- **нормативи раціонального споживання** – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- **нормативи мінімального споживання** – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, виходячи із соціальних або фізіологічних потреб;
- **статистичні нормативи** – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Цитований Закон виділяє ще такий критерій, як сфера застосування державних соціальних стандартів і нормативів. За цим критерієм розрізняють:

- державні соціальні стандарти в сфері доходів населення (ст. 7);
- державні соціальні нормативи в сфері соціальних послуг (ст.8);
- державні соціальні нормативи в сфері житлово-комунального обслуговування (ст.9);
- державні соціальні нормативи в сфері транспортного обслуговування та зв'язку (ст.10);
- державні соціальні нормативи в сфері охорони здоров'я (ст.11);
- державні соціальні нормативи в сфері забезпечення навчальними закладами (ст.12);
- державні соціальні нормативи в сфері обслуговування закладами культури (ст.13);
- державні соціальні нормативи в сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту (ст.14);
- державні соціальні нормативи в сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування (ст.15).

Залежно від сфери впливу в літературі розрізняють такі соціальні стандарти та нормативи:

- **економічні:** а) прожитковий мінімум; б) реальний ВВП на душу населення; в) співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати; г) мінімальний рівень погодинної заробітної плати; ґ) рівень безробіття (з урахуванням прихованого);
- **демографічні:** а) тривалість життя; б) сумарний коефіцієнт народжуваності; в) коефіцієнт старіння населення; ґ) рівень депопуляції;
- **соціальні:** а) грамотність населення; б) середня тривалість навчання; в) співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших; ґ) частка населення, що проживає за межею бідності; д) кількість правопорушень на 100 тис. населення; е) кількість психічних патологій на 100 тис. населення.

Науковці класифікують соціальні стандарти, також за такими підставами:

- відповідно до рівня правової регламентації та суб'єктів стандартизації на міжнародні, регіональні, національні, стандарти організацій;

- у залежності від об'єктів стандартизації на: стандарти в сфері отримання доходів громадян, що забезпечують доступ до мінімуму благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності); стандарти в сфері отримання державних соціальних надань на страховій або на безоплатній основі, що забезпечують доступ до мінімуму благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності); стандарти в сфері отримання від державних або недержавних організацій на платній основі додаткових благ та послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життя);

- у залежності від фінансування – нормативи соціальної забезпеченості (сукупні видатки за визначеними нормативно-

правовими актами соціальними стандартами) та нормативи витрат (реально профінансовані соціальні стандарти).¹⁸

1.4. Тенденції розвитку соціальних стандартів

XXI ст. вносить якісні зміни в глобальні процеси в практику соціального захисту населення, в тому числі і щодо розвитку соціальних стандартів. Низка процесів суспільного розвитку має суттєвий вплив на рівень добробуту людей в тих чи інших країнах, внаслідок чого уряди цих держав змушені вносити корективи в соціальну політику і в систему соціального захисту. Ці тенденції можна об'єднати в такі основні групи як демократизація суспільного життя, зміна системної парадигми розвитку, поява ЄС, глобалізація, демографічні проблеми та деякі інші.

Соціальні стандарти, як складова соціального захисту населення і як суспільно значимий і законодавчо встановлений феномен зобов'язані демократичним процесам, які відбувалися в країнах світу на різних етапах історії з різною силою прояви і наслідками. Поштовх їм дали революційні події в країнах Західної Європи в XIX ст. і першій половині XX ст., що сприяло ухваленню перших соціальних законів в Німеччині канцлером О. фон Бісмарком, а дещо пізніше і інших європейських країнах.

Розвиток національних систем соціального забезпечення в європейських країнах відбувався, як внаслідок бажання власних політичних сил побудувати в них соціальну державу, так і внаслідок змагання двох систем: капіталістичної і соціалістичної, кожна з яких намагалася продемонструвати не тільки свої економічні переваги, але і успіхи. Капіталістична система виграла це змагання завдяки певним соціальним поступкам та інтеграції зусиль капіталістичних країн на різних інших напрямках.

Крім цього, у першій половині XX ст. у багатьох країнах Європи починають формуватися ознаки соціальної держави, а економічна

¹⁸Чутчева О.Г. Щодо визначення соціальних стандартів: проблеми теорії та практики /О.Г. Чутчева// Держава і право. Серія Юридичні і політичні науки. - Вип.48.- С.339-344.

доцільність поступово починає розглядатися крізь призму соціальної доцільності та соціальних цінностей.¹⁹

Країни Європи починають об'єднувати свої зусилля спочатку в економічній, а потім і в соціальній сферах. У 1961 р Організація Європейського економічного співробітництва трансформувалася в Організацію економічного співтовариства і розвитку (ОЕСР). Вона мала на меті підтримку економічного зростання, забезпечення зайнятості та відповідного життєвого рівня населення.

На основі Римського Договору (1957 р.) було створено Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) як організація, що сприяє добросусідському економічному партнерству, поєднанню ресурсів та підтримки миру. Згодом ЄЕС і ОЕСР поширили сферу свого впливу з економічної політики на соціальну.

В 1995 році на Всесвітній конференції з соціального розвитку в Копенгагені (1995 р.) світовій спільноті було запропоновано переключити основну увагу з темпів економічного зростання на сталий розвиток людини і на цій основі сформулювати нові цілі суспільства. В основу такого підходу було покладено принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людини, а не людина для розвитку економіки. Такий підхід змусив більшість країн переглянути своє ставлення до потреб людини і скорегувати соціальну політику та соціальні стандарти.

Поява ЄС особливим чином вплинула на розвиток і теорії і практики соціального захисту населення. Відбулося формування європейської соціальної моделі, що знайшло своє відображення в створенні в країнах-членах ЄС законодавства про соціальний захист (Хартії спільноти про основні соціальні права працівників (1989 р.), Хартії основних прав ЄС (2000 р.) та ін).

Початок формування соціальної політики країн Європейського союзу пов'язаний із набуттям чинності Маастрихтського договору щодо його заснування, який доповнив Договір про заснування ЄЕС розділами VIII «Соціальна політика, освіта, професійне навчання і

¹⁹Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія. Донецьк.; Юго-Восток. – 2010. С. 16. 430 с.

молодь» і XIV «Економічне і соціальне з'єднання», а також його додатків – Угоди про соціальну політику й Протоколу про соціальну політику, передбачали певні зміни інституціонального характеру й визначили правові основи для здійснення комунітарної соціальної політики. Варто зазначити, що процес розробки Маастрихтського договору супроводжувався дослідженням проблем, пов'язаних із запровадження європейської соціальної політики, за результатами яких було підготовлено Білу книгу про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики і шляхи для вступу в XXI ст. (Growth, competitiveness, employment, 1993 p.), Зелену книгу (Green Paper – European social policy, 1993 p.) і Білу книгу (European Social Policy – A Way Forward for the Union, 1994 p.). Незважаючи на те, що між членами ЄС існують розбіжності як у баченні сутності, мети та напрямків соціальної політики, так і її змісту, переважна більшість країн задекларувала прагнення змінити національні соціальні моделі відповідно до нової Європейської соціальної моделі. Таким чином, декларуючи Єдину соціальну модель, європейські уряди мали на меті досягти суттєвого покращення добробуту і підвищення рівня економічного розвитку Союзу загалом і кожної держави-члена зокрема, сприяння зайнятості, поліпшення умов життя і праці, підтримка високого рівня соціальної захищеності, високого рівня освіти та соціальний діалог.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки характеризуються швидкими змінами, які створюють як потенційні загрози, так і нові можливості. Найбільш складним завданням як для європейської економіки загалом, так і для окремих країн є здатність залишатися досить гнучкою для того, щоб скористатися новими можливостями і подолати загрози. Для цього необхідне насамперед реформування ринку праці та соціальної політики. Нездатність бути лабільними, швидко реагувати на зміни не тільки обмежує Європу від можливості подальшої глобалізації, а й ставить під загрозу існування єдиного ринку і валютного союзу. Реформи соціальної політики є одним з найбільш важливих питань не тільки для окремих

держав-членів ЄС, а й для Європейського Союзу загалом. Вартість економічної інтеграції при відсутності адекватного рівня соціального захисту – це зростання нерівності, відсутності безпеки і маргіналізації серед громадян ЄС. Гендерна нерівність та нерівність серед молоді, проблеми на ринку праці і в суспільстві стримують економіку та соціальний прогрес.

Після проведення референдуму у Великобританії та прийняття рішення про вихід з Євросоюзу, баланс політичної та економічної сили зміщується в бік Північно-Атлантичного світу. З огляду на це, необхідно чинну форму співпраці переформатовати у новий вид континентального партнерства. Пропонований новий формат партнерства повинен враховувати широке коло питань, таких, як: право залишатися, працювати, навчатися (разом із такими програмами як ERASMUS + та HORIZON); охорона здоров'я; оподаткування заощаджень; рівність, зайнятість, пенсійне забезпечення тощо. У цьому контексті захист виробництва, прав працівників, робочих місць, забезпечення високих соціальних стандартів і пов'язаних з цим питань повинна мати високий пріоритет. Для забезпечення належного вирішення всіх цих проблем і забезпечення належного захисту робочих місць і соціальних прав Великобританія має зберегти членство в єдиному ринку ЄС і митному союзі з урахуванням пов'язаних з ними правил і свобод, разом із роллю Європейського суду. Для того, щоб уникнути соціального демпінгу між Великобританією і ЄС, новий формат партнерства також повинен передбачати узгодження британського законодавства у сфері соціального захисту із соціальними нормами ЄС. У довгостроковій перспективі така модель партнерства може стати прикладом для вибудовування відносин з Україною та іншими країнами.²⁰

²⁰Слюсаренко, К. В., Садовенко М.М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики і перспективи // Економічний аналіз. 2017 рік. Том 27. № 1. С.81-90.

Контрольні запитання та завдання

1. Сформулюйте поняття соціальних стандартів, та розкрийте його зміст.
2. Назвіть принципи формування соціальних стандартів.
3. Проаналізуйте систему соціальних стандартів.
4. Які можна виділити тенденції розвитку соціальних на сучасному етапі в країнах світу?
5. В чому полягає значення соціальних стандартів?
6. Як формуються та встановлюються державні соціальні стандарти?
7. З чим пов'язаний початок формування соціальної політики країн Європейського союзу?
8. Як слід розуміти поняття Європейської соціальної моделі?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Історія становлення та розвитку соціальних стандартів.
2. Система соціальних стандартів як основа політики соціальної держави.
3. Процес стандартизації та соціальні нормативи.
4. Маастрихтський договір та його значення у формуванні соціальних стандартів країн Європи.
5. Класифікація соціальних стандартів.
6. Сучасні тенденції розвитку світової економіки.
7. Розвиток національних систем соціального забезпечення в європейських країнах.
8. Тенденції розвитку соціальних стандартів в країнах світу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / М. Аль- Сулайбі // Право України. - 2000. - № 9. - С. 116.
2. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
3. Андріїв В. В. Державні соціальні стандарти та нормативи в системі соціального захисту/ В. В. Андріїв, В. О. Тімашов//Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2024. – №2. – С. 296-300 – Бібліогр.: с. 300 (8 назв). URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303267/295355>
4. Бурлак О.В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини / О.В. Бурлак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип.33. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С.509-515.
5. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
6. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.
7. Мазур Н. О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. О. Мазур, А. В. Ткачук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика . - 2016. - № 2. - С. 146-151. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26.
8. Міжнародні соціальні стандарти : [навч. по- сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
9. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування /Москаленко О. В. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

"Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67

10. Сverdlova Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі / Ю. Сverdlova // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : науковий журнал. – К. : НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.

11. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.

12. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М. М. Шумило // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 243-249

13. Кіндратець О. / Сутнісні ознаки соціальної держави / О. Кіндратець // Людина і політика. – 2003. – № 6. – С. 138-144.

14. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.

15. Матвеев С.О. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність / С.О. Матвеев, Г.В. Музиченко // Укр. іст. журнал. – 2008. – № 6. – С. 134-149.

16. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. посіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.

17. Рабінович П. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 114-132.

18. Рабінович П.М. Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика / П.М. Рабінович // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 26-41

19. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні //URL: <http://www.law.nau.edu>.

ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Tishenko_9.pdf.

20. Хрystова Г.О. Міжнародні стандарти прав людини як вихідні засади гендерно-правової експертизи законодавства України / Г.О. Хрystова // Пробл. законності. –Вип. 99. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 30-39.

21. Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості їх реалізації / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 57-61.

22. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 9-рп/ 2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу І Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 35. – Ст. 1210.

23. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. // URL :http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

24. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. // URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

25. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р.// URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

26. Кушніренко О. Г. Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу. //Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017 рік с.54 (С.53-57)

27. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — С.45 860 с.

28. Клименко А.Л. Стандартизація в соціальній сфері України. Клименко, А. Л. (Харківський економіко-правовий університет, 2018). Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції

«Сучасні проблеми права, економіки та гуманітаристики» 27-28 квітня 2018 року. Збірник наукових праць. С.58-61.

29. Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії: Закон України № 2017-III від 05.10.2000 р. // URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

30. Максимчук О. Є. Особливості реалізації соціальних гарантій в Україні / Максимчук О. Є. // Наукові праці НДФІ [Текст]. — 2008. — № 3 (44). — С. 53—62.

31. Попов О. Стандарт. Економ. енцикл. У 3 т. Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Академія, 2002. С. 463

32. Смирнова, І., Сімакова, О., & Карлаш, Ю. (2021). Державні соціальні стандарти та гарантії як основа ефективного розвитку соціального захисту населення в Україні. Економіка та суспільство, (34). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-15>

33. Чутчева О.Г. Щодо визначення соціальних стандартів: проблеми теорії та практики /О.Г. Чутчева // Держава і право. Серія Юридичні і політичні науки. - Вип.48.- С.339-344.

34. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308с.

Тема 2. Міжнародні соціальні стандарти

2.1. Соціальні права та соціальні обов'язки держави.

2.2. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення

2.3. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини.

2.4. Поняття та система міжнародних соціальних стандартів

2.5. Поняття та загальна характеристика джерел міжнародних соціальних стандартів

2.1 Соціальні права та соціальні обов'язки держави.

Історія людського суспільства та прав особи є надбанням, що являє собою її цілеспрямоване прагнення до свободи. Права особи пов'язують із формуванням «поколінь прав», у зв'язку із виникненням яких, зміст прав особи поступово еволюціонував, кількісно і якісно збагачувався. Наприкінці XIX ст. у Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які містили не тільки «класичні» – особисті і політичні права, а й права другого покоління – соціально-економічні та культурні. Ці конституції приписували обов'язки урядам у сфері зайнятості, освіти, громадського здоров'я тощо. Першою у світі конституцією, яка закріпила широкий і досить деталізований перелік соціально-економічних прав, була Конституція Мексики, прийнята 17 січня 1917 р. У подальшому такі права були включені до радянських конституцій Росії (1918 р.), України (1919 р.), до конституції Німеччини 1919 р. Характерною рисою сталінської й брежнєвської конституцій був пріоритет соціально-економічних прав над тими правами, які прийнято вважати природними й невід'ємними, – правами першого покоління²¹. Група соціальних прав виражає потреби першочергові, життєво необхідні для людини, вони є базовими, а тому визначальними у всій системі прав людини. Це потреби

²¹ Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні [Текст] : монографія / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – с. 9 (381 с).

матеріального характеру, які, у свою чергу, можуть бути поділені на потреби у грошових цінностях та потреби іншого, негрошового характеру (в медичній допомозі, соціальних послугах), але таких, що мають економічну цінність. Таким чином, соціальні та економічні права утворюють базис для визнання та подальшого забезпечення прав цивільних (особистих) і політичних.

Щодо визнання та виконання державою соціальних зобов'язань, слід зазначити, що до кінця XIX ст. панувала політика невтручання держави в організацію систем соціального захисту, створення соціального страхування, а взаємодопомога лише заохочувалася державою. Ситуація докорінно змінилася з виникненням у середині XX ст. соціальної держави, з державним визнанням соціальних прав і взяттям державою на себе соціальної функції. Соціальна держава – така, яка бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їх соціальну захищеність. Принцип соціальної держави як конституційний було закріплено в конституціях ФРН 1949 р., Франції 1958 р., Італії 1948 р., Португалії 1975 р., Туреччини, Швеції 1974 р., Японії 1947 р., Греції, Нідерландів, Данії та ін.²²

Разом з тим, здійснюючи соціальну політику й проголосивши у конституціях і законах соціальні права, не всі держави можуть забезпечити їх реальне здійснення. Поясненням тому є декілька причин.

По-перше, на відміну від прав першого покоління, які визначаються як негативні права (оскільки реалізація таких прав потребує захисту від втручання держави), соціально-економічні права отримали назву позитивних прав, оскільки вимагають певних активних дій з боку органів держави в інтересах особи щодо створення спеціальних програм та упровадження відповідного організаційно-правового та фінансового механізмів для їх забезпечення. Задача держави складається в тому, щоб створювати соціальні програми, вести організаційну та господарську діяльність,

²² Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні [Текст] : монографія / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – с. 33.

яка б дала змогу гарантувати та робити реальними проголошені права.

По-друге, на відміну від прав першого покоління, соціальні права є, як вважають деякі вчені, вже предметом домовленості між суспільством і владою, тому що можливість забезпечення тих або інших соціально-економічних прав залежить від економічного стану держави, зрештою – від ефективності праці самих його громадян. Отже, ступінь реальності прав громадян другого покоління залежить від працездатності самих громадян. А держава, проводячи економічну політику, повинна лише допомогти громадянам отримати та примножити їхні блага, а разом з цим і коло прав. А от стосовно громадян, які з об'єктивних причин не можуть забезпечити себе матеріальним добробутом (інваліди, люди з обмеженими можливостями), а тому і правами, держава має зобов'язання по забезпеченню цих громадян матеріальним мінімумом. А вже від розміру встановленого державою мінімуму благ залежить рівень реальності прав громадян, який держава готова і здатна забезпечити. І для кожної країни цей рівень різний, тому друге покоління прав людини вважають менш універсальним.

По-третє, крім меншої універсальності, соціально-економічні права відрізняються від громадянських і політичних ще й меншою визначеністю і чіткістю формулювань. Фундаментом багатьох соціально-економічних нормативів служать достатньо загальні й широкі поняття, такі як «справедливий», «гідний», «задовільний», «розумний» і т.п. Поняття ці відбивають дуже мінливі, так сказати, «текучі» явища, які вкрай важко обумовлені в юридичному розумінні.

Тому цілком логічно, що Загальна декларація прав людини закликає вважати виражені в ній права завданнями, «до виконання яких повинні прагнути всі народи й всі держави».²³ Однак здійснення соціально-економічних прав вимагає явно більшого часу й незрівнянно більших матеріальних ресурсів, ніж забезпечення

²³ Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. //URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

базових свобод. Закономірно, що в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права встановлюється обов'язок держав, які його підписали, забезпечувати повне здійснення визнаних у ньому прав поступово і в межах наявних ресурсів.²⁴

Соціальні права громадян і соціальні обов'язки держави взаємодіють у межах соціальної держави, де держава виконує функції регулятора та гаранта соціальної рівності, забезпечує умови для реалізації прав громадян і підтримує вразливі групи населення. Ця взаємодія дозволяє створювати умови для справедливого розподілу ресурсів, забезпечує стабільність суспільства та сприяє зменшенню соціальної нерівності. Взаємодія соціальних прав та обов'язків базується на ідеї, що кожна людина має певні права, але водночас повинна виконувати обов'язки щодо суспільства та держави. Так само держава має обов'язок забезпечувати права громадян та підтримувати їхню реалізацію.

Соціальні права дають можливість кожному громадянину користуватися державними ресурсами, послугами та підтримкою для досягнення гідного рівня життя. Соціальні обов'язки забезпечують ефективну реалізацію цих прав, оскільки від кожного члена суспільства вимагається дотримання законів, сплата податків та інші форми відповідальності.

Таким чином, взаємодія соціальних прав і обов'язків - це складний, але необхідний механізм для побудови справедливого суспільства. Громадяни мають право на соціальні гарантії, а держава – обов'язок забезпечувати ці гарантії. У свою чергу, громадяни повинні брати активну участь у суспільному житті, виконувати свої обов'язки та допомагати державі у створенні ефективної соціальної системи. Тільки у випадку балансу між правами та обов'язками можливо досягти соціальної гармонії, зменшити нерівність і забезпечити стабільний соціальний розвиток.

²⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р.// URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

2.2. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення.

Прагнення міжнародного співтовариства до всесвітнього та системного розвитку прав людини призвело до формування на міжнародному рівні та закріплення міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини. Але у зв'язку з втіленням в міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини соціальної держави, об'єктивується необхідність серед переліку цих стандартів виділити самостійну групу - міжнародні соціальні стандарти, оскільки саме вони знайшли своє закріплення у таких важливих міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейська соціальна хартія 1996 р., низка конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці. Слід відмітити, що саме ця група прав, яка має системоутворюючий характер, забезпечує гідні умови добробуту людини та позитивні умови її соціальної захищеності, отже, впевненість у сьогоднішньому та наступному дні.²⁵

Як уже зазначалося вище, незалежно від особливостей формулювання та дефінітивного визначення терміна «соціальні права», останнім притаманні такі системні особливості: а) вони розповсюджуються в рівній мірі на всіх і на кожного члена суспільства (включаючи громадян, іноземних громадян, апатридів, біженців та ін.) без якої-небудь дискримінації, включаючи рівне право чоловіка і жінки користуватися передбаченими правами; б) вони зберігаються незалежно від будь-яких змін місця мешкання людей; в) їх існування не залежить від тривалості періоду зайнятості (стажу роботи чи професійної діяльності), або періоду страхування

²⁵ Савич О. С. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення / О. С. Савич // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Право», 2009. - №2. - с.278.

(виплати страхових внесків), або тривалості мешкання в країні, або яких-небудь поєднань цих умов.

Аналізуючи перелік соціальних прав, що регламентовані в міжнародному праві, деякі дослідники вважають, що до них належать такі права: а) право на працю, її вільний вибір, право на справедливий та сприятливий умови праці, справедливую заробітну плату та рівну винагороду за працю рівної вартості; б) право на відпочинок і дозвілля; в) право на захист від безробіття; г) право на соціальне забезпечення та соціальне страхування; д) право на захист і відповідне соціальне та матеріальне забезпечення сім'ї, материнства, дитинства, пристаркуватих та інвалідів; е) право на життєвий рівень, необхідний для підтримки здоров'я та добробуту людини та її сім'ї; є) право на соціальну і медичну допомогу.²⁶

У зв'язку з тим, що соціальні права достатньо широко розроблені в міжнародному праві, мають належне нормативне закріплення в міжнародних документах, можна говорити про необхідність окремого виділення міжнародних соціальних стандартів серед загального комплексу міжнародних стандартів прав людини. Вважається, що формулювання міжнародних соціальних стандартів фактично відображає закономірні процеси глобалізації, які охоплюють та включають сферу соціальних прав людини.

Слід зазначити, що міжнародні міждержавні угоди, які закріплюють соціальні права людини, носять уніфікований та загальнообов'язковий характер, і саме в цьому й полягає їх міжнародність. Основною метою договорів про соціальні права людини є встановлення єдиних мінімальних стандартів.

В теорії права виділяють такі основні інституційні та функціональні компоненти цього поняття: 1) визначення переліку прав і свобод людини, що повинні дотримуватися; 2) визначення юридичного змісту зобов'язань (обов'язків) держави дотримуватися цих прав і свобод; 3) чітка нормативна регламентація можливого їх

²⁶ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави [Текст] : посібник для студентів / П. М. Рабінович. - вид. 3-є, зі змінами й доповненнями. - Київ : Рад. шк., 1994. - С.76 (236 с.)

обмеження; 4) заборона певних дій з боку держави, її органів, юридичних і фізичних осіб.²⁷

П.М. Рабінович, цілком справедливо, виділяє європейські стандарти прав людини, як різновид міжнародних стандартів.²⁸ Цілком логічно, що зазначені положення можна розповсюдити і на сферу соціальних прав людини, оскільки виокремлення європейських соціальних стандартів прав людини обумовлюється та пов'язане з існуванням таких важливих уніфікованих міжнародних актів регіонального значення, як Європейська конвенція з захисту прав ті основних свобод людини 1950 р., Європейська соціальна хартія та ін.

Слід зазначити, що визначення «міжнародні стандарти» торкається сучасних міжнародних документів у сфері прав людини, які беруть свій початок з Хартії прав людини, коли міжнародним співтовариством було закладено початок нормотворчого процесу в зазначеній важливій сфері міждержавних відносин на світовому рівні. До того часу норми про права людини та їх захист існували тільки в національних правових системах і, одержавши визнання світової спільноти, розповсюджувалися за допомогою взаємостосунків та взаємодії держав. Навіть можна говорити, що в той період вони мали вид правових норм-звичаїв. Процес виникнення та формування таких звичаїв був тривалий та обумовлений великою кількістю факторів. І ці фактори були особливими для кожної окремої держави. Це положення знаходить своє підтвердження в процесі дослідження історичного розвитку окремих держав, що дає можливості скласти уявлення про національні норми держави.

На відміну від державних, формування міжнародних норм має дещо складніший характер. Вони, насамперед, гіпотетично повинні уособлювати в собі не тільки сучасні тенденції розвитку системи

²⁷ Бисага Ю. М. Права людини: навч. посіб. / авт.: Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. М. Бєлов, М. М. Данканич ; ред. : С. В. Бобровник, В. Т. Машіка. – Ужгород : ПП "Ліра", 2003. с. 189-191.

²⁸ Рабінович П. М. Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика / П. М. Рабінович //Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2003. - №5. - С. 26. (С.26-41)

права кожної країни, але й взагалі передбачати майбутнє та прогрес розвитку прав людини у світовій спільноті.

Крім того, слід мати на увазі, що кожна історична система права включала та включає певну юридичну концепцію прав людини, як суб'єкта права, її права і обов'язки - від примітивних і нерозвинених до сучасних. І сутність правової системи залежить від того, які саме права вона визнає, в якому обсязі, і в якій мірі їх гарантує.

Таким чином, можна стверджувати, що міжнародні соціальні стандарти є комплексом норм, який закріплений в міжнародно-правових актах, що визначають гідні умови життєдіяльності людей, спрямованих на забезпечення розвитку особи та соціальну захищеність. Вони повинні бути сприйняті законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, надалі повинні бути розвинені і пристосовані до існуючих умов в цій державі. Але слід зазначити, що всі міжнародні соціальні стандарти повинні бути захищені і забезпечуватися не тільки законодавством держави, а й спеціальними її інститутами. Тому вагомим гарантом реалізації соціальних прав є дієвий соціальний захист, який є функцією, насамперед суспільства (а не тільки держави), що до забезпечення соціального положення людини, яке склалося внаслідок дії соціальних ризиків, та яке відповідає умовам, які органічно витікають з її невід'ємних і загальновизнаних соціальних прав, тобто міжнародних соціальних стандартів.

Роль держави у формуванні системи соціального захисту є безперечною. Держава, яка бере участь в міжнародних договорах, що встановлюють соціальні стандарти, повинна прийняти, в максимальних межах наявних ресурсів, міри до того, щоб забезпечити їх повну реалізацію, створити ефективну структурну та функціональну систему соціального захисту. Ця вимога витікає насамперед з зобов'язань Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Крім того, держава повинна гарантувати здійснення права на соціальний захист шляхом

соціального забезпечення і соціального страхування. Як правило, держава надає мінімальні гарантії, колективна взаємодопомога забезпечує рівень життя, відповідний соціально-трудовому статусу людини, а індивідуальний захист підтримує досягнутий рівень добробуту і навіть забезпечує його зростання. Методи, що використовуються у соціальному захисті розрізняються ступенем захисту, який вони забезпечують населенню.

Міжнародні соціальні стандарти прав людини є не лише юридичним інструментом, а й важливим елементом глобальної соціальної політики, що визначає принципи справедливості, рівності, солідарності та гуманізму. Вони мають стратегічне значення для боротьби із соціальною нерівністю, забезпечення економічної та соціальної стабільності, а також підвищення якості життя всіх людей на планеті.

Ефективна імплементація цих стандартів вимагає спільних зусиль міжнародних організацій, національних урядів, громадського сектору, приватного бізнесу та інших учасників. Підтримка вразливих груп, інвестиції в соціальну інфраструктуру, розробка доступних механізмів соціального захисту, а також підвищення прозорості та ефективності державних інститутів - все це допомагає наблизитися до повної реалізації міжнародних соціальних стандартів.

Таким чином, міжнародні соціальні стандарти прав людини забезпечують не лише правові, а й етичні основи для побудови справедливого, інклюзивного та стійкого глобального суспільства. Вони мають значний вплив на підвищення рівня життя, зменшення соціальної нерівності та забезпечення рівних можливостей для всіх людей у світі.

2.3. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини.

Поняття «механізм» часто використовується вітчизняними авторами у наукових дослідженнях різноманітних об'єктів правової реальності в рамках певної галузі національного права. Найчастіше під механізмом розуміється дія певних елементів – форм, інститутів, засобів, що складаються у струнку систему для пояснення природи виникнення та особливостей функціонування конкретного правового явища. У словесній конструкції «механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини» важливим елементом виступає поняття «утворення», яке визначає динаміку цього процесу та пояснює яким чином виникають міжнародно-правові стандарти прав людини. З цього приводу, можна виділити два етапи у розвитку механізму утворення міжнародно-правових стандартів прав людини: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини та 2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини.

Колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини відбувалося поступово і являє собою на сьогодні насичену та цікаву хронологію історичних подій за участю суспільств і держав з різних регіонів планети. Становище людини у суспільстві для багатьох первинних держав формально відігравало важливу роль, однак завжди теоретичні розсуди з цих питань переважали ефективну практику захисту прав Стародавні філософи, зокрема, Аристотель, Сократ, Платон, вивчали питання щодо прав громадян на власність та участь у громадських справах, намагаючись пов'язати право з етичними якостями людини. При цьому, ані стародавні греки, ані римляни не мали концепції універсальних прав – рабство вважалося цілком природним явищем.²⁹

²⁹ Michael Freeman. Human rights: an interdisciplinary approach. Wiley-Blackwell, 2002. 216 p.

Проблема прав і свобод людини, незважаючи на свою актуальність для цивілізованого людства, в минулі століття практично не виходила за національні рамки і знаходила своє відбиття, переважно, в працях вчених та конституційних актах окремих держав світу. Середньовічні хартії свобод, такі як Магна Карта в Англії (1215 р.), не визначали прав будь-якої людини, а були чимось на кшталт політичних і юридичних угод, що відповідали конкретній політичній або економічній ситуації, релігійним особливостям.³⁰

За добу Середньовіччя права правлячої верстви суспільства дотримувалися за рахунок обмеження прав іншої його частини. Однак, слід відмітити, що саме Велика хартія вольностей (Магна Карта) традиційно вважається першим правовим документом, у якому були закладені основи концепції прав людини, цим документом створювалися базові передумови для подальшого утвердження свободи та панування закону в житті європейських суспільств.

Основу більшості сучасних юридичних тлумачень прав людини можна прослідкувати від початку так званих буржуазних революцій, коли старий феодальний уклад в деяких європейських країнах досяг свого апогею, виникли об'єктивні умови для створення нової суспільної формації, яка б відповідала потребам міського населення. Як наслідок, в різних частинах Європи та світу почали з'являтися документи, що визначали статус людини, гарантували їй основні права. Серед цих документів Дванадцять статей 1525 р. в Німеччині, Білль про права 1689 р. в Англії, шотландський Акт вимоги прав 1689 р., Декларація незалежності 1776 р. в США, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції. Філософським та правовим підґрунтям цих історичних актів стали думки багатьох мислителів XVIII-XIX століть, які цікавилися проблемами прав людини. Роботи Фрідріха Гегеля, Томаса Пейна, Джона Стюарта Мілля, Макіавеллі, Жан-Жака Руссо, Вольтера,

³⁰ The Magna Carta was very important in the late middle ages. URL: <http://www.middle-ages.org.uk/middle-ages-history.htm>

Мел'є, Дідро, Томаса Мора та інших авторів були присвячені ролі людини в житті суспільства та держави, створенню рівних можливостей для досягнення ідеальних форм взаємодії з державою. Серед них важливою є праця англійського філософа Джона Локка «Два трактати про державу», де він стверджував, що права людини мають природний характер і з'явилися раніше держави.

Все це, безумовно, мало позитивне значення не тільки для забезпечення прав людини в республіках, але й для подальшого розвитку інституту прав людини в міжнародному праві. Однак, про існування якогось, навіть примітивного міжнародного механізму або ж стандарту захисту цих прав в ті часи, зрозуміло, не могло бути й мови. Стан міжнародних відносин, міжнародна правосвідомість ще не досягли тоді такої позначки, щоб принцип поважання прав й основних свобод людини набув на міжнародній арені виразних рис і вів до створення якихось організаційних та стандартизованих форм його забезпечення.

Катаклізми початку XX століття – світові війни, геноцид певних верств населення, масове порушення природних прав людини, призвели до створення нових інституцій, що повинні були стояти на захисті прав людини. В 1919 р. було створено Лігу Націй, в мандат цієї організації заклали значну кількість прав людини, які пізніше були проголошені в Загальній декларації прав людини. Тільки після Другої світової війни, яка продемонструвала всьому людству на прикладі фашистської ідеології до яких жакликих наслідків може привести політика зневажливого ставлення правлячої верхівки до прав і свобод свого й чужих народів, принцип поваги прав людини набрав конкретного міжнародно-правового звучання. Розуміння тісного взаємозв'язку між дотриманням прав людини в окремих країнах і міжнародною безпекою, усвідомлення необхідності співпраці в галузі захисту цих прав, відобразилися в Статуті ООН, преамбула якого, зокрема, підкреслює рішуче прагнення народів утвердити віру в основні права людини, а ст. 55

закликає до їх поваги й дотримання стосовно всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії.

Подальше міжнародно-правове закріплення й чітке окреслення комплексу цих прав відбулося у Загальній декларації прав людини 1948 р. та інших документах ООН, таких, наприклад, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. Головним досягненням ООН на шляху колективного усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини стало те, що країни-засновниці у 1945 році рішуче висловили колективне бажання створити універсальні механізми захисту прав людини та у подальшому задекларували це у провідних міжнародних угодах. Іншими словами, колективне усвідомлення важливості цих питань перейшло в якісну свідому фазу і почало набувати юридичної форми. Разом із цим поступово брався курс на стандартизацію прав людини, створення універсальних ідеологічних та юридичних моделей поведінки країн-членів по відношенню до громадян.

Юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини на міжнародному рівні розпочалося у надрах тільки но створеної ООН з прийняттям у 1945 році Статуту цієї організації. Характерно, що вже згадані нами такі документи, як Декларація незалежності США 1776 р. та французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., незважаючи на свій національний характер, вже містили своєрідний каталог універсальних прав людини та обов'язок держав щодо їх забезпечення. Ці права поступово почали набувати якості міжнародних універсальних стандартів, закріплених багатосторонніми договорами, спрямованих на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб.

«Юридична історія» стандартизації прав людини фіксується Департаментом інформації ООН шляхом реєстрації найважливіших документів, які з'явилися базовими для міжнародного права прав

людини, та є основою для міжнародних стандартів. Вже у перших міжнародних угодах, прийнятих під егідою ООН, присутній термін «стандартні правила»; надалі термін «стандарти» мав місце в більшості документів, що визначають взаємодію між суб'єктами міжнародного права у певній галузі, зокрема галузі прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1986 році резолюція 41/120 встановила критерії, якими слід керуватися при створенні міжнародно-правових стандартів прав людини. У резолюції передбачається, що запропоновані нові документи повинні: а) узгоджуватися з існуючими міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; б) носити фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності і цінності; в) бути досить точними, щоб служити джерелом визначення і здійснення прав і обов'язків; г) передбачати, де це доречно, реалістичний і ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; д) користуватися широкою міжнародною підтримкою. Вони повинні бути досить чіткими, щоб мати можливість для виділення прав і обов'язків, які підлягають реалізації, мати механізм імплементації.

Робота з підготовки керівних принципів як стандартів для надання сприяння якісному здійсненню національного законодавства в галузі прав людини здійснюється також в рамках конференцій ОБСЄ, в документах якої містяться заяви країн учасниць, що виражають готовність слідувати розробленим стандартам. 19 вересня 2012 р. на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було ухвалено Декларацію «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях». У цьому акті йдеться про «позитивний внесок Генеральної Асамблеї як головного дорадчого і представницького органу Об'єднаних Націй, для верховенства права у всіх аспектах шляхом розробки політики та встановлення стандартів...» (п. 27).³¹ На даний момент можна констатувати, що

³¹ Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1. URL: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDO C/LTD/N12/516/51/PDF/ N1251651.pdf? OpenElement>.

прийнятий широкий комплекс документів, що містять систему принципів і норм щодо прав людини, визначених терміном «стандарт».

Базовим документом, що запускає міжнародний механізм юридичного закріплення стандартів прав людини, слід визнати Статут Організації Об'єднаних Націй. Статут визначає магістральні напрями міжнаціонального руху до тривалої та стійкої інтернаціоналізації прав людини. Будучи установчим правовим документом всесвітньої міжнародної організації, Статут ООН закріпив основні принципи післявоєнного світового порядку. Однак серед семи принципів, викладених у статті 2, немає більш-менш явного формулювання принципів міжнародної поваги прав людини. Тим не менш, можна погодитися, що ряд ключових положень щодо прав людини, розсіяних по всьому Статуту, свідчать про визнання міжнародної поваги до прав людини одним з найважливіших принципів Організації Об'єднаних Націй. Це припущення при тлумаченні Статуту з роками стало широко поширеною думкою.

Якщо припустити, що принципи – це загальне викладення правової норми або норм, що відображають серію детальних домовленостей, то сфера дії положень щодо прав людини та їх статус в Статуті підтверджують висновок тлумачів про те, що міжнародна повага до прав людини – один із принципів Організації Об'єднаних Націй і сучасного міжнародного права взагалі. Формально принцип «поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань» був закріплений у Декларації про принципи відносин між державами учасниками, прийнятої Народою з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Більш того, принцип «загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для усіх» згадується у пункті 7 преамбули до Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.) як один з принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Положення Статуту ООН і закріплене в ньому визнання принципу міжнародного поваги до прав людини створили

рамки для прогресивного розвитку і кодифікації прав людини. Ця задача прямо впливає з положень Статуту, в якому права людини підняли до висоти однієї з основних цілей, зробили їх предметом турботи і зумовили необхідність подальшого нормотворення.

Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у галузі прав людини та б) імплементацію МПСПЛ в національне право країн-членів ООН. Контрольну діяльність міжнародних органів як невід'ємний елемент забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини у юридичній літературі часто називають ключовою ланкою механізму міжнародного захисту прав людини. При цьому міжнародний інституційний механізм захисту прав особи визначають як систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, створених для контролю за дотриманням міжнародних угод щодо захисту прав людини. Більш широкий погляд на це питання демонструє Б. Петранов, який до міжнародних механізмів захисту прав людини відносить: 1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень.

Однак розгляд системи міжнародних органів і організацій в якості основної та навіть єдиної умови функціонування механізму забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини суттєво звужує розуміння цього явища, адже говорячи про механізм слід мати на увазі множинність та комплексність відповідних елементів.³² Ця теза знаходить своє підтвердження в інших

³² Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. Альманах міжнародного права. 2018. № 19. С. 107.

трактовах цього поняття, наприклад, як система організаційних інструментів та процедур.³³ З урахуванням цих позицій, інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини можна розглядати як систему міжнародних універсальних та регіональних організацій, які відповідно до міжнародних договорів та статутних положень наділені юрисдикційними повноваженнями щодо здійснення функцій контролю за дотриманням реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини, застосовуючи при цьому організаційні інструменти та процедури.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір. Універсальні інституційні механізми – це органи і організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Універсальні механізми в основному створені і діють в структурі чи під егідою ООН. Це не випадково, оскільки, по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є «утвердження віри в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості». ООН несе загальну відповідальність за діяльність системи захисту прав людини, організує дослідження і робить рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву у галузі прав людини і свобод людини (статті 10, 12 Статуту ООН). Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захисту прав людини. Так, згідно із Статутом ООН, до функцій і повноважень Генеральної Асамблеї ООН відносяться, зокрема, організація досліджень і підготовка рекомендацій в цілях здійснення прав людини і основних свобод і сприяння міжнародній співпраці в економічній, соціальній і гуманітарній областях і в

³³ Руднева О. М. Міжнародні механізми захисту прав людини: поняття та класифікація. Наше право. 2010. № 2. Ч. 2. С. 136.

області культури, освіти і охорони здоров'я.³⁴ Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини універсального рівня реалізується такими суб'єктами: 1) постійні органи, які є частиною апарату ООН. До них відносяться Генеральна Асамблея ООН, Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР), Рада Безпеки ООН, Рада Опіки ООН, Рада ООН з прав людини, Верховний Комісар ООН з прав людини тощо; 2) спеціалізовані установи ООН – постійно діючі міжнародні організації, що діють на підставі власних статутів і угод з ООН. (Наприклад, це Міжнародна організація праці, Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та ін.); 3) конвенційні органи ООН щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини.

Серед основних органів ООН особливу роль у захисті прав людини відіграє Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН, у тому числі, як зазначено в Статуті, готує «рекомендації з метою залучення поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх». Рада з прав людини при ЕКОСОР є органом так званої «петиційної компетенції»; серед механізмів захисту прав людини, що застосовує Рада, є так звана «процедура 1503». Процедура звернення до Комісії з прав людини Економічної та соціальної ради ООН отримала свою назву від номера резолюції ЕКОСОР, якою була затверджена «процедуру розгляду повідомлень, що стосуються порушення прав людини та основних свобод». Відповідно до цієї процедури на основі отриманих повідомлень розглядаються в основному періодичні порушення прав людини в тій чи іншій країні. Державам направляються рекомендації щодо тих заходів, які слід вжити для усунення виявлених проблем. Всі заходи у відповідності до «процедури 1503» носять секретний характер до того часу, поки Рада не надасть відповідну доповідь Економічній і Соціальній Раді.

³⁴ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010&c=1#Public

Звертатися в ЕКОСОП з приводу порушення прав людини та основних свобод можуть як приватні особи, так і групи осіб, організації.

Важливе значення в процесі дотримання МПСПЛ відіграє конвенційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини в системі ООН, який можна розглядати як діяльність утворених на підставі міжнародних угод договірних (конвенційних) органів в системі Організації Об'єднаних Націй, що застосовують відповідні несудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг чи повідомлень стосовно порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей).³⁵ В основі діяльності такого роду міжнародних органів знаходиться міжнародний договір, який регулює порядок захисту окремих груп прав людини або окремих груп людей та накладає на держави, що офіційно визнали документ (зазвичай шляхом «ратифікації» або через інші форми «приєднання»), зобов'язання щодо захисту і заохочення прав і свобод – такі держави мають назву держави учасники договору. Міжнародний договір містить не тільки матеріальні норми, але і процесуальні положення, що визначаються окремим факультативним додатком (протоколом).

Основна ідея механізму розгляду скарг в рамках договорів з прав людини полягає в тому, що будь-яка людина може подати скаргу проти держави-учасниці, що імовірно порушила договірні права, в орган експертів, які спостерігають за виконанням договору. Взаємовідносини приватних осіб із міжнародними органами складають інституційний та пов'язаний із ним процедурний аспект конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі ООН. Органи, що створені відповідно до міжнародних угод, так звані «договірні органи» (treaty bodies) або ж в нашому випадку – «конвенційні органи» (conventional bodies), є зазвичай комітетами, що складаються з незалежних експертів, які відбираються державами-учасниками відповідного договору. У їх функції входить

³⁵ Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. Альманах міжнародного права. 2018. № 19. С. 107-108.

моніторинг дотримання державами учасниками прав, закріплених договорами, і винесення рішень щодо скарг проти цих держав. У механізмах діяльності цих комітетів присутні певні відмінності, однак порядок їх функціонування дуже схожий. На сьогодні при дотриманні відповідної процедури (умов прийнятності) можуть отримувати і розглядати індивідуальні скарги або повідомлення приватних осіб наступні комітети:

1. Комітет з прав людини (КПЛ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення прав, закріплених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права щодо держав-учасників I Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

2. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (КЛДЖ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

3. Комітет проти катувань (КПК). Може розглядати індивідуальні скарги на передбачувані порушення прав, закріплених Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання щодо держав-учасників, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 22 Конвенції.

4. Комітет з ліквідації расової дискримінації (КЛРД). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації державами-учасниками, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 14 Конвенції.

5. Комітет з прав інвалідів (КПІ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права інвалідів державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції.

6. Комітет з насильницьких зникнень (КНЗ). Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень державами-учасниками, які зробили необхідну заяву відповідно до статті 31 Конвенції.

7. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП.) Може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права державами-учасниками Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

8. Комітет з прав дитини (КПД). Може отримувати і розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права дитини та її Протоколів (ФПТД, ФПОК) державами-учасниками Факультативного протоколу (про процедуру повідомлень) до Конвенції про права дитини.

Деякі автори зараховують до цього переліку і Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей³⁶ та Підкомітет проти катувань, однак якщо для першого органу механізм розгляду індивідуальних скарг ще не вступив в силу, то останній є частиною Комітету проти катувань відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, де простежується взаємозв'язок між цими органами. До регіональних міжнародних організацій щодо забезпечення МПСПЛ відносять суб'єкти міжнародного права, діяльність яких поширюється у межах певного континенту. Ефективними регіональними організаціями є Міжамериканська, Африканська та Європейська (Американський комітет з прав людини, Організація з безпеки та співробітництва у Європі, ЄСПЛ та ін.). Серед механізмів міжнародного захисту прав людини варто виділити діяльність Європейського суду – юрисдикційного судового органу, спеціально створеного для контролю за дотриманням прав

³⁶ Зубарева А. Взаємовідносини Комітету ООН з прав людини з іншими договірними органами з прав людини системи ООН. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 39.

людини, передбачених Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини. Імплементация міжнародно-правових стандартів прав людини в національне право країн-членів ООН, які є підписантами основних міжнародних угод, де визначаються МПСПЛ, становить на сьогодні актуальний предмет правової дійсності держав світу. В чому полягають основні складності при стандартизації прав людини на глобальному рівні та відповідно їх впровадженні у національне право? При регулюванні питань, пов'язаних з правами людини, кожна держава має власні уявлення про права людини, їх об'єм, структуру, порядок реалізації та захисту з боку представників органів державної влади. З цих питань позиції держав, що представляють різні регіони планети, не можуть бути однаковими, вони помітно відрізняються один від одного, а часом стають протилежні. В одних країнах особистість, життя людини, її гідність, оцінюються більш високою міркою, відповідно створюються реальні механізми цих цінностей. В інших державах обсяг прав і свобод, навпаки, звужується, а сама людини піддається постійним утискам. Все це залежить від багатьох чинників історичного, релігійного, соціального, психологічного характеру, що формують державність та суспільний лад країн сучасного світу.

Однак відмінності в підходах багатьох держав з приводу прав людини не можуть залишатися вічними, не кажучи про те, що ці розбіжності негативним чином впливають на забезпечення прав людини по всьому світу. Після створення ООН і прийняття з її боку низки міжнародно-правових актів у галузі прав людини світове співтовариство почало переглядати свою позицію щодо фактів безпідставного обмеження прав людини в тій чи іншій державі. Світова спільнота стала протестувати проти надмірного порушення прав людини і поступово прийшла до розуміння необхідності розробляти і вживати заходів щодо підвищення правового статусу громадян країн, де права людини не знаходяться на належному рівні. Віддавати регулювання таких делікатних питань, в повній мірі, на

відкуп самим державам було визнано недоцільним. Тому внутрішньодержавні важелі правового регулювання необхідно було доповнити міжнародно-правовими засобами.

За цим послідували реальні дії з боку держав та інших суб'єктів міжнародного права. Раніше міжнародне право удосконалювалося паралельно з національним законодавством тієї чи іншої держави, рідко стикаючись з ним, не втручаючись у внутрішньодержавні правові проблеми. Однак поступово сфера спільного регулювання стала розширюватися. Практика показала, що міжнародно-правові засоби, на відміну від засобів внутрішньодержавних, є більш прогресивними і ліберальними. Вони акумулюють в собі досвід передових держав в питаннях захисту прав людини і тому спрямовані на те, щоб підняти до свого рівня право країн, що розвиваються, не дати можливості негативного впливу на долі людей, на яких поширюється недосконале законодавство. В результаті, з утвердженням демократичних процесів в різних регіонах планети, становище в даній сфері поступово стало змінюватися в сприятливу сторону. Посилився вплив міжнародного права на внутрішньодержавне законодавство з питань прав людини. Сьогодні міжнародні норми виступають як нормативний орієнтир, еталон, стандарт для оновлення національних актів і в процесі їх застосування.

Сучасна міжнародна ситуація ставить питання про пріоритетне значення міжнародного права по відношенню до внутрішньодержавного законодавства. Але і національне законодавство також проявляє ініціативу щодо розвитку норм міжнародного права, прагнучи реалізовувати заходи із втілення притаманних йому особливостей в правове поле світової спільноти з метою направити його розвиток в бажане русло. Метою взаємодії міжнародного і національного права є прагнення поліпшити механізм регулювання прав людини з усуненням наявних недоліків і помилок. Змістом взаємодії повинен бути синтез всього найкращого, що є в національному законодавстві та міжнародному

праві у сфері регулювання прав і свобод людини. Викладена міжнародною спільнотою система принципів і норм міжнародного права, які стандартизують права людини, повинна бути приведена в дію за допомогою внутрішньодержавних заходів щодо фактичної реалізації в національну правову систему.

Комплекс міжнародно-правових документів, що сформувався в міжнародному праві в останні десятиліття, регулює різні аспекти забезпечення та захисту прав і свобод людини. Не перебільшенням буде нагадати, що Україна є підписантом усіх угод в галузі прав людини, тому їх положення повинні бути належним чином втілені в юридичну практику. Будь-яка норма повинна бути практично реалізована, інакше вона небагато чого варта, якщо не чинить реальний вплив на суспільні відносини. Тільки через процес реалізації може розкритися реальний зміст абстрактних положень щодо прав людини. Як для міжнародного, так і для національного права центральною проблемою є впровадження норм міжнародних угод, що визначають стандарти прав людини, у внутрішнє законодавство. В даний час використовуються різноманітні форми взаємодії національного законодавства та міжнародного права у сфері прав і свобод людини, однак основною формою впровадження міжнародних норм у національне законодавство, за думкою багатьох правознавців, є імплементація.

В міжнародному праві діє не тільки правовий, але й організаційно-правовий метод функціонування, що має вираз у прийнятті суб'єктами міжнародного права організаційних заходів щодо реалізації його норм, тому процес впровадження міжнародного права у національне законодавство слід розглядати як єдність правотворчої та організаційно-правової діяльності. Імплементацією міжнародно-правових стандартів прав людини в національне право України можна вважати цілеспрямовану організаційно-правову діяльність із своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих відповідно до норм міжнародного права зобов'язань, що вживаються індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій.

Норми міжнародного права, в разі якщо вони спрямовані на врегулювання між суб'єктами різної державної приналежності, як правило, є самовиконавчими, що мають на території держави пряму дію відповідно до бланкетного методу. При врегулюванні відносин між національними суб'єктами однієї країни, вони, як правило, не є самовиконавчими, і для реалізації їх положень державою приймається відповідний правовий акт, що конкретизує зміст норм, в межах та в обсязі, які визначаються міжнародним актом, положення якого підлягають конкретизації (використовується метод інкорпорації). Коли норми міжнародного права призначені для регулювання відносин, за рамками державних кордонів, національне право з метою імплементації відповідних міжнародно-правових приписів тільки забезпечує нормативну основу функціонування і взаємодії державних органів та посадових осіб у процесі виконання ними положень конкретного міжнародного акта. Ми бачимо, що процедура імплементації міжнародно-правових стандартів прав людини являє собою поєднання правотворчої і, при необхідності, організаційно-виконавчої діяльності.

Таким чином, можна сказати, що механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини у своєму розвитку пройшов два головних етапи: 1) колективне усвідомлення важливості міжнародно-правових стандартів прав людини та 2) юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини. Забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини реалізується через: а) контрольну діяльність міжнародних органів у галузі прав людини та б) імплементацію МПСПЛ в національне право країн-членів ООН. Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний та регіональний вимір. Універсальні інституційні механізми – це органи і організації, юрисдикція яких поширюється на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Універсальні механізми в основному створені і діють в

структурі чи під егідою ООН, тоді як регіональні механізми створюються під егідою Ради Європи.

В даний час існують і діють різні форми та методи здійснення норм міжнародно-правових актів у галузі прав людини в національну правову систему України. Що стосується наукових підходів до взаємодії національного права та міжнародного права, що регулює процес утворення та реалізації МПСПЛ, то тут слід, напевне, користуватися поняттям «імплементация» як найбільш оптимальним в даній ситуації. Проте незважаючи на різні форми і способи, їх спільною метою є сприяння і визнання захисту прав і свобод людини як найвищої цінності з боку держав.

Отже, механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини є складним і багатоетапним процесом, який включає в себе аналіз потреб, розробку норм, переговори, прийняття документів, імплементацию та моніторинг. Цей механізм забезпечує баланс між глобальними правовими нормами та національними інтересами країн, дозволяючи підвищувати ефективність у захисті прав людини по всьому світу.

Міжнародні організації, уряди, громадський сектор та експерти відіграють важливу роль у цьому процесі. Завдяки співпраці та діалогу між різними учасниками можна досягти консенсусу щодо прав людини, що відповідають глобальним викликам та забезпечують рівність, справедливість і гідність кожної людини на планеті.

2.4. Поняття та система міжнародних соціальних стандартів.

Прагнення міжнародного співтовариства до всесвітнього та системного розвитку прав людини знайшли своє втілення у формуванні на міжнародному рівні та закріпленні міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини. Однак у зв'язку із впровадження в міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини

соціальної держави виникла об'єктивна необхідність виділити серед переліку цих стандартів самостійну групу – міжнародні соціальні стандарти.

Міжнародні соціальні стандарти знайшли своє закріплення у таких важливих міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейська соціальна хартія 1996 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (документ Ради Європи), низка конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, присвячені соціальному забезпеченню та страхуванню, та інші документи. Слід відмітити, що саме ця група прав, яка носить системоутворюючий характер, забезпечує гідні умови добробуту та соціальної захищеності людини, отже, впевненість у сьогоdnішньому дні та майбутньому.

Виокремлення групи міжнародних соціальних стандартів пов'язане з такими причинами, як: 1) безперервний розвиток значення та ролі соціальних прав людини у становленні демократичної правової державності та демократичного міжнародного співтовариства; 2) законодавче закріплення принципу соціальної держави; 3) проголошення на міжнародному рівні важливості соціальних прав; 4) об'єктивна необхідність гармонізації міжнародних і національних соціальних стандартів прав людини тощо. Міжнародний соціальний стандарт – закріплений у міжнародному нормативному акті (договорі) загальновизнаний рівень реалізації прав у сфері праці, соціального забезпечення та освіти. Стаття 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. закріплює, що міжнародний договір – це угода, укладена між державами в письмовій формі та врегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування. З огляду на сказане міжнародний договір – це, перш за все, угода, укладена між державами, які вільно висловили та погодили між

собою своєю волю. Згідно з цим визначенням міжнародний договір: по-перше, може мати різні назви (конвенція, пакт, хартія тощо); по-друге, повинен бути укладений у письмовій формі; по-третє, має відповідати нормам міжнародного права; по-четверте, може міститися в одному або декількох документах. Крім того, у міжнародній практиці посилаються на ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН від 26.06.1945 р., згідно із положенням якої до джерел міжнародного права належать: а) міжнародні договори; б) міжнародні звичаї; с) загальні принципи права, визнані цивілізованими народами; d) судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих фахівців у сфері публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм. Міжнародні стандарти соціальних прав громадян закріплено переважно в правових актах Організації Об'єднаних Націй і Міжнародної організації праці. Більшість із них діє уже впродовж кількох десятиліть. Між тим далеко не всі з них є частиною вітчизняного правового поля. Найважливішими для соціальних стандартів джерелами міжнародного права є: 1) Загальна декларація прав людини 1948 р.; 2) Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права 1966 р.; 3) Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р.; 4) конвенції МОП.

Міжнародні соціальні стандарти формувалися поступово, щонайменше протягом 60 років, і закріплювалися у різних міжнародних актах. Вони охоплюють широку сферу суспільних відносин, а тому є численними, хоча їх характерною рисою є системність. Система міжнародних соціальних стандартів передбачає їх поділ за: – сферою дії (загальні та регіональні (європейські, азійські, американські, африканські, СНД); – за змістом (у сфері праці та відпочинку, у соціальному забезпеченні, у тому числі й у соціальному страхуванні, освіті); – за суб'єктами (загальні та спеціальні, що встановлюються щодо окремих суб'єктів – дітей, жінок, сімей, окремих працівників: моряків, шахтарів, працівників сільського господарства, сфери торгівлі та ін.).

Існування якісної системи соціальних стандартів і гарантій їх реалізації є ознакою ефективної соціальної політики, яка має передбачати не тільки закріплення їх у своїх нормативно правових актах, а й виконання, реалізацію на практиці. Соціальні стандарти є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію. Вони дають змогу втілити у життя стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг.³⁷

Таким чином, система міжнародних соціальних стандартів є складною і багатогранною структурою, що включає глобальні, регіональні та спеціалізовані механізми, які забезпечують права людини у соціальній сфері. Ця система визначає обов'язки держав, права людей на доступ до базових послуг, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, роботи та інших ключових сфер. Сучасний світ стикається з численними викликами, такими як глобалізація, нерівність, конфлікти, міграція, пандемії. Тому забезпечення ефективного функціонування системи міжнародних соціальних стандартів є необхідним для створення справедливого, рівного та стійкого глобального суспільства.

2.5. Поняття та загальна характеристика джерел міжнародних соціальних стандартів

Вивчення джерел міжнародних соціальних стандартів, як і джерел будь-якої галузі права, неможливе без урахування результатів досліджень із теорії держави і права, які виробили методологічні підходи до поняття «джерела».

³⁷ Міжнародні соціальні стандарти : [навч. по-сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – с.17-22 (121 с.)

Незважаючи на численні й суперечливі погляди вчених на поняття «джерело права» (у матеріальному і формально-юридичному значеннях), більшість із правників, розкриваючи його зміст, виділяють у ньому два елементи: 1) спосіб вираження правових норм як правотворчу діяльність уповноважених суб'єктів; 2) зовнішню форму вираження правових норм як результат такої діяльності.

Під джерелами міжнародних соціальних стандартів слід розуміти загальновідомі та внутрішньо структуровані способи встановлення і вираження суб'єктами міжнародного права загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють суспільні відносини у соціальній сфері.

Джерелам права (у тому числі джерелам міжнародних соціальних стандартів) притаманні певні ознаки, а саме: 1) формальна визначеність, тобто чітке оформлення правових приписів, вираження їх зовнішньої форми з вказівкою на відповідні права, обов'язки, наслідки їх невиконання; 2) загальнообов'язковість, що означає незаперечність правових положень, беззаперечність здійснення з боку всіх суб'єктів права, гарантією чого виступають судові та інші державні органи, оскільки за правовою нормою стоїть держава з її можливістю застосування примусу; 3) загальновідомість як якісна ознака джерела права, пов'язана з інформуванням про зміст правила поведінки, сферу й межі дії. Цьому сприяє встановлений порядок обнародування правових приписів, доведення їх змісту до конкретних адресатів; 4) внутрішня структурованість, що виражає сукупність стійких зв'язків джерела права, які забезпечують його цілісність, а також відповідну організацію правових положень, їх компонування.

Особливість джерел міжнародних соціальних стандартів полягає в тому, що норми міжнародних договорів, як правило, не регулюють суспільні відносини у соціальній сфері, а встановлюють певні стандарти у галузі праці, освіти і соціального забезпечення, які через їх імплементацію в національному законодавстві кожної

країни, що бере в них участь, конкретизуються й наділяються певним правовим механізмом їх реалізації.

Численність джерел міжнародних соціальних стандартів пояснюється багатоманітністю суспільних відносин, що виникають у соціальній сфері. З огляду на це відсутній єдиний критерій їх класифікації.

Так, залежно від сфери дії джерела міжнародних соціальних стандартів можна поділити на: 1) загальні; 2) регіональні (європейські, азіатські, американські, африканські, СНД). За змістом можна виділити джерела міжнародних соціальних стандартів, які встановлюють стандарти у сфері: 1) освіти; 2) праці, 3) соціального забезпечення.

За характером виконання джерела міжнародних соціальних стандартів можна розмежувати на такі: 1) що виконуються самостійно; 2) які самостійно виконуватись не можуть. Перші група джерел – це ті зобов’язання, які держава бере на себе з моменту вступу міжнародного договору в силу і готова забезпечити їх виконання. Друга – це ті зобов’язання, реалізацію яких держава в силу різних причин не здатна забезпечити на даний момент. І доки у держави не з’явиться відповідних можливостей, вона не буде приймати внутрішньодержавні акти. Водночас прийняття відповідного акта є свідченням, що держава з цього моменту готова до виконання відповідних зобов’язань.

За суб’єктом джерела міжнародних соціальних стандартів можна поділити на: 1) загальні; 2) спеціальні (ті, що містять норми, які поширюються на окремі категорії людей, – дітей, жінок, сімейних осіб; осіб, зайнятих у певних галузях (вугільна галузь, сільське господарство тощо)).

Джерела міжнародних соціальних стандартів можна класифікувати і **за міжнародним органом чи організацією, що їх приймає** (джерела міжнародних соціальних стандартів ООН, у тому числі МОП; джерела Ради Європи тощо).

Загальна декларація прав людини. Розробка Загальної декларації прав людини (далі – Декларація) відбувалася в обстановці складної дипломатичної боротьби, а її прийняття було результатом розгляду і погодження різних поглядів і позицій.

Однак, незважаючи на прийняття Декларації, різні, а часто й протилежні позиції Заходу і соціалістичних країн при її обговоренні стали причиною того, що багато статей цього документа носять загальний характер і не мають конкретних меж.

Після тривалого та детального обговорення 10.12.1948 р. Загальна декларація прав людини була прийнята 48 голосами країн – учасниць ООН, але 8 країн утрималися (СРСР і країни соцтабору). Відтоді ця дата відмічається у всьому світі як День прав людини.

Загальна декларація прав людини містить широкий перелік як громадянських і політичних, так і соціально-економічних та культурних прав. Зокрема, низка соціальних прав закріплена у статтях 22-26 Декларації. Так, ст. 22 передбачає, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Незважаючи на те, що Загальна декларація прав людини була прийнята у вигляді резолюції Генеральної Асамблеї ООН (тобто носить лише рекомендаційний характер), більшість держав, визнаючи джерелом міжнародного права звичай, що формується в ході міжнародної практики, розглядають проголошені у цьому документі права як юридичні норми, яких слід дотримуватися. У процесі укладення нових міжнародних договорів норми і принципи, закладені Декларацією, розвиваються та уточнюються. Сказане свідчить про реалістичність цього документа та його важливе значення для розвитку міжнародних відносин.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Пакт було прийнято 16.12.1966 р., а ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р.

У процесі розробки Пакту проявилось негативне ставлення багатьох держав Заходу до соціально-економічних прав. Ця ситуація знайшла відображення, зокрема, у положеннях Пакту щодо його імплементації.

Так, якщо ст. 2 Пакту про громадянські і політичні права зобов'язує держави негайно після ратифікації надавати ці права усім людям, що знаходяться під юрисдикцією держави, то ст. 2 Пакту про економічні, соціальні та культурні права зобов'язує держави вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб забезпечити поступове і повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав.

За умов сьогодення більшість країн визнають юридичну обов'язковість положень Пакту про економічні, соціальні та культурні права.

За дотриманням державами-учасниками своїх зобов'язань за Пактом і рівнем здійснення відповідних прав і обов'язків спостерігає Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав.

Провідні експерти в галузі прав людини різних країн світу, які у 1986 р. у Лимбурзькому університеті (Нідерланди) досліджували природу і ступінь юридичних зобов'язань, взятих державами – учасниками Пакту про економічні, соціальні та культурні права, дійшли таких висновків.

1. Усі права і свободи людини, у тому числі соціально-економічні права, неподільні і взаємопов'язані, вони утворюють невід'ємну частину міжнародного права.

2. Пакт накладає юридичні зобов'язання на учасників. Держави-учасниці повинні негайно вжити усіх необхідних заходів, включаючи законодавчі й адміністративні, для здійснення прав, закріплених у ньому. Крім того, має бути передбачено право кожного на судовий захист соціально-економічних прав.

3. Держави – учасниці Пакту, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні і культурні права для всіх, хоча б у мінімальному обсязі.

Основні соціальні права знайшли своє відображення у статтях 6-13 Пакту. Зокрема, статтею 9 закріплено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Європейська соціальна хартія. Європейська соціальна хартія (далі – Хартія) була підписана державами – членами Ради Європи в м. Турині (Італія) 18.10.1961 р. і набула чинності 26.02.1965 р.

Дев'ять держав 05.05.1988 р. підписали Додатковий протокол до Хартії, за допомогою якого були заповнені деякі прогалини в системі захисту соціально-економічних прав людини, серед них і таке право у сфері соціального захисту, як право осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 4).

Протокол про поправки, так званий (Туринський протокол) був прийнятий 21.10.1991 р. Він реформував процедуру контролю за здійсненням прав, передбачених Хартією.

А з 09.11.1995 р. був відкритий для підписання ще один Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який встановлював процедуру колективних скарг.

Як з'ясувалося, зміни і доповнення не вирішили проблеми захисту соціальних та економічних прав у сучасних державах Ради Європи. Хартія потребувала оновлення, і в травні 1992 р. спеціальний комітет по підготовці нового проекту Хартії приступив до роботи щодо вдосконалення її положень. Результатом цієї роботи стала підготовка нової редакція Хартії, яка отримала назву «Європейська соціальна хартія (переглянута)» яка була схвалена на 98-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи 03.05.1996 р.

Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р в цілому захищає 31 позицію з прав людини, у той час як її попередниця – Хартія 1961 р. налічувала їх лише 19. Ці зміни і доповнення суттєво

покращили ефективність дії Хартії як основоположного документа в сфері захисту соціальних та економічних прав людини в Європі.

Україна 14.09.2006 р. ратифікувала із заявами Європейську соціальну хартію, яка набрала чинності 01.02.2007 р. Підписання цього документа поставило завдання не лише щодо адаптації національного законодавства до норм Європейської соціальної хартії, а й практичного впровадження соціальних стандартів у сферах праці, зайнятості, страхування, медичної та соціальної допомоги.

Європейська соціальна хартія (переглянута) – це міжнародна угода, яка поєднала всі права, закріплені в Хартії 1961 р., Додаткових протоколах 1988 та 1995 рр., а також поправки, що стосуються цих прав, та нові права.

Серед каталогу прав, закріплених у Хартії, можна виділити: право на охорону здоров'я (ст. 11); право на соціальне забезпечення (ст. 12); право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); право на отримання послуг від соціальних служб (ст. 14); право осіб із обмеженими можливостями на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у громадському житті (ст. 15); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); право працівників-мігрантів і членів їх сімей на захист і допомогу (ст. 19); право осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 23); право на захист від убогості та соціального відчуження (ст. 30); право на житло (ст. 31).

Європейський кодекс соціального забезпечення. Це документ, який встановлює мінімальні стандарти, які країни повинні дотримуватися в питаннях соціального забезпечення, а також передбачає механізми гарантування прав людини в контексті соціального захисту. Перша редакція цього кодексу якого датується 16.04.1964 р.

Європейський кодекс соціального забезпечення підготовлений за ініціативою Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка

висловилися про необхідність створення «Європейського кодексу соціального забезпечення, ефективність якого була б виражена не в стандартизації законодавства щодо соціального забезпечення в різних країнах, а у підведенні різними методами соціального забезпечення кожної країни до еквівалентно більш високого рівня».

Кодекс готувався у співпраці з МОП, яка у 1952 р. схвалила Конвенцію № 102 про мінімальні норми в галузі соціального забезпечення. Комітет Міністрів Ради Європи вирішив не встановлювати у Кодексі рівень гарантій, вищий ніж у Конвенції № 102. Водночас також розроблено додатковий Протокол до Кодексу, котрий передбачав уже більш високі стандарти порівняно з Кодексом. Таким чином, створена можливість для держав, які мали низький економічний рівень, приєднатися лише до Кодексу, а тих держав, що мали більш потужні економічні можливості, одночасно приєднатися до Кодексу і до Протоколу. Кодекс і Протокол схвалені 11.03.1964 р. і відкриті для підписання 16 квіт. того ж року.

У червні 1990 р. Комітет Міністрів Ради Європи схвалив Переглянутий кодекс соціального забезпечення, який відкрито для підписання з листопада 1990 р.

Кодекс містить мінімальні стандарти захисту, які договірні держави повинні надавати у зв'язку з дев'ятьма традиційними соціальними ризиками, а саме: хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійним захворюванням, материнством, інвалідністю, втратою годувальника, утриманням дітей.

Європейський кодекс соціального забезпечення є важливим механізмом забезпечення мінімальних стандартів соціального захисту в Європі. Він сприяє гармонізації соціальних політик між країнами, зменшенню соціальних нерівностей і забезпеченню стабільності та рівності серед населення. Імплементация його норм через національне законодавство, моніторинг дотримання стандартів та ефективний соціальний діалог дозволяє країнам адаптувати соціальні системи до нових викликів та зберігати соціальний мир і стабільність.

Конвенції Міжнародної організації праці. Міжнародна організація праці – спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни – Організації Об'єднаних націй, що заснована у 1919 р. урядами різних країн для підтримання міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці. У ХХІ ст. першочерговими завданнями діяльності МОП є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю і безробіттям, заборона дитячої праці.

У роботі МОП беруть участь представники роботодавців, організацій працівників та представники урядових структур. У 1946 р. МОП стала першою спеціалізованою установою ООН. Сьогодні членами МОП є близько 200 країн. МОП приймає конвенції і розробляє рекомендації, а також встановлює міжнародні стандарти у сфері праці, зайнятості, професійної підготовки, соціального забезпечення, безпеки праці й здоров'я.

Згідно зі Статутом МОП її учасником може бути будь-яка держава – член ООН. Головним принципом роботи МОП є трипартизм, що означає, що формування майже всіх органів МОП базується на основі трьохстороннього представництва – від урядів, представників працівників і підприємців (роботодавців). Отже, кожна держава представлена чотирма делегатами: два – від уряду, по одному – від роботодавців і працівників. Вищий орган МОП – Міжнародна конференція праці, яка скликається щорічно і складається з делегатів усіх держав – членів МОП. Виконавчим органом МОП є Адміністративна рада, яка обирається на Міжнародній конференції праці й складається з 56 осіб: 28 делегатів представляють уряди, 14 – підприємців і 14 – працівників. Адміністративна рада призначає Генерального директора Міжнародного Бюро Праці. Міжнародне Бюро Праці – постійний орган МОП, що виконує функції секретаріату, він не є суб'єктом міжнародно-правового регулювання праці, але займається підготовкою конвенцій і рекомендацій МОП і спостереженням за їх

застосуванням, збиранням і поширенням інформації щодо міжнародно-правового регулювання умов праці найманих працівників. Міжнародне Бюро Праці займається підготовкою матеріалів до конференції МОП, надає допомогу державам у підготовці законів на основі рішень Генеральної конференції, видає публікації щодо міжнародно-правового регулювання праці.

Згідно зі Статутом МОП одним із головних напрямків діяльності цієї організації є нормотворчість, тобто створення міжнародних трудових стандартів. Конвенції та рекомендації, які МОП приймає, стосуються різних аспектів праці. Конвенції приймаються Генеральною конференцією більшістю голосів присутніх делегатів. Конвенція набуває статусу багатосторонньої міжнародної угоди після ратифікації її, як мінімум, двома державами – членами МОП і з цього моменту накладає певні зобов'язання як на ті держави, що ратифікували її, так і на держави, що не ратифікували даної конвенції. Для окремої держави – члена МОП конвенція стає юридично обов'язковою тільки після ратифікації її вищим органом державної влади (конвенції містять правила також про порядок їх денонсації). У разі ратифікації конвенції держава зобов'язана прийняти законодавчі акти для втілення її в життя і раз на 2-4 роки подавати до МОП доповіді про вжиті заходи щодо ефективного застосування ратифікованої конвенції. Систематизовані конвенції і рекомендації МОП утворюють Міжнародний кодекс праці. МОП прийняла чимало конвенцій та рекомендацій з широкого спектра питань у сфері праці.

Отже, джерела міжнародних соціальних стандартів формують правову основу міжнародної спільноти для боротьби із соціальною нерівністю, забезпечення соціального захисту, охорони здоров'я, доступу до освіти та інших ключових аспектів соціального розвитку. Вони є різноманітними за рівнем обов'язковості, географічним охопленням, механізмами імплементації та моніторингу. Джерела міжнародних соціальних стандартів не лише визначають основи правового регулювання у сфері соціальних прав, а й служать

інструментами для створення ефективних механізмів співпраці між країнами. Вони дозволяють адаптувати національні політики до міжнародних стандартів, забезпечують соціальну справедливість, підтримують стійкий соціальний розвиток, а також надають механізми моніторингу за дотриманням прав і обов'язків у соціальній сфері.

Джерела міжнародних соціальних стандартів сприяють глобальному співробітництву у вирішенні складних соціальних питань, таких як боротьба з бідністю, міграція, зміни клімату, пандемії, нерівність між різними групами населення та забезпечення рівного доступу до ресурсів та послуг.

Отже, розуміння, ефективна імплементація та моніторинг міжнародних соціальних джерел є ключовими факторами, які визначають успішність у досягненні соціальної рівності, прав людини та стійкого розвитку на глобальному рівні.

Контрольні запитання та завдання

1. Як, на вашу думку, в чому особливість категорії «міжнародний правовий стандарт»?
2. У яких важливих міжнародних актах знайшли своє закріплення міжнародні соціальні стандарти?
3. Виділіть підстави та обґрунтуйте класифікацію міжнародних соціальних стандартів.
4. Що слід розуміти під джерелами міжнародних соціальних стандартів?
5. Як побудована система міжнародних соціальних стандартів?
6. Назвіть основні соціальні права в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права.
7. Вкажіть на головні напрями діяльності МОП.
8. Які ознаки притаманні джерелам міжнародних соціальних стандартів?
9. Поясніть який вплив мають міжнародні соціальні стандарти на національне законодавство.
10. Проаналізуйте загальні та регіональні міжнародні соціальні стандарти.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Підходи до визначення категорії «міжнародний правовий стандарт».
2. Міжнародні соціальні стандарти як основа для розвитку законодавства зарубіжних держав.
3. Джерела міжнародних соціальних стандартів.
4. Загальна характеристика міжнародних соціальних стандартів.
5. Європейська соціальна Хартія: основні положення.
6. Значення актів МОП у становленні міжнародних соціальних стандартів.
7. Основні положення Європейського кодексу соціального забезпечення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
2. Бурлак О.В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини / О.В. Бурлак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип.33. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С.509-515.
3. Вітик І.Р. Загальна декларація прав людини і питання імплементації міжнародно-правових стандартів прав людини, що містяться у ній, у національне законодавство України / І.Р. Вітик // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – №11-12 (№ 11). – С. 216-218.
4. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
5. Зубарева А. Взаємовідносини Комітету ООН з прав людини з іншими договірними органами з прав людини системи ООН. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 39.
6. Пазенюк А.С. Соціальні права людини та соціальна держава / А.С. Пазенюк // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Вип. 29. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2005. – С. 202-208.
7. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
8. Sinova L.M. Section 8. Social security measures to prevent the spread of coronavirus Social and ecological security through the prism of urbanism: collective monograph / Edited by Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, M. I. Inshyn and Doctor of Law, Ya. Ya. Melnyk. Institute of Law of KNU n.a. T. Shevchenko, Publisher: European institute of further education, Podhajska, 2020. 497 p. P. 299-324
9. Sinova L.M., Siroha D. I. Section 9. Ensuring social stability during a pandemic Social and ecological security through the prism of

urbanism: collective monograph / Edited by Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, M. I. Inshyn and Doctor of Law, Ya. Ya. Melnyk. Institute of Law of KNU n.a. T. Shevchenko, Publisher: European institute of further education, Podhajaska, 2020. 497 p. P. 325-347

10. Сіньова Л.М. Соціальна сфера в Україні в період воєнного стану Правові виклики сучасності : законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми : Матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 6 грудня 2022 року) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. – 345 с. С. 203-205 URL:

<https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6540>

11. Міжнародні соціальні стандарти : [навч. по-сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.

12. Мужикова Н. Загальна характеристика міжнародних стандартів у сфері праці / Н. Мужикова // Бюл. нац. Служби посередництва і примирення. – 2008. – № 6. – С. 19-22.

13. Рабінович П. М. Європейські стандарти прав людини: загально-теоретична характеристика / П. М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2003. - №5. - С. 26. (С.26-41)

14. Руднєва О. М. Міжнародні механізми захисту прав людини: поняття та класифікація. Наше право. 2010. № 2. Ч. 2. С. 136.

15. Савич О. С. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення / О. С. Савич // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Право», 2009. - №2. – с. 278.

16. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. Альманах міжнародного права. 2018. № 19. С. 107.

17. Христова Г.О. Міжнародні стандарти прав людини як вихідні засади гендерно-правової експертизи законодавства України / Г.О. Христова // Пробл. законності. – Вип. 99. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 30-39.

Тема 3. Міжнародні стандарти в сфері прав людини.

- 3.1. Поняття міжнародних стандартів в сфері прав людини.
- 3.2. Види міжнародних стандартів в сфері прав людини.
- 3.3. Регіональні стандарти захисту прав людини.

3.1. Поняття міжнародних стандартів в сфері прав людини.

Як уже зазначалося, під міжнародними стандартами у сфері прав людини розуміють правила, загальновизнані принципи та норми міжнародного права у сфері прав людини, які юридично зобов'язують держави створювати правовий, політичний та соціальний режим забезпечення прав та свобод людини. Відзначимо, що головною метою формулювання міжнародних стандартів є не уніфікація національних законодавств у сфері прав людини, а створення певних моделей, які стають основою в кожній державі, особливо при розробці власного законодавства. Тобто, це міжнародно-правові зобов'язання, які розвивають і конкретизують принцип поваги прав людини. Міжнародні стандарти включають основні права людини, які відображені в найважливіших міжнародно-правових актах. Загальновизнані норми, що закріпили основні та похідні права людини, відображають історично досягнутий рівень цивілізованості суспільства на міжнародному та внутрішньодержавному рівні.

У загальній формі міжнародні зобов'язання держав у сфері прав людини викладено у Статуті ООН. Так, у його преамбулі народи Об'єднаних Націй заявляють про свою рішучість знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і рівність прав великих і малих націй. У статтях 1 і 55 Статуту, однією з цілей ООН проголошується заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без різниці раси, статі, мови та релігії. Стаття 56 Статуту називає обов'язковим для дотримання

принципу співробітництва держав для досягнення цілей, зазначених у статті 55.³⁸

Міжнародні стандарти у сфері прав людини конкретизовані у Загальній декларації прав людини 1948 року, у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, низці конвенцій ООН: Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 року, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарань. Помітний внесок у роботу з кодифікації міжнародно-правових норм у сфері прав людини виконують спеціалізовані установи ООН, зокрема Міжнародна організація праці (МОП) та Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО).

Міжнародні стандарти розрізняються за сферами життєдіяльності задля забезпечення демократичних стандартів в особистій, політичній, соціальній, економічній, культурній сферах життя. Водночас, міжнародні стандарти характеризуються часом виникнення, що є головним критерієм теорії поколінь прав людини.

У теорії права загальноприйнятною є концепція «поколінь» прав людини. Першим поколінням прав людини визнаються традиційні ліберальні цінності свободи і рівності, які були сформульовані у ході буржуазних революцій. Йдеться про особисті (громадянські) і політичні права як основні природні та невідчужувані права людини. Ці права не залежать від держави, обов'язком правової держави є їхнє забезпечення, визнання у законодавстві.

Друге покоління прав сформувалося у процесі боротьби народів за покращення свого економічного становища, підвищення культурного статусу (так звані позитивні права), для реалізації яких

³⁸ Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>

вимагається цілеспрямована діяльність держави із забезпечення зазначених прав. Йдеться про соціальні, економічні та культурні права. Сама ідея соціальних прав пов'язана з ідеєю соціальної держави.

Права другого покоління спочатку знайшли відображення у Загальній декларації прав людини (1948 р.), а потім були закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). Разом із тим ці права мають більш відносний характер, ніж права першого покоління. Міжнародне співтовариство не надає будь-яких жорстких критеріїв щодо здійснення цих прав³⁹.

Третє покоління прав людини стало формуватися після Другої світової війни і пов'язане з правом народів на мир, безпечне навколишнє середовище, міжнародний економічний порядок і т.ін. Відповідно виникають міжнародно-правові процесуальні інститути, які забезпечують ці права. Формується міжнародне гуманітарне право.⁴⁰ До третього покоління прав належать колективні права, засновані на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, територіальну цілісність, суверенітет, позбавлення від колоніального гноблення, право на гідне життя, на здорове навколишнє середовище, на загальну спадщину людства, а також право на комунікацію. Основи цих прав закладені в міжнародних документах (Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародних пактах 1966 року тощо).

У ХХІ ст. можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназію); право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї,

³⁹ Наливайко Л. Р., Міжнародний захист прав людини : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко, Є. М. Щербина. Дніпро : ДДУВС, 2020. С.14

⁴⁰ Андрійів В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення. Дис. на здоб. Наук. ступеня д.ю.н. за спеціальністю 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення. - Національнийніверситет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012. С.85, 403 с.

виращування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, все ж таки, має певні обмеження (заборона клонування людини та встановлення інших правових меж).

Розвиток нового покоління прав людини відбувається у тісному взаємозв'язку з необхідністю визнання високого статусу особи, яка наділена найвищою цінністю - свободою. Свобода людини є складною категорією, яку норма права лише констатує. Це пояснюється тим, що свобода як уявлення виникла раніше за правову норму, вона є основною категорією моральної і релігійної норм, які є первинними (за своїм виникненням) щодо норм права. При цьому право - це тільки констатація і закріплення можливостей особи, релігійні та моральні переконання - це внутрішня сторона поведінки особи, що виявляється у мотиві, меті дії суб'єкта.

Саме тому, можна говорити про існування таких засад формування четвертого покоління прав людини: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії при визначенні поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що включає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути несхожою на інших; встановлення суверенності людини щодо держави.⁴¹

3.2. Види міжнародних стандартів в сфері прав людини.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини можуть бути універсальними та регіональними. Універсальні стандарти у сфері прав людини визнаються у всьому світі, регіональні формуються у певному регіоні та залежать внаслідок традицій, рівня розвитку певної групи країн. Регіональні стандарти можуть бути ширшими та дещо конкретнішими ніж універсальні.

Серед міжнародних стандартів у сфері прав людини виділяють особисті (громадянські), політичні, соціальні, економічні, культурні права. Головне призначення особистих прав, що належать до

⁴¹ Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. //URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>

першого покоління прав людини, - захистити сферу особистої свободи та гарантувати можливості індивідуального розвитку особистості.

Особисті (громадянські) права та свободи людини включають у собі право на життя та гідність особи; право на свободу та особисту недоторканність, а також недоторканність приватного життя, житла; право на свободу пересування та вибору місця перебування і проживання; право визначення національної приналежності; право користування рідною мовою; свободу совісті та ін.

Право на життя - це першорядне за своїм значенням право індивіда, оскільки всі інші права втрачають свій сенс у разі людської загибелі. Воно було проголошено у Загальній декларації прав людини 1948 р.: кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст.3). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права підкреслює, що це право охороняється законом, і що ніхто не може бути насильно позбавлений життя (п.1 ст.6). Пакт також встановлює обмеження на винесення та застосування смертного вироку: у країнах, які не скасували смертної кари смертні вирoki можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини, не можуть застосовуватися до осіб молодше 18 років і не можуть бути виконані щодо вагітних жінок (п.2, п.5 ст.6). Водночас, стаття 6 Пакту містить положення, за яким кожен засуджений до страти має право просити помилування чи пом'якшення вироку (п.4 ст.6).

Протокол №2 до Пакту про громадянські та політичні права інтерпретує право на життя як природну заборону застосування смертної кари. У преамбулі цього документа вказано, що скасування смертної кари сприяє зміцненню людської гідності та прогресивному розвитку прав людини, а стаття 1 Протоколу №2 забороняє смертну кару щодо будь-якої особи, яка перебуває під юрисдикцією держав-учасниць.

Право на гідність є основною метою всіх стандартів у сфері прав людини. Поняття гідність людини розкривається у

конституціях багатьох сучасних держав. Мова йде про визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значимості кожної особистості як частинки людської спільноти. Преамбула Загальної Декларації прав людини 1948 р. підтверджує віру народів Об'єднаних Націй у гідність і цінність людського життя, а у статті 1 задекларовано рівні права та гідність всіх людей. Стаття 10 Пакту про громадянські та політичні права гарантує право на гуманне поводження та повагу до гідності, властиве людській особистості для осіб позбавлених волі.

При здійсненні проголошуваних прав і свобод Загальна декларація як і стаття 2 Пакту про громадянські та політичні права, накладає заборону дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, стану чи іншого положення, а також політичного, правового чи міжнародного статусу країни чи території проживання людини (Стаття 2). Однак у Пакті про економічні, соціальні та культурні права міститься застереження про те, що країни які розвиваються, самі визначатимуть, якою мірою вони гарантуватимуть особам, які не є громадянами країни, визнані в Пакті економічні права.

Загальна декларація забороняє рабство, підневільний стан та работоргівлю у всіх видах (стаття 4) та тортури або жорстокі, нелюдські або такого, що принижує гідність людини поводження та покарання (стаття 5). Пакт про громадянські та політичні права, розвиваючи положення відповідної статті Декларації, що забороняє тортури, вносить уточнення, щодо заборони без вільної згоди надавати будь-яку людину медичним чи науковим дослідям (стаття 7). У статті 8 Пакту, що забороняє примусову або обов'язкову працю, робиться застереження про те, що термін примусова або обов'язкова праця не включає роботу або службу, яку повинна виконувати особа, яка перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого висновку; службу військового характеру чи альтернативну їй; службу, обов'язкову у

випадках надзвичайного стану чи лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення; іншу роботу чи службу, яка входить у прості громадянські обов'язки.

Право на свободу і особисту недоторканність включає індивідуальну особисту недоторканність, а також фізичну, моральну і психічну недоторканність особистості. Це право проголошене у Загальній Декларації 1948 р. (статті 3, 9), було доповнено в ч. 1 статті 9 Пакту про цивільні та політичні права 1966 р., де зазначено, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. Пакт про громадянські та політичні права конкретизував і розвинув положення Загальної декларації 1948 року, про те, що кожному підданому арешту повинні повідомлятися причини його арешту та звинувачення, що йому пред'являється (частина 2 статті 9). Проголошено також право на судовий розгляд протягом розумного строку (ч. 3 статті 9) на розгляд справи в суді для звільнення у разі незаконного арешту або тримання під вартою (ч. 4 статті 9), а також право на компенсацію, якщо арешт чи утримання під вартою були незаконні (ч. 5 статті 9). Існує низка ситуацій, які потребують примусового обмеження волі на підставі закону та згідно судового рішення. Крім арешту, взяття під варту до них належать примусове лікування психічно хворих, які становлять небезпеку для себе і для оточуючих, тимчасова ізоляція та лікування осіб, які страждають на тяжкі інфекційні захворювання, направлення неповнолітніх в інтернати чи спецшколи. В такому випадку адміністративне, кримінальне та кримінально-процесуальне право регламентують гарантії від незаконного обмеження свободи особистості.

Загальна Декларація прав людини у статті 12 та Пакт про громадянські та політичні права у статті 17 гарантують **право на недоторканність приватного та сімейного життя та збереження її таємниці, на недоторканність житла, на захист честі та доброго імені**: ніхто не може піддаватися безпідставному чи незаконному втручанням в його особисте сімейне життя, безпідставним

посяганням на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції чи його честь і репутацію.

Загальна декларація прав людини проголошує **право на свободу пересування та вибір місця проживання у межах кожної держави**. Крім того, кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, та повертатися до своєї країни (стаття 13). Стаття 12 Пакту про громадянські та політичні права вносить уточнення: право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання може стати об'єктом передбачених законом обмежень, необхідних для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших осіб. Це може стосуватися прикордонної смуги, зон екологічного лиха, територій, де запроваджено надзвичайний чи військовий стан.

Як Загальна декларація прав людини (стаття 18), так і Пакт про громадянські та політичні права (стаття 18) гарантують **право на свободу думки, совісті та релігії**. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Свобода слова є одним з найважливіших конституційних прав людини. Положення Загальної Декларації прав людини проголошують в ст.19 право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право конкретизовано в Пакті про громадянські та політичні права вказівкою на те, що користування цими правами накладає особливі обов'язки та відповідальність. Законом можуть бути встановлені обмеження цих прав з метою поважання прав та репутації інших осіб та для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення (стаття 19).

Свобода слова включає три структурні компоненти: свободу вираження думок, ідей і суджень та їх поширення будь-якими

законними способами; свободу від цензури друку та інших засобів масової інформації; свободу доступу до джерел інформації, що представляє суспільний інтерес.

Ст.16 Загальної декларації прав людини проголошує **право** чоловіків і жінок, які досягли повноліття **одружуватися і засновувати сім'ю** без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

Пакт про громадянські та політичні права (стаття 23), забороняє шлюби, укладені без вільної та цілковитої згоди тих, що одружуються. В обох документах йдеться про необхідність забезпечення рівності прав подружжя під час перебування в шлюбі і при його розірванні.

Пакт про громадянські та політичні права гарантує **право на захист з боку сім'ї, суспільства та держав кожній дитині** без дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану чи народження. Кожна дитина має бути зареєстрована відразу після народження та мати ім'я. Також, кожна дитина має право на набуття громадянства (стаття 24). Зазначений Пакт заявляє про необхідність особливих заходів щодо всіх дітей та підлітків. Зокрема, наголошується, що діти та підлітки мають бути захищені від економічної та соціальної експлуатації.

Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такої, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом (ч. 3 статті 10 цього Пакту).

Підтримка інституту сім'ї з дітьми є завданням реалізації будь-якої державної сімейної політики⁴². Дітей справедливо зараховують до соціально вразливої частини населення, і тому міжнародно-

⁴² Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019.с.182.

правова регламентація їхніх прав розпочалася досить давно. Женевська декларація про права дитини, ухвалена 1924 року Лігою Націй, та Декларація ООН про права дитини 1959 року були присвячені спеціальним гарантіям визнання та захисту дитини. У 1989 році було прийнято Конвенцію ООН про права дитини, яка визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Конвенція захищає не лише права дітей-громадян цієї держави, а й усіх інших дітей, які перебувають під її юрисдикцією.

Особливе місце займає **право на судовий захист своїх прав**, або процесуальні гарантії прав людини. Стаття 7 Загальної Декларації прав людини проголошує рівність всіх перед законом без будь-якої різниці та право на рівний їх захист законом. У статті 8 Декларації йдеться про право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Стаття 10 гарантує право кожного на те, щоб на основі повної рівності справу було розглянуто гласно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом. Стаття 11 проголошує презумпцію невинуватості та заборону засуджувати за злочин на підставі скоєння діяння або бездіяльності, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину. Стаття 15 Пакту про громадянські та політичні права вносить доповнення, згідно якого ніщо не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

Стаття 14 Пакту про громадянські та політичні права розглядає процесуальні гарантії прав людини детальніше, ніж відповідна стаття Декларації. Кожен має право при розгляді будь-якого

кримінального обвинувачення, яке йому пред'явлене, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або його частину з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або - в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, - при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя. Однак, будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми. Заявлено про презумпцію невинуватості та про процесуальні гарантії прав індивіда при розгляді пред'явленого йому кримінального звинувачення щодо порядку повідомлення: мови; достатнього часу на підготовку захисту; бути судженим без невиправданої затримки; спілкування з обраним ним захисником; допит свідків; за потреби допомоги перекладача; заборони примусу до дачі показань проти себе чи визнання себе винним. Крім того, гарантується право засудженого на те, щоб його засудження та вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно із законом, та право на компенсацію у разі судової помилки під час засудження або винесення вироку. Забороняється повторне засудження або покарання за злочин, за який особа була засуджена або виправдана.

Громадяни мають **право брати участь в управлінні справами держави**. Участь громадян в управлінні справами держави може здійснюватися не лише через особисту участь у роботі законодавчої, виконавчої чи судової влади, а й шляхом реалізації свого виборчого права, тобто, волевиявлення у періодичних та нефальсифікованих виборах, таємного голосування чи інших рівнозначних форм, що забезпечують свободу голосування, як це і зазначено у статті 21

Загальної декларації прав людини 1948 року. Стаття 25 Пакту про громадянські та політичні права підкреслює, що право на участь у веденні державних справ безпосередньо і через своїх представників має кожен громадянин без будь-якої дискримінації, згаданої в Пакті раніше (щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану). Крім права обирати і права бути обраними до органів державної влади, виборче право також включає право відкликання виборцями осіб, які не виправдали їх довіри.

Право на свободу мирних зборів та асоціацій проголошується у статті 20 Загальної Декларації прав людини. У Пакті про громадянські та політичні права, праву на мирні збори та на свободу асоціації присвячені дві окремі статті. Зокрема, у статті 21 уточнюється, що користування правом на мирні збори може бути обмежене відповідно до закону, яке є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Стаття 22 Пакту проголошує право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. При реалізації цього права, як і під час здійснення права на мирні збори, можливі передбачені законом обмеження. Крім цього, ця стаття не перешкоджає введенню законних обмежень користування цим правом для осіб, які входять до складу збройних сил та поліції.

Право на звернення, або право петицій передбачено у статті 1 Протоколу №1 до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права. Правом приймати та розглядати повідомлення від окремих осіб, які підлягають юрисдикції держави-учасниці Пакту та стверджують, що вони є жертвами порушення даною державою будь-якого з прав, викладених у Пакті, наділений Комітет з прав людини, який заснований на підставі частини IV цього Пакту. Право петицій також включає можливість індивідуальних і колективних

звернень громадян до державних органів та органів місцевого самоврядування для відновлення своїх прав.

Економічні, соціальні та культурні права являють собою права людини другого покоління. Вони нормативно закріплюють стандарти соціально-економічного життя індивіда до яких слід прагнути державам. Якщо порівняти їх з іншими видами прав людини, то можна виділити кілька особливостей зазначених соціально-економічних прав:

- вони мають свій вплив на певну соціально-економічну сферу людського життя;

- допустимими вважаються такі рекомендаційні формулювання, як «гідне життя», «справедливі та сприятливі умови праці», «задовільне існування»;

- обсяг та ступінь реалізації цих прав залежать від стану економіки та ресурсів кожної держави (ст. 22 Загальної Декларації прав людини, ст. 2 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права).

Слід відзначити, що рівна значимість політичних та соціально-економічних прав тривалий час заперечувалась, оскільки з юридичної точки зору права другого покоління важко піддаються кваліфікації. Саме з цих причин застосовується рекомендаційний характер формулювань. Однак, є цілком очевидним важливість забезпечення державою соціально-економічних прав особистості. Як зазначено в Преамбулі до Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права ідеал вільної людської особистості, вільної від страху і нужди, може бути здійснений тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними та культурними правами так само як і своїми громадянськими та політичними правами.

Основними віхами в історії міжнародно-правової регламентації соціально-економічних прав стали прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 році, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародного пакту про економічні,

соціальні і культурні права 1966 р., а також з 1918 року з моменту заснування МОП - понад 170 конвенцій у цій сфері. Слід зазначити, що до закріплення соціально-економічних прав у Загальній Декларації прав людини, право на власність та право на працю відносили до громадянських прав. Очевидно, це є поясненням того, що Європейська соціальна хартія, прийнята Радою Європи в 1961 році, ратифікована на сьогоднішній день не всіма державами - учасницями.

Серед важливих соціально-економічних прав є право на працю, право на соціальне забезпечення, право на достатній життєвий рівень, право на житло, право на охорону здоров'я, право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів, право на освіту. Більш детальний аналіз цих прав буде дано в наступних главах цього навчального посібника.

3.3. Регіональні стандарти захисту прав людини.

Як зазначає І.А. Шумило, окрім універсальних механізмів захисту прав людини, активно розвиваються регіональні механізми. Зокрема, захистом прав людини активно займаються Рада Європи та Європейський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини тощо. Тому слід підкреслити, що поряд із національними та загальнолюдськими нормами, які регулюють захист прав людини, існує великий пласт регіональних норм, закріплених у міжнародних договорах. Також активно діють регіональні міжнародні суди, які контролюють забезпечення державами захисту прав людини.⁴³ Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав-учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Іменування таких органів «регіональними» до певної міри умовне, оскільки захист відбувається не лише в межах територій таких держав, а

⁴³ Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник / І.А. Шуміло. Кив: Вид. «ФОП Голембовська О.О.», 2018. С. 15. 168 с. https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_copy-1.pdf.

поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією⁴⁴.

Аналіз юридичної літератури, нормативно-правових актів в сфері захисту прав людини дозволяє виділити декілька регіональних видів соціальних стандартів захисту прав людини. Це, зокрема, європейська, міжамериканська та африканська системи захисту прав людини.

Досить яскравим прикладом регіональної системи захисту прав людини є європейські стандарти захисту прав людини, що включають усі життєво необхідні права людини, а також механізми їхньої гарантії, захисту та забезпечення їх на практиці.

Певні стандарти у галузі прав людини існують у західноєвропейських країнах протягом десятиліть. Однак, в цілому, про Європейську систему захисту прав людини заговорили після того, як Рада Європи заснувала на основі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод⁴⁵ свої основні контрольні механізми – Європейську Комісію з прав людини та Європейський Суд з прав людини, а також коли норми Конвенції утвердилися у національних законодавствах країн-членів. Як зазначає О.Г. Мельник, паралельно в Європі почали формуватися дві самостійні системи захисту прав людини і в межах Ради Європи і в ЄС, при цьому ця система захисту була не повною і, в якійсь мірі, частковою, тому що на перших етапах свого формування вона охоплювала, в основному, економічні права. Поступово посилюючи європейську інтеграцію на політичну сферу та сферу юстиції і внутрішніх справ можна спостерігати появу рішень судів держав-членів ЄС, де вони відмовлялись частково визнавати принцип примату права ЄС щодо внутрішнього законодавства про права і свободи людини. Через це держави-члени і органи Співтовариств більше звертали увагу на питання захисту прав людини. Разом з тим,

⁴⁴ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. СМ. С.77.

⁴⁵ Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

поступово з'являлись нормативні документи, в яких спостерігались намагання визначити основні права і свободи людини в межах Європейських Співтовариств. Основні з них це Європейська соціальна хартія 1961 року, Декларація основних прав і свобод 1989 року, Хартія основних соціальних прав працівників 1989 року та інші. Нарешті, для визнання прав людини як складової права Європейських Співтовариств важливим рішенням стало ухвалення Єдиного європейського акту в 1986 році. В ньому були відсилки на Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року, як на основний нормативний документ для гарантії демократичних цінностей у Європі. Далі він зазначає, що Європейський Союз визнає Європейську конвенцію 1950 року, але не є її підписантом, тому вона не є частиною права Європейського Союзу. Тобто, на думку дослідника, вбачається певна конкуренція між Радою Європи і ЄС з цього питання, хоч ЄС і не претендує на визначальну роль у захисті прав людини в Європі. Суд ЄС, в свій час, виступив проти приєднання до Європейської конвенції без змін до установчих документів щодо європейських інтеграційних об'єднань. Важливим фактом у підтримці цієї позиції стало те, що таке приєднання передбачало б впровадження норм без урахування специфіки самого Європейського Союзу та його права. На це також вплинула відсутність у Європейській конвенції 1950 року розгорнутого переліку соціальних, економічних та культурних прав, які відображалися в іншому нормативному акті Ради Європи, а саме, мова йде про Європейську соціальну хартію 1961 року, яка була переглянута у 1996 році. На той час Суд не збирався підпорядковувати свою юрисдикцію Європейському суду з прав людини, адже громадяни ЄС мають можливість звертатись до судових органів ЄС та Європейської конвенції 1950 р. за захистом своїх прав, але на жаль, в такому випадку виникає колізія, адже тоді стає питання, чиє рішення матиме пріоритет при вирішенні справи. З часом це питання вирішувалось підписанням Лісабонських угод і Хартії Європейського Союзу основних прав у редакції 2007 року.

Але вже до підписання Лісабонських угод були здійснені певні кроки щодо розділення компетенції Європейського суду з прав людини і Суду ЄС через визнання з боку Європейського суду з прав людини належного захисту, якщо особи, які перебувають на території ЄС, мають змогу оскаржити в Суді нормативні акти інститутів ЄС, що порушують права людини, які були гарантовані Європейською конвенцією 1950 року.⁴⁶

Діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) також сприяла формуванню правозахисних стандартів в межах загальноєвропейського процесу. Однак, у той час як документи ОБСЄ носили головним чином політичний характер, Рада Європи рухалася шляхом прийняття міжнародно-правових документів, що ставали джерелом європейського права, за виконанням яких стежили контрольні органи Ради Європи. Саме тому, можна зауважити, що поняття європейських стандартів захисту прав людини є дещо ширшим в порівнянні із стандартами Ради Європи з прав людини.

Також слід зазначити, що нормотворчість у межах Ради Європи відображала загальні тенденції у розвитку стандартів галузі прав людини відповідно до концепції трьох поколінь прав людини. Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року, насамперед закріпила особисті (громадянські) та політичні права індивіда, згодом уточнені та конкретизовані у Протоколах до Конвенції та інших документів. У 60-ті роки минулого століття коло соціально-економічних прав громадян та інших осіб було затверджено у Європейській Соціальній хартії, значно доповнений у 90-ті роки. Права третього покоління прав людини в межах Ради Європи набуло розвитку у політичному та правовому регулюванні миротворчості, прав національних меншин та мешканців прикордонних територій, боротьби з ксенофобією, міграційної

⁴⁶ Мельник О.Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини в Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. - №4. – С. 41. С.40-44. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/8.pdf

політики та прав мігрантів, прав дітей, боротьби з накроторгівлею та організованою злочинністю.

Ключову роль у формуванні стандартів Ради Європи відіграють норми Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також протоколів, які її доповнювали. Варто зазначити, що з часу прийняття Конвенції було прийнято 16 протоколів, які стали її невід'ємною частиною, які розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту.

Слід зазначити, що Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод за своїм змістом є вужчою ніж Загальна декларація прав людини 1948 року або ж Міжнародних пактів про права людини 1966 року, однак, передбачені нею права, на які поширюється захист цієї конвенції, реально гарантуються державами-учасниками. Зазначеній Конвенції відразу ж надавався характер чинного права, а не політичної обіцянки чи заяви про наміри. Наявність контрольного механізму за дотриманням проголошених в ній прав надало підстави для затвердження тези про уже згадувані нами, права четвертого покоління прав людини.

Особисті права індивіда, закріплені в Конвенції, включають право на життя (ст.2), заборона катування або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (ст.3), заборона рабства і примусової праці (ст.4), заборона дискримінації при користуванні визнаними в Конвенції правами і свободами (стаття 14), право на свободу та особисту недоторканність (ст.5), право на повагу приватного та сімейного життя, недоторканності житла та таємниці кореспонденції (ст.8), право на свободу думки, совісті та релігії (стаття 9), право одружуватися і створювати сім'ю (ст.12).

Якщо порівнювати, як сформульовано право на життя у Загальній Декларації прав людини 1948 року (ст. 3) та в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 2), необхідно зауважити, що в Європейській Конвенції передбачені випадки, коли позбавлення життя не розглядається як

порушення. Підставами для цього може бути: захист будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 Конвенції забороняє катування, або нелюдське чи таке, що принижує гідність поведження або покарання. Як стверджують деякі зарубіжні дослідники,⁴⁷ Європейським судом з прав людини під час розгляду справи Ірландія проти Великобританії 1978 р., було дано три визначення щодо ступеня жорстокості поведження: катування - навмисно нелюдське поведження, яке тягне за собою серйозні та жорстокі страждання; нелюдське поведження чи покарання - заподіяння сильного фізичного чи душевного страждання; поведження, що принижує гідність, яке спрямоване на те, щоб викликати у жертви почуття страху, пригніченості та неповноцінності щоб образити, принизити чи зламати їхній фізичний та моральний опір.

Стаття 4 Конвенції забороняє рабство та примусову чи обов'язкову працю. Однак, примусова чи обов'язкова праця, як стверджується в Конвенції не включає роботу, яку виконують особи, що перебувають в ув'язненні або умовно звільнені від ув'язнення, будь-яка служба військового характеру, альтернативна служба, служба, обов'язкова у разі надзвичайного стану чи лиха, будь-яку роботу чи службу, які входять до звичайних громадських обов'язків. Зазначені положення сформульовані у статті 8 Пакту про громадянські та політичні права. Стаття 4 Загальної Декларації прав людини, яка забороняє рабство, в свою чергу, не містить заборони примусової чи обов'язкової праці.

У частині 1 статті 5 Європейської конвенції гарантує право на свободу та особисту недоторканність, такі ж положення знаходимо і у статті 3 Загальної декларації прав людини. Стаття 9 Декларації

⁴⁷ Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павліченко. Львів: Кальварія, 2000. – 182 с.

обмежується заборонаю безпідставного арешту, затримання чи вигнання, натомість ст. 5 Європейської конвенції, крім заборони безпідставного позбавлення волі, передбачає випадки, коли таке позбавлення волі можливе: у випадках і відповідно до процедури, встановленої законом (законне утримання особи під вартою, законний арешт чи затримання особи). Однак, ці положення статті 5 Конвенції не забезпечують захист від менш серйозних обмежень індивідуальної свободи, наприклад, за порушення правил дорожнього руху або обов'язкової реєстрації іноземців.

Загальна Декларація проголошує право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами (стаття 8), право кожного на розгляд його справи прилюдно з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом (стаття 10), презумпцію невинуватості та заборону засуджувати за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або міжнародним правом, а також заборона застосовувати покарання більш тяжче, від того яке могло бути застосоване під час вчинення злочину (стаття 11). Стаття 6 Європейської конвенції також гарантує право на справедливий прилюдний розгляд справи у розумний термін незалежним та неупередженим судом. Проголошується презумпція невинуватості, доки винність особи у вчиненні кримінального злочину не буде доведена відповідно до закону. Стаття 7 Конвенції, так само як і стаття 11 Декларації, накладає заборону призначати більш тяжке покарання, яке могло бути застосоване під час вчинення злочину. Однак у частині 2 статті 7 цієї Конвенції є доповнення до відповідного положення Декларації: не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції відрізняється від

аналогічної статті Декларації (ст. 12) тим, що робить можливим втручання публічної влади у здійснення цього права в деяких передбачених законом випадках, а саме в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

У статті 9 Конвенції, яка гарантує свободу совісті, на відміну від статті 18 Загальної Декларації, передбачено можливість змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як приватно, так і приватно.

Європейська конвенція деталізує політичні права індивіда, проголошені у Загальній Декларації 1948 року. Так, у статті 10, присвяченій свободі вираження поглядів, яке включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів є певні застереження, які не перешкоджають державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Крім цього, зазначена стаття передбачає обмеження або санкції, що встановлені законом і є необхідними в інтересах національної безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

В ст. 11 Конвенції передбачено свободу зібрань та об'єднання, як і в ст. 20 Загальної Декларації прав людини. Подібно до аналогічної статті Пакту про громадянські та політичні права (ст. 22), підкреслено, що свобода зібрань та об'єднання включає право створення та участі в профспілках. Здійснення цих прав може зазнавати обмежень, передбачених законом і необхідним у

демократичному суспільстві. Поряд із цим можливі законні обмеження на здійснення цих прав особами у складі збройних сил, поліції та державного управління. Крім цього, стаття 16 Конвенції унеможливує запровадження обмежень на політичну діяльність іноземців.

Ромців О.І. досліджуючи міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни, констатує, що Міжамериканська система діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Правозахисна діяльність останнього зводиться до розгляду скарг громадян та юридичних осіб. Висновки цього суду мають значний моральний вплив та, як правило, беруться до уваги державами, винними в порушеннях прав людини.⁴⁸

У міжамериканській системі захисту прав людини беруть участь держави-члени Організації американських держав із Північної та Південної Америк, а також з району Карибського басейну. Американська конвенція з прав людини 1969 року (вступила в силу 18 липня 1978 р.)⁴⁹ закріпила широке коло громадянських і політичних прав і спочатку не містила переліку соціально-економічних прав. Однак, на сесії Генеральної Асамблеї Організації американських держав у листопаді 1988 року було схвалено Додатковий протокол до Конвенції щодо соціально-економічних прав.

За дотриманням прав людини, перерахованих у Конвенції, слідує Міжамериканська комісія з прав людини, яка є самостійним органом Організації американських держав. Одними з перших її

⁴⁸ Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ/ О. І. Ромців // Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УЖНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172. Бібліогр.: с. 172 (10 назв). URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294408/2871933> Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УЖНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172 – Бібліогр.: с. 172 (10 назв).

⁴⁹ Американська конвенція з прав людини, прийнята Міжамериканською конференцією з прав людини 22 листопада 1969 р. у Сан-Хосе. Набула чинності 18 липня 1978 року. URL: <https://iuristebi.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/07/d0b0d0bcd0b5d180d0b8d0bad0b0d0bdd>

функцій були розгляд звернень держав про порушення прав людини іншими державами-учасниками

конвенції, формулювання рекомендацій урядам держав-членів організації, підготовку досліджень та доповідей щодо ситуації з правами людини, поширення інформації про права людини. Комісія також має право запитувати в урядів держав-членів організації інформацію щодо заходів в сфері прав людини, і виступає як консультативний орган організації у сфері прав людини (ст.41, 44-51 Конвенції). Згодом функції Комісії розширилися і вона почала приймати та розглядати індивідуальні звернення. Будь-яка особа, група осіб, неурядова організація, законно визнана в одній чи більше державі-члені організації, можуть подавати петиції до Комісії, які містять звинувачення або скарги про порушення цієї Конвенції державою-учасницею (ст. 44 Конвенції). Юрисдикція Комісії в цьому випадку є обов'язковою, на відміну від випадків міждержавного звернення, де юрисдикція є факультативною. Ця обставина дозволяє називати встановлену Американською конвенцією систему індивідуальних скарг ліберальною та прогресивною.

Стаття 33 Американської конвенції з прав людини передбачає заснування Міжамериканського суду з прав людини, який веде свою історію з 18 липня 1978 року - з дня набрання чинності Конвенції. Слід зазначити, що відповідно до ст. 61 Американської конвенції тільки держави - сторони спору та Міжамериканська комісія з прав людини можуть постати перед Судом як сторони.

Слід зазначити, що діяльність Міжамериканського Суду з прав людини щодо тлумачення договорів, які стосуються прав людини, є більш результативною, ніж з безпосереднього розгляду спорів. Крім цього, США і досі не є учасником Американської конвенції та не визнала юрисдикцію Міжамериканського Суду з прав людини.

За твердженнями деяких дослідників, Африканська система є наймолодшою серед відомих регіональних систем захисту прав

людини.⁵⁰ О.В. Мікічурова зазначає, що ще в 1961 році на конгресі Африканських юристів в Лагосі було запропоновано створити регіональну судову інституцію за подобою Європейського суду з прав людини, що розглядала б питання захисту прав людини в Африці.⁵¹ Тоді ж було прийнято Декларацію «Закон Лагос», яка мала важливе значення щодо розвитку прав людини на Африканському континенті. В 1969 році на одній з чергових конференцій в Каїрі (Єгипет) її учасники підтримали створення Африканської комісії з прав людини і уже на початку 70-х років почалася активна робота над проектом Африканської хартії прав людини.

Африканську Хартію прав людини і народів було схвалено в липні 1981 року в Найробі (Кенія) главами держав-членів Організації африканської єдності та затверджено на Конференції міністрів країн Організації африканської єдності (ОАЄ) у м. Банджул (Гамбія) у січні 1981 року.⁵² При формуванні африканської концепції прав людини і народів ставилася мета збереження історичних традицій і цінностей африканської цивілізації (Преамбула Африканської Хартії). Якщо на Заході основним елементом політики є особа, індивід, то на африканському континенті системотворчим чинником політики є спільність (кланова, етнічна, сімейна). Саме тому, розділ I частини I Хартії присвячений правам людини та народів. Серед закріплених у Хартії прав народів – право народів на звільнення від уз панування будь-якими засобами, визнаними світовим співтовариством (ст.20), право на існування і самовизначення (ст.20), право на допомогу із боку держав-учасниць Хартії у своїй визвольній боротьбі проти іноземного панування (ст.20), право на законне повернення свого надбання знедоленими народами у разі пограбування та право на компенсацію (ст.21), право

⁵⁰ Сіваш О. М. Африканська хартія прав людини і прав народів та її контрольний механізм / О. М. Сіваш // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доп. і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 6 груд. 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 245, С. 245–248.

⁵¹ Мікічурова О.В. Африканська система та механізми захисту прав людини. //Міжнародне право. – 2020. - №2(7). С.80-86.

⁵² Африканська хартія прав людини і народів: Африканська Хартія від 26.06.1981 р. //URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html>

розпорядження національним багатством і природними ресурсами, право на розвиток з належним урахуванням своєї свободи та самобутності та при рівноправному доступі до спільної спадщини людства (ст.22), право на національну та міжнародну безпеку та мир (ст.23), право на загальний задовільний рівень довкілля (ст.24).

У розділі I частини II Хартії було засновано Африканську комісію з прав людини і народів. У її функції входить вивчення африканських проблем у сфер прав людини, організація семінарів, симпозіумів, конференцій, поширення інформації про права людини, підтримка національних та місцевих правозахисних організацій. Також, у разі потреби формулювання рекомендацій та тлумачення положень Хартії на прохання держав-учасниць ОАЄ. Відповідно до статті 49 Хартії тільки держава-учасниця Хартії може повідомити Комісію про порушення прав людини з боку іншої держави-учасниці. Як висновок, можна зазначити, що Африканська Хартія прав людини відображає політичні реалії африканського континенту і має більш слабкий механізм захисту прав людини в порівнянні з міжамериканською та європейською системами.

Контрольні запитання та завдання

1. Що є головною метою формулювання міжнародних стандартів у сфері прав людини?
2. В якому міжнародному акті найбільш конкретизовано міжнародні акти у сфері прав людини?
3. Концепція «поколінь прав людини»: загальна характеристика.
4. Що визначають особисті (громадянські) права та свободи людини?
5. Що слід розуміти під регіональними механізмами захисту прав людини?
6. Які основні нормативні акти в межах Європейських Співтовариств передбачають права і свободи людини?
7. Які структурні компоненти включає в себе свобода слова?
8. Які загальні тенденції у розвитку стандартів галузі прав людини відображала нормотворчість у межах Ради Європи?
9. В чому суть Міжамериканської системи стандартів у галузі прав людини?
10. Яка система захисту прав людини є наймолодшою?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Право на життя в системі стандартів у сфері прав людини.
2. Право на гідність в системі стандартів у сфері прав людини.
3. Право на свободу пересування та вибір місця проживання у межах кожної держави в системі стандартів у сфері прав людини.
4. Європейська система захисту прав людини.
5. Міжамериканська система захисту прав людини.
6. Африканська система захисту прав людини.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Американська конвенція з прав людини, прийнята Міжамериканською конференцією з прав людини 22 листопада 1969 р. у Сан-Хосе. Набула чинності 18 липня 1978 року. URL: <https://iuristebi.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/07/d0b0d0bcd0b5d180d0b8d0bad0b0d0bdd>
2. Андріїв В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення. Дис. на здоб. Наук. ступеня д.ю.н. за спеціальністю 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення. - Національний ніверситет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012. С.85, 403 с.
3. Андріїв В.М. Деякі аспекти діяльності МОП в умовах військової агресії РФ в Україні. //Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: Матеріали Круглого столу (12 травня 2022 р.) / кафедра соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кафедра трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кафедра цивільного права і процесу юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, Громадська організація «Український Центр соціально-правових досліджень» / за заг. ред. д.ю.н., проф. П.Д. Пилипенка (голова), д.ю.н., проф. О.Г. Середи, д.ю.н., доц. Л.П. Амелічева (відпов. ред.). – Львів, Харків, Вінниця. 2022. – 214 с. С. 43-46.
4. Андріїв В. Щодо мінімального розміру оплати праці: міжнародно- правові стандарти. // Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]. – Тернопіль: Вектор, 2024. – 648 с. С.432-434.

5. Африканська хартія прав людини і народів: Африканська Хартія від 26.06.1981 р. // URL. <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instreet/Rz1afchar.html>
6. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: «Право», 2010. 464 с.
7. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. //URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>
8. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павліченко. Львів: Кальварія, 2000. – 182 с.
9. Дика С.А. Міжнародно-правові стандарти прав людини: проблематика визначення понять і видових характеристик. Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави: матеріали міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 28 лютого 2018 р. К.: Центр учбової літератури, 2018. С. 16–19.
10. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
11. Копетюк М. Поняття та класифікація міжнародних стандартів прав людини та громадянина / М. Копетюк // Історико-правовий часопис. – 2020. - №1 (15). С.33-36.
12. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
13. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 666–672.
14. Макеєва О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. Юридичний вісник 2 (63) 2022.

- С. 48-55. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/16709>.
15. Мельник О.Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини в Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. - №4. – С. 41. С.40-44. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/8.pdf
16. Мікічурова О.В. Африканська система та механізми захисту прав людини. //Міжнародне право. – 2020. - №2(7). С.80-86.
17. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
18. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 19–29.
19. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ/ О. І. Ромців //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172. Бібліогр.: с. 172 (10 назв). URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294408/287193>Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172 – Бібліогр.: с. 172 (10 назв).
20. Сіваш О. М. Африканська хартія прав людини і прав народів та її контрольний механізм / О. М. Сіваш // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доп. і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 6 груд. 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 245, С. 245–248.

21. Сіньова Л.М. Проблеми евтаназії в сучасному праві Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України 2007. – С. 110 – 115.
22. Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>
23. Фулей Т. І. Європейська система захисту прав людини: виклики в результаті російського вторгнення в Україну // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 1 С.109-117. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/21.pdf>.
24. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальни посібник / І.А. Шуміло. Кив: Вид. «ФОП Голембовська О.О.», 2018. С. 15. 168 с. https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_copy-1.pdf.
25. Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 2 (89). С. 43–51.

Тема 4. Міжнародно-правові засоби забезпечення стандартів в сфері прав людини

- 4.1. Міжнародний контроль: процедури і механізми захисту прав людини.
- 4.2. Міжнародні процедури захисту прав людини.
- 4.3. Міжнародні механізми захисту прав людини.
- 4.4. Міжнародна юридична відповідальність за порушення норм про права людини. Міжнародні трибунали.
- 4.5. Роль омбудсмена в забезпеченні міжнародних стандартів в сфері прав людини.

4.1. Міжнародний контроль: процедури і механізми захисту прав людини.

Загальновизнані принципи та норми міжнародного права у галузі прав людини формують певні міжнародно-правові стандарти. Безперечно, що внутрішньодержавне право покликане створити умови для їх дотримання, водночас держави повинні тісно співпрацювати з метою виконання взятих на себе зобов'язань. Обов'язковість принципу співробітництва зафіксована у низці статей Статуту ООН.⁵³ В ст. 1 (пункт 3) серед цілей ООН названо здійснення міжнародного співробітництва в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру у здійсненні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без ознак раси, статі, мови та релігії. Аналогічні положення закріплені і в ст. 55 Статуту, а ст. 56 передбачає, що всі члени зобов'язуються вживати спільні й самостійні дії в співробітництві з Організацією для досягнення цілей, зазначених у статті 55, що вказує на значну кількість міжнародно-правових заходів забезпечення зобов'язань з прав людини. В даному випадку, мова йде про міжнародні процедури та механізми у сфері забезпечення прав людини, а також міжнародну

⁵³ Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>

кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення норм про права людини.

На етапі становлення міжнародного співробітництва в сфері прав людини кількість міжнародних стандартів зростала, однак вони не завжди забезпечували належний контроль за їх дотриманням. В сучасних умовах при розробці міжнародних стандартів в сфері прав людини, практично завжди передбачаються відповідні контрольні механізми та процедури. Крім цього, універсалізація міжнародних стандартів з прав людини та їх трансформація в національному праві, характеризує сучасний етап позитивного процесу розвитку міжнародного співробітництва в сфері прав людини.

Міжнародні процедури та механізми часто ототожнюють, що не зовсім правильно. Процедури - це порядок та методи вивчення інформації про порушення прав людини та реагування на результати такого вивчення. Контрольні механізми являють собою певні організаційні структури. Це можуть бути колективні органи (комітети, робочі групи) або одноосібні (спеціальні доповідачі, які вивчають проблеми тематичного характеру чи ситуації в окремих країнах). У межах одного контрольного механізму можна використовувати різні процедури. У міжнародних організаціях процедури можуть бути багатоступінчастими: спочатку вони використовуються спеціально створеними міжнародними контрольними механізмами, потім спеціальним органом, що не є контрольним механізмом, наприклад, процедура 1503 Економічної і соціальної ради ООН щодо розгляду повідомлень про порушення прав людини і основних свобод.⁵⁴

М. Антонович, досліджуючи проблематику міжнародної системи захисту прав людини, зазначає, що серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють: 1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні

⁵⁴ Резолюція від 27.05.1970 № 1503 (XLVIII). Резолюція 1503 (XLVIII) Економічної та Соціальної Ради. Процедура розгляду повідомлень про порушення прав людини та основних свобод. //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU70007R>

рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень.⁵⁵

До міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини, на думку О.І. Ромців відносять: а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які не завжди містять норми, правила поведінки, а також безпосередньо не формулюють права і обов'язки (декларації, заяви, меморандуми); б) міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали).⁵⁶

Особливе місце серед міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини займає контрольний механізм ООН. Він створений з метою сприяння імплементації розроблених та схвалених Генеральною Асамблеєю ООН універсальних міжнародних актів у сфері забезпечення основних права і свобод людини. Характерною рисою розвитку співробітництва держав у сфері прав людини на сучасному етапі є створення системи міжнародного контролю над втіленням у життя взятих юридичних зобов'язань. Запровадження та функціонування елементів такого контролю як на універсальному так і на регіональному рівнях, можна справедливо назвати одним із найбільш значних досягнень у міжнародному регулюванні прав людини другої половини минулого століття.

⁵⁵ Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. //URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ebffeb14-705d-4551-a339-70feaa2682ee/content>

⁵⁶ Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ/О. І. Ромців //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172.

Функції та повноваження органів Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини є досить різноманітними. Вони приймають рекомендації, виносять рішення, скликають міжнародні конференції, готують проекти конвенцій, проводять дослідження, надають консультативну та технічну допомогу окремим країнам. В необхідних випадках, здійснюють контрольні функції за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань, згідно Статуту ООН та у відповідності з міжнародними угодами.

Відповідальність за виконання функцій ООН стосовно дотримання основних прав і свобод людини покладено на Генеральну Асамблею, а також на Економічну та Соціальну Раду (ст. 60 Статуту ООН), яка діє під її керівництвом. Повноваження Генеральної Асамблеї у сфері прав людини визначено у ст. 13 Статуту ООН. Де зазначено, що Генеральна Асамблея організує дослідження та надає рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву в галузі політики й заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації, міжнародному співробітництву в галузі економічної та соціальної культури, освіти, охорони здоров'я, реалізації прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі мови та релігії.⁵⁷

Питання прав людини включаються до порядку денного Генеральної Асамблеї на підставі відповідних розділів доповіді Економічної та Соціальної Ради, а також рішень, прийнятих Генеральною Асамблеєю на попередніх сесіях. Іноді вони можуть бути запропоновані для обговорення іншими головними органами ООН, державами - членами Організації та Генеральним секретарем.

Переважна більшість питань, які стосуються прав людини, розглядається Третім комітетом Асамблеї (соціальні, гуманітарні, питання культури), деякі з них, можуть бути обговорені і на інших комітетах. Прийняті комітетами рішення підлягають обговоренню та затвердженню на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї.

Відповідно до згаданої вище ст. 13 Статуту ООН, функції Генеральної Асамблеї полягають головним чином, в організації досліджень та прийнятті рекомендацій. Дослідження, що стосуються прав людини, за дорученням Генеральної Асамблеї, виконуються Економічною та Соціальною Радою та її допоміжними органами, спеціалізованими установами та Генеральним секретарем ООН.

Рекомендації, які приймає Генеральна Асамблея як в сфері прав людини, так і з інших питань, згідно із Статутом ООН не є юридично обов'язковими для держав - членів ООН.

Генеральна Асамблея відповідно до ст. 22 Статуту ООН, має повноваження засновувати такі допоміжні органи, які вона вважатиме за необхідні для здійснення своїх функцій. Відповідно до Статуту ООН, разом з Генеральною Асамблеєю відповідальність за виконання функцій ООН у сфері прав людини покладено на Економічну та Соціальну Раду, яка працює під керівництвом Генеральної Асамблеї.

Економічна і соціальна рада складається з 54 членів, які обираються Генеральною асамблеєю строком на три роки. До її повноважень належать: дослідження і доповіді з міжнародних питань у економічній, соціальній, культурній, освітній, медичній галузях; розробка рекомендацій з метою заохочення поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх; підготовка для подання Генеральній асамблеї проєктів конвенцій з питань, що належать до її компетенції; скликання міжнародних конференцій з питань, які віднесені до її компетенції. рада є центральним механізмом спеціалізованих установ ООН, які відповідають за роботу в економічній, соціальній та екологічній сферах⁵⁸.

Для виконання покладених на неї функцій, Економічна та Соціальна Рада створює спеціальні комісії (ст. 68 Статуту). Так, відповідно до положень зазначеної статті, створені та активно функціонують Комісія з прав людини, Комісія щодо становища

⁵⁸ Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник / С. В. Венедіктов; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ : ДІА, 2023. С.42.

жінок та Підкомісія з питань попередження дискримінації та захисту меншин, робота яких стосується виключно прав людини.

4.2. Міжнародні процедури захисту прав людини.

Міжнародні процедури є найпоширенішим засобом забезпечення зобов'язань у сфері прав людини. Найбільш типовими є: а) розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини, доповідей держав про виконання ними своїх зобов'язань; б) розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини скарг, петицій, звернень окремих груп порушення їх прав; в) вивчення та розслідування ситуацій стосовно порушення прав людини.

Розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини, доповідей держав про виконання ними своїх зобов'язань. Такі доповіді можуть надходити від держав та міжурядових делегацій. Відповідно до міжнародних угод, в держави виникає обов'язок надання доповіді спеціальному компетентному органу про виконання нею своїх зобов'язань в сфері прав людини. Підсумком розгляду відповідної доповіді є вироблення положень рекомендаційного характеру. Слід зазначити, що рекомендації містять загальні зауваження і не передбачають спеціальних обов'язкових заходів.

Так, наприклад, у п.1 ст. 40 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, йдеться про створення на основі Пакту Комітету з прав людини: держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати доповіді про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав: а) протягом одного року після набрання чинності цим Пактом щодо відповідних держав-учасниць; б) після цього в усіх випадках, коли того зажадає Комітет. У п.4 цієї ж статті зазначено, що Комітет з прав людини вивчає

надані доповіді та надсилає свої доповіді та зауваження загального порядку державам-учасникам, а також, якщо це необхідно - Економічній та соціальній Раді.

Ст. 16 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року також передбачає надання державами-учасниками доповідей про вжиті ними заходи для досягнення прав, визнаних у цьому Пакті. Усі доповіді надаються Генеральному секретареві ООН, який надсилає їх примірники на розгляд в Економічну і соціальну раду відповідно до положень цього Пакту. У свою чергу Генеральний секретар ООН, може передавати отримані доповіді Комісії з прав людини ООН примірники доповідей або будь-які відповідні частини доповідей держав-учасниць цього Пакту для розгляду та надання рекомендацій спеціалізованим установам.

Також слід зазначити, що Комітет міністрів закордонних справ держав-членів Ради Європи, серед інших своїх функцій розглядає рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи - консультативного органу, який не має законодавчих повноважень, та приймає політичні рекомендації урядам країн-членів. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи набувають чинності лише стосовно країн, що їх ратифікували.

Розгляд компетентними органами, передбаченими міжнародними договорами у сфері прав людини скарг, петицій, звернень окремих груп порушення їх прав. Петиції окремих осіб в міжнародні несудові органи бувають двох видів: петиції-думки і петиції-скарги. Петицією-думкою є повідомлення фізичної особи, що містить інформацію про порушення прав людини, яке не зобов'язує міжнародну організацію розглянути це повідомлення по суті. Організація може взяти до уваги та розглянути таку петицію, але може її й не розглядати.

В даний час, наприклад, петиції-думки можуть розглядатися Комісією з прав людини ООН. Порядок їх розгляду встановлено резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1503 від 27 травня

1970 року. Після подання петиції питання вивчається в межах ведення Комісії Підкомісією із надання та захисту прав людини (до 1999 року - Підкомісія із запобігання дискримінації та захисту меншин) та її робочою групою.

На відміну від петицій – думок, петиції- скарги передбачають обов’язок міжнародної організації розглянути їх у порядку, передбаченому відповідним міжнародним договором. До таких договорів, належать Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Факультативний протокол щодо нього 1966 року, Американська конвенція про права людини 1969 року. Так, наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 року передбачають наступний порядок розгляду петицій. На підставі частини IV Пакту було засновано Комітет з прав людини. Відповідно до статті 1 Протоколу Комітет щодо кожної держави - учасниці Пакту та Протоколу наділений компетенцією приймати та розглядати повідомлення від осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення даною державою - учасницею будь-якого з прав, викладених у Пакті. Стаття 5-2 цього Протоколу, зазначає, що Комітет не розглядає письмові повідомлення осіб про порушення їх прав доки не переконається в тому, що це ж питання не розглядається відповідно до іншої процедури міжнародного розгляду або врегулювання, або ж ця особа вичерпала всі доступні внутрішні засоби правового захисту. Рішення Комітету з прав людини мають лише рекомендаційний характер.

Процедури забезпечення прав людини, пов’язані з розглядом індивідуальних скарг, передбачено також і Американською конвенцією з прав людини 1969 року. Скарги можуть розглядатися Міжамериканським судом з прав людини та спеціальним органом - Міжамериканською комісією з прав людини. Петиції зі скаргами про порушення Конвенції можуть надсилатися будь-якою особою чи

групою осіб, будь-якою неурядовою організацією, які є законно визнаними в державі-члені організації.

Розгляд індивідуальних скарг передбачено і у Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Після прийняття Протоколу №11 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, петиції можуть направлятися безпосередньо до Європейського суду з прав людини.

Вивчення та розслідування ситуацій стосовно прав людини.

У 1967 році Комісією з прав людини ООН було створено спеціальну робочу групу експертів для розслідування звинувачень у застосуванні катувань та жорстокого нелюдського поводження з ув'язненими та з особами, які перебували під наглядом поліції в ПАР. З 1968 року повноваження цієї групи були розширені з правом розслідування таких же випадків з ув'язненими в Намібії, Південній Родезії. У 1969 році групі було доручено розслідування щодо становища політичних ув'язнених та становища африканців у пересильних таборах та резерваціях ПАР, Намібії, Південній Родезії, а також розслідування щодо грубих проявів апартеїду та расової дискримінації. Група експертів ООН виїжджала з місіями, заслуховувала свідків, збирала необхідну інформацію, після чого до Комісії з прав людини було подано свої доповіді з висновками та рекомендаціями. Саме на цих висновках і рекомендаціях базувалося рішення Генеральної Асамблеї ООН, яке засуджувало політику апартеїду та расизму.

Діяльність місій експертів у межах ОБСЄ є ще одним прикладом розслідувальної діяльності в сфері прав людини. Подібна місія прибуває до держави-учасниці ОБСЄ та має на меті збір інформації щодо вирішення конкретного питання. Держава, яка запросила місію, може обрати трьох експертів із списку кандидатів. Експертній групі надається можливість перебувати на території держави, вільно пересуватися нею, а також безперешкодно зустрічатися з посадовими особами, неурядовими організаціями та будь-якими групами та особами, які можуть надати експертам

інформацію, що їх цікавить. За результатами розслідування складаються висновки, які доводяться до відома держави, яка запросила місію. Держава, у свою чергу, надсилає цю інформацію іншим учасникам ОБСЄ. У разі грубих систематичних порушень прав людини державою - учасницею ОБСЄ, Рада ОБСЄ та Комітет старших посадових осіб можуть направити місію спостерігачів і без згоди самої держави.

4.3. Міжнародні механізми захисту прав людини.

Як стверджують деякі дослідники, механізм захисту прав і свобод людини та громадянина тлумачиться в юридичній літературі по-різному: як система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина; як складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; як система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина.⁵⁹

Міжнародні механізми захисту прав людини забезпечують виконання міжнародних угод та передбачають заходи, необхідні для належного виконання зобов'язань. Якщо під час контрольних перевірок виявляється, що сторона винна у порушенні договору, вона може понести відповідальність. Міжнародні механізми можуть бути договірними та недоговорними. У разі договірних механізмів уповноважена сторона наділена правом розглядати скарги держав, а також скарги окремих осіб на держави. До договірних механізмів можна віднести діяльність Комітету з прав людини на підставі Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Факультативного протоколу до нього №1, а також Міжамериканську комісію з прав людини.

⁵⁹ Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6, т. 1. С.53. С. 53–57.

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року⁶⁰ також передбачає контрольні перевірки. Комітет незалежних експертів може відвідувати держави, які приєдналися до Конвенції, для огляду місць ув'язнення, включаючи в'язниці, казарми та психіатричні заклади без попередньої згоди держав. Також можна вказати і на контрольні функції Комітету міністрів Ради Європи, який відповідно до статті 24 Європейської рамкової конвенції про захист національних меншин,⁶¹ має спостерігати за виконанням Конвенції.

Розгляд індивідуальних скарг в Європейському суді з прав людини. Діяльність Європейського Суду з прав людини є яскравим прикладом дії договірного механізму. У Європейському Суді передбачено процедуру розгляду індивідуальних скарг.

Європейський суд, як стверджують деякі науковці, є однією із основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини. Рішення й рекомендації Європейського суду впливають на становлення, реформування та модернізацію сучасних національних правозахисних систем, на практичне застосування європейських правових стандартів у прийнятті рішень національними судами.⁶²

До ухвалення в 1994 році Протоколу №11 Про реорганізацію контрольного механізму, створеного відповідно до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод Європейська комісія з прав людини приймала петиції зацікавлених осіб та проводила необхідні розслідування. За результатами такого розслідування складалася доповідь, яка розсилалась зацікавленим державам, Комітету міністрів та Генеральному секретареві Ради

⁶⁰ Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Конвенція Ради Європи від 26.11.1987. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text

⁶¹ Європейська рамкова конвенція про захист національних меншин. Конвенція Ради Європи від 01.02.1995. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

⁶² Хитра А. Я., Дашак Я. О. Особливості процедури розгляду звернень у Європейському суді з прав людини в кримінальних провадженнях. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. - №4. – С. 236. С.235-243.

Європи. Протягом 3 місяців з моменту надходження доповіді Комісії з викладом всіх встановлених фактів, справа могла бути передана до Європейського суду з прав людини. Сторонами, які могли це зробити, були вищезгадана Комісія з питань прав людини або держава, громадянин якої заявив про порушення своїх прав.

Тобто, індивідуальна особа звертатися безпосередньо до Суду не могла. Протокол №11 вніс суттєві зміни у механізм розгляду петицій. Були замінені і деякі статті Європейської Конвенції щодо роботи Європейського суду з прав людини.

Заяви до Європейського Суду мають відповідати певним критеріям прийняття скарги, головне з яких є використання заявником усіх внутрішніх засобів захисту, що надаються внутрішньодержавним правом, як адміністративним так і судовим. Суд виходить з того, що заявник до звернення повинен направити свою скаргу до суду першої інстанції або до відповідного адміністративного органу своєї держави та у всі наступні апеляційні інстанції, в тому числі до Верховного чи Конституційного суду.

Контрольний механізм ООН. Особливе місце серед міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини займає контрольний механізм ООН. Він створений з метою сприяння імплементації розроблених та схвалених Генеральною Асамблеєю ООН універсальних міжнародних актів у сфері забезпечення основних права і свобод людини. Характерною рисою розвитку співробітництва держав у сфері прав людини на сучасному етапі є створення системи міжнародного контролю над втіленням у життя взятих юридичних зобов'язань. Запровадження та функціонування елементів такого контролю як на універсальному так і на регіональному рівнях, можна справедливо назвати одним із найбільш значних досягнень у міжнародному регулюванні прав людини другої половини минулого століття.

Функції та повноваження органів Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини є досить різноманітними. Вони

приймають рекомендації, виносять рішення, скликають міжнародні конференції, готують проекти конвенцій, проводять дослідження, надають консультативну та технічну допомогу окремим країнам. В необхідних випадках, здійснюють контрольні функції за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань, згідно Статуту ООН та за міжнародними угодами.

Відповідальність за виконання функцій ООН стосовно дотримання основних прав і свобод людини покладено на Генеральну Асамблею, а також на Економічну та Соціальну Раду (ст. 60 Статуту ООН), яка діє під її керівництвом. Повноваження Генеральної Асамблеї у сфері прав людини визначено у ст. 13 Статуту ООН. Де зазначено, що Генеральна Асамблея організує дослідження та надає рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву в галузі політики й заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації, міжнародному співробітництву в галузі економічної та соціальної культури, освіти, охорони здоров'я, реалізації прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі мови та релігії.⁶³

Питання прав людини включаються до порядку денного Генеральної Асамблеї на підставі відповідних розділів доповіді Економічної та Соціальної Ради, а також рішень, прийнятих Генеральною Асамблеєю на попередніх сесіях. Іноді вони можуть бути запропоновані для обговорення іншими головними органами ООН, державами - членами Організації та Генеральним секретарем.

Переважає більшість питань, які стосуються прав людини, розглядається Третім комітетом Асамблеї (соціальні, гуманітарні, питання культури), деякі з них, можуть бути обговорені і на інших комітетах. Прийняті комітетами рішення підлягають обговоренню та затвердженню на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї.

Відповідно до згаданої вище ст. 13 Статуту ООН, функції Генеральної Асамблеї полягають головним чином, в організації

⁶³ Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>

досліджень та прийнятті рекомендацій. Дослідження, що стосуються прав людини, за дорученням Генеральної Асамблеї, виконуються Економічною та Соціальною Радою та її допоміжними органами, спеціалізованими установами та Генеральним секретарем ООН.

Рекомендації, які приймає Генеральна Асамблея як в сфері прав людини, так і з інших питань, згідно із Статутом ООН не є юридично обов'язковими для держав - членів ООН.

Генеральна Асамблея відповідно до ст. 22 Статуту ООН, має повноваження засновувати такі допоміжні органи, які вона вважатиме за необхідні для здійснення своїх функцій. Відповідно із Статутом ООН, разом з Генеральною Асамблеєю відповідальність за виконання функцій ООН у сфері прав людини покладено на Економічну та Соціальну Раду, яка працює під керівництвом Генеральної Асамблеї.

Для виконання покладених на неї функцій, Економічна та Соціальна Рада створює спеціальні комісії (ст. 68 Статуту). Так, відповідно до положень зазначеної статті, створені та активно функціонують Комісія з прав людини, Комісія щодо становища жінок та Підкомісія з питань попередження дискримінації та захисту меншин, робота яких стосується виключно прав людини.

Захист прав людини міжнародними посадовими особами.
Верховний комісар ООН з прав людини. Прикладом недовірного механізму міжнародного захисту прав людини є діяльність Верховного комісара ООН з прав людини та діяльність Комісара Ради Європи з прав людини.

Стаття 1 Статуту ООН, серед основних своїх цілей вказує на здійснення міжнародного співробітництва у заохоченні та розвитку поваги до прав людини.

Верховний комісар ООН з прав людини, як стверджують деякі дослідники, призначається Генеральним секретарем Організації та затверджується Генеральною Асамблеєю з належним урахуванням принципу географічної ротації на чотири роки з можливістю продовження ще на один строк. Резолюцією 48/141 Верховного

комісара було визнано посадовою особою ООН, яка під керівництвом та егідою Генерального секретаря несе основну відповідальність за діяльність Організації в галузі прав людини, виконує обов'язки в межах загальної компетенції, повноважень та рішень Генеральної Асамблеї, Економічної та Соціальної Ради, а також Комісії з прав людини (з 2006 р. Рада з прав людини). Таким чином, можливості Верховного комісара обмежуються колом повноважень вищезгаданих органів. Водночас Верховний комісар має право надавати рекомендації компетентним органам системи ООН в галузі прав людини з метою сприяння ефективному заохоченню та захисту всіх прав людини.⁶⁴

Компетенцію та повноваження Верховного комісара ООН з прав людини більш детально визначено у пункті 4 резолюції ООН 48/141.⁶⁵ Серед обов'язків Верховного комісара можна виділити 4 напрями діяльності: 1) заохочення та захист ефективного здійснення всіма людьми всіх громадянських, культурних, економічних, політичних та соціальних прав; надання через Центр з прав людини Секретаріату ООН консультативних послуг технічної та фінансової допомоги на прохання заінтересованої держави та, за необхідності, регіональних організацій з прав людини з метою підтримати здійснення заходів та програм у сфері прав людини; 2) розширення міжнародного співробітництва з метою заохочення та захисту прав людини, підтримка під час здійснення свого мандату діалогу з урядами всіх країн з метою забезпечення поваги до прав людини; 3) координація діяльності в сфері прав людини в межах усієї системи Організації Об'єднаних Націй; здійснення раціоналізації, адаптації, зміцнення та оптимізації механізмів ООН у сфері прав людини з метою підвищення їхньої дієвості та ефективності; 4) усунення перешкод та вирішення нових завдань на шляху до повної реалізації

⁶⁴ Реньов Є.В. Верховний комісар ООН з прав людини у системі правозахисту. Електронне наукове фахове видання. «Юридичний науковий електронний журнал. – 2023. - №4. С.728-730. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/176.pdf

⁶⁵ Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text

всіх прав людини з метою недопущення порушень прав людини у всьому світі.

Слід зазначити, що мандат Верховного комісара з прав людини у його сьогодишньому вигляді дещо обмежений. Однак, дослідники висловлюють впевненість, що межі його діяльності в майбутньому можуть бути розширені, оскільки необхідність ефективного захисту прав людини як на національному, так і на міжнародному рівні усвідомлюється дедалі більшим числом учасників міжнародного політичного процесу. Серед пропозицій, заслуговує на увагу позиція щодо створення замість посади Верховного комісара - Управління Верховного комісара, з чітким розмежуванням його функцій та функцій Центру з прав людини Секретаріату ООН. З цією метою відкрити у всіх регіонах регіональні бюро Управління Верховного комісара для створення системи раннього попередження в сфері прав людини, а також надати Верховному комісару прямий доступ до Ради Безпеки при надзвичайних ситуаціях, надавати і Раді Безпеки і Генеральній Асамблеї доповіді про стан справ щодо дотримання прав людини у світі та мати право вимагати консультативних висновків Міжнародного Суду.⁶⁶

Комісар з прав людини Ради Європи. 7 травня 1999 року Комітет міністрів Ради Європи на своїй 104-й сесії в Будапешті ухвалив резолюцію (99)50 «Про Комісара з прав людини Ради Європи».⁶⁷ Як зазначає Я.В. Лазур, відповідно до цього документа Комісар є несудовим органом, який повинен сприяти ефективному дотриманню прав людини, а також надавати державам-членам сприяння у здійсненні Радою Європи стандартів у сфері прав людини; сприяти освіті та підвищенню обізнаності громадськості у сфері прав людини в державах-членах, що входять до Ради Європи; визначити можливі недоліки в законодавстві та практиці його застосування у сфері прав людини; сприяти діяльності національних

⁶⁶ Асірян С.Р. Взаємодія Ради ООН з прав людини з Верховним комісаром і Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 3 (24). С. 192–196.

⁶⁷ Про Комісара з прав людини Ради Європи. Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 07.05.1999. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU99027>

інститутів омбудсмена та інших структур з прав людини, а також надавати рекомендації та інформацію, що стосуються захисту прав людини в усьому регіоні.⁶⁸

Стаття 3 резолюції Комітету Міністрів визначає функції Комісара з прав людини Ради Європи. Вони схожі з обов'язками Верховного Комісара ООН з прав людини. Комісар з прав людини Ради Європи повинен сприяти заохоченню ефективного дотримання прав людини в країнах-членах Ради, співпрацювати з міжнародними та національними правозахисними установами щодо заохочення та захисту прав людини (якщо національні інститути відсутні, то Комісар повинен заохочувати їхню освіту), надавати консультативні послуги інформацію щодо захисту прав людини та запобігання порушенням прав людини.

Відповідно до пункту 3(е) вищезгаданої резолюції, Комісару слід визначати можливі недоліки у законодавстві та практиці держав-членів щодо дотримання прав людини, як вони визначені в документах Ради Європи, сприяти ефективній імплементації цих стандартів державами-членами та допомагати їм, за їх згодою, у виправленні таких недоліків.

Комісар тісно співпрацює з національними омбудсменами, національними правозахисними установами та іншими структурами, на яких покладено функції щодо захисту прав людини. Комісар також підтримує тісні робочі відносини з омбудсменом Європейського Союзу, організовує круглі столи з омбудсменами і національними інститутами з прав людини держав-членів Ради Європи. У країнах, де вони не існують або не повністю розроблені, комісар сприяє їх створенню та ефективному функціонуванню.⁶⁹

Комісару надається право ініціативи щодо аналізу законодавства та правозастосовної практики держав-членів Ради Європи. Це досить важливі повноваження, якими не володіє, наприклад, Європейський Суд з прав людини. Мова йде про те, що

⁶⁸ Лазур Я. В. Захист прав людини у публічному управлінні: євроінтеграційний контекст : монографія / Я. В. Лазур. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 123. 164 с.

⁶⁹ Лазур Я. В. цитована праця С.127.

Європейський Суд з прав людини починає діяти лише після отримання петиції про можливе порушення прав людини. Крім цього, Європейський Суд з прав людини не проводить оцінки ухваленого нормативного акту. Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод Суд лише вирішує, чи допустила держава порушення прав чи свободи. Тобто, в порівнянні з функціями Суду повноваження Комісара Ради Європи в цьому аспекті, дещо ширші.

Варто зазначити, що ефективність діяльності як Комісара з прав людини Ради Європи, так і Верховного комісара ООН з прав людини залежить від політичної волі держав, від їхньої готовності співпрацювати як між собою так із міжнародними організаціями для досягнення мети щодо дотримання прав людини.

4.4. Міжнародна юридична відповідальність за порушення норм про права людини. Міжнародні трибунали.

Як зазначають деякі дослідники, важливим засобом забезпечення стабільності міжнародно-правових відносин є формування в системі міжнародного права інституту кримінальної відповідальності індивіда. Поява цього інституту міжнародного права зумовлена, насамперед необхідністю утворення дієвого механізму захисту міжнародного правопорядку, що дедалі частіше потерпає в результаті міжнародних збройних конфліктів, які неминуче призводять до порушення основних міжнародно-правових принципів та ведуть до вчинення міжнародних злочинів, а також до потреби встановити чіткі межі міжнародної кримінальної відповідальності держав та індивідів.⁷⁰

Поширеною є думка, відповідно до якої держава, яка вчиняє міжнародний злочин, порушує норми міжнародного права і несе за це відповідну міжнародну відповідальність. Індивід порушує

⁷⁰ Волощук О. Т., Юрчишин В. М. Основні етапи становлення та розвитку індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві. - С. 119-127. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2021. - №5. – С.119-127

принципи та норми міжнародного права за посередництвом держави і підлягає за свої дії кримінальній відповідальності відповідно до національного кримінального законодавства. За такого трактування кримінальна відповідальність визнається дієвою виключно у сфері внутрішньодержавного права, а у сфері міжнародно-правових відносин виникає політична і моральна відповідальність. При цьому міжнародна правосуб'єктність індивіда заперечується, а кримінальна відповідальність фізичних осіб є виявом політичної відповідальності держави. Це означає, що при скоєнні міжнародних злочинів держава несе міжнародно-правову відповідальність, а особи, які здійснили такий злочин - кримінальну відповідальність в міжнародному праві.

Щодо іншої точки зору, то міжнародна відповідальність індивідів це самостійний інститут міжнародного права, відмінний від інституту відповідальності держави. При міжнародній кримінальній відповідальності індивіда в першу чергу беруться до уваги його дії, як члена людської спільноти, спрямовані проти цієї спільноти та основ її організації.

Відповідно до Статуту Міжнародного військового трибуналу (судового органу з переслідування та покарання головних військових злочинців Другої світової війни, створеного відповідно до Лондонської угоди від 8 серпня 1945 р.в Нюрнберзі), усім державам дозволено переслідувати та притягати до відповідальності військових злочинців на основі принципу територіальної юрисдикції. У цьому Статуті визначено злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності, сформульовано перелік дій, скоєння яких не просто підтверджує факт порушення державою своїх міжнародних зобов'язань, а й передбачає саме індивідуальну відповідальність людей, які їх скоїли. Статут закріплював на міжнародному рівні поняття злочинів проти миру, головним серед яких є злочин агресії, а саме: планування, підготування, розв'язання, ведення агресивної війни або війни, що порушує міжнародні договори, угоди, зобов'язання, участь у загарбницькому

плані та змові, спрямованій на здійснення будь-якої з вищеназваних дій. Генеральна Асамблея ООН 1946 р. прийняла Резолюцію 95(І), якою підтвердила принципи міжнародного права, визнані Статутом Міжнародного військового трибуналу і втілені ним судові рішення. Визначення та склад злочину агресії, сформульовані під час його діяльності, використовували в процесі подальшого становлення концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили, зокрема під час розроблення проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства (1954) та Римського статуту Міжнародного кримінального суду (прийнятий 1998 р., набув чинності 2002 р.).⁷¹

Можна стверджувати, що вся діяльність Міжнародного військового трибуналу після другої світової війни є доказом порушення норм міжнародне право, безпосередньо певними особами. Саме тому, точка зору, що міжнародна відповідальність індивідів це самостійний інститут міжнародного права вважається більш правильною. В підтвердження цього, В. Гринчак зазначає, що знаменита теза вироку Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу гласила, що злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб'єкти, і лише через покарання фізичних осіб, що скоїли такі злочини, можна забезпечувати дотримання положень міжнародного права. На його думку, поряд з міжнародно-правовою відповідальністю держави за порушення норм міжнародного права, повинна існувати ще одна – відповідальність фізичної особи, поведінка якої спричинила правопорушення.⁷²

Судовий захист та покарання фізичних осіб за військові злочини, за злочини проти миру та людяності стали одним із міжнародно-правових принципів, спрямованих на забезпечення прав особистості та більш ефективну реалізацію норм міжнародного гуманітарного права. Досить важливим міжнародно-правовим принципом є і положення про незастосування строків давності до

⁷¹ Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-65142>

⁷² Гринчак В. Правова природа міжнародних злочинів / В. Гринчак // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. - 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 17–22.

військових злочинів та злочинів проти людяності. Відповідно до положень Європейської Конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та військових злочинів 1974 р.,⁷³ держави зобов'язуються вживати всіх необхідних заходів щодо забезпечення незастосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до їх внутрішнього права.

Крім цього, згідно положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року⁷⁴ та Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 року⁷⁵ передбачено можливість настання відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права.

В зв'язку з цим, можна зазначити, що одним із головних юридичних джерел відповідальності фізичних осіб за злочини проти міжнародного права є міжнародні договори. До них можна віднести такі найважливіші акти:

1) Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога), 1928 р.;

2) Статут Нюрнберзького військового трибуналу, 1945 р. та Міжнародного військового трибуналу щодо Далекого Сходу, 1946 р.;

3) Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 1948 р.;

4) Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни жертв війни, 1949 р. та два Додаткові протоколи, 1977 р.;

5) Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, 1949 р.;

6) Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів та звичаїв, що подібні до рабства, 1956 р.;

7) Єдина конвенція про наркотичні засоби, 1961 р.;

⁷³ Європейська Конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та військових злочинів від 25.01.1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text

⁷⁴ Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція ООН від 09.12.1948 р. // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U>

⁷⁵ Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього: Конвенція ООН від 30.11.1973 р. // URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id210058/goals>

8) Токійська конвенція про злочини та деякі інші акти, що вчиняються на борту повітряних суден 1963 р.;

9) Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р.;

10) Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконного ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, 1970 р.;

11) Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, 1970 р.;

12) Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, 1971 р.;

13) Конвенція про психотропні речовини, 1971 р.;

14) Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, 1973 р.;

15) Конвенція про запобігання злочину апартеїду та покарання за нього, 1973 р.;

16) Міжнародна конвенція боротьби з захопленням заручників, 1979 р.;

17) Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу, 1980 р.;

18) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, 1984 р.;

19) Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, 1988 р.;

20) Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р., та Римський протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі 1988 р.;

21) Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення, 1991 р.;

22) Проект кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, 1991 р.;

25) Статут Міжнародного кримінального суду, 1998 р.

Таким чином, об'єктом міжнародного злочину можуть бути як світ в цілому так і міжнародна безпека, добросусідські відносини між народами та державами, права народів та націй на самовизначення, закони та звичаї війни. Міжнародний злочини саме тим небезпечні, що вони загрожують безпеці та стабільності не лише окремій країні, але й усьому міжнародному співтовариству, підривають основи існування та розвитку всіх держав, націй та народів.

Суб'єктами міжнародних злочинів і, отже, суб'єктами відповідальності за скоєння таких злочинів можуть бути держави та їх органи, транснаціональні корпорації, а також фізичні, приватні чи посадові особи, які саме конкретно і скоюють ці злочини. Саме тому, у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою міжнародних злочинів суб'єктами претензій до делінквенту, тобто до суб'єкта, чия поведінка характеризується порушенням юридичної норми чи є протиправною, можуть бути не лише безпосередньо постраждалі держави, а й інші суб'єкти міжнародного права - тобто держави і міжнародні організації.

Отже, як правильно зазначають дослідники, криміналізація посягань на норми міжнародного права з боку фізичних осіб здійснюється у двох напрямках: фіксацією переліку міжнародних злочинів в універсальних міжнародно-правових актах або констатацією факту правопорушення за допомогою відповідних міжнародних органів, зокрема: Ради Безпеки ООН. Натомість об'єм міжнародно-правової відповідальності у випадку скоєння міжнародних злочинів, поряд з іншими обмеженнями державного суверенітету, може включати для держав міжнародні зобов'язання щодо визнання державами-порушниками юрисдикції міжнародної

юстиції над власними громадянами і передачу цих осіб для здійснення переслідування відповідними міжнародними органами.⁷⁶

Міжнародний кримінальний суд. Установою, яка діє постійно, є Міжнародний кримінальний суд, (МКС) заснований на основі міжнародного договору - Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого 1998 р., що діє з моменту набуття чинності Римського статуту, тобто з липня 2002 р.

До компетенції МКС належить переслідування осіб, відповідальних за основні міжнародні злочини: геноцид, військові злочини та злочини проти людяності, а також (з 2010 р.) за злочини агресії.

Головними юридичними документами, що визначають повноваження МКС та порядок його роботи, є: його Статут (Римський статут), Елементи злочинів, Правила процедури, доказування та Регламент суду. Важливе значення для діяльності суду мають також Регламент Секретаріату, Угода про привілеї та імунітети, Фінансові правила та деякі інші документи.

Аналіз положень Римського статуту, Правил процедури та доведення дозволяє зазначити, що судочинство у справах про військові злочини у Міжнародному кримінальному суді проводиться за особливою, специфічною правовою формою міжнародного кримінального процесу, в особливому правовому порядку, який властивий тільки цьому суду і має риси як англосаксонських, так і романогерманських правових традицій та включає процесуальні дії щодо підготовки до судового засідання та судовим розглядом справи по суті.

До складу МКС входить Президія, Судовий орган, який включає Апеляційне відділення, Судове відділення та Відділення попереднього провадження, Канцелярія Прокурора та Секретаріат. Незважаючи на те, що резиденція МКС розташована в Гаазі (Нідерланди), з відома МКС його засідання можуть проходити у

⁷⁶ Гринчак В. Правова природа міжнародних злочинів / В. Гринчак // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. - 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 20-21 С. 17-22.

будь-якому іншому місці. МКС не входить в офіційні структури Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи щодо подання Ради Безпеки ООН.

На даний момент Міжнародний кримінальний суд уповноважений розглядати такі основні види міжнародних злочинів: геноцид; злочини проти людяності; військові злочини (як міжнародні збройні конфлікти так і збройні конфлікти міжнародного значення).

Основні положення, які регламентують порядок збирання доказів у справах щодо злочинів, підсудних МКС, зазначені в розділі III Правил процедури доказування Міжнародного кримінального Суду.

Держави, в особі їх компетентних органів, які виконують вироки МКС, зобов'язані, в свою чергу, дотримуватись міжнародних стандартів щодо утримання ув'язнених. Тут, досить важливою є проблема невідповідності національного законодавства про виконанні кримінальних покарань деяких держав, міжнародним стандартам та зобов'язанням.

В цілому, як зазначають деякі дослідники, зважаючи на існування Міжнародного кримінального суду, застосування міжнародної юстиції жодним чином не посягає на державний суверенітет і на захист власних громадян. А тому, залучення в процесі переслідування за вчинення міжнародних злочинів органів міжнародної юстиції, в даному випадку МКС, є не лише допустимим, а й необхідним, оскільки досягнення позитивного результату національними механізмами або неможливе, або розмір санкції не відповідатиме суспільній небезпеці вчиненого. Загалом відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного права можна вважати складовою системи міжнародного миру та безпеки. Процес становлення і розвитку стандартів поведінки держав на міжнародній арені покликаний не допустити посягань на норми міжнародного права, перш за все, завдяки утворенню відповідних національних механізмів запобігання й уникнення

конфліктних ситуацій. Цього можна досягти належною імплементацією у національне законодавство положень конвенцій, які містять перелік протиправних дій, запровадженням багаторівневої системи прийняття рішень органами чи посадовими особами з відповідними запобіжними інструментами та забезпечуючи міжнародне співробітництво у процесі пошуку та переслідування осіб, що вчинили міжнародні злочини.⁷⁷

4.5. Роль омбудсмана в забезпеченні міжнародних стандартів в сфері прав людини.

На думку О.О. Майданик, у системі гарантій прав і свобод людини у сучасних демократичних державах важливе місце займає інститут парламентського уповноваженого у правах людини (омбудсмана). Омбудсман є спеціальною посадовою особою, до компетенції якої належить розгляд звернень громадян, іноземців та осіб без громадянства щодо порушення прав людини з боку державних органів та посадових осіб. Це незалежна посадова особа, що виступає свого роду посередником в адміністративних спорах, здійснює контроль за додержанням прав людини та уповноважена з цією метою проводити розслідування, рекомендувати коригуючі дії та подавати доповіді.⁷⁸

Т.Д. Кадук зазначає, що інститут омбудсмана вперше було запроваджено в XIX ст. у Швеції. Хоча з початку XX ст. посади омбудсманів почали запроваджуватись і в інших країнах, аналізований інститут належить до тих державно-правових інституцій, які отримали широке розповсюдження саме після Другої світової війни. Загалом протягом XX ст. він поширився в багатьох країнах (Фінляндії, Норвегії, Данії, Великобританії та інших). Примітно, що нині омбудсман ефективно функціонує в більше ніж 100 державах світу, які належать до різних правових сімей, у яких

⁷⁷ Гринчак В. Цитована праця. С. 21.

⁷⁸ Майданик О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні / О. О. Майданик // Адвокат. - 2010. - № 7. - С. 12-16.

різні форми правління та державний устрій. Багато держав, переконавшись в ефективності інституту омбудсмана за кордоном, почали запроваджувати цю інституцію у власному механізмі державної влади. У результаті інститут омбудсмана посідає чільне місце в структурі державного механізму захисту прав людини й громадянина в зарубіжних країнах.⁷⁹

Правовий інститут омбудсмана в рівній мірі належить державі та суспільству: він вирішує конфлікти державних та індивідуальних інтересів та сприяє збереженню балансу сил як держави так і суспільства у справі захисту громадянських прав та свобод. В деякій мірі, інститут парламентського уповноваженого з прав людини є одним із напрямів позитивістської позиції щодо питань прав людини. Основою його діяльності є гарантії дотримання прав людини, які надаються державою в сучасних умовах. Разом з тим, на відміну від інших державних інститутів, омбудсмен може керуватися у своїй діяльності не лише правовими нормами, а й правовими принципами, діяти в межах природно-правової концепції, основою якої є мораль та ідеали справедливості. Омбудсмен може виступати на захист прав, які не отримали закріплення у конституції чи законодавстві, справедливо вважаючи, при цьому, що закони громадянського суспільства за значенням, змістом та впливом іноді мають більшу вагу, ніж позитивні закони.

Як ми уже зазначали, інститут омбудсмана вперше виник у Швеції. У 1713 р. королем Швеції Карлом XII було видано відповідний указ про заснування поста омбудсмана, який повинен виступати у ролі королівського представника. При цьому він не володів політичною владою, але був зобов'язаний контролювати дотримання законів та виконання державними чиновниками своїх обов'язків. У випадку виявлення порушення, омбудсмен мав право судового переслідування. Після 1719 року особа, яка займала цю посаду, стала називатися канцлером юстиції. Спочатку роль

⁷⁹ Кадук Т. Д. Роль омбудсмана в механізмі реалізації парламентського контролю в зарубіжних країнах. //Науковий вісник Ужгородського національного університету. - 2014. - Серія ПРАВО. Випуск 28. Том 1. С.86-91.

омбудсмена, як і канцлера юстиції, полягала у праві порушити судове переслідування чи вимагати застосування дисциплінарних заходів стягнення від органу, де працював чиновник-порушник. Посада парламентського омбудсмена з'явилася Швеції з 1809 року після ухвалення нової конституції.

Фінляндія заснувала інститут парламентського омбудсмена у 1919 році після здобуття нею незалежності, ухвалення Конституції та загальної реорганізації влади. У Данії інститут омбудсмена було створено в 1953 році відповідно до конституційної реформи. У Норвегії посада омбудсмена з військових питань виникла у 1952 році, а через десять років було засновано державну посаду цивільного правозахисника.

Слід зазначити, що популяризації інституту омбудсмена значно сприяла діяльність Міжнародної комісії юристів та ООН, які виявили інтерес до ідеї омбудсмена та організували в багатьох країнах світу низку конференцій стосовно прав людини, де і обговорювалася ця ідея. Так, наприклад, створення інституту омбудсмена у Новій Зеландії сприяла участь новозеландського міністра юстиції у конференції ООН на Цейлоні у 1959 році, де лунали заклики щодо заснування служб омбудсмена у всіх країнах світу.

В 1962 році Нова Зеландія, стала першою країною за межами Скандинавії, яка заснувала в себе інститут омбудсмена, який отримав досить велике визнання у світі. В Австралії, починаючи з 1963 року, також було засновано посаду омбудсмена.

На американському континенті інститутом омбудсмена з'явився в 1964 році, коли в Канаді було прийнятий Акт про заснування посади парламентського уповноваженого. У 1967 році, В Канаді, крім федерального, було обрано також два регіональних омбудсмена - у провінціях Онтаріо та Британська Колумбія. З 1967 року в США омбудсмени стали призначатися в державних, громадських та деяких навіть приватних організаціях, а також в університетських та шкільних радах. Були обрані омбудсмени

штатів Гавайї, Небраски, Айови та Аляски, також в містах Канзас-Сіті, Сан-Франциско, Окланд та ін. Дещо модифіковані варіанти служб омбудсмена виникли в багатьох інших штатах. Водночас, на федеральному рівні запровадження посади омбудсмена не отримало підтримки. Законодавці Сполучених Штатів вказували на значні відмінності між парламентською формою правління, в умовах якої успішно працює омбудсмен і президентською, між унітарною державою та державою федеративною, устрій якої вимагає модифікації скандинавської моделі інституту омбудсмена (введення постів як федерального омбудсмена так і суб'єктів федерації, а також заснування служби омбудсменів як колегіального органу).⁸⁰

У 1987 році інститут омбудсмена було засновано у Польщі, Югославії, Угорщині, Чехії, Словаччині, Болгарії, Румунії.

Вбачається, що в більшості випадків функції омбудсмена, це діяльність, яка регулюється законодавством та підзвітна законодавчим зборам чи парламенту. Відповідно, омбудсмен розглядає скарги громадян на державні органи чи посадових осіб та має право вести розслідування, виступати з рекомендаціями та публікувати звіти. Вони також мають право контролювати діяльність судових органів, органів виконання покарань, муніципальних органів.

Омбудсмен не є класичним органом державного управління, він не має права скасовувати рішення, прийняті органами виконавчої влади, хоча може публічно критикувати їхні дії чи бездіяльність, виступати з рекомендаціями державним органам та посадовим особам.

Демократичні принципи діяльності омбудсмена дозволяють йому ефективно виконувати свої функції захисника прав і свободи людини у відносинах між громадянином і державою. Омбудсмен займає незалежне становище у системі державного управління. Він не може бути звільнений зі своєї посади протягом терміну легітимності парламенту, який його призначив. В таких країнах як

⁸⁰ Rovat D. C. opt. kit P 72-73. 144

Австрія, Данія, Великобританія, Франція строк перебування омбудсмена на своїй посаді на один рік перевищує термін повноважень парламенту, що є додатковою гарантією діяльності омбудсмена. Омбудсмен може мати право законодавчої ініціативи.

Слід зазначити, що у своїй діяльності омбудсмен керується не лише законом, а й міркуваннями справедливості, при необхідності може звертатися за допомогою до парламенту чи користуватися підтримкою громадського суспільства. Поряд із класичною моделлю парламентського уповноваженого створюються спеціалізовані омбудсмени, до яких належать фінансові, адміністративні омбудсмени, омбудсмени з прав дитини, уповноважені з прав ув'язнених, військові омбудсмени та ін.

Найбільш відомими моделями інституту уповноваженого з прав людини є шведська, англійська та французька.

Шведський омбудсмен, який призначається законодавчою владою на 4 роки, здійснює нагляд за діяльністю органів управління та правосуддя, може висувати звинувачення державним і муніципальним посадовим особам. Він має право вимагати інформацію та документацію з будь-яких джерел. Висновки його діяльності публікуються у щорічних доповідях Ріксдагу. На даний час в Швеції інститут парламентського омбудсмена представлений чотирма омбудсменами, кожен з яких спеціалізується в певній галузі (шеф-омбудсмен, омбудсмен юстиції, омбудсмен, що здійснює нагляд за збройними силами та відносинами з різними цивільними структурами, і омбудсмен з нагляду за законністю в галузі соціального забезпечення та податків).

Крім цього у Швеції діють також інші урядові структури, які розглядають звернення та скарги громадян. Це омбудсмен із захисту прав споживачів, омбудсмен із вільної конкуренції, омбудсмен із забезпечення рівних можливостей, омбудсмен з прав дітей та з питань расової дискримінації.

Компетенцію парламентського омбудсмена у Великій Британії, порядок його діяльності та статус встановлено Законом про

Парламентського комісара з адміністративних питань 1967 року. Цей закон наділив омбудсмена статусом, еквівалентним статусу судді Високого суду. Він розглядає скарги та звернення громадян на будь-які дії міністерств і відомств, якщо ці дії не можуть бути оскаржені в суді чи трибуналі.⁸¹

Крім парламентського омбудсмена, у Великій Британії активно діють омбудсмени з охорони здоров'я та омбудсмени з місцевого самоврядування.

Французький інститут омбудсмена містить у собі риси шведської та англійської моделей. Щодо сфери повноважень омбудсмен (у Франції він називається медіатор) успадкував скандинавський зразок: його компетенція поширюється на широку сферу адміністративної діяльності. Французька модель омбудсмена на відміну від інших континентально-європейських аналогів має дещо подвійний характер: з одного боку, посередник приймає до розгляду скарги, що надійшли до парламентарів та виступає при цьому в ролі парламентського уповноваженого, з іншої сторони, його віднесено до категорії адміністративних органів.

Крім розгляду скарг громадян, ще однією важливою формою діяльності національних омбудсменів є право законодавчої ініціативи: омбудсмени можуть вносити до парламенту чи уряду пропозиції щодо зміни та вдосконалення законів у сфері прав людини. У деяких країнах омбудсмен має право звертатися із скаргою до конституційного суду задля забезпечення прав і свобод людини. Наприклад, омбудсмени в Іспанії, Австрії, Португалії мають право подавати скаргу про порушення прав людини до Конституційного Суду.

До компетенції омбудсменів входять й інші форми реагування: у своїх поданнях до відповідних органів чи посадових осіб щодо порушення прав громадян, омбудсмени дають рекомендації для справедливого вирішення справи, також вони можуть вимагати порушення кримінального переслідування, адміністративного та

⁸¹ Головань В. Світовий досвід діяльності інституту омбудсмена. //Підприємництво, господарство і право. – 2019. - №3. – С.199-203.

цивільного судочинства. У своїх щорічних доповідях парламентам вони аналізують діяльність органів управління, формують відповідні рекомендації у сфері вдосконалення законодавства стосовно прав людини.

Віденська декларація та Програма дій⁸² передбачає розробку національних планів дій у сфері сприяння та захисту прав людини. В цьому програмному документі зазначено про важливу та конструктивну роль, яку відіграють національні установи у справі сприяння та захисту прав людини, а також їх роль в усуненні таких порушень, наголошено на важливості поширення інформації щодо прав людини в державах світу. Віденська декларація та Програма дій закликала кожну державу створити ефективну систему засобів правового захисту для розгляду скарг у зв'язку з порушеннями прав людини та усунення таких порушень.

⁸² Віденська декларація та Програма дій ООН : Декларація, Міжнародний документ від 25.06.1993 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu93378?ed=1993_10_09

Контрольні запитання та завдання

1. Які органи та структури можна виділити в системі міжнародних механізмів захисту прав людини?
2. В чому суть контрольного механізму ООН?
3. Які можна виділити функції та повноваження органів ООН у сфері прав людини?
4. Який найпоширеніший засіб забезпечення зобов'язань у сфері прав людини?
5. Чи передбачено розгляд індивідуальних скарг у Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року?
6. В чому суть діяльності місій експертів у межах ОБСЄ?
7. Як можна тлумачити поняття механізму захисту прав і свобод людини та громадянина?
8. В чому суть договірних та недоговірних механізмів захисту прав людини?
9. Що є важливим засобом забезпечення стабільності міжнародно-правових відносин?
10. Які можна назвати головні юридичні джерела відповідальності фізичних осіб за злочини проти міжнародного права?
11. В чому суть правового інституту омбудсмена?
12. Які є найбільш відомі моделі інституту омбудсмена?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Міжнародні механізми та процедури в сфері захисту прав людини, їх спільні риси та відмінність.
2. Діяльність Генеральної Асамблеї ООН в сфері захисту прав людини.

3. Комісія з прав людини ООН та її діяльність у формуванні стандартів у сфері захисту прав людини.
4. Рішення й рекомендації Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав людини.
5. Функції Генеральної Асамблеї ООН.
6. Діяльність Верховного комісара ООН з прав людини та діяльність Комісара Ради Європи з прав людини.
7. Міжнародно-правова відповідальність держави за порушення норм міжнародного права.
8. Міжнародний кримінальний суд, його повноваження та порядок роботи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. //URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ebffeb14-705d-4551-a339-70feaa2682ee/content>
2. Асірян С.Р. Взаємодія Ради ООН з прав людини з Верховним комісаром і Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 3 (24). С. 192–196.
3. Волощук О. Т., Юрчишин В. М. Основні етапи становлення та розвитку індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві. - С. 119-127. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2021. - №5. – С.119-127
4. Головань В. Світовий досвід діяльності інституту омбудсмена. //Підприємництво, господарство і право. – 2019. - №3. – С.199-203.
5. Гринчак В. Правова природа міжнародних злочинів / В. Гринчак // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. - 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 17–22.
6. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-65142>

7. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Конвенція Ради Європи від 26.11.1987. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
8. Європейська Конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та військових злочинів від 25.01.1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text
9. Європейська рамкова конвенція про захист національних меншин. Конвенція Ради Європи від 01.02.1995. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
10. Кадук Т. Д. Роль омбудсмана в механізмі реалізації парламентського контролю в зарубіжних країнах. //Науковий вісник Ужгородського національного університету. - 2014. - Серія ПРАВО. Випуск 28. Том 1. С.86-91.
11. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
12. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція ООН від 09.12.1949 р. // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U>
13. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього: Конвенція ООН від 30.11.1973 р. // URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id210058/goals>
14. Лазур Я. В. Захист прав людини у публічному управлінні: євроінтеграційний контекст : монографія / Я. В. Лазур. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 123. 164 с.
15. Майданик О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні / О. О. Майданник // Адвокат. - 2010. - № 7. - С. 12-16.
16. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного

- університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6, т. 1. С.53. С. 53–57.
17. Про Комісара з прав людини Ради Європи. Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 07.05.1999. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU99027>
 18. Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text
 19. Резолюція від 27.05.1970 № 1503 (XLVIII). Резолюція 1503 (XLVIII) Економічної та Соціальної Ради. Процедура розгляду повідомлень про порушення прав людини та основних свобод. //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU70007R>
 20. Реньов Є.В. Верховний комісар ООН з прав людини у системі правозахисту. Електронне наукове фахове видання. «Юридичний науковий електронний журнал. – 2023. - №4. С.728-730. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/176.pdf
 21. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ/ О. І. Ромців //Аналітичне-порівняльне правознавство/ редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172. Бібліогр.: с. 172 (10 назв). URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294408/287193> Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. – №6. – С. 168-172 – Бібліогр.: с. 172 (10 назв).
 22. Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/ document/MU45001U>
 23. Статут ООН. Статут від 26.06.1945 //URL: <https://ips.ligazakon.net/ document/MU45001U>
 24. Сіньова Л.М., Малюга Л.Ю. Проблеми соціального захисту в Україні в умовах воєнного стану «Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична

- Інтернет-конференція, присвячена 25-річчю Національному університету «Одеська юридична академія», 18 листопада 2022 року, м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Т. 2. Одеса. 2022. 665 с. С. 431-436. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/22665/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%2021.12-%20665.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
25. Сіньова Л.М. Соціальна сфера в Україні в період воєнного стану Правові виклики сучасності : законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми : Матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 6 грудня 2022 року) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. – 345 с. С. 203-205 URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6540>
26. Сіньова Л.М. Деякі новації законодавства про захист прав людини в умовах війни Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16 липня 2022 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Асоціація українських правників. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. с. 343 С. 198-202
27. Хитра А. Я., Дацак Я. О. Особливості процедури розгляду звернень у Європейському суді з прав людини в кримінальних провадженнях. //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. - №4. – С. 236. С.235-243.
28. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. Форум Права, 2020. 61(2).150–162.

Тема 5. Соціальні стандарти в системі соціального захисту населення країн світу

- 5.1. Поняття міжнародних соціальних стандартів у соціальному забезпеченні, їх зміст та гарантії забезпечення.
- 5.2. Соціальні стандарти права на гідний життєвий рівень.
- 5.3. Міжнародні стандарти в сфері соціальної політики.
- 5.4. Соціальні стандарти материнства та дитинства в країнах світу.
- 5.5. Міжнародні стандарти прав осіб з інвалідністю.

5.1. Поняття міжнародних соціальних стандартів у соціальному забезпеченні, їх зміст та гарантії забезпечення.

Міжнародно-правові стандарти в сфері соціального забезпечення, займають особливе місце в правовій системі будь-якої держави, оскільки являються формою вираження загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Під міжнародно-правовим регулюванням соціального забезпечення розуміють розробку міжнародних стандартів в сфері соціального забезпечення, гармонізацію і координацію національним законодавством при переїзді громадян в процесі трудової діяльності з однієї держави в іншу, в при зміні країни постійного місця проживання і зберіганні такою особою прав на пенсійне забезпечення, або допомоги, а також встановлення гарантій соціального забезпечення в разі втрати засобів до існування з незалежних від неї обставин.

Застосування норм міжнародного права в національних правових системах ґрунтується на принципі добровільності, шляхом участі суверенних держав в розробці міжнародних актів, їх ратифікації та подальшому сумлінному виконанні залежно від економічних можливостей суспільства на відповідному етапі його розвитку.

Реалізація міжнародних норм соціального забезпечення в національному законодавстві здійснюється різними способами:

через безпосереднє застосування міжнародних актів після їх ратифікації; шляхом імплементації, тобто включення міжнародно-правових норм в національну правову систему (в зміст нормативних правових актів); за допомогою обліку і реалізації положень міжнародних актів (ратифікованих або нератифікованих) у нормотворчій та правозастосовчій практиці.

Основними джерелами міжнародного права в сфері соціального забезпечення є акти, прийняті ООН, МОП, регіональними організаціями та об'єднаннями Європи, Америки, Африки, Близького Сходу. Прийняті документи мають різний правовий статус, вони або обов'язкові, або необов'язкові для виконання.

Декларації, принципи, меморандуми, спільні заяви, рекомендації, стандартні правила, які не мають обов'язкової юридичної сили, надають морально-політичний вплив на державну владу і є наочним посібником при реалізації державної політики та документами, які декларують загальноприйняті принципи міжнародного права.

Ефективне виконання міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення здійснюється за допомогою міжнародно-правових форм і способів захисту, соціальних прав.

Однією з ефективних систем міжнародного контролю за дотриманням норм міжнародного права на соціальне забезпечення є діяльність МОП. Відповідно до Декларації «Про цілі та завдання Міжнародної організації праці»⁸³ основними завданнями МОП, зокрема, є: забезпечення необхідного харчування, житла і повного медичного обслуговування; забезпечення необхідного захисту життя і здоров'я трудящих всіх професій, захисту добробуту дітей і матерів; розширення системи соціального забезпечення.

МОП приймає конвенції, рекомендації та декларації в сфері соціального забезпечення, встановлюючи, таким чином, соціальні

⁸³ Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р.
//URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328

стандарти та сприяє уніфікації (інтернаціоналізації) законодавства про соціальне забезпечення, визначає перспективи його розвитку.

Конвенція МОП стає юридично обов'язковою для держави — члена МОП лише після її ратифікації. Статут МОП не містить конкретних положень щодо процедури ратифікації конвенції, але при цьому в п. d ч. 5 ст. 19 Статуту вказано: якщо член МОП отримає згоду компетентного органу влади, він інформує Генерального директора про ратифікацію конвенції. Тож ратифікаційна грамота має чітко висловлювати намір уряду пов'язати державу зобов'язаннями, що випливають із відповідної конвенції, та готовність виконувати положення цієї конвенції, з конкретним посиланням на п. d ч. 5 ст. 19 Статуту МОП. Окремі конвенції також закріплюють необхідність включення до ратифікаційної грамоти додаткових документів. Наприклад, ч. 2 ст. 4 Конвенції про охорону материнства від 2000 року (№ 183) закріплено, що тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами зазначається кожною державою-членом у декларації, яка супроводжує ратифікацію цієї Конвенції. Отже, якщо ця декларація не буде скерована до Міжнародного бюро праці, то ратифікація Конвенції № 183 не буде юридично зареєстрована⁸⁴.

Варто підкреслити, що більшість конвенцій МОП характеризуються доволі вираженою стійкістю до часу. Так, перша конвенція МОП, що була прийнята організацією у 1919 році (Конвенція про обмеження робочого часу на промислових підприємствах до восьми годин на день і сорока восьми годин на тиждень (№ 1), продовжує бути чинною та обов'язковою у 2023 році для 47 країн, що її ратифікували. Але, безперечно, така особливість притаманна не для всіх конвенцій МОП. Зумовлено це метою цих міжнародних актів, специфікою відносин, на регулювання яких вони спрямовані, а також процесами розвитку нашого суспільства. Як приклад доречно навести вже скасовану МОП Конвенцію про регламентацію письмових трудових договорів працівників

⁸⁴ Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник / С. В. Венедіктов; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ : ДІА, 2023. С.55.

корінного населення від 1939 року (№ 64). практична цінність цієї Конвенції припадає переважно на середину XX століття, у зв'язку з тим, що вона була присвячена питанням праці осіб, які належали до корінного населення залежних територій або метрополії держави — члена МОП.⁸⁵

Ст. 22 Статуту МОП передбачає, що кожен з членів зобов'язується щорічно надавати доповіді Міжнародному бюро праці стосовно вжитих ним заходів для застосування конвенцій, до яких він приєднався. Ці доповіді будуть складатися в такій формі, і містити такі відомості, які може зажадати Адміністративний рада. Відповідно до ст. 19 Статуту МОП, держави-члени повинні повідомляти про ті обставини, які перешкоджають ратифікації конвенції або затримують її прийняття.

Також в ст. 26-28 Статуту МОП передбачена процедура розгляду скарг, яку має право подати будь-який член в Міжнародне бюро праці на будь-якого іншого члена МОП, який, на його думку, не забезпечив ефективного дотримання конвенції, ратифікованої ними обома (ст. 26 цього Статуту).

Статут МОП не містить процесуальних правил розгляду скарги комісією з розслідування. Наведені правила визначаються членами комісії самостійно, про що негайно повідомляється зацікавленим сторонам. Як свідчить практика, комісії з розслідування не обмежуються лише дослідженням письмових доказів сторін. у процесі розгляду скарг комісії з розслідування також заслуховують пояснення сторін і можуть відвідувати країни, що є учасниками розгляду скарг. Після завершення процедури розгляду скарги комісія з розслідування складає звіт, у якому викладаються обставини скарги та визначається, чи мало місце порушення ратифікованої конвенції МОП. За наявності порушень з боку держави — члена МОП відповідної конвенції звіт також містить рекомендації щодо забезпечення державою дотримання міжнародних зобов'язань. Звіт комісії з розслідування надсилається

⁸⁵ Так само/

адміністративній раді, але для набуття чинності не потребує її схвалення⁸⁶.

Судовий контроль за забезпеченням міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення здійснює Європейський суд з прав людини, в якому детально формалізовано судову процедуру розгляду спорів, а також чітко визначено порядок вступу в силу і виконання винесених судами постанов. Рішеннями Європейського Суду з прав людини скасовуються винесені державами-учасниками рішення, вносяться зміни в національне законодавство, змінюється практика держави-учасника. Як відомо, правова позиція Європейського суду з прав людини є джерелом національного права.

Досить важливою діяльністю Європейського суду є захист прав громадян в сфері соціального забезпечення в боротьбі з дискримінацією, у визнанні необхідності виконання судових рішень щодо виплати пенсій та допомог, а також забезпеченні принципової можливості звернення до ЄСПЛ за захистом прав, прямо не передбачених у Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Для прикладу у Конвенції про захист прав людини та основних свобод, невиконання судового рішення щодо виплати пенсії (допомоги), розцінюється судом як порушення в галузі соціального забезпечення (ст. 6 цієї Конвенції).⁸⁷

Слід зауважити, що спори щодо порушення в сфері соціального забезпечення розглядаються Європейським Судом з прав людини тільки у виключних випадках.

Забезпечення соціальних прав досягається, також завдяки соціально-партнерським механізмам, а також діяльністю спеціалізованих органів з реалізації спеціальних міжнародних програм задля забезпечення соціального захисту.

Дотримання принципів міжнародного права в поєднанні з проголошеними конституційними пріоритетами є запорукою

⁸⁶ Так само, с. 74.

⁸⁷ Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

успішного розвитку держав. В цьому плані, серйозним напрямом є дотримання міжнародних стандартів.

Особливості процесу узгодження вимог внутрішньодержавного і міжнародного права щодо забезпечення соціальних прав людини полягають в специфіці виконання гарантій реалізації прав у внутрішній правовій системі, обумовленої тим, що зазначені міжнародні гарантії не можуть в своїй більшості застосовуватися без проведення комплексу законодавчих, організаційних заходів у відповідній національній сфері. Обов'язкове фінансове забезпечення реалізації соціальних прав обумовлює проведення комплексу заходів щодо закріплення у внутрішньому праві джерел фінансування прав, а також заходів щодо забезпечення їх функціонування.

Отже, міжнародні соціальні стандарти у соціальному забезпеченні є основою для забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей, стабільного рівня життя та соціального розвитку. Вони спрямовані на захист прав вразливих груп населення, подолання бідності та забезпечення доступу до медичних послуг, освіти, соціального захисту та інших ресурсів.

Гарантії забезпечення цих стандартів включають законодавчі, інституційні, фінансові та соціальні механізми, які повинні впроваджуватися на національному та міжнародному рівнях. Моніторинг, ефективна імплементація та співпраця між державами, міжнародними організаціями та громадським сектором є необхідними умовами для досягнення цілей міжнародних соціальних стандартів у соціальному забезпеченні.

5.2. Соціальні стандарти права на гідний життєвий рівень.

Найголовнішими суб'єктами соціальної політики виступають людина та соціальна держава. Головне завдання державної соціальної політики – забезпечити соціальну стабільність суспільства, його соціальну безпеку. Основними принципами

соціальної держави є: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальні гарантії прав людини і гуманних умов життя⁸⁸.

Розмаїття моделей, форм і методів соціальної політики зумовлює формування критеріїв її оцінювання, що детерміновані соціокультурними традиціями, особливостями різних суспільств та розвитком наукових знань та практичного досвіду.

Сьогодні одним із основних завдань оптимізації сучасної соціальної політики є прискорення процесу стандартизації, тобто приведення у відповідність стандартів країни (особливо соціальних) до міжнародних. Головною метою цього процесу є ратифікація міжнародних норм і правил регулювання суспільних відносин у сфері визначення та забезпечення соціальних гарантій.

При розробці соціальних стандартів необхідно враховувати стандартизацію соціальних прав, а також розробку соціальних стандартів рівня життя. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, професійну підготовку, нормальні умови праці, свободу професійних об'єднань, укладання колективних договорів, права дітей та підлітків, працюючих жінок, сім'ї, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, а також права працівників-мігрантів та їхніх сімей на захист, безплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення.

До категорії рівень життя більшість фахівців включають такі параметри, як рівень доходу, споживання основних благ, житлово-побутові умови, можливість отримати якісну освіту, медичне обслуговування, а також умови відпочинку. Передбачається, що це має задовільнити мінімальний стандартний набір потреб.

У міжнародній практиці, як зазначають деякі дослідники, до соціальних стандартів рівня життя відносять: 1) тривалість життя від 25 (мінімальна) до 85 (максимальна) рр.; 2) грамотність населення - 100%; 3) середня тривалість навчання – 15 р.; 4) реальний ВВП на душу населення в купівельній спроможності до долара; - від 200 (мін.) до 40 тис. (макс.); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності

⁸⁸ Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. С.60.

(середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 рр.) - 2,14 - 2,15; 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 р. у загальній чисельності населення) - 7%; 7) співвідношення 10% найбагатших до 10%, найбідніших - 10:1; 8) частка населення, яке проживає за межею бідності, - 10%; 9) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати - 1:3; 10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 долари; 11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) - 8-10%; 12) кількість правопорушень на 100 тис. населення - до 5 тис.; 13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) - 50:50; 14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення - до 284 одиниць.⁸⁹

Перші чотири стандарти використовуються у світовій практиці ООН для розрахунку індексу людського розвитку країни (далі ІЛР). Цей показник інтегрує три складові: рівень життя, освіти і довголіття, а тому може вважатися соціальним стандартом. Інші показники від п'ятого до десятого застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні.⁹⁰

У вітчизняній практиці одним з найважливіших показників життєвого рівня є споживчий бюджет як інтегральний соціальний норматив споживання населенням товарів та послуг. Залежно від рівня задоволення соціальних потреб розрізняють раціональний та фактичний споживчі бюджети.

Мінімальний споживчий бюджет - це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному та вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини; являє собою соціально допустимий мінімум споживання, визначається суспільством як

⁸⁹ Щербата Г.М. *Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення*. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна / [редкол.: Бакіров В.С. та ін.]. - Х. : [б. в.], 2009 - . - (Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи ; вип. 23). - С. 136 с.136-144.

⁹⁰ Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // *Економіка України*. – 2004. - № 1. – С. 4 -8.

необхідний для збереження більш-менш допустимого життєвого рівня.

Раціональний споживчий бюджет – це сукупність товарів та послуг, предметів культурно-побутового та господарчого призначення відповідно до науково-обґрунтованих норм та нормативів споживання, що задовольняє розумні раціональні потреби. Цей бюджет використовують для оцінки фактичного рівня й структури споживання, ступеню задоволення потреб населення. Він виступає основою прогнозування загального обсягу й структури матеріальних благ і послуг.

Фактичний споживчий бюджет характеризується набором товарів та послуг, що споживаються населенням або окремими соціально-демографічними групами. Натурально-речовий склад споживчого бюджету являє собою споживчий кошик.

Споживчий кошик - це певний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, призначених для споживання населенням та окремими його групами і забезпечення їх потреб на відповідному нормативному рівні. Розрізняють мінімальний, раціональний та фактичний споживчий кошик.

Мінімальний споживчий кошик містить обґрунтовані, збалансовані за потребою стандартні набори товарів і послуг, оснований на мінімальних нормах і нормативах споживання, що розробляються малозабезпеченості і прожиткового мінімуму.

Межа малозабезпеченості - це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатній особі споживання товарів та послуг на мінімальному необхідному рівні.

Базовим державним соціальним стандартом, що застосовується для визначення державних соціальних гарантій є прожитковий мінімум. На законодавчому рівні в Україні визначення сутності прожиткового мінімуму закріплено в Законі України «Про прожитковий мінімум» і являє собою вартісну величину, достатню для забезпечення нормального функціонування людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального

набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи.

У міжнародній практиці для визначення прожиткового мінімуму використовують такі методи:

- статистичний, що передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходу, який мають 10-20% найменш забезпечених верств населення країни. Цей метод використовують в країнах з досить високим рівнем доходів населення;

- нормативний - виходить з того, що формують мінімальний споживчий кошик; суб'єктивний - базується на результатах соціологічних опитувань населення щодо необхідного мінімального прибутку;

- ресурсний - виходить із можливостей економіки забезпечити прожитковий мінімум (застосовується в розвинених країнах світу);

- комбінований (наприклад, нормативно-статистичний), його особливістю є поєднання кількох методів визначення прожиткового мінімуму, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги - за фактом, а непродовольчі товари - за їх відсотковою часткою у загальних витратах;

- відносний, або метод обчислення медіанного доходу. Він здебільшого застосовується у державах з розвинутою ринковою економікою. Так, у США, Великобританії, Німеччині прожитковий мінімум встановлюється на рівні 40% від медіанного доходу, у Фінляндії, Італії, Греції, Іспанії - 50%, у Португалії та Ірландії - 60% відповідно.⁹¹

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) визнає, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких

⁹¹ Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - К, 2006. - № 1. - С. 137-142.

кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними та політичними правами.⁹²

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), яке включає, зокрема винагороду, що забезпечувала б, як мінімум, усім трудящим справедливую зарплату та задовільне існування для них самих та їхніх сімей. А у ч. 1 статті 11 Пакту визнається право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Отже, цей міжнародний договір закріплює права трудящих на задовільне існування, що повинне бути забезпечене рівнем заробітної плати, і кожного на достатній життєвий рівень, який за необхідності підтримується соціальними виплатами. Ці ж положення повторюються у деяких регіональних міжнародних актах з прав людини.

Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.) зазначає, що держави-учасниці повинні забезпечити умови, за яких усі працівники мають право на справедливую винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей... Сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку. Кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження.⁹³ Комітет по соціальним правам, який займається моніторингом Хартії, встановив, так названу межу пристойності, яка означає, що будь-який заробіток, суттєво менший національної середньої заробітної плати, не може вважатися достатнім для забезпечення гідного рівня життя. Ця межа спочатку становила 68%, а потім знизилася до 60%. Якщо сума заробітку менша, необхідні соціальні, сімейні, освітні та податкові пільги для осіб із низьким заробітком. Також держава

⁹² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. // URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

⁹³ Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. // URL /: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

повинна довести, що такий розмір заробітку забезпечує гідний рівень життя. У будь-якому випадку, якщо заробіток менше половини середньої заробітної плати, така винагорода буде вважатися несправедливою.

Європейську соціальну хартію 1996 року (переглянуту) Україна підписала 7 травня 1999 року та пізніше ратифікувала її, не включивши до списку зобов'язань держави такі положення Хартії: п.1 ст. 4 – право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень; ст.12 – право на соціальне забезпечення; ст. 13 – право на медичну та соціальну допомогу та інші.

Європейська соціальна хартія 1961 року встановлювала критерії соціального забезпечення на рівні і за переліками соціальних ризиків, визначеними Конвенцією МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року, яка містить застереження, що загальна сума допомоги повинна бути достатня для підтримування здоров'я та належного становища родини отримувача і при цьому наводить розміри допомоги, які становлять від 40% (втрата годувальника, інвалідність внаслідок загального захворювання) до 50% (інвалідність та непрацездатність у зв'язку із трудовим каліцтвом) відсотків від загальної заробітної плати звичайного дорослого робітника (чоловіка), залежно від випадку - некваліфікованого або кваліфікованого, із зазначенням відповідних критеріїв.⁹⁴ Переглянута Європейська соціальна хартія 1996 року встановила рівень соціального забезпечення, який орієнтується на Європейський кодекс соціального забезпечення 1990 року. Кодекс містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні надавати у зв'язку із такими соціальними ризиками: хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійним захворюванням, материнством, інвалідністю, втратою годувальника,

⁹⁴ Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011

утриманням дітей. Кодекс висуває вимоги до держав більш високого рівня, ніж Конвенція МОП №102.⁹⁵

Арабська хартія прав людини (2004 р.), визначає право кожної людини на достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло (ст. 23), а також зобов'язання держав-учасниць щодо справедливого розподілу національного доходу між громадянами (ст. 24).⁹⁶ Ст. 14 Американської декларації прав і обов'язків людини (1948 р.) визнає право кожного, хто працює, на таку винагороду, яка буде пропорційна його здібностям та майстерності і забезпечуватиме рівень життя, достатній для нього і його сім'ї.⁹⁷

На думку деяких дослідників, Африканська Хартія прав Людини і Народів (1981 р.)⁹⁸ та Загальна Ісламська Декларація прав людини (1981 р.)⁹⁹ права на гідний або достатній рівень життя не включають. Конституції європейських держав з розвинутими демократичними традиціями та визнаним високим рівнем забезпечення прав людини по-різному підходять до питання забезпечення гідного чи достатнього рівня життя, здебільшого зупиняючись на твердженні, що людина та її гідність є головною метою діяльності держави. Спостерігається також певна закономірність щодо того, що соціальні права і, відповідно, право на достатній або гідний рівень життя чітко прописані, насамперед, у більш «молодих» конституціях, що відповідає загальним тенденціям визнання цього покоління прав людини. Право на достатній рівень життя, як і в міжнародних договорах, у конституціях так само розкривається у двох ракурсах: для трудящих – право на відповідний

⁹⁵ Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329

⁹⁶ Арабська хартія прав людини (2004) / URL: <http://www.humanrights-geneva.info/spip.php?article2715>

⁹⁷ Американська декларація прав і обов'язків людини (Прийнята на IX Міжнародній конференції американських держав, Богота, Колумбія, 1948) // URL: <http://www.cidh.org/basicos/english/Basic2.American.Declaration.htm>

⁹⁸ Африканська хартія прав людини і народів: Африканська Хартія від 26.06.1981 р. / URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html>

⁹⁹ Загальна Ісламська Декларація прав людини (1981 р.) // URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1981_26.html

рівень винагороди за працю, а для інших – на соціальні виплати відповідного (достатнього або гідного) рівня.¹⁰⁰

Так, Конституція Бельгії (1994 р.) проголошує право кожного на життя, що відповідає людській гідності. Це передбачає: право на працю; на справедливі умови праці та винагороду; право на соціальне страхування; охорону здоров'я; соціальну, медичну та юридичну допомогу, право на гідне житло та здорове навколишнє середовище.

Конституція Італійської Республіки (1947 р.) визначає право трудящих на винагороду, що відповідає кількості і якості його праці, та достатню для забезпечення їм і їхнім сім'ям вільного і гідного існування. А кожен нездатний до праці та позбавлений необхідних засобів до існування, має право на підтримку і допомогу суспільства. Трудящі мають право на те, щоб для них були передбачені та забезпечені засоби, що відповідають їхнім життєвим потребам, у випадках нещастя, хвороби, інвалідності, старості та незалежного від них безробіття.

У Конституції Королівства Нідерланди (1983р.) визначається обов'язок державних органів піклуватися про забезпечення засобів до існування та справедливий розподіл багатства. Громадяни, які не мають засобів до існування, мають право на підтримку з боку державних органів. Державні органи повинні піклуватися про забезпечення населенню достатнього життєвого рівня.

Конституція Португалії (1976 р.) зазначає, що всі трудящі мають право: на винагороду, яка відповідає кількості, характеру і якості праці (при цьому дотримується принцип рівної оплати за рівну працю, щоб забезпечити кожному трудящому гідне існування); на організацію роботи в соціальних умовах, що не принижують людської гідності, з метою найбільш повного розкриття людської особистості та можливості поєднувати професійну діяльність із сімейним життям; на матеріальну допомогу при вимушеному

¹⁰⁰ Кулачок-Тітова Л. В. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві / Л. В. Кулачок-Тітова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» № 1106, Випуск №17, 2014 р. – С. 123 С.122-126

безробітті; на допомогу і справедливе відшкодування шкоди, нанесеної нещасним випадком на роботі чи професійним захворюванням.

Конституція Фінляндії (1999 р.) проголошує, що всі, хто не спроможний добувати собі засоби, необхідні для гідного людського життя, мають право на обов'язкове соціальне забезпечення та піклування. Закон повинен гарантувати кожному право на одержання базового забезпечення, на одержання допомоги по безробіттю, у випадку хвороби, інвалідності та за віком, а також на допомогу при народженні дитини і у випадку втрати годувальника.

Конституція Швейцарської конфедерації (1999 р.) виступає за те, щоб кожна особа приймала участь у системі соціальної захищеності, отримувала необхідне піклування про її здоров'я, працездатні могли покривати свої витрати на життя завдяки праці на відповідних умовах, щоб кожна особа була захищена від економічних наслідків віку, інвалідності, хвороби, нещасного випадку, безробіття, материнства, сирітства і вдівства.

Досить поширеною є думка щодо тісного взаємозв'язку гарантій реалізації особистих та громадянських прав із необхідністю забезпечення прав соціально-економічного спектру, оскільки такі права є необхідною умовою ефективного існування перших. Одним із найбільш потрібних та зрозумілих для людини як соціальної істоти понять є поняття гідного рівня життя, хоча досить часто воно інтерпретується в національних та міжнародних правових документах як достатній рівень, що видається не зовсім правильним. Мається на увазі, що достатній рівень означає наявність певного мінімуму достатку необхідного для виживати особі або сім'ї. Найбільш часто його співвідносять із забезпеченням прожиткового мінімуму. Таке сприйняття зустрічаємо у нормах українського соціального законодавства, зокрема щодо регулювання порядку надання соціальної допомоги. Відсутність у сім'ї доходу на рівні прожиткового мінімуму є підставою згідно українського законодавства для виникнення права на переважну більшість видів

державної соціальної допомоги, а різниця між сукупним доходом сім'ї та відповідним прожитковим мінімумом - основою для визначення розміру деяких допомог.

Таким чином, соціальні стандарти, що регулюють право на гідний життєвий рівень, є фундаментальними інструментами для забезпечення базових прав людини. Вони охоплюють різні аспекти соціального забезпечення, такі як право на їжу, доступ до житла, медичні послуги, освіту, соціальний захист та працю. Ефективне забезпечення цих стандартів вимагає комплексного підходу, що поєднує міжнародні механізми, національні політики, фінансування, інституційну спроможність і соціальну солідарність. Лише через інтегровані заходи можна забезпечити кожній людині можливість жити в гідних умовах, що сприяє соціальній рівності, стабільному розвитку та глобальному благополуччю.

5.3. Міжнародні стандарти в сфері соціальної політики.

Міжнародні стандарти соціального забезпечення в сфері соціальної політики можна розділити на такі види: міжнародні стандарти в сфері забезпечення зайнятості та допомоги безробітним; міжнародні стандарти в сфері пенсійного забезпечення; міжнародні стандарти в сфері надання медичної допомоги; міжнародні стандарти в сфері соціальної допомоги та соціального обслуговування; міжнародні стандарти в сфері сімейних допомог,

Міжнародні стандарти в сфері забезпечення зайнятості та допомоги безробітним встановлюють підстави і умови виплати допомоги по безробіттю та порядок навчання і професійної перепідготовки. Це зумовлено тим, що безробіття для будь-якої країни має негативні соціально-економічні наслідки: зниження життєвого рівня, депрофесіоналізація працівників не зайнятих тривалий час, психічні захворювання.¹⁰¹

¹⁰¹ Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. С.48.

Відповідно до ст.20 Європейської соціальної хартії (переглянутої),¹⁰² з метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов'язуються визнавати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких галузях: працевлаштування, захист від звільнення та професійна реінтеграція; професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка та перекваліфікація; умови працевлаштування і праці, включаючи винагороду; професійний ріст, включаючи просування по службі.

Положення Конвенції МОП № 168 «Про сприяння зайнятості та захисту від безробіття» 1988 року¹⁰³ передбачають, що кожний член Організації вживає відповідних заходів для координації своєї системи захисту від безробіття та своєї політики в галузі зайнятості. Для цього він прагне забезпечити, щоб уся його система захисту від безробіття і, зокрема методи надання допомоги по безробіттю сприяли створенню повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам продуктивну зайнятість, а працівники – шукати таку зайнятість.

Відповідно до статті 21 Конвенції при визначенні, яка робота є підходящою, враховується, зокрема, згідно з приписуваними умовами і до певної міри, вік безробітних, трудовий стаж за попереднім фахом, наявний у них досвід, тривалість періоду безробіття, становище на ринку праці, наслідки зазначеної роботи для їхнього особистого і сімейного становища і та обставина, що робоче місце може бути незайняте як прямий наслідок зупинки виробництва у зв'язку з трудовим спором, що ведеться¹⁰⁴.

¹⁰² Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

¹⁰³ Про сприяння зайнятості і захист від безробіття: Конвенція МОП №168 від 21.06.1988 р. // URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_182

¹⁰⁴ Так само.

Міжнародні стандарти в сфері пенсійного забезпечення формують підстави і умови призначення та виплати пенсій (ст. 25-30, 59-64 Конвенції МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»)¹⁰⁵.

Інститут пенсійного забезпечення – одне із найкращих соціально- правових надбань людства, зміст якого зводиться до підтримки матеріального добробуту громадян та їхніх сімей. Розрізняють три основні форми (моделі) пенсійного забезпечення, які гарантують високий рівень пенсійного забезпечення громадян у державі: а) романо-германська, яка полягає у системі соціального страхування з частковим відрахуванням внесків роботодавцями і працюючими; б)англосаксонська, за якої держава забезпечує гарантований соціальний захист не для всіх осіб, а лише для тих, які є найбільш уразливими; в) скандинавська, що ґрунтується на забезпеченні базового рівня соціального захисту громадян за рахунок бюджетних коштів (як місцевих, та к і державних), акумульованих через прогресивну систему оподаткування тих, хто працює¹⁰⁶.

Відповідно до Конвенції МОП №102, кожна держава, гарантує захищеним особам допомогу по старості. Охоплюваним ризиком є перевищення встановленого віку. Встановлений вік не повинен перевищувати 65 років або такої вищої вікової межі, яка може бути визначена компетентними органами державної влади з належним урахуванням працездатності осіб похилого віку в цій країні. Національне законодавство може призупиняти надання допомоги, якщо особа, яка має на неї право, займається будь-якою встановленою оплачуваною діяльністю, а також зменшувати допомогу, яка базується на системі внесків, - коли заробіток бенефіціарія перевищує встановлену суму, а за системою, яка не базується на внесках, - коли заробіток бенефіціарія або його інші

¹⁰⁵ Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011

¹⁰⁶ Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний Гарантії забезпечення соціального захисту прав людини. Часопис Київського університету права. – 2012/3 С.100-104. С.102

кошти чи сукупність таких коштів і заробітку разом перевищують встановлену суму.

Захищені особи включають: встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих, або встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків усіх жителів, або усіх жителів, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують меж, встановлених таким чином, щоб дотримувалися вимоги статті 67 цієї Конвенції, або у випадках, коли діє заява, відповідно до ст. 3, встановлені категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50 відсотків усіх працюючих на промислових підприємствах, які мають 20 чи більше працівників.

Допомога надається у вигляді періодичних виплат у випадку, коли захисту підлягають категорії працюючих чи категорії економічно активного населення, а також коли захисту підлягають всі жителі, кошти яких під час охоплюваного ризику не перевищують встановлених меж, відповідно до ст. 67 цієї Конвенції.

Допомога гарантується захищеній особі, яка набула до настання охоплюваного ризику відповідно до встановлених правил стаж, який може передбачати 30 років сплати внесків або зайнятості чи 20 років проживання, або захищеній особі, яка набула встановлений стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було сплачено встановлене середньорічне число внесків, коли підлягає захисту все економічно активне населення.

У випадку якщо допомога обумовлюється мінімальним стажем сплати внесків або зайнятості, скорочена допомога гарантується захищеній особі, яка до настання охоплюваного ризику набула відповідно до встановлених правил 15-річний стаж сплати внесків або зайнятості або захищеній особі, яка набула встановлений стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було сплачено половину середньорічного числа внесків, встановленого відповідно до підпункту b) пункту 1 цієї статті, коли підлягає захисту все економічно активне населення.

Відсотковий рівень (додаток до Розділу XI цієї Конвенції) може бути пропорційно зменшений, коли стаж, необхідний для отримання скороченої у відсотковому рівні допомоги, перевищує 10 років сплати внесків або зайнятості, але є меншим ніж 30 років або якщо такий стаж перевищує 15 років, виплачується скорочена допомога відповідно до пункту 2 ст. 29 цієї Конвенції.

Допомога надається протягом всієї тривалості охоплюваного ризику.

Міжнародні стандарти в сфері надання медичної допомоги регламентують порядок і умови, отримання медичної допомоги, види медичної допомоги, що надається безкоштовно, медичне страхування (обов'язкове і добровільне) (статті 7-18 Європейського кодексу соціального забезпечення від 16 квітня 1964 роки;¹⁰⁷ Конвенція МОП № 130 «Про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби» (1969 року).¹⁰⁸ Відповідно до положень Європейського кодексу соціального забезпечення захищеним особам забезпечується надання допомоги у зв'язку із станом здоров'я, який вимагає медичної допомоги профілактичного чи лікувального характеру.

Обставинами, за яких надається допомога, є будь-який хворобливий стан незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їхні наслідки.

До осіб, які мають право на надання медичної допомоги належать: визначені категорії працівників, які охоплюють не менше 50% усіх працівників, а також їхні дружини та діти; визначені категорії економічно активного населення, які охоплюють не менше 20 % усіх мешканців, а також дружини та діти осіб, що належать до цих категорій; визначені категорії мешканців, які охоплюють не менше 50 % усіх мешканців.

¹⁰⁷ Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329

¹⁰⁸ Про медичні допомоги та допомоги у випадку хвороби: Конвенція МОП №130 від 25.06.1969 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_184

У випадку захворювання надається допомога лікаря загального профілю, в тому числі удома; допомога лікарів-спеціалістів, яка надається у лікарнях стаціонарним і амбулаторним хворим, а також допомога лікарів-спеціалістів поза межами лікувальних закладів; забезпечення основними лікарськими засобами, виписаних лікарями чи іншими кваліфікованими фахівцями; госпіталізація у разі необхідності, а також у випадку вагітності та пологів і їхніх наслідків; допомога лікарів чи кваліфікованих акушерок під час вагітності, пологів та у післяпологовий період; госпіталізація у разі необхідності.

Міжнародні стандарти в сфері соціальної допомоги та соціального обслуговування передбачають категорії громадян, яким може бути надана соціальна допомога, перелік і нормативи споживання соціальних послуг, порядок надання населенню соціальних послуг (стаття 14 переглянутої Європейської соціальної хартії).

Відповідно до положень зазначеної Хартії, Сторони зобов'язуються сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища; заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб.

Міжнародні стандарти в сфері сімейних допомог встановлюють розмір і порядок виплати допомоги по вагітності та пологах, допомоги на дитину, одноразової допомоги при народженні (усиновленні, удочерінні) дитини та ін. відповідно до положень Конвенції МОП №103 «Щодо охорони материнства» 1952 р.¹⁰⁹

Отже, міжнародні стандарти в сфері соціальної політики є важливими інструментами, які забезпечують соціальну рівність, справедливість, доступ до соціальних послуг та можливість усунення бідності та нерівності. Завдяки таким міжнародним

¹⁰⁹ Про охорону материнства (переглянута): Конвенція МОП №103 від 04.06.1952 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294

організаціям, як ООН, МОП, ВООЗ, Рада Європи та інші, встановлюються правові основи та механізми, які допомагають країнам адаптувати свою соціальну політику до глобальних викликів. Ефективна імплементація цих стандартів потребує спільної роботи міжнародних інституцій, держав, громадських організацій та приватного сектора для забезпечення рівного доступу до ресурсів і послуг та підвищення якості життя всіх груп населення.

5.4. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.

Світова спільнота опікується захистом прав осіб, які в міжнародній практиці визначаються як особи, що належать до певних груп населення. До них відносяться:

- 1) національні, етнічні, релігійні і мовні меншини;
- 2) жінки;
- 3) діти;
- 4) біженці
- 5) особи з обмеженими фізичними можливостями.

Крім цього, окремі міжнародно-правові стандарти стосуються захисту прав людей похилого віку, мігрантів, корінних народів та осіб, які живуть в умовах бідності. Цілком очевидно, що не може бути і сумніву стосовно прав осіб, які належать до визначених вище певних груп населення. Ці права, проголошені в Загальній декларації прав людини і закріплені в універсальних і регіональних міжнародних договорах, національних законодавствах, стали важливим елементом сучасних демократій, частиною повсякденного життя. Дотриманню таких міжнародно-правових стандартів стосовно захисту прав зазначених осіб, в цивілізованих демократичних країнах приділяється особлива увага. Такі положення чітко прослідковуються в дії концепції, так званої, позитивної дискримінації, коли певним групам населення надаються преференції щодо захисту їх прав. Прийняття урядом спеціальних

заходів для підвищення рівня прав осіб, що належать до певних груп населення, здійснюється з метою досягнення фактичної рівності і не несе ознак дискримінацію тільки тоді, якщо такі заходи не призводять до створення непропорційного захисту або формування окремої системи захисту для певних осіб або груп таких осіб, і якщо застосування цих заходів припиняється після досягнення тих цілей, заради яких вони приймалися.¹¹⁰

Міжнародно-правові стандарти прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин. Протягом розвитку людської цивілізації, в ході формування великих держав панувала концепція мононаціонального представництва, що виключала можливість вільної асиміляції на певній території представників інших народностей та захисту їх прав. Тільки у XX столітті почали створювати універсальні соціально-юридичні механізми захисту прав значної кількості груп людей із мовними, релігійними, етнічними особливостями, які мешкають в державах сучасного світу та прагнуть до збереження своєї національної ідентичності. Перші міжнародні договори у цій сфері були прийняті Лігою Націй на початку XX століття, а вже з другої його половини питанням юридичного захисту прав меншин стали опікуватися міжнародні організації під егідою ООН, а також на регіональному рівні, насамперед в Європі.

Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 27), закріплюють за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, всі загальновизнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. У той же час міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє визначення національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення суб'єкта права меншини. Причини такої невизначеності відносяться суто до питань

¹¹⁰ Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. СМ. 101 184 с

політичної площини. Свідченням цього є те, що в новітній історії міжнародних відносин присутні випадки, коли такі принципи міжнародного права, як принцип самовизначення народів і націй та принцип територіальної цілісності держав вступали у протиріччя, у зв'язку із чим виникали загрози національному суверенітету та передумови для масового порушення прав людини. В більшості випадків, міжнародне право не розглядає національну чи мовну меншину як носія права на самовизначення, однак в окремих випадках, коли спостерігається систематичне порушення їх особистих прав, може визнати певні групи меншин суб'єктом, що претендує на територію та власну державність.

На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист певних груп людей, після Другої світової війни перевага надавалася захисту особистих прав людини, яка належить до етнічних, релігійних та мовних меншостей (ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Це, в свою чергу, надає можливість захистити як права індивідів, так і груп, до яких вони відносяться. Також на особисті права акцентовано увагу і у Європейській конвенції про права меншин 1994 р.,¹¹¹ Ст. 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу проти дискримінації в галузі освіти передбачає права членів національної меншини. Однак не можна заперечувати, що у меншин існують такі права, які можуть бути не тільки здійснені колективно або окремим членом групи, але й можуть бути і порушені виключно щодо цієї категорії осіб. Це стосується, зокрема дій, що загрожують існуванню меншини як групи. Слід зазначити, що це може бути загроза не тільки фізичному існуванню групи, але й її асиміляції, що є грубим порушенням колективного права на збереження та розвиток самобутності національної меншини. Обов'язок держави щодо прав меншин зводиться до того, щоб забезпечувати особам, які до них

¹¹¹ Рамкова Конвенція про захист національних меншин. Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

належать, можливість здійснювати свої спеціальні права як індивідуально, так і колективно.

До спеціальних прав меншин можна віднести такі: право на існування, у тому числі право на фізичне існування та право на повагу до своєї культурної самобутності, враховуючи свободу від примусової асиміляції; заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин; право на вільне збереження та розвиток культурної самобутності; право на одержання відповідної частки державних субсидій, що спрямовуються на забезпечення прав меншин, а також право одержувати добровільну фінансову допомогу для реалізації перерахованих вище прав і свобод і створювати з цією метою необхідні громадські фонди.

Спеціальні політичні права та свободи меншин включають: право на створення громадських організацій, зокрема створення міжнародних неурядових організацій та участь у їхній діяльності; право на культурну автономію; право впливати на ухвалення рішень, що стосуються меншин, шляхом створення законодавчо врегульованих механізмів; право на ефективні засоби юридичного захисту в разі порушення спеціальних прав меншин; право на захист від будь-якої діяльності (включаючи пропаганду), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.

Сфера застосування п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права охоплює право меншин і осіб, що належать до меншин, брати участь у культурному житті суспільства, а також зберігати, пропагувати і розвивати свою власну культуру. Це право тягне за собою зобов'язання держав-учасників визнавати, поважати і захищати культуру меншин в якості найважливішого компонента самобутності самих держав. Відповідно меншини мають право на свої культурне розмаїття, традиції, релігію, форми освіти, мови, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, інтернет) та інші прояви їхньої культурної самобутності та приналежності.

Меншини, а також особи, які належать до меншин, мають право не тільки на свою власну самобутність, але також на розвиток всіх сфер культурного життя. Тому будь-яка програма, спрямована на заохочення конструктивної інтеграції меншин і осіб, що належать до них, в суспільство держави-учасниці, повинна ґрунтуватися на участі і недискримінації з метою збереження відмінних рис культур меншин.

Міжнародно-правові стандарти прав жінок. 8 березня 1857 року стало визначною датою в історії людства, коли працюючі жінки Нью-Йорка вийшли на демонстрацію з вимогою рівної з чоловіками зарплати і зменшення робочих годин - "Марш порожніх каструль". Активістки привернули увагу громадськості до питань жіночих умов праці. Після цього по всьому світу почали з'являтися жіночі профспілки, а дівчат стали приймати в університети¹¹².

У першій половині XX ст. під впливом масових жіночих рухів законодавство окремих держав починає приділяти увагу захисту прав жінок. У 1975 році Генасамблея ООН проголосила 8 березня днем святкування досягнень жінок у всіх сферах життя і протесту проти пережитків нерівноправ'я. у 1977 році Генасамблея ООН ухвалила резолюцію, яка пропонувала країнам світу "відзначати Міжнародний день прав жінок і міжнародного миру в будь-який день року залежно від своїх історичних і національних традицій". У 1999 році Генеральна Асамблея ООН оголосила 25 листопада Міжнародним днем боротьби за ліквідацію насильства над жінками.¹¹³

У цей же час в міжнародному праві з'являються договори, які установлюють міжнародно-правові стандарти прав цієї категорії осіб. До найважливіших міжнародно-правових актів із захисту прав жінок відносяться Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм

¹¹² Пулатова К. Міжнародний жіночий день - історія свята і головні традиції 8 березня URL: <https://www.unian.ua/lite/holidays/8-berezhnya-istoriya-svyata-mizhnarodniy-zhinochiy-den-tradiciji-i-htopridumav11339636.html>

¹¹³ Сіньова Л.М.. 2024. Міжнародний жіночий день: історико-правовий аспект Соціальне Право, (1), 28-34. URL: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2024-01-04>

дискримінації щодо жінок,¹¹⁴ Конвенція МОП №103 від 4 червня 1952 р. «Про охорону материнства (переглянута)». ¹¹⁵ У цьому ж році, було розроблено відповідні Рекомендації №95 «Щодо охорони материнства». ¹¹⁶ Однак, ця Конвенція була також переглянута у 2000 р., наслідком чого, стало прийняття Конвенції МОП №183 «Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства» від 15 червня 2000 року¹¹⁷ та ін.

На регіональному рівні міжнародно-правові стандарти прав жінок визначені: в Європі – у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, Переглянутій соціальній хартії; в Америці – в Американській конвенції з прав людини, Всеамериканській конвенції з питань запобігання, викорінювання насильства про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок може розглядати Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок.

Міжнародно-правові стандарти прав дітей. 20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини,¹¹⁸ яка, ґрунтуючись на положеннях Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, закріплює основні міжнародно-правові стандарти прав дітей. Конвенція визначає поняття дитина як кожна людська істота до досягнення 18- річного віку, якщо національним законодавством не передбачено більш ранній вік досягнення повноліття, а також використовує загальний термін діти. Ухвалення Конвенції про права дитини дозволило міжнародній практиці вважати 18-річний вік найбільш прийнятним стандартом, що передбачає припинення дії інституту правового захисту дітей в зв'язку з настанням повної цивільної дієздатності

¹¹⁴ Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207

¹¹⁵ Про охорону материнства (переглянута): Конвенція МОП №103 від 04.06.1952 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294

¹¹⁶ Щодо охорони материнства: Рекомендація МОП №95 від 28.06.1952 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_236

¹¹⁷ Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства: Конвенція МОП №183 від 15.06.2000 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294

¹¹⁸ Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р.//: URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

повнолітніх. Очевидно, що в Конвенції знайшли відображення основи правового статусу дітей, що охоплюють всі сфери їх життєдіяльності. Крім того, в ній закріплюється низка нових положень щодо прав дитини: право на збереження індивідуальності; право на виживання і розвиток; право на інформацію, свободу асоціацій і мирних зборів; право на неучасть у військових діях, таємницю кореспонденції; право на рівень життя, необхідний для фізичного, морального і соціального розвитку; право сповідувати свою релігію та ін.

Важливим досягненням міжнародної правової системи захисту дитини є встановлення в Конвенції прав і обов'язків батьків, основних принципів інституту усиновлення, проголошення дитини повноправною особистістю і самостійним суб'єктом права, носієм прав і обов'язків. Це дало підстави вважати про зародження нової загальної моделі діяльності держав у сфері дотримання прав дітей, яка заснована на визнанні їх в якості недоторканих цінностей.

Також слід зазначити, що вперше в історії в межах Конвенції було створено дієвий міжнародний механізм контролю за виконанням її положень, а саме - Комітет з прав дитини. Комітет з прав дитини може отримувати і розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права дитини та її Протоколів державами-учасниками Факультативного протоколу стосовно процедури повідомлень до Конвенції про права дитини. В сучасних геополітичних умовах важливо, щоб діяльність такого міжнародного контрольного органу не зводилася тільки до застосування санкцій до держав за невиконання міжнародних правових зобов'язань у сфері захисту прав дітей. Тобто, подібний механізм повинен сприяти ефективному використанню та дотримання міжнародних правових норм.

Конвенція про права дитини, що закріплює чіткі стандарти в сфері захисту прав і свобод дітей, стала одним з найбільш визнаних міжнародних документів. Даний документ називають також Великою хартією вольностей для дітей, оскільки він гарантує право

на повний розвиток своїх можливостей в гідних умовах. Встановлюючи загальні правила, Конвенція враховує існування різнопланових культурних, соціальних, економічних і політичних реалій окремих держав, що дозволяє, в свою чергу, кожному з них вибрати свої власні національні засоби для виконання конвенційних норм. Для ефективної діяльності в цьому процесі, мають бути задіяні всі засоби, що, без сумніву дозволить удосконалити існуючий механізм міжнародного правового захисту дітей.

Важливим для повноцінного розвитку дитини є міжнародно-правовий стандарт права на освіту, у тому числі для дітей, які відносяться до національних меншин. Беручи до уваги свої зобов'язання щодо права на освіту відповідно до Пактів і інших договорів в сфері прав людини (ст. 28 і 29 Конвенції про права дитини), держави повинні діяти в межах цілей розвитку освіти, які полягають в передачі і збагаченні загальних культурних і моральних цінностей, в яких окрема людина і суспільство знаходять свою самобутність і гідність. Саме цей підхід знайшов закріплення в ч. 3 ст. I Всесвітньої декларації про освіту для всіх: задоволення основних потреб в області навчання 2009 року. Відповідно до положень зазначених документів, освіта повинна бути прийнятна з культурної точки зору, передбачати вивчення прав людини і надавати дітям можливості для формування їх особистості та культурної самобутності, вивчення і розуміння культурних цінностей і практики громад, до яких вони належать, а також цінностей і практики інших громад і товариств.

Така постановка питання зумовлює необхідність того, щоб в рамках своїх освітніх програм держави-учасники Пакту прищеплювали повагу до культурних особливостей національних або етнічних, мовних та релігійних меншин, а також корінних народів і включати в ці програми відомості про їхню історію, знання і технології, а також про їх соціальні, економічні і культурні цінності і сподівання. Такі програми повинні охоплювати плани шкільного навчання, призначені для всіх учнів, а не тільки для учнів з числа

меншин і корінних народів. Державам-учасницям Пакту слід вживати заходів і докладати усіх необхідних зусиль для забезпечення того, щоб освітні програми для національних меншин і корінних народів проводилися на їхній рідній мові з урахуванням побажань, висловлених цими громадами, і при дотриманні міжнародних правозахисних стандартів в цій сфері. Дане положення зафіксоване в низці міжнародних документів: Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 року, Декларації ООН про права корінних народів 2007 року і Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р. Крім цього, освітні програми повинні служити засобом передачі необхідних знань, що дозволяють кожній людині повною мірою і на рівноправній основі брати участь в житті своєї і інших національних громад.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб з обмеженими можливостями.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю¹¹⁹ закладає систему міжнародних соціальних стандартів-прав. Слід відзначити, що такі стандарти-права відіграють важливу роль по відношенню до правосуб'єктності осіб з інвалідністю.¹²⁰ Ніщо в цій Конвенції не зачіпає будь-яких положень, які більшою мірою сприяють реалізації прав осіб з інвалідністю і можуть міститися в законах держави-учасниці або нормах міжнародного права, що є чинними в цій державі. Не допускається жодне обмеження чи применшення будь-яких прав людини й основоположних свобод, що визнаються або існують у будь-якій державі-учасниці цієї Конвенції на підставі закону, конвенцій, правил або звичаїв, під приводом, що в цій

¹¹⁹ Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р.// URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

¹²⁰ Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України/В.Л. Костюк// Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острог, 20-21 вересня 2013 р./За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «РСТ Україна», 2014. – С. 27-29.

Конвенції не визнаються такі права чи свободи або що в ній вони визнаються в меншому обсязі¹²¹.

Зазначена Конвенція містить фундаментальні міжнародні стандарти - права осіб з інвалідністю, які за своєю суттю виступають основою розвитку соціальної та правової держави, зокрема, держави-учасниці: 1) визнають, що всі особи є рівними перед законом, мають право на рівний захист закону, рівне користування ним без будь-якої дискримінації (ст. 5); визнають, що жінки з інвалідністю та дівчата з інвалідністю мають право на забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод (ст. 6); вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми (ст. 7); вживають належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку (ст. 9); визнають право на життя (ст. 10); визнають право на захист та безпеку у ситуаціях ризику, зокрема в збройних конфліктах, надзвичайних гуманітарних ситуаціях та під час стихійних лих (ст. 11); визнають право на рівний правовий захист, у тому числі на правосуб'єктність нарівні з іншими в усіх аспектах життя (ст. 12); гарантують право на ефективний доступ до правосуддя (передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи) (ст. 13); 2) гарантують: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 14); право на свободу від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (ст. 15); право на свободу від експлуатації, насилля та наруги (ст. 16); право на повагу до її фізичної та психічної цілісності нарівні з іншими (ст. 17); право на свободу пересування, на свободу вибору місця проживання та на громадянство нарівні з іншими (ст. 18); право жити у звичайних місцях проживання, а також на включення й залучення їх до місцевої спільноти (ст. 19); право

¹²¹ Мельник, В. (2018). Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та її роль у здійсненні кодифікації законодавства про соціальний захист. Соціальне Право, (2), 93-97. вилучено із URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/97>

забезпечення індивідуальної мобільності (ст. 20); право на свободу висловлення думки та переконань (ст. 21); право на недоторканність її приватного життя, сім'ї, житла чи листування та інших видів спілкування (ст. 22); право на повагу до дому та сім'ї (ст. 23) тощо.

Крім цього, Конвенція визнає основоположні соціально-економічні та політичні права осіб з інвалідністю. Зокрема, держави-учасниці визнають: 1) право осіб з інвалідністю на освіту, з метою повного розвитку людського потенціалу, розвитку особистості, талантів і творчості, надання можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства (ст. 24); 2) право осіб з інвалідністю на найбільш досяжний рівень здоров'я без дискримінації за ознакою інвалідності, з метою забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я, які враховують гендерну специфіку, у тому числі до реабілітації за станом здоров'я (ст. 25); 3) право осіб з інвалідністю на реабілітацію та реабілітацію для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя (ст. 26); 4) політичні права осіб з інвалідністю (ст.ст. 29-30), які включають: а) право на ефективну й усебічну участь, прямо або через вільно обраних представників, у політичному й суспільному житті нарівні з іншими, зокрема, мали право та можливість голосувати й бути обраними; право брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах; право на участь в неурядових організаціях та об'єднаннях, робота яких пов'язана з державним і політичним життям країни, зокрема в діяльності політичних партій і керівництві ними тощо.

Слід відзначити, що ООН у Конвенції гарантує право осіб з інвалідністю на працю (ст. 27) як найбільш фундаментальне у системі соціально-економічних прав. У юридичній літературі підкреслюється, що право на працю одне із фундаментальних, основоположних соціально-економічних прав людини, з огляду на наступне: по-перше, гарантує кожній особі можливість обирати собі

працю на яку вона вільно погоджується або обирає; по-друге, через право на працю, його зміст, визначається рівень соціальних стандартів у суспільстві та державі; по-третє, суспільство і держава здатні корегувати можливі механізми реалізації цього права, відповідно до власних потреб, спрямування трудових ресурсів у суспільно значимих напрямках; по-четверте, у межах реалізації цього права, суспільство та держава можуть стимулювати формувати якісного професійного кадрового потенціалу через механізми професійної підготовки і перепідготовки; по-п'яте, суспільство та держава у межах механізмів реалізації і гарантування цього права здатні розвивати ринок праці, його корегувати, стимулювати процеси внутрішньої трудової міграції; по-шосте, суспільство та держава у межах реалізації цього права можуть формувати дієві гарантії для соціально вразливих громадян, які не здатні конкурувати на ринку праці.

З правової точки зору у Конвенції, право на працю трактується як право, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання; е) розширення на ринку праці можливостей для працевлаштування осіб з інвалідністю та просування їх по службі, а також надання допомоги в пошуку, отриманні, збереженні та відновленні роботи; f) розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи; g) працевлаштування осіб з інвалідністю у державному секторі; h) стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі за допомогою належних стратегій і заходів, які можуть включати програми позитивних дій, стимули та інші заходи; i) забезпечення особам з інвалідністю

розумного пристосування робочого місця; j) заохочення набуття особами з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; k) заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення на роботу для осіб з інвалідністю.

Варто зауважити, що Конвенція виступає міжнародно-правовим базисом розбудови інклюзивної міжнародної спільноти, у тому числі міжнародного соціального захисту; виступає міжнародно-правовим базисом міжнародних соціальних стандартів з питань прав осіб з інвалідністю; виступає міжнародно-правовим базисом розбудови національного законодавства про соціальний захист осіб з інвалідністю; виступає міжнародно-правовим базисом розбудови національного законодавства про права осіб з інвалідністю; виступає міжнародно-правовим базисом кодифікації законодавства про соціальний захист; виступає міжнародно-правовим базисом кодифікації законодавства про права осіб з інвалідністю.¹²²

Слід підкреслити, що відповідні новації потребують імплементації у внутрішнє законодавство про права осіб з інвалідністю та мають бути спрямовані на його реформування.

Ще одним важливим соціально-економічним правом осіб з інвалідністю є право на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг та житло, і на безперервне поліпшення умов життя й вживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 28).

Ключове місце у системі соціально-економічних прав осіб з інвалідністю посідає право на соціальний захист (ст. 28). Слід констатувати, що існуюча модель соціального захисту осіб з інвалідністю залишається недосконалою та декларативною. Головним чином, це пов'язано із такими передумовами як: невідповідність розвитку суспільства і держави; невідповідність

¹²² Мельник, В. (2018). Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та її роль у здійсненні кодифікації законодавства про соціальний захист. Соціальне Право, (2), 93-97. вилучено із URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/977>

достатньому життєвому рівню у суспільстві та державі; наявність складного та суперечливого законодавства з питань соціального захисту осіб з інвалідністю; складність та недоступність права на соціальний

захист через складну процедуру механізмів реалізації і гарантування; складність та суперечливість права на окремі види соціального забезпечення;

наявність обмежень при реалізації права на соціальний захист; складність та суперечливість організаційно-правових форм соціального захисту осіб з інвалідністю; недосконалість правової охорони права на соціальний захист осіб з інвалідністю; складність та суперечливість державного нагляду (контролю), громадського контролю з питань соціального захисту осіб з інвалідністю; відсутність якісних та системних реформ соціального захисту осіб з інвалідністю.¹²³

У контексті положень Конвенції користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності, передбачає вжиття державами-учасницями таких заходів: а) із забезпечення особам з інвалідністю рівного доступу до отримання чистої води та із забезпечення доступу до належних і недорогих послуг, пристроїв та іншої допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю; б) із забезпечення особам з інвалідністю, зокрема жінкам, дівчатам і людям похилого віку з інвалідністю, доступу до програм соціального захисту й програм скорочення масштабів бідності; с) із забезпечення особам з інвалідністю та їхнім сім'ям, що живуть в умовах бідності, доступу до допомоги з боку держави з метою покриття витрат, пов'язаних з інвалідністю, зокрема належного навчання, консультування, фінансової допомоги та тимчасового патронажного догляду; d) із забезпечення особам з інвалідністю доступу до програм державного житла; e) із забезпечення особам з інвалідністю доступу до пенсійних допомоги та програм.

¹²³ Мельник В.П. Конституційне право осіб з інвалідністю на соціальний захист: теоретико-правовий аспект В.П. Мельник // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11): URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15mvtpa.pdf>.

Доречним буде підкреслити, що Конвенція (ст. 32), передбачає реалізацію міжнародних соціальних стандартів-прав через призму міжнародного співробітництва. Так, держави-учасниці визнають важливість міжнародного співробітництва та його заохочення задля підтримки національних зусиль з реалізації цілей і завдань цієї Конвенції та вживають у цьому зв'язку належних і ефективних заходів по міжнародній лінії, а де це є доречним - у партнерстві з відповідними міжнародними та регіональними організаціями й громадянським суспільством, зокрема організаціями осіб з інвалідністю. Такі заходи могли б, зокрема, включати: а) забезпечення того, об міжнародне співробітництво, зокрема міжнародні програми розвитку, охоплювало осіб з інвалідністю і було для них доступним; b) полегшення й підтримку зміцнення наявних можливостей, зокрема шляхом взаємного обміну інформацією, досвідом, програмами та передовими напрацюваннями; с) сприяння співробітництву в галузі досліджень і доступу до науково-технічних знань; d) надання, де це є доречним, техніко-економічної допомоги, зокрема шляхом полегшення доступу до доступних і допоміжних технологій і шляхом взаємного обміну ними, а також через передачу технологій. Крім того, за змістом Конвенції (ст. 33) держави-учасниці відповідно до свого організаційного устрою призначають в уряді одну чи кілька інстанцій, що курують питання, пов'язані з виконанням цієї Конвенції, і належним чином вивчають можливість заснування або призначення в уряді координаційного механізму для сприяння відповідній роботі в різних секторах і на різних рівнях.

При цьому, вони відповідно до свого правового й адміністративного устрою підтримують, зміцнюють, призначають або засновують у себе структуру, яка включає, де це є доречним, один чи кілька незалежних механізмів, для заохочення, захисту й моніторингу виконання цієї Конвенції. Під час призначення або заснування такого механізму держави-учасниці беруть до уваги принципи, що стосуються статусу й функціонування національних

установ, які займаються захистом і заохоченням прав людини. Водночас, громадянське суспільство, зокрема особи з інвалідністю й організації, що їх представляють, у повному обсязі залучаються до процесу моніторингу й беруть у ньому участь.

Враховуючи вищезгадані положення, можна сказати, що міжнародні стандарти-права осіб з інвалідністю - це визначені на основі фундаментальних міжнародно-правових актів основоположні права осіб з інвалідністю, які виступають соціальними орієнтирами розвитку суспільства і держави по забезпеченню доступності, ефективності правосуб'єктності таких осіб на основі урахування їх потреб та інтересів нарівні з іншими.

Основними особливостями міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю є наступні: 1) специфічний вид міжнародних соціальних стандартів; 2) регламентуються на основі фундаментальних міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю; 3) виступають соціальним орієнтиром розвитку суспільства та держави, розбудови новітнього законодавства про права осіб з інвалідністю; 4) сприяють безбар'єрності суспільного середовища; 5) потребують належних та дієвих організаційно-правових механізмів імплементації; 6) спрямовуються на забезпечення доступності, дієвості, прозорості правосуб'єктності осіб з інвалідністю на основі урахування їхніх потреб та інтересів; 7) виступають базисом національного забезпечення системи прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю; 8) сприяють формуванню дієвих, ефективних, прозорих механізмів реалізації та гарантування, правової охорони прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю; 9) як правило, не можуть бути звужені чи скасовані; 10) перебувають під особливою міжнародно-правовою охороною; 11) реалізація, дотримання покладається на уповноважені інституції державної влади, місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства; 12) підлягають нагляду та контролю; 13) забезпечуються через механізми юрисдикційного та поза юрисдикційного захисту.

Концептуальними напрямками імплементації міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю є наступні: 1) консолідація зусиль суспільства та держави; 2) означення Національної стратегії з питань міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю; 3) розробка та ухвалення новітнього закону про права осіб з інвалідністю («соціальної конституції») як результат поєднання зусиль інститутів громадянського суспільства та держави.¹²⁴

Міжнародно-правові стандарти прав людей похилого віку. Старіння є невід’ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяють періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Старість - це період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим послабленням діяльності організму; похилий вік кого-небудь; протилежне молодість. Старість, як соціальний ризик, виражається в тому, що у людини, яка досягла певного віку, знижуються природні функції організму, що проявляється в ослабленні розумових здібностей, уповільненні реакції, погіршенні пам’яті, фізичної слабкості, погіршення зору тощо. Дослідження доводять, що ступінь старіння суттєвим чином залежить від різноманітних соціальних чинників: а) різниці рівні та якості життя міського та сільського населення; б) належності до певної соціальної групи; в) ставлення особи до свого здоров’я, г) особливості харчування тощо.

Згідно класифікації Європейського регіонального бюро ВООЗ літній вік триває у чоловіків з 61 до 74 років, у жінок - з 55 до 74 років, з 75 років настає старість. Люди старше 90 років вважаються довгожителами, 65-річний рубіж нерідко виділяється особливо, так як в багатьох країнах це вік виходу на пенсію. Міжнародний день людей похилого віку - це привід до роздумів щодо подальшої долі людства, його культури, взаємозв’язку поколінь. За міжнародною класифікацією, особою похилого віку вважається той, хто досяг 65

¹²⁴ Костюк В. Л. Міжнародні стандарти права осіб з інвалідністю в умовах правової та соціальної держави: теоретико-правовий аспект / В. Л. Костюк // Актуальні проблеми соціального права в Україні : збірник наукових праць / за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука ; відп. ред. І. С. Сахарук. - Харків: Юрайт, 2017. - С. 199-215

років, а таких у світі нині понад 640 мільйонів, тобто майже кожна десята людина на Землі. Як зазначають вчені до 2050 року число їх у багатьох розвинених країнах збільшиться вдвічі, а загальна кількість складе 2 мільярди осіб.¹²⁵

Відповідно до Пакту про економічні, соціальні і культурні права держави-учасниці зобов'язані приділяти особливу увагу заохоченню і захисту прав літніх людей. Крім цього, держави-учасниці повинні враховувати рекомендації, які містяться в Принципах ООН щодо осіб похилого віку, і перш за все принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні бути, як і раніше, залучені в життя суспільства, активно брати участь в розробці і здійсненні політики, що безпосередньо зачіпає їх добробут, і ділитися своїми знаннями та досвідом з представниками молодого покоління; і принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні мати доступ до можливостей суспільства в плані освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

Люди похилого віку відіграють важливу роль в силу їх творчих, художніх та інтелектуальних здібностей, а також в якості джерел передачі інформації, знань, традицій і культурних цінностей. У зв'язку з цим важливо надати особливого значення ідеї, відображеної в рекомендаціях 44 і 48 Віденського міжнародного плану дій з проблем старіння,¹²⁶ щодо розробки програм, в рамках яких люди похилого віку виступали б в якості наставників і носіїв знань, культури і духовних цінностей, а урядам і міжнародним організаціям настійно пропонується надавати підтримку програмам, спрямованим на надання літнім людям більш легкого фізичного доступу до закладів культури (таким як музеї, театри, концертні зали і кінотеатри) (п. 38 і 40).

Міжнародно-правові стандарти прав біженців. Проблема захисту біженців є однією з найбільш давніх і гострих та супроводжує всю історію існування людства. У широкому розумінні

¹²⁵ Сіньова Л. М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії / Л. М. Сіньова // Публічне право. - 2017. - № 1. - С. 191-197.

¹²⁶ Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння 1982 р: План ООН від 06.08 1982 р.//URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_870

біженцем стає будь-яка особа, яка залишає місце свого проживання, намагаючись врятуватися від обставин, що загрожують її життю. Майже усю історію людства увага до цих людей залишалася у сфері моралі, а держави не мали юридичних зобов'язань щодо захисту біженців. Міжнародні події, пов'язані із масовими порушеннями прав людини, насильницьким захопленням територій, військовими діями спричинили міграцію мільйонів людей. Опинившись в інших державах, ці люди не хотіли, а частіше за все не могли розраховувати на захист країн свого походження. У ХХ ст. держави усвідомили, що для захисту біженців слід використовувати міжнародне право.

Перші зусилля в напрямку захисту біженців докладалися на рівні Ліги Націй. Після закінчення Другої світової війни питаннями біженців опікувалася ООН. Саме під егідою цієї організації у 1951 році була прийнята Конвенція про статус біженців¹²⁷ - універсальна міжнародна угода, що охоплює різні сфери життя біженців і гарантує їм щонайменше те ж саме поводження, що й з іноземцями, а в деяких правах зрівнює статус біженців із громадянами країни, що дає їм притулок. Укладення цього договору стало вираженням переконання міжнародної спільноти в тому, що біженці не тимчасове явище, а проблема, що набула глобального значення. Існування Конвенції – це визнання того, що біженці повинні мати можливість користуватися фундаментальними правами та свободами, а ефективний захист біженців допоможе уникнути ситуацій, коли проблеми порушення прав людини стають причиною напруженості між державами.

Конвенція визначила у ст. 1 поняття «біженець», яке згодом було уточнено Протоколом 1967 р., а також закріпила перелік прав біженців. Конвенція та Протокол формулюють основну норму у сфері захисту прав біженців: держава не вправі висилати біженців у ті країни, де існує загроза переслідування за расовою, релігійною, національною, соціальною чи політичною ознакою. Заборонено

¹²⁷ Конвенція про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951 п.//: URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011

також безпідставно відмовляти в наданні статусу біженця, тобто в державі має бути прийнята та дотримана процедура розгляду заяви про надання притулку. Конвенція спрямована проти обмеження прав біженців як прав людини. Зокрема, це стосується: заборони дискримінації; заборони застосування до біженців заходів, які держава може застосовувати до громадян небіженців тієї ж країни; зобов'язання надання біженцям національного режиму щодо свободи віросповідання, захисту авторських і промислових прав, права звернення до суду, забезпечення харчуванням, освіти, надання урядової допомоги, трудових прав і соціального забезпечення, податків тощо.

Норми, що стосуються біженців, містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в Загальній декларації прав людини, у Женевських конвенціях 1949 р. і в двох додаткових протоколах до них 1977 р., в низці регіональних документів, прийнятих ОАЄ, Радою Європи, ЄС, ОАД. Важливе значення для розуміння норм Конвенції про статус біженців мають висновки Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, яке здійснює координацію міжнародних зусиль з надання біженцям міжнародного захисту. Управління є органом ООН і діє на підставі Статуту, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 (V) від 14 грудня 1950 р. Згідно зі Статутом діяльність Управління Верховного комісара ООН у справах біженців має не політичний, а гуманітарний і соціальний характер.

Міжнародно-правові стандарти прав і свобод мігрантів. З поняттям «біженець» тісно пов'язано такий статус особи, як мігрант. Міграція в тій чи іншій мірі охоплює більшість країн сучасного світу, впливаючи на визначальні політичні, соціальні, правові та економічні процеси.¹²⁸ Загальна декларація прав людини закріплює право на міграцію як одне з найважливіших прав людини. В ній зазначено, що кожна людина має право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання у межах кожної держави, а також

¹²⁸ Наливайко Л. Р., Грицай І. О., Степаненко К. В. Міграційне право: навчальний посібник. 2-ге видання, перероб. та доповн. К.: «ХайТек Прес», 2016. С. 4. 256 с.

має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, та повертатися у свою країну» (ст. 13 цієї Декларації). Зазначені положення були одними з перших після Другої світової війни задекларованими можливостями шукати притулок і користуватися ним. Право на міграцію, викладене в Загальній декларації, були уточнені і конкретизовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Так, державам-учасникам Пакту про економічні, соціальні і культурні права слід приділяти особливу увагу захисту культурної самобутності мігрантів, а також їх мови, релігії і фольклору і їх права на проведення культурних, мистецьких та міжкультурних заходів. Державам-учасникам Пакту слід не перешкоджати мігрантам підтримувати культурні зв'язки з державами їх походження, як це зазначено у ст. 31 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. Оскільки освіта нерозривно пов'язана із культурою, державам-учасникам необхідно вживати належних заходів, що дозволяють дітям мігрантів відвідувати на основі рівного ставлення державні освітні установи та користуватися освітніми програмами.

Крім цього, у 1990 році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, досить відома міжнародна угода, яка визначає стандарти прав цієї категорії мігрантів.¹²⁹ Зазначений міжнародний акт закріплює, що трудящі-мігранти користуються не менш сприятливим поводженням, ніж те, що застосовується до громадян держави роботи з питань найму, винагороди та: а) інших умов праці, а саме: понаднормового часу, робочого часу, щотижневого відпочинку, оплачуваних відпусток, охорони праці, припинення трудових відносин; б) інших умов зайнятості, а саме: мінімального віку зайнятості, обмеження надомної праці та будь-яких інших питань, які відповідно до національного законодавства

¹²⁹ Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203

стосуються умов зайнятості. Крім того, держави визнають право трудящих-мігрантів і членів їх сімей: а) брати участь у зборах і заходах профспілок та будь-яких інших асоціацій, створених відповідно до закону з метою захисту їх економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, підкоряючись лише правилам відповідної організації; б) вільно вступати в будь-які професійні спілки та будь-які, такі вищезгадані асоціації, підкоряючись лише правилам відповідної організації; в) звертатися за допомогою та підтримкою до будь-якого професійного союзу та будь-якої такої вищезгаданої асоціації. термін “трудящий-мігрант” відповідно до Конвенції означає особу, яка займатиметься, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є.¹³⁰

Відповідно до ст. 72 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, для цілей спостереження за застосуванням Конвенції створено Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей. Основний вид діяльності Комітету - розгляд періодичних доповідей держав-учасників Конвенції про законодавчі, судові, адміністративні та інші заходи, вжиті ними для виконання положень Конвенції. Спочатку держави зобов'язуються представити ці доповіді протягом одного року з дня набуття чинності Конвенції для них, далі - раз на п'ять років і всякий раз, коли Комітет просить про це. За підсумками розгляду доповідей Комітет надсилає зацікавленій державі-учасниці такі зауваження, які він вважатиме доцільними. Ці зауваження також можна вважати фактором міжнародної стандартизації прав мігрантів.

Міжнародно-правові стандарти прав корінних народів. Захист окремих прав народів, таких як право на самовизначення, прав національних меншин та пов'язаних прав людини, є вже традиційним для міжнародної спільноти питанням. Стандарти ООН стосовно прав корінних народів слід визначати як взаємопов'язаний комплекс норм міжнародного права, відображених у Декларації,

¹³⁰ Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник / С. В. Венедіктов; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ : ДІА, 2023. С.45.

розвинутих у резолюціях Генеральної асамблеї ООН з питань корінних народів та втілених у практичну діяльність й доктринальну роботу спеціалізованих органів ООН з питань корінних народів.¹³¹

Вперше на рівні колективних договорів проблема корінних народів була відображена у Берлінському акті 1885 р. та потім отримала еволюційний розвиток у Брюссельському акті 1890 р., Статуті Ліги Націй 1919 р. та Конвенції про перегляд 1919 р. Закріплення стандартів прав корінних народів розпочалося у Конвенції МОП № 169 Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р.¹³² Ця Конвенція має виключне значення у контексті визнання наявності у корінних народів колективних прав, особливих прав на землі та території, власних правових систем та низки обов'язків держави відносно корінних народів. Прийнята у 2007 році Декларація ООН про права корінних народів становить на сьогодні сучасний каталог стандартів прав цієї категорії осіб. Крім цього, окремі аспекти захисту корінних народів визначаються Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Конвенцією ООН про охорону біологічного різноманіття 1992 р. та Нагойським протоколом до неї 2010 р.

Такі колективні міждержавні угоди, схвалені під егідою ООН, як Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р. та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., стали підґрунтям для схвалення у 90-х рр. XX ст. Комітетом з ліквідації расової дискримінації ООН та Комітетом з прав людини ООН загальних роз'яснень, у яких норми вказаних угод тлумачилися щодо їх використання для захисту прав корінних народів. Міжнародним Пактом про економічні, соціальні і культурні права визначаються стандарти прав корінних народів у культурному житті, щоб належним чином враховувалися ті цінності культурного життя, які можуть носити суто громадський характер

¹³¹ Приходько А. В. Стандарти ООН стосовно прав корінних народів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. С. 3. 20 с.

¹³² Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188

або які можуть виражатися і реалізовуватися корінними народами тільки в їх сукупності, як це передбачено в ст. 1 Декларації про права корінних народів і п. 2 ст. 1 Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах. Чітко виражена громадська складова культурного життя корінних народів, згідно п. 1 ст. 26 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р., абсолютно необхідна для їх існування, добробуту і всебічного розвитку і включає в себе право на землі, території і ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або іншим чином використовували або набували.

Відповідно до ст. 13-16 Конвенції МОП № 169 та ст. 20 і 33 Декларації ООН про права корінних народів до культурних цінностей і прав корінних народів, пов'язаних з їх споконвічними землями та їх ставленням до природи, слід ставитися з повагою і забезпечувати їх захист з метою недопущення деградації особливого укладу життя цих народів, включаючи їхні кошти до існуванню, і втрати їх природних ресурсів і, в кінцевому рахунку, їх культурної самобутності. У зв'язку з цим державам-учасникам Пакту необхідно вживати заходів, спрямованих на визнання і захист прав корінних народів мати у власності, освоювати, контролювати і використовувати свої общинні землі, території і ресурси, а в тих випадках, коли вони були іншим чином заселені або використані без їх вільного і усвідомленого згоди, робити кроки до повернення їм цих земель і територій.

Корінні народи, згідно зі ст. 5 і 31 Конвенції МОП № 169 та ст. 11-13 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. мають право вживати дії на колективній основі для забезпечення поваги свого права зберігати, контролювати, захищати і розвивати свою культурну спадщину, традиційні знання і традиційні форми культурного самовираження, а також прояви своїх наукових знань, технологій і культур, включаючи людські та генетичні ресурси, насіння, лікарські препарати, знання властивостей фауни і флори, усні традиції, літературу, орнаменти, спортивні змагання і

традиційні ігри, а також художнє і виконавське мистецтво. Державам-учасницям Пакту слід поважати принцип вільного, попереднього і усвідомленої згоди корінних народів у всіх питаннях, які охоплюються їх конкретними правами, як це зафіксовано в ст. 6 (а) Конвенції МОП № 169 та ст. 19 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб, які живуть в умовах бідності. Незалежно від загального рівня життя населення в країні, завжди є частина людей, що не досягає цього рівня і відповідно знаходиться у стані бідності. Проблеми зниження якості життя, економічної нерівності та бідності останнім часом стали актуальними як для країн, що розвиваються, так і для розвинених країн¹³³. Боротьба з бідністю є одним з найважливіших завдань, що стоять перед світовим співтовариством в даний час. Багато міжнародних документів, включаючи Декларацію тисячоліття ООН, визнають тісний взаємозв'язок між можливістю людини реалізовувати свої права та її матеріальним становищем.

У 2001 році Комісія з прав людини (з 2006 р. – Рада з прав людини) наголосила на необхідності розробки нового документа на основі існуючих норм і стандартів у сфері захисту прав людини, в якому спеціально розглядалося б явище бідності, включаючи крайню бідність, а також керівні принципи з питання про здійснення існуючих норм і стандартів в області прав людини в контексті боротьби з крайньою убогістю.¹³⁴ Підкомісія щодо заохочення і захисту прав людини (нині – Консультативний комітет Ради з прав людини) організувала роботу спеціальної групи експертів з підготовки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю, які згодом були передані у 2006 році на розгляд Ради з прав людини. На прохання Ради з прав людини УВКПЛ провело консультації з державами, структурами ООН,

¹³³ Сіньова Л. М. Подолання бідності в Україні: соціально-правовий аспект / Л. М. Сіньова // Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія". - 2016. - Вип. 3. - С. 183-194.

¹³⁴ Резолюція Комісії з прав людини 2001/31 от 23 апреля 2001 г. // Док. ООН. E/CN.4/RES/2001/31

міжнародними організаціями, національними установами з прав людини та іншими зацікавленими установами з питання проекту керівних принципів. На основі виконаної роботи Рада з прав людини у вересні 2009 року прийняла резолюцію,¹³⁵ в якій звернулася до Незалежного експерта з питання про права людини і крайньої убогості з пропозицією продовжити роботу з розробки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю і представити доповідь з його рекомендаціями про те, як удосконалити цей документ не пізніше 15 сесії Ради з прав людини у вересні 2010 р. Незалежний експерт представив Раді доповідь з питання про права людини і крайній убогості, а також інструкцію про роботу з удосконалення проекту керівних принципів.

Особливу увагу Незалежний експерт пропонує приділити обов'язкам держав щодо осіб в стані крайньої бідності, до числа яких належить встановлення особистості людей, що живуть у крайній убогості; повагу, захист і здійснення прав людей в стані бідності; підвищення обізнаності про права бідних і гарантування їх організаційних здібностей. Разом з тим Незалежний експерт відзначає, що на державах, крім згаданих обов'язків, лежать і інші зобов'язання, а саме зобов'язання щодо забезпечення рівності в здійсненні прав і доступу до соціальних послуг; доступу до ресурсів і майна як гарантії гідного рівня життя; права на гідне житло і безпечне володіння нерухомістю; права на гідну роботу і доступ до соціального страхування; закріплення законного статусу людей, що живуть в злиднях; доступу до правосуддя та надання правової допомоги; рівного доступу до освіти і культури; права на захист сімейної та приватного життя; права на особисту безпеку і недоторканність.

Міжнародне співтовариство, а також держави-донори та організації, на думку Незалежного експерта, повинні: гарантувати ефективну участь уряду країни-реципієнта і постраждалого населення в розробці і моніторингу політик і програм з надання

¹³⁵ Резолюція Ради з прав людини 12/19 от 12 октября 2009 г. // Док. ООН. A/HRC/RES/12/19

різної допомоги, сприяння і співпраці; організовувати широкий спектр допомоги, що виходить за рамки звичайного фінансування, включаючи, наприклад, надання допомоги із створення нормативно-правової бази для приватного сектора, включаючи транснаціональні корпорації, дотримуючись при цьому порівняльної переваги держав; гарантувати довгострокову перспективу в області надання допомоги з довгостроковою метою зміцнення спроможності держав-реципієнтів реалізовувати ефективні програми з викорінення бідності без допомоги ззовні.

По відношенню до цієї категорії осіб діють стандарти прав людини, закріплені в універсальних угодах. Наприклад, при здійсненні правових зобов'язань, закріплених в п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави-учасники повинні негайно вжити конкретних заходів щодо забезпечення достатнього захисту і всебічного здійснення права осіб, що живуть в умовах убогості, і їх громад на користування культурним життям і участь в ньому. Це обумовлює необхідність розгляду специфіки захисту культурних прав основних вразливих груп населення державами-учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

В останній час у світі збільшилися випадки військових конфліктів із застосуванням різного виду зброї, що призводить до масового порушення громадянських прав багатьох людей. У цьому зв'язку актуалізується такий напрям міжнародних відносин, як міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. Міжнародне право розрізняє дві категорії осіб, які належать до збройних сил воюючих сторін: 1) воюючі (комбатанти); 2) ті, які не беруть участь у боях (некомбатанти).¹³⁶ Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін, що безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника, використовуючи зброю. Потрапивши у полон, комбатанти набувають статусу військовополонених. Відповідно до норм міжнародного права, до

¹³⁶ Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 438. 608 с.

некомбатантів (невоюючих) належать особи, які правомірно знаходяться у складі збройних сил воюючої сторони з метою надання їй допомоги у досягненні успіхів у бойових діях, але в них безпосередньої участі не беруть (наприклад, це можуть бути військові кореспонденти, медичний персонал, юристи, інтенданти, представники духовенства тощо).

Цивільне населення – це особи, які не належать до жодної категорії учасників збройного конфлікту та безпосередньо не беруть участі у військових діях. Правовий захист цивільного населення здійснюється в конфліктах як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Багато сучасних конфліктів мають внутрішній характер, і дії в них спрямовані, перш за все, проти етнічних, расових і релігійних меншин всередині однієї держави, при цьому, найбільше від них страждають, як правило, найбідніші верстви населення. Комбатанти часто вдаються до терору як засобу встановлення контролю над суспільством; ведеться свого роду тотальна війна, яка охоплює усі сфери суспільства – економіку, політику, соціальне життя, культуру, а цивільне населення все частіше стає в цьому конфлікті об'єктом нападу. Іноді це робиться навмисно, і страждань уникнути не може ніхто; представники найменш захищених груп населення стають жертвами насильства у першу чергу.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються, окрім універсальних угод у галузі прав людини, спеціальними міжнародними конвенціями, головним чином це окремі положення Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. про закони та звичаї війни, а також чотири Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них, прийняті у 1977 р. Так історично склалося, що майже всі конвенції, що містять норми, які захищають інтереси військових, що вибули зі строю, і некомбатантів, приймалися на конференціях, які відбувалися в Женеві, тому ці норми ще називають женеvським правом. Це право охороняє в період збройних конфліктів: а) поранених і хворих, які вибули із строю; б) осіб, які зазнали аварії

корабля на морі; в) військовополонених, цивільне населення; г) іноземців та інших осіб, котрі не беруть участі у військових діях.¹³⁷ Відповідно до положень женевського права особи, які беруть участь у воєнних діях і ті, хто безпосередньо не бере участі в них, мають право на повагу, захист і гуманне ставлення.

До принципів, що притаманні ставленню до жертв збройних конфліктів, відносять:

- принцип нейтралітету, відповідно до якого гуманітарне сприяння (допомога) ніколи не втручається в конфлікт (в обмін на імунітет, що йому надається, медичній персонал повинен утримуватися від будь-яких ворожих дій; медичному персоналу надається захист; ніхто не може переслідуватися або бути засудженим за надання допомоги пораненим або хворим);

- принцип вільного стану, відповідно до якого особи, що перебувають під захистом, повинні мати можливість вести нормальний спосіб життя, на скільки це можливо (полон – не покарання, а лише засіб утримати супротивника від стану, у якому він міг би завдати шкоди);

- принцип захисту, відповідно до якого держава повинна забезпечити захист на національному і міжнародному рівнях особам, що перебувають під її юрисдикцією (полонений перебуває не під владою військ, що полонили його, а у владі держави, якій належать ці війська; держава супротивника відповідає за умови й утримання під вартою полонених, а також за підтримання порядку і діяльності комунальних служб на окупованій території; жертви конфліктів повинні забезпечуватись міжнародним захистом у тому разі, якщо у них немає необхідного природного захисту).

З метою надання якомога більш ефективного захисту всім жертвам війни незалежно від того, чи йде мова про міжнародні або не міжнародні конфлікти, гуманітарне право не віддає переваги певним категоріям осіб. Усі особи, які опинилися в епіцентрі воєнних дій, особливо це стосується цивільного населення – жінок,

¹³⁷ Там само с. 422

дітей, осіб похилого віку тощо, користуються загальним захистом, що має вираз у наданні їм основних гарантій. Так само як і інші цивільні особи, вони мають право на повагу їх життя, фізичної і психічної недоторканності. З будь-якими категоріями цивільного населення забороняється жорстоко поводитися, катувати їх, застосовувати до них колективні міри покарання і репресалії.

Режим військового полону регламентовано III Женевською конвенцією 1949 р. Згідно із Конвенцією військовополоненими вважаються особи, які потрапили під владу ворога: особовий склад збройних сил, ополчення та добровольчих загонів, які входять до складу збройних сил; особовий склад партизанських загонів; особовий склад збройних сил, який підпорядковується уряду, не визнаному державою, яка утримує в полоні; військові кореспонденти, постачальники, інші особи, які слідують за збройними силами; члени екіпажу торгового флоту та цивільної авіації; населення неокупованої території, що взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю та виконує закони та звичаї війни.¹³⁸

Держава, яка утримує у полоні, несе відповідальність за поводження із військовополоненими. Військовополонені не можуть бути піддані фізичному каліченню, науковим і медичним дослідям. До них не можуть бути застосовані репресалії. Військовополонені повинні бути захищені від насильства та залякування, їм забезпечуються повага до особистості та гідності. Військовополонені забезпечуються приміщеннями, харчуванням, одягом, медичною допомогою. До них має бути забезпечений доступ медичного та духовного персоналу.

Військовополоненим забезпечується можливість працювати, примушення до праці забороняється. Заборонено використовувати військовополонених на небезпечних роботах (наприклад, для знешкодження мін) або таких, що принижують гідність. У процесі роботи мають виконуватися вимоги техніки безпеки. Військовополонені повинні мати зв'язок із зовнішнім світом. Їм

¹³⁸ Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буромського. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 306-307 335 с.

забезпечується також право подання скарги органам влади держави, яка утримує їх у полоні.

Військовополонені зобов'язані виконувати закони держави, яка їх утримує у полоні та яка має право застосовувати судові та дисциплінарні стягнення за проступки. Однак стягнення може бути накладене лише один раз за один проступок. Забороняються колективні покарання. За втечу військовополонений може бути підданий тільки дисциплінарному стягненню. Після закінчення воєнних дій військовополонені звільняються та репатріюються.

5.5. Соціальні стандарти материнства та дитинства в країнах світу.

Демографічна ситуація чинить визначальний вплив на сферу соціального забезпечення (кількість платників податків і ЄСВ впливає на фінансові можливості в соціальному забезпеченні вразливих верств населення та відсоток забезпечення застрахованих осіб¹³⁹). Однією з перших країн, яка узаконила відпустку по догляду за дитиною, стала Німеччина у 1883 р. Через декілька років відповідні законодавчі акти були прийняті у Швеції у 1891 р. та у Франції в 1928 році.

В 1919 році Міжнародна організація праці розробила і прийняла рекомендації для захисту материнства та дитинства, які будувалися на трьох фундаментальних принципах: відпустка по догляду за дитиною; грошові виплати; збереження робочого місця.

У більшості країн світу охорона материнства та дитинства здійснюється згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці №183 «Про перегляд конвенції (переглянутої) 1952 р. про охорону материнства», згідно положень якої, жінкам гарантується право на відпустку по вагітності та пологам (14 тижнів), право на отримання відповідної грошової допомоги (2/3 заробітної плати матері), на

¹³⁹ Кучма О.Л., Сінцова Л.М. Суругатне материнство як спосіб реалізації демографічної функції права соціального забезпечення // Порівняльно-аналітичне право № 3 2019 С. 108-111 URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-3-2019-1.pdf>

збереження місця роботи та недопущення дискримінації, право на перерву для годування груддю.¹⁴⁰

З об'єктивних причин соціальна підтримка материнства та дитинства є різною в кожній країні і залежить від рівня економічного розвитку країни та її фінансових можливостей, від демографічної ситуації, від стратегічних орієнтирів та моделі соціально-економічного розвитку країни, від традицій та звичаїв суспільства. Найбільш сприятлива підтримка материнства і дитинства в даний час здійснюється в Європі, в її основі лежить система державного соціального страхування. Винятком є Німеччина, Данія, Великобританія, Мальта та Швейцарія, де діє змішана система фінансування, яка передбачає наявність страховки, офіційної роботи, факту громадянства. У багатьох європейських країнах проводиться активна демографічна політика, спрямована на природний приріст національного населення, на підтримку сімей з дітьми, а також малозабезпечених сімей із дітьми. Відпустка по догляду за дитиною в деяких країнах може надаватися як матері так і батьку, або ж може бути розділена між ними.

У низці європейських країн виплачується допомога на дитину до досягнення 18 років (до 23—24 років у разі навчання), надаються податкові пільги, пільги на оплату частини комунальних послуг, на оплату знаходження дитини в дошкільній установі, встановлено знижений вік виходу матері на пенсію, а також існує досить багато соціальних гарантій. Система знаходження дітей у дитячих садках є досить демократичною, їм надається багато свободи, нікого не примушують нічого робити проти волі, їжу діти можуть приносити із собою, переважно вони грають, заняття проводяться лише у групах перед школою чи взагалі не проводять. Також багато дитячих установ працюють в першій половині дня, решта часу можуть працювати за додаткову плату. Також, досить велика увага приділяється системі охорони здоров'я. Сьогодні у світі існує

¹⁴⁰ Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства: Конвенція МОП №183 від 15.06.200 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294

небагато країн, де немає оплачуваної відпустки по догляду за дитиною. Це, наприклад, Суринам, Маршаллові острови, Науру, Палау, Папуа Нова Гвінея, Тонга та США. У США жінкам належить всього 12 тижнів відпустки по догляду за дитиною. Законодавство не зобов'язує роботодавців її оплачувати, при цьому дана відпустка надається тільки матерям, які працюють у компаніях числом працівників вище 50 та за умови стажу в такій організації щонайменше року. Під ці критерії потрапляє лише половина працюючих жінок у США. В результаті відпусткою по догляду за дитиною користуються тільки 10% американок, більшість з яких економлять власну відпустку та лікарняні, щоб продовжити перебування по догляду за дитиною. Багатодітність у США особливо не підтримується, однак є гарантії: безкоштовні шкільні обіди, субсидії на комунальні витрати, безкоштовна медична допомога у державних лікарнях, пріоритет у черзі до дитячого садка; передбачена адресна підтримка малозабезпечених сімей, податкові пільги для сімей із дітьми.

У країнах Азії демографічна політика досить різна. Так скажімо, у країнах, де за останні роки народжуваність падає або низька (Північна та Південна Корея, Японія, Сінгапур, Тайвань, Гонконг), активно стимулюється зростання народжуваності та зростання кількості дітей у сім'ї, надаються податкові пільги, дитячі допомоги та виплати, реалізується низка демографічних програм. У Японії передбачені допомоги на першу та другу дитину; підтримка від великих корпорацій своїх працівників, а для багатодітних сімей - допомога на третього та наступних дітей та додаткові знижки у магазинах. У Туреччині матері надається скорочений робочий день, поки дитина не піде до школи. В ОАЕ чим більше дітей, тим більше підтримки від держави.

У країнах з високою та неконтрольованою народжуваністю (Індія, Китай, Пакистан, Єгипет) демографічна політика спрямована на обмеження кількості дітей у сім'ях, на пропаганду контрацепції, найчастіше для сімей з великою кількістю дітей, немає жодних пільг

і навіть, навпаки, передбачено санкції. В Азії у дитячих садках велике значення надають освіті змалку та вивченню іноземних мов, дисципліни. При цьому дитячі дошкільні заклади працюють з ранку і до пізнього вечора, щоб батьки могли працювати повноцінний робочий день. Для країн Латинської Америки характерна проблема ранньої вагітності та пологів. За даними ООН, серед країн за кількістю ранніх пологів віком від 15 до 19 років лідирують Венесуела, Еквадор і Колумбія. Неконтрольована висока народжуваність характерна для таких країн, як Гондурас, Нікарагуа, Венесуела. Практично вся соціальна сфера в країнах Латинської Америки перебуває в приватному секторі, тому в соціальному захисті материнства і дитинства держава бере мінімальну участь, майже не здійснюються державне соціальне забезпечення, доступне медичне обслуговування та безкоштовна освіта. Відзначається надмірна експлуатація дитячої праці. Держава намагається забезпечити лише мінімальні соціальні послуги найбільш вразливим верствам населення, наприклад, на Кубі видають додаткові картки (додаткові пайки) на дитяче харчування.

Незначне посилення державного регулювання соціальної сфери відбувається у Чилі та Бразилії, де реалізуються державні програми у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, відбуваються зміни структури держбюджету у бік соціальних статей. Наприклад, у Бразилії реалізується єдина програма «Стипендія - сім'я», яка включає урядові програми соціального захисту нужденних сімей та боротьбу з бідністю: 1) програму «Стипендія - школа», яку введено з метою скорочення залишення дітьми школи через тяжке матеріальне становище сім'ї. У межах цієї програми, сім'ї з доходом на особу нижче 20 дол. на місяць отримують 3-4 дол. (максимальна сума — 10 дол. на сім'ю) на дитину у віці від 5 до 15 років для її початкового (8-річного) навчання; 2) програма «Нульовий голод» передбачає активізацію сімейного сільського господарства, стимуляцію процесів створення доходів та мобілізацію соціального контролю.

Контрольні запитання та завдання

1. Якими основними рисами характеризується сучасна система соціальної політики?
2. Які основні аспекти враховують при розробці соціальних стандартів?
3. Як слід розуміти поняття «гідного рівня життя»?
4. Яка міжнародна практика щодо соціальних стандартів материнства і дитинства?
5. Означте групи на які можна розділити міжнародні стандарти соціального забезпечення щодо сфери соціальної політики, на регулювання яких вони спрямовані.
6. Які міжнародно-правові стандарти прав осіб належать до певних груп населення?
7. Як Ви вважаєте, чому Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю містить Фундаментальні міжнародні стандарти права осіб з інвалідністю?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Міжнародно-правове регулювання соціального забезпечення.
2. Судовий контроль за забезпеченням міжнародно-правових стандартів у сфері соціального забезпечення.
3. Показники життєвого рівня: міжнародна практика.
4. Міжнародні стандарти в сфері забезпечення зайнятості та допомоги безробітним.
5. Міжнародні стандарти в сфері пенсійного забезпечення.
6. Міжнародні стандарти в сфері надання соціальних допомог та соціального обслуговування.
7. Міжнародні стандарти в сфері медичної допомоги.
8. Міжнародні стандарти прав і свобод мігрантів.
9. Фундаментальні міжнародні стандарти права осіб з інвалідністю в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / М. Аль- Сулайбі // Право України. - 2000. - № 9. - С. 116.
2. Американська декларація прав і обов'язків людини (Прийнята на IX Міжнародній конференції американських держав, Богота, Колумбія, 1948) // URL: <http://www.cidh.org/basicos/english/Basic2.AmericanDeclaration.htm>
3. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
4. Арабська хартія прав людини (2004) / URL /: <http://www.humanrights-geneva.info/spip.php?article2715>
5. Африканська хартія прав людини і народів: Африканська Хартія від 26.06.1981 р. / URL /: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html>
6. Бурлак О.В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини / О.В. Бурлак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип.33. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С.509-515.
7. Вахонєва Т.М., Сіньова Л.М. Правовий статус і кваліфікаційні вимоги до фахівців реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. № 120 2022. С. 30-35 URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/6-120.pdf>
8. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння 1982 р: План ООН від 06.08 1982 р.//URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_870
9. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
10. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р. //URL /: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328

11. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. // URL /: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
12. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
13. Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р.// URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329
14. Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329
15. Загальна Ісламська Декларація прав людини (1981 р.) // URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1981_26.html
16. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.
17. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
18. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р.//: URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
19. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р. //URL//: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
20. Конвенція про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951 р.//: URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011
21. Костюк В. Л. Міжнародні стандарти права осіб з інвалідністю в умовах правової та соціальної держави: теоретико-правовий аспект / В. Л. Костюк // Актуальні проблеми соціального права в Україні: збірник наукових праць / за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука; відп. ред. І. С. Сахарук. - Харків: Юрайт, 2017. - С. 199-215
22. Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України /В.Л. Костюк // Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дій: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та

- соціальних технологій», м. Острог, 20-21 вересня 2013 р./За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. – С. 27-29.
23. Кулачок-Тітова Л.В. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві //Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право» №1106, Випуск №17, 2014 р. – С.123. С. 122-126
24. Кучма О.Л. Соціальна політика держави у сфері соціального страхування. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, наук. збірник. – 2016. – Вип.4. – С.42-45. <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/5362>
25. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
26. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Сурогатне материнство як спосіб реалізації демографічної функції права соціального забезпечення // Порівняльно-аналітичне право № 3 2019 С. 108-111 URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-3-2019-1.pdf>
27. Мазур Н. О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. О. Мазур, А. В. Ткачук // *Соціально-трудова відносина: теорія та практика* . - 2016. - № 2. - С. 146-151. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26.
28. Мельник В.П. Конституційне право осіб з інвалідністю на соціальний захист: теоретико-правовий аспект В.П. Мельник // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11): //URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15mvptpa.pdf>.
29. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. // URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

30. Міжнародні соціальні стандарти : [навч. посіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
31. Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - К, 2006. -№ 1. – С. 137-142.
32. Москаленко *О.В.* Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування /Москаленко *О. В.* // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67
33. Наливайко Л. Р., Грицай І. О., Степаненко К. В. Міграційне право: навчальний посібник. 2-ге видання, перероб. та доповн. К.: «ХайТек Прес», 2016. С. 4. 256 с.
34. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. СМ. 101 184 с.
35. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. – 2004. - № 1. – С. 4 -8.
36. Приходько А. В. Стандарти ООН стосовно прав корінних народів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. С. 3. 20 с.
37. Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203
38. Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // [URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188
39. Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207
40. Про медичні допомоги та допомоги у випадку хвороби:

- Конвенція МОП №130 від 25.06.1969 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_184
41. Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011
42. Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011
43. Про охорону материнства (переглянута): Конвенція МОП №103 від 04.06.1952 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294
44. Про охорону материнства (переглянута): Конвенція МОП №103 від 04.06.1952 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294
45. Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства: Конвенція МОП №183 від 15.06.200 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294
46. Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства: Конвенція МОП №183 від 15.06.200 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294
47. Про сприяння зайнятості і захист від безробіття: Конвенція МОП №168 від 21.06.1988 р. // URL: [http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_182](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_182)
48. Рамкова Конвенція про захист національних меншин. Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
49. Резолюція Комісії з прав людини 2001/31 от 23 апреля 2001 г. // Док. ООН. E/CN.4/RES/2001/31
50. Резолюція Ради з прав людини 12/19 от 12 октября 2009 г. // Док. ООН. A/HRC/RES/12/19
51. Сverdlova Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі / Ю. Сverdlova // Стратегія розвитку

- України (економіка, соціологія, право): науковий журнал. – К.: НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.
52. Сіньова Л.М. Подолання бідності в Україні: соціально-правовий аспект // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових статей. – Чернівці, 2016. – № 3. – 312 с. – С. 183-194.
53. Сіньова Л.М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії // Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» : – № 1 (25)/2017. – С. 191–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_27
54. Сіньова Л.М. Міжнародний жіночий день: історико-правовий аспект Соціальне право № 1/2024 С.28-34 URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1143/732>
55. Сіньова Л.М. Правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю Права людини – пріоритет сучасної держави : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 грудня 2021 року) / відп. ред. С.В. Ківалов. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 500 с. С. 277-281 URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16066/%d0%9f%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0%20%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b8_10.12.2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
56. Сіньова Л.М. Правове регулювання стаціонарного лікування у період пандемії (Covid-19) Розвиток медичного права України в конспекті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Київ, 10 грудня 2020 року / ред. кол. проф. Орлюк О.П., доц. Гревцова Р.Ю., к.ю.н. Суходольська А.А. та ін. - К.: Талком, 2021. - 282 с. С. 253-258
57. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

58. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.
59. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М. М. Шумило // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 243-249
60. Щербата Г.М. Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна / [редкол.: Бакіров В.С. та ін.]. - Х.: [б. в.], 2009. (Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи; вип. 23). – С. 136 с.136-144.

Тема 6. Соціальні стандарти у сфері праці в країнах світу

- 6.1. Міжнародний соціальний стандарт права на працю: поняття та зміст.
- 6.2. Міжнародно-правове закріплення прав людини в Конвенціях та Рекомендаціях МОП.
- 6.3. Стандарти права на справедливі та сприятливі умови праці.
- 6.4. Стандарти організації праці
- 6.5. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання працевлаштування працівників
- 6.6. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління
- 6.7. Ефективність міжнародних трудових стандартів

6.1. Міжнародний соціальний стандарт права на працю: поняття та зміст.

Право на працю — одне з фундаментальних прав людини, встановлене міжнародно-правовими актами і визнане усіма державами світу. Це право належить до групи соціально-економічних прав і в загальному сенсі відображає потребу людини створювати і здобувати джерела для існування для себе і своєї сім'ї, реалізувати свій творчий потенціал, виразити свою особистість¹⁴¹.

Право на працю і захист від безробіття проголошено Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародним Пактом про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.), ратифікованим Верховною Радою УРСР, Конвенціями і Рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП), 54 з яких ратифіковано Україною. На європейському рівні право на працю встановлено Європейською соціальною хартією (Рада Європи, 1961 р., переглянута у 1996 р.), підписаною Україною при вступі до Ради Європи. Окремі положення щодо трудових прав закріплені у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод

¹⁴¹ Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — С.31 860 с.

(Рада Європи, 1950 р.), ратифікованій Україною. Отже, закріплення права на працю у згаданих міжнародних актах має юридичне значення для нашої держави.

Міжнародні акти визначають зміст права людини на працю як можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст.6 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права). Європейська соціальна хартія проголошує, що кожен повинен мати можливість заробляти собі на життя шляхом вільного вибору професії та занять (ст.1).

Отже, як зазначає Н.Б. Болотіна,¹⁴² розуміння змісту права на працю досить просте. Необхідно лише забезпечити людині вільно розпоряджатися своєю здатністю до праці, обирати собі працю або вільно на таку працю погоджуватися, обирати професію, рід занять. Але, яка засвідчує практика, у сфері забезпечення цього права виникають чи не найголовніші складнощі, а проблеми у цій сфері виявилися вагомими і загальними для всіх держав світу.

Сама постановка проблеми прав людини, зокрема права на працю, має сенс у тому, що обов'язок держави полягає не лише у визнанні цього права, шляхом закріплення його у законодавчому порядку, а й, головним чином, у застосуванні певних заходів щодо його належного забезпечення.

Право на працю, як вже зазначалося, належить до групи соціально-економічних прав людини, і ця подвійність – економічна та соціальна складова – свідчать про комплексний характер цього права. Воно є економічним правом, оскільки здійснення людиною права на працю надає можливість людині здобути засоби до існування. Проблеми у забезпеченні тут полягають в адекватності оплати праці трудовим затратам.

Право на працю також є соціальним правом людини. «Соціальність» – від французької, означає громадськість, таке, що характеризує спільне життя, взаємні обов'язки цивільного побуту, життя. «Соціальність» від латинської (socialis – спільний,

¹⁴² Болотіна Н.Б. Там само С.32.

громадський), – це назва усього міжлюдського, тобто усього того, що пов'язано із сумісним життям людей, з різними формами їх спілкування, у першу чергу того, що стосується до суспільства і громади, що має міжособовий і спільносний характер.

Соціальність права на працю проявляється у тому, що здійснюючи його, людина має можливість отримати від держави допомогу у працевлаштуванні, а також забезпечити рівень життя, гідний людини для себе та членів своєї сім'ї. Соціальність полягає також у тому, що держава встановлює коло соціальних стандартів і державних гарантій у сфері праці, які мають бути додержані будь-яким роботодавцем і не можуть бути понижені; в законі має бути закріплений обов'язок роботодавця своїми внесками брати участь у соціальному страхуванні працівника на випадок його непрацездатності, безробіття, трудового каліцтва, професійного захворювання, старості тощо; роботодавець повинен виділяти частину прибутку від одержаних доходів і направляти їх на соціальний розвиток працівників – на охорону праці, покращення соціальних умов праці, забезпечення соціально-побутових умов, охороно-здоровчих заходів. Нарешті соціальність також означає, що юридичними засобами має бути встановлено умови щодо досягнення соціальної злагоди між двома найбільш значними об'єднаннями у суспільстві – найманими працівниками і роботодавцями, від діяльності яких залежить обсяг матеріальних джерел в державі, а відтак, – забезпечення з загальних податків інших ланок соціальної сфери – освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги непрацездатним тощо.

Визначальним у забезпеченні права на працю є свобода праці і заборона примусової праці. Принцип свободи праці закріплено у конституціях держав, які проголосили себе соціальними державами.

У Європейській соціальній хартії (переглянутій), з 31 права людини, передбаченого Хартією, 22 стосуються сфери праці. З них 6 прав передбачено статтями, які належать до числа обов'язкових, тобто таких, без визнання яких ратифікація відбутися не може. Це

такі права: право на працю (ст.1); право на створення організацій (ст.5); право на укладення колективних договорів (ст.6); право дітей та підлітків на захист (ст.7); право трудящих—мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу (ст.19); право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі (ст.20). З числа додаткових статей Хартії 16 статей передбачають права у сфері праці. До таких належать наступні: право на справедливі умови праці (ст.7); право на безпечні та здорові умови праці (ст.3); право на справедливу і достатню винагороду (ст.4); право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); право на професійну орієнтацію (ст. 9); право на професійну підготовку (ст.10); права інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у громадському житті (ст.15); право займатися прибутковою діяльністю на території інших Сторін (ст.18); право на інформацію і консультацію (ст.21); право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці (ст.22); право на захист у випадках звільнення (ст.24); право працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця (ст.25); право на гідне ставлення на роботі (ст.26); право працівників із сімейними обов'язками на певні можливості та рівне ставлення до них (ст.27); право представників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них (ст.28); право на інформацію та консультації під час колективного звільнення (ст.29).

6.2. Міжнародно-правове закріплення прав людини у сфері праці в Конвенціях та Рекомендаціях МОП.

Основними актами МОП виступають Конвенції та Рекомендації прийняті на засіданнях Генеральної Конференції МОП. Вони виступають формою вираження міжнародних трудових стандартів (міжнародних трудових норм). За своєю юридичною силою Конвенції відрізняються від рекомендацій. Конвенції МОП є актами, які породжують міжнародні зобов'язання для держав, що їх

ратифікували, а також встановлюють основні принципи правового регулювання. Що стосується Рекомендацій МОП, то вони не носять юридично зобов'язального характеру. За своєю суттю вони, як в загальному так і в цілому, доповнюють Конвенції шляхом визначення основних напрямів реалізації їх основних положень.¹⁴³

Слід зазначити, що дослідження міжнародно-правового закріплення прав людини у сфері праці в конвенціях та рекомендаціях МОП передбачає проведення системного аналізу всього масиву прийнятих на сьогодні конвенцій та рекомендацій МОП за деякими основними напрямами. Перш за все, досить важливо виявити правову природу конвенцій та рекомендацій МОП та їх особливості стосовно поняття джерел міжнародного права. Також важливим є взаємозв'язок всієї системи міжнародних трудових актів, які досить часто в літературі називають міжнародним трудовим кодексом. Ще одним, досить важливим напрямом є оцінка їх співвідношення з іншими універсальними та регіональними джерелами захисту прав людини. Як відомо, на сучасному етапі міжнародні трудові акти часто розглядаються в контексті глобалізації світової економіки та торгівлі. Крім цього, процес розвитку та реформування регіональних систем захисту прав людини все більше потребує звернення до міжнародно-правового закріплення прав людини у сфері праці.

Конвенції та рекомендації МОП є взаємопов'язаними актами, іноді вони доповнюють один одного, а іноді, коли не вдається прийняти конвенцію з певних питань, рекомендації відіграють важливу роль і існують як самостійні акти. Понад 80 конвенцій МОП приймалися з відповідними рекомендаціями, які доповнювали положення конвенцій та слугували відповідним орієнтиром для держав при проведенні національної соціальної політики. Необхідність рекомендацій також обґрунтована тим фактом, що конвенції МОП містять мінімальні норми, і деякі держави в момент їх прийняття вже дотримуються їх, тоді як рекомендації, розвиваючи

¹⁴³ Андрієв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андрієв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с. С.50.

положення конвенцій, можуть містити вищий рівень вимог забезпечення дотримання прав людини. Як самостійний документ, рекомендації, як правило, приймаються коли неможливо прийняти конвенцію з цих питань, або ж вони стосуються аспектів технічного характеру з певною деталізацією. Слід також зазначити, що деякі рекомендації були основою для розробки майбутніх конвенцій.

Конвенції і Рекомендації МОП та акти універсального характеру з прав людини. Вплив та співвідношення актів МОП з іншими актами універсального та регіонального характеру чітко прослідковується завдяки аналізу становлення та розвитку окремих норм міжнародного захисту прав людини. Насамперед, прикладом впливу актів МОП щодо норм універсального характеру є становлення принципу недискримінації, який є ключовим галузевим принципом міжнародного захисту прав людини, дія якого відбувається шляхом **заборони дискримінації в сфері праці**.

Расизм та расова дискримінація, стали першими формами дискримінації та кинули виклик світу. Внаслідок цього, Лігою Націй було прийнято Конвенцію щодо рабства¹⁴⁴ в 1926 р. та Конвенцію МОП №29 щодо примусової праці¹⁴⁵ в 1930 р., які зобов'язували держави скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах у якомога коротший строк (ст.1 Конвенції №29). В 1957 р. Конвенція МОП №57 про скасування примусової праці¹⁴⁶ встановила безпосередню залежність між примусовою працею та дискримінацією за ознаками расової, соціальної, національної приналежності або віросповідання (ст. 1 цієї Конвенції). Філадельфійська декларація 1944 р. встановила, що всі люди, незалежно від раси, віри чи статі, мають право на здійснення свого добробуту та духовного розвитку в умовах свободи та гідності,

¹⁴⁴ Конвенція щодо рабства. Конвенція Ліги Націй від 25.09.1926 із змінами від 07.09.1953 р. //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU26K02U?an=2>

¹⁴⁵ Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП №29 від 28.06.1930 р. //URL: Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_136

¹⁴⁶ Про скасування примусової праці: Конвенція МОП №105 від 25.06.1957 р. //URL: Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_013

економічної стабільності та рівних можливостей.¹⁴⁷ Зміст цього принципу було розвинено в Конвенції МОП №111 про дискримінацію в галузі праці та занять,¹⁴⁸ Конвенції №117 про основні цілі та норми соціальної політики,¹⁴⁹ Конвенції №100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності¹⁵⁰ та інших.

Також досить важливими в цій сфері є Конвенція №97 про трудящих мігрантів,¹⁵¹ Рекомендація №86 щодо працівників-мігрантів 1949 р.,¹⁵² а також Рекомендація №151 щодо працівників-мігрантів 1975 р.¹⁵³ Зазначені акти направлені на захист працівників-мігрантів та членів їх сімей на всіх стадіях міграційного процесу, а також підтверджують принцип недискримінації стосовно зазначених осіб та членів їх сімей.

Захист від дискримінації за ознакою віку спонукав до прийняття Рекомендації №162 щодо літніх працівників 1980 р.,¹⁵⁴ в якій окреслено питання вирішення бар'єрів, що стоять перед цією категорією осіб при пошуку роботи та на ринку праці. Державам рекомендовано враховувати особливі потреби літніх працівників стосовно робочого дня та соціального забезпечення.

Іншим прикладом впливу актів МОП на становлення універсальних норм міжнародного захисту прав людини є міжнародно-правове закріплення в них **свободи об'єднання**. У Преамбулі Статуту МОП 1919 р.¹⁵⁵ визнання принципу свободи

¹⁴⁷ Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р. //URL: – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328

¹⁴⁸ Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція МОП №111 від 25.06.1958 р. //URL: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161

¹⁴⁹ Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП №117 від 22.06.1962 р. // URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text

¹⁵⁰ Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності: Конвенція МОП від 29.06.1951 р., №100 // URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_002

¹⁵¹ Про трудящих-мігрантів (переглянута в 1949 р.): Конвенція МОП №97 від 01.07.1949 р. (в ред. від 24.06.1975 р.) // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_159

¹⁵² Щодо працівників-мігрантів (переглянута в 1949 р.): Рекомендація МОП №86 від 01.07.1949 р. //URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_171#Text

¹⁵³ Щодо працівників-мігрантів: Рекомендація МОП №151 від 24.06.1975 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_264

¹⁵⁴ Щодо літніх працівників: Рекомендація МОП №162 від 23.06.1980 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_089

¹⁵⁵ Статут Міжнародної Організації Праці: Статут МОП від 28.06.1919 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_169

об'єднання проголошено одним із засобів поліпшення умов праці та забезпечення миру. У Філадельфійській Декларації 1944 р.,¹⁵⁶ яка є невід'ємною частиною Статуту МОП, зазначено, що одним з основних принципів, на яких ґрунтується МОП є свобода слова і свобода об'єднання, які є необхідною умовою постійного прогресу.

Основні правові засади свободи об'єднання у сфері праці містяться у Конвенції 1948 р. про свободу асоціації та захист права на організацію № 87¹⁵⁷ та Конвенції 1949 р. про право на організацію та на ведення колективних переговорів № 98.¹⁵⁸ Зазначені конвенції передбачають норми, які регламентують створення та діяльність організацій працівників та роботодавців.

Для встановлення додаткових гарантій свободи об'єднання окремих категорій працівників, МОП було ухвалено Конвенцію 1947 р. про право на об'єднання на територіях поза метрополією № 84¹⁵⁹ та Конвенцію 1958 р. про умови праці на плантаціях №110,¹⁶⁰ Конвенцію 1975 р. про організації сільських працівників №141,¹⁶¹ Рекомендацію 1975 р. про організації сільських працівників № 149,¹⁶² Конвенцію 1978 р. про трудові відносини на державній службі №151¹⁶³ та Рекомендацію 1978 р. щодо відносин на державній службі №159.¹⁶⁴

Крім цього, для ефективного дотримання свободи об'єднання, особлива увага в актах МОП приділяється представникам працівників. Так у Конвенції 1971 р. про захист прав представників

¹⁵⁶ Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328

¹⁵⁷ Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП №87 від 04.07.1950 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125

¹⁵⁸ Про право на організацію та ведення колективних переговорів: Конвенція МОП №98 від 01.07.1949 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004

¹⁵⁹ Про право на об'єднання та регулювання трудових конфліктів на територіях за межами метрополій: Конвенція МОП №84 від 11.07.1947р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_423

¹⁶⁰ Про умови праці на плантаціях: Конвенція МОП №110 від 04.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_015

¹⁶¹ Конвенція про організації сільських працівників та їхню роль в економічному та соціальному розвитку: Конвенція МОП №141 від 23.06.1975 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_023#Text

¹⁶² Щодо організації сільських працівників та їхньої ролі в економічному і соціальному розвитку: Рекомендація МОП №149 від 23.06.1975 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_263

¹⁶³ Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі: Конвенція МОП №151 від 27.06.1978 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_187

¹⁶⁴ Щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі: Рекомендація МОП №159 від 27.06.1978 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_272

працівників №135¹⁶⁵ та однойменній Рекомендації 1971 р. № 143,¹⁶⁶ надано визначення представників працівників, окреслено види представників, закріплено їхні права та передбачено заходи захисту цих прав. Також МОП було розроблено акти, які регулюють право на ведення колективних переговорів - Конвенцію 1981 р. про сприяння колективним переговорам №154,¹⁶⁷ а також однойменну Рекомендацію 1981 р. №163.¹⁶⁸

Досить важливим прикладом впливу актів МОП є **заборона примусової праці** в міжнародному праві, яка веде свій відлік від заборони рабства Лігою націй (Конвенція 1926 р. щодо рабства) і прийняттям Конвенції МОП 1930 р. про примусову працю №29. Основним зобов'язанням держав-учасниць Конвенції №29 є скасування застосування примусової чи обов'язкової праці у всіх її формах у якнайкоротший термін. Держава не повинна залучати до примусової чи обов'язкової праці, не допускати залучення до неї, повинна скасувати будь-які закони та правові акти, які передбачають або допускають застосування примусової чи обов'язкової праці таким чином, щоб будь-яке таке застосування приватними особами чи державними службовцями вважалося незаконним відповідно до національного законодавства. Крім цього, держава повинна забезпечити, щоб незаконне залучення до примусової або обов'язкової праці переслідувалося у кримінальному порядку, а також повинна забезпечити ефективність та суворе дотримання санкцій, передбачених законом. В 1957 році було прийнято Конвенцію №105 про заборону примусової праці.¹⁶⁹ Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції держава, що її ратифікувала зобов'язується скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-

¹⁶⁵ Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Конвенція МОП №135 від 15.05.2003 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_186

¹⁶⁶ Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Рекомендація МОП №143 від 23.06.1971 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_257#Text

¹⁶⁷ Про сприяння колективним переговорам: Конвенція МОП №154 від 19.06.1981 р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_006

¹⁶⁸ Щодо сприяння колективним переговорам: Рекомендація МОП №163 від 19.06.1981 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_274#Text

¹⁶⁹ Про скасування примусової праці: Конвенція МОП №105 від 25.06.1957 р. //URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_013

якої її форми: як засобу політичного впливу чи виховання або ж як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, ідеологічних переконань, протилежних усталених політичних, соціальних чи економічних систем; як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб підтримання трудової дисципліни; як засіб покарання за участь у страйках; як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання. Ст. 2 цієї ж Конвенції передбачає зобов'язання вжити ефективних заходів щодо негайної і повної відміни тих видів обов'язкової чи примусової праці, які перераховані у вищезгаданій ст. 1.

Питання вирішення проблем примусової праці є і у інших актах МОП. Так, Конвенція МОП 1957 р. №107¹⁷⁰ про корінне та інше населення, що веде племінний спосіб життя, містить норми, які стосуються проведення спеціальних заходів захисту цих народів з точки зору найму та умов праці, а також земельних та інших основних прав. Конвенція 1989 р. про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя №169,¹⁷¹ яка переглядає Конвенцію №107 зазначає, що залучення до примусового виконання будь-яких особистих послуг у будь-якій формі, що оплачуються або неоплачуються, забороняється та карається згідно із законом, крім випадків, передбачених законом.

Конвенція ООН з прав дитини 1989 р. містить право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може, серед іншого, завдавати шкоди її здоров'ю та фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку (ст. 32).

Конвенція МОП 1999 р. про заборону найгірших форм дитячої праці №182,¹⁷² заборонила всі форми рабства або практику, подібну

¹⁷⁰ Про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №107 від 26.06.1957 р. (в ред. від 27.06.1989 р.). – //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014

¹⁷¹ Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188

¹⁷² Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП №182 від 17.06.1999 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16

до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах. Зазначена Конвенція спрямована на боротьбу як із традиційними формами експлуатації дітей, так із новими способами використання дітей на примусових роботах.

Відповідно до Конвенції №138 про мінімальний вік прийому на роботу 1973 р.,¹⁷³ держави зобов'язуються здійснювати національну політику, яка має на меті забезпечити ефективне скасування дитячої праці та поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу. Мінімальний вік не повинен бути нижче від віку закінчення обов'язкової шкільної освіти, але, у будь-якому випадку не нижче 15 років. При цьому допускаються і певні виключення з цього правила (ст. 2-8 цієї Конвенції). Однойменна Рекомендація 1973 року №146¹⁷⁴ встановлює заходи національної політики, які мають бути вжиті для реалізації положень статті 1 Конвенції №138. В цьому документі зазначено, що в національній політиці належним чином повинно бути приділено увагу соціальним заходам, заходам щодо викорінення бідності, соціальної підтримки сімей, захисту дітей та молоді.

В 1999 році МОП було прийнято Конвенцію №182 про заборону найгірших форм дитячої праці,¹⁷⁵ а також Рекомендацію №190 щодо заборони найгірших форм дитячої праці.¹⁷⁶ Відповідно до ст. 3 Конвенції №182 до найгірших форм дитячої праці належать: усі форми рабства або практика, подібна до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи

¹⁷³ Про мінімальний вік для прийому на роботу: Конвенція МОП №138 від 26.06.1973 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054

¹⁷⁴ Щодо мінімального віку для приймання на роботу: Рекомендація МОП №146 від 26.06.1973 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_077

¹⁷⁵ Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП №182 від 17.06.1999 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16

¹⁷⁶ Щодо заборони та негайних дій щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Рекомендація МОП №190 від 17.06.1999 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_119#Text

обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних угодах; робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.¹⁷⁷ В Рекомендації МОП №190 зазначено, що всі види найгірших форм дитячої праці, крім небезпечних робіт мають бути визнані кримінальними злочинами в національному законодавстві країн.

Аналіз співвідношення актів МОП та інших актів універсального характеру дає підстави відзначити новий підхід щодо забезпечення дотримання універсальних актів з прав людини, суть якого полягає в тому, щоб зобов'язати учасників міжнародних відносин, які не діють від імені держави, дотримуватись міжнародних актів з прав людини.

У 2003 р. підкомісія ООН з питань заохочення та захисту прав людини прийняла Проект норм, що стосуються обов'язків транснаціональних корпорацій та інших підприємств у галузі прав людини. А уже в 2011 р. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини були схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня для імплементації Рамкової програми ООН «Захищати, поважати та відновлювати права», затверджену Радою ООН з прав людини у 2008 році. Зазначені принципи ґрунтуються на визнанні: зобов'язань держав поважати, захищати та забезпечувати реалізацію прав людини та основних свобод; підприємств в якості спеціалізованих органів суспільства, що виконують спеціалізовані функції, від яких вимагається дотримуватись всіх відповідних законів та поважати права людини; необхідності забезпечення ефективних засобів правового захисту прав людини у разі їх

¹⁷⁷ Андрієв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. /В. М. Андрієв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с. С. 291.

порушення з боку суб'єктів господарювання. За своїми правовим статусом та природою Керівні принципи не створюють нових міжнародно-правових зобов'язань, але підтверджують та посилюють наявні міжнародні зобов'язання. Рішення щодо забезпечення обов'язковості їх застосування може добровільно ухвалюватися державами-членами ООН, міждержавними структурами та ін.¹⁷⁸ Комплексний аналіз даного документу дозволяє зробити висновок, що основою встановлених зобов'язань у ньому є дотримання прав працівників.

Конвенції і рекомендації МОП та акти регіонального характеру з прав людини. Концепція заборони примусової праці, закріплена в Конвенції №29 про примусову працю, в Конвенції №105 про скасування примусової праці знайшла своє чітке відображення, а також подальший розвиток в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року. Більше того, можна зазначити, що звернення до даних актів МОП сприяє більш чіткому розумінню змісту прав статей Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Насамперед, це стосується ст. 4 щодо заборони рабства та примусової праці. Ще одним прикладом сприйняття досвіду МОП - встановлення принципу заборони дискримінації в ст. 14 Європейської конвенції, свободи зібрань та об'єднання в ст. 11.

Варто наголосити, що і зміст Європейської соціальної хартії 1961 року багато в чому відповідав прийнятим на той час конвенціям МОП, а її перегляд у 1996 році було здійснено з урахуванням нових конвенцій МОП. В свою чергу, Європейська соціальна хартія, як програмний документ відрізняється від усіх конвенцій та рекомендацій МОП тим, що вона поєднує в єдиний текст найважливіші засади норм трудового та соціального права. Однак, не лише зміст конвенцій МОП було відтворено в Європейській соціальній хартії, але й встановлення механізму контролю багато в

¹⁷⁸ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 р. // Інформаційно-довідковий ресурс науково-практичних і нормативних матеріалів з питань бізнесу і прав людини. //URL: https://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

чому, хоч і не повністю, нагадувало механізм контролю МОП (скажімо, встановлена процедура доповідей та скарг, трирівневий розгляд доповідей).

Крім цього, уважний аналіз реформи Хартії свідчить про сприйняття досвіду МОП з таких міркувань. По-перше, досвід МОП враховано з погляду оновлення Хартії в 1996 році. Це нагадує поступову заміну старих конвенцій МОП на нові, в процесі їх перегляду. І в тому, і в іншому випадку держави продовжують виконувати зобов'язання за старими актами і поступово ратифікують нові, закріплюючи при цьому універсальні та відповідно регіональне визнання нових прав людини у сфері праці. По-друге, держави можуть прийняти зобов'язання щодо дотримання не всієї Хартії 1996 року, а лише окремих її положень, однак не менше шести з дев'яти статей. Це є свідченням сприйняття досвіду актів МОП. Відзначимо також і відмінність, яка полягає в тому, що Хартія, встановлюючи обов'язкові для дотримання статті, таким чином розширила кількість основоположних для європейського регіону прав людини у сфері праці. При цьому відбулося доповнення таких прав як право на соціальне забезпечення, на соціальну та медичну допомогу, право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, право працівників-мігрантів членів їх сімей на захист та допомогу.

Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. закріпила свободу вибору професії (ст.8), право на свободу асоціації (ст.10), право рівного доступу до державної служби у своїй державі (ст. 13), право на працю на справедливих та сприятливих умовах та отримання рівної оплати за рівноцінну працю (ст. 15).

Американська конвенція з прав людини 1969 р. встановлює аналогічні нормам МОП положення про заборону рабства (ст. 6), право на об'єднання (ст. 16), право на рівний захист (ст. 24). Справедливим буде зазначити, що зміст цих положень дещо звужений в порівнянні з актами МОП. Африканська хартія прав людини і народів закріпила принцип недискримінації (ст. 2), свободу

вибору професії (ст. 8), право на свободу асоціацій (ст. 10), право на працю на справедливих та сприятливих умовах та принцип рівної оплати за рівноцінну працю (ст. 15).

Слід зазначити, що крім ознак схожості актів МОП з актами ООН та актами регіонального характеру, суттєва різниця між ними полягає не тільки в різному обсязі встановлених прав та розкритті їх змісту, але й у способах забезпечення реалізації прийнятих державами зобов'язань щодо забезпечення дотримання цих прав, оскільки в межах цих організацій діють різні механізми контролю.

Цілком очевидним є те, що на сучасному етапі держави усвідомлюють, що просте дублювання норм актів МОП не є настільки важливим, наскільки є усвідомлення ефективного дотримання трудових стандартів у контексті глобалізації світової економіки та торгівлі.

Угода про співробітництво в галузі праці 1993 р., підписана в межах Північно-Американської зони вільної торгівлі (НАФТА) Канадою, Мексикою та США поряд із Угодою про співпрацю в галузі екології, є одним з перших міжнародним трудовим договором, який безпосередньо пов'язаний з договором про торгівлю. Угода про створення Північноамериканської асоціації вільної торгівлі (НАФТА) набрала чинності 1 січня 1994 р., зберігши і підтвердивши Угоду про вільну торгівлю між США і Канадою 1988 р. Угода закріплює 11 основних принципів в сфері праці та низку загальних зобов'язань держав, які беруть участь в Угоді (зобов'язання встановлювати і підтримувати високі трудові стандарти; забезпечувати ефективне виконання свого трудового законодавства за допомогою уповноважених державних органів; право недержавних суб'єктів трудового права на доступ до процедур, які дозволяють застосовувати національне трудове право і колективні договори; деякі процесуальні правила та ін.).¹⁷⁹

¹⁷⁹ Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. /В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с. С. 291. С.64

Особливість цієї Угоди полягає в тому, що вона не встановлює нових загальних трудових стандартів, відповідно до яких держави, які є членами МОП, мають внести зміни до чинного національного законодавства в сфері праці. Навпаки, вона наголошує на суверенному праві кожної держави встановлювати власні трудові стандарти. Так, у преамбулі Угоди держави висловили намір покращити умови праці та життя, а також захистити і забезпечити дотримання основних трудових прав; підтвердили повагу до конституцій та національних законів та висловили бажання розширити співпрацю. В Угоді держави висловили відданість керівним принципам, які є предметом національного законодавства, але водночас не визнані загальними мінімальними стандартами для національних законодавств. Зазначені принципи включають не лише основоположні принципи у сфері праці, визначені в Декларації МОП 1998 р., але й інші: свобода об'єднання та захист права на організацію; право на ведення колективних переговорів; право на страйк; заборона примусової праці; захист дітей та підлітків; мінімальні умови праці, в тому числі встановлення мінімальної заробітної плати, оплата за надурочні роботи; усунення дискримінації в сфері праці; рівна оплата праці жінок та чоловіків; захист та відшкодування у разі професійних травм та захворювань; захист трудящих-мігрантів.

Важливим аспектом Угоди є створення Комісії з питань співробітництва в сфері праці, що складається з Ради міністрів, до якої входять міністри праці трьох держав, та Секретаріату - постійно діючого органу. Крім цього, Угода засновує три Національні Адміністративні Бюро (по одному у структурі Міністерства праці кожної держави). Ключовим моментом Угоди є встановлення процедури консультацій між державами щодо тлумачення та застосування цієї Угоди. Перший рівень консультацій проводиться Національними Адміністративними Бюро з питань національного трудового права, управління у сфері праці, умов ринку праці. Другий рівень - консультації в межах Ради міністрів з будь-яких питань, що

є предметом Угоди або виникають в процесі її здійснення. Якщо питання не врегульоване в межах Ради міністрів держава може наполягти на створенні незалежного Комітету експертів, що складається з 3 осіб. Слід зазначити, що ця Угода не зобов'язує дотримуватись норм стосовно конвенцій МОП та членства в МОП.

За моделлю Північно-Американської угоди про співпрацю в сфері праці Канадою і США, укладено деякі двосторонні угоди з країнами, що розвиваються, та які поєднують елементи торгового протекціонізму з захистом прав працівників. Так, економічний союз держав у Південній Америці «Меркосур» («Об'єднаний ринок країн південного конусу»), який був створений для реалізації ідеї спільного економічного простору на своїй території, у 1998 році прийняв Соціально-трудова декларацію, де передбачено застосування до держав-учасниць Меркосур чотирьох фундаментальних принципів МОП у сфері праці. Зазначена декларація проголошує також права трудящих-мігрантів, право на страйк, соціальний діалог, зайнятість, підвищення кваліфікації, охорону праці.

Організація країн Карибського басейну «Кариком» в 1994 р. прийняла Хартію громадянського суспільства Карибського співтовариства, в якій також досить розгорнуто закріплені права у сфері праці.

Таким чином, можна зробити висновок, що конвенції та рекомендації МОП співвідносяться з актами універсального та регіонального характеру як загальне та спеціальне. Конвенції та рекомендації МОП не тільки передували закріпленню окремих прав людини в межах ООН та регіональних міжнародних організацій, але й розвивають зазначені положення, встановлюють способи розвитку національного законодавства та практики прав людини у сфері праці. Відмінністю конвенцій та рекомендацій МОП від інших актів з прав людини є існування різних механізмів контролю на універсальному та регіональному рівнях щодо дотримання державами прийнятих зобов'язань.

6.3. Стандарти права на справедливі та сприятливі умови праці.

Принцип справедливості покликаний впорядкувати й забезпечувати взаємодію всіх складових ланок механізму правової регламентації трудових відносин. Зазначимо, що 10 червня 2008 року МОП ухвалила Декларацію про соціальну справедливість задля справедливої глобалізації.¹⁸⁰ У цьому акті зазначається, що в межах концепції гідної праці всі держави зобов'язані здійснювати заходи з досягнення чотирьох важливих завдань в таких сферах, як трудові права, зайнятість, соціальний захист і соціальний діалог.

Справедливі умови праці, як зазначає О.А. Трюхан,¹⁸¹ це той мінімум соціальних та виробничих гарантій та умов, який має бути наданий людині в процесі праці. Право на справедливі умови праці об'єднує в собі комплекс прав, які захищають людину в статусі працівника. До нього входить право на безпечні та здорові умови праці, право на справедливую оплату праці, право на відпочинок, право на рівноправність і заборону дискримінації. Передусім необхідно звернути увагу на те, що право на справедливі умови праці не може бути реалізовано без права на справедливую оплату праці. Основоположну роль у міжнародно-правовому регулюванні оплати праці відіграють норми (стандарти), закріплені в найважливіших міжнародно-правових актах. Так, зокрема, в Загальній декларації прав людини сформульовано пакет основних невід'ємних і невідчужуваних трудових прав людини. В ст. 23 цієї декларації вказано, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі й сприятливі умови праці та на захист від безробіття.¹⁸² Ця стаття закріплює й те, що кожен працівник має право на справедливую та задовільну винагороду, яка забезпечує гідне

¹⁸⁰ Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації: прийнята Міжнар. конф. праці на її 97-й сесії 10 черв. 2008 р. // Труд за рубежом. — 2008. — № 4. — С. 142-156.

¹⁸¹ Трюхан О.А. Право на справедливі умови праці: міжнародно-правовий аспект // Альманах міжнародного права. - №14. — 2016. — С. 12-17.

¹⁸² Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. //:URL http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

людини існування (її самої та її сім'ї) і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

В Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права¹⁸³ трудові права займають значне місце. У число основних трудових прав увійшли: право на працю; право на справедливі та сприятливі умови праці, включаючи справедливую заробітну плату без дискримінації; задовільні умови існування для працівників та їхніх сімей; безпечні та здорові умови праці; однакові для всіх можливості просування по роботі виключно на основі трудового стажу та рівня кваліфікації; право на відпочинок; право на профспілкову організацію; право на страйк; особлива охорона праці та інтересів жінок-матерів, дітей і підлітків.

Ст. 4 Європейської соціальної Хартії (переглянутої)¹⁸⁴ проголошує право на справедливі умови праці. Також слід зазначити, що відповідно до ст. 5 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників¹⁸⁵ від 9 грудня 1989 року, будь яка праця повинна справедливо винагороджуватись. З цією метою в кожній окремій країні працівникам повинна бути забезпечена справедлива заробітна плата, тобто достатня для того, аби вони могли забезпечити задовільний життєвий рівень: утримання із заробітної плати можуть здійснюватися лише відповідно до національного законодавства, при цьому в працівників мають залишитись кошти, необхідні для забезпечення існування їх та членів їхньої сім'ї.

Право на відпочинок належить до природних і невід'ємних прав людини. Зазначене право закріплене також у багатьох міжнародних актах. Слід наголосити про те, що в Загальній декларації прав людини та в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права право на відпочинок розглядається в нерозривному взаємозв'язку з «розумним обмеженням робочого

¹⁸³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р.// URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

¹⁸⁴ Європейська соціальної хартія (переглянуто): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р.// URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

¹⁸⁵ Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників: Хартія СЕС від 09.12.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044

часу». Відповідно до переглянутої Європейської соціальної хартії, це право входить у зміст права на справедливі умови праці.

Загальною декларацією прав людини проголошено, що кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24). У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права зазначено, що держави, які беруть участь у Пакті, визнають права кожного на справедливі та сприятливі умови праці, включаючи, зокрема, відпочинок, дозвілля (ст. 7). Отже, принцип справедливості й у цьому документі знайшов своє нормативне відображення.

У ст. 2 Європейської соціальної хартії (переглянутої), право на справедливі умови праці пов'язується зі встановленням розумної тривалості щоденної роботи та щотижневої роботи й поступовим скороченням робочого тижня з урахуванням підвищення продуктивності праці та інших відповідних факторів; встановленням оплачуваних святкових днів, щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; усуненням ризиків, властивих роботам із небезпечними або шкідливими умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще видається неможливим, встановленням для працівників, зайнятих на таких роботах, скороченої тривалості робочого часу або додаткових оплачуваних відпусток; забезпеченням щотижневого відпочинку, який по можливості збігається з днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку, та деякими іншими заходами.

На сьогодні чинні дві Конвенції МОП, які стосуються щорічних оплачуваних відпусток. Конвенція №52 про щорічні оплачувані відпустки 1936 р.¹⁸⁶ частково є застарілою, і більшість розвинутих країн ратифікували Конвенцію №132 про оплачувані відпустки 1970

¹⁸⁶ Про щорічні оплачувані відпустки: Конвенція МОП №52 від 24.06.1936 р. // URL /: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_003

р.,¹⁸⁷ яка застосовується до всіх осіб, які працюють за наймом, за винятком моряків. Вона встановлює, що кожна особа, до якої вона застосовується, має право на мінімальну 3-тижневу оплачувану відпустку за кожен рік роботи. У Конвенції передбачено можливість поділу відпустки на частини, але при цьому тривалість однієї частини не може бути меншою ніж два тижні. Регулюванню відпусток моряків присвячена Конвенція №146 про щорічні оплачувані відпустки морякам 1976 р.¹⁸⁸ У цій Конвенції встановлюється мінімальна тривалість відпустки (не менше 30 календарних днів за один рік роботи). Крім зазначених конвенцій, питання відпочинку врегульовано в Конвенції №14 про застосування щотижневого відпочинку на промислових підприємствах 1921 р.,¹⁸⁹ Конвенції №106 про щотижневий відпочинок у торгівлі та установах 1957 р.,¹⁹⁰ Конвенції МОП №47 про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень 1935 р.¹⁹¹ та ін.

Необхідно звернути увагу на те, що в 1974 р. Генеральною Конференцією МОП було прийнято ряд положень про оплачувані відпустки, які знайшли своє відображення в Конвенції МОП №140 про оплачувані учбові відпустки¹⁹² та Рекомендації №148.¹⁹³

Право на безпечні й здорові умови праці належить до основних прав людини. Зазначене право закріплюється також в найважливіших міжнародно-правових актах. Передусім треба вказати на ст. 23 Загальної декларації прав людини 1948 р. Відповідно до ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права держави, що беруть участь у цьому Пакті, мають

¹⁸⁷ Про оплачувані відпустки (переглянута у 1970 р.): Конвенція МОП №132 від 24.06.1970 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_022

¹⁸⁸ Про оплачувані відпустки морякам: Конвенція МОП №146 від 29.10.1976 р. (в ред. від 23.02.2006 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_268

¹⁸⁹ Про застосування щотижневого відпочинку на промислових підприємствах: Конвенція МОП №14 від 25.10.1921 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_140

¹⁹⁰ Про щотижневий відпочинок у торгівлі та установах: Конвенція МОП №106 від 26.06.1957 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_121

¹⁹¹ Про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень: Конвенція МОП №47 від 22.06.1935 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_145

¹⁹² Про оплачувані учбові відпустки: Конвенція МОП №140 від 23.09.1976 р. // URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_261

¹⁹³ Щодо оплачуваних учбових відпусток: Рекомендація МОП №148 від 24.06.1975 р. // URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_262

визнати право кожного на справедливі та сприятливі умови праці, умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. Також в п. п. b, c, d ст. 12 цього пакту зазначається, що право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я передбачає, зокрема, поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища та гігієни праці в промисловості; запобігання та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які забезпечували б всім медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби.

Питанням безпеки та гігієни праці присвячено низку конвенцій і рекомендацій МОП. Так, Конвенція МОП № 155 про безпеку та гігієну праці 1981 р.¹⁹⁴ і відповідна Рекомендація №164¹⁹⁵ передбачають механізми впровадження, реалізації та перегляду послідовної національної політики в галузі охорони праці, у тому числі механізми забезпечення консультацій та участі роботодавців, працівників та їхніх організацій, а також механізми реалізації такої політики на підприємствах. Крім того, прийняті в 2006 році нова Конвенція №187 про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці,¹⁹⁶ і відповідна Рекомендація №197¹⁹⁷ підтверджують актуальність Конвенції № 155, передбачаючи національний системний підхід до управління охороною праці, а також поступове формування культури профілактики.

Європейська соціальна хартія закріпила право на безпечні та здорові умови праці у ст. 3, де вказано, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на безпечні та здорові умови праці держави зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

¹⁹⁴ Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище: Конвенція МОП №155 від 22.06.1981 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_050

¹⁹⁵ Щодо безпеки та гігієни праці і виробничого середовища: Рекомендації МОП №164 від 22.06. 1981 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_075

¹⁹⁶ Конвенція про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці: Конвенція МОП №187 від 15.06.2006 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_515

¹⁹⁷ Про основи, що сприяють безпеці й гігієні праці: Рекомендація МОП №197 від 15.06.2006 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_517

– *розробити*, здійснювати та періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої гігієни та виробничого середовища. Головною метою цієї політики є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов’язані з нею або мають місце в процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу;

– *прийняти* правила з техніки безпеки та гігієни праці;

– *забезпечити* виконання таких правил шляхом нагляду за дотриманням їхніх вимог.

Право на рівноправність і недопущення дискримінації є одним із основоположних загальноновизнаних прав людини. Міжнародно-правовий захист від дискримінації у сфері праці є невід’ємною частиною системи захисту прав людини. Заборона дискримінації у сфері праці є одним із найважливіших і першочергових напрямів діяльності міжнародних організацій, які з метою вирішення цієї проблеми ухвалили низку нормативних документів.

Варто наголосити, що Загальна декларація прав людини визначає, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Статтею 7 закріплено, що всі люди рівні перед законом і мають право на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права проголошує в ст. 26, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. Відповідно до ст.2 забороняється дискримінація в будь-якій формі.

Основними міжнародно-правовими актами у сфері захисту від дискримінації є Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.,¹⁹⁸ Конвенція МОП №111 про

¹⁹⁸ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р.
//URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105

дискримінацію в галузі праці та занять 1958 р.,¹⁹⁹ та Конвенція МОП №100 про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності.²⁰⁰

Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.) у ст. 20 та Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989 р.) у ст. 16 окремо виділяють заборону дискримінації за ознакою статі, а Європейська Конвенція про захист прав людини (ст. 14) забороняє расову дискримінацію.

Необхідно звернути увагу на те, що великий досвід у боротьбі проти дискримінації накопичено в Європейському Союзі. Питання доказування розглядаються в Директиві 2006/54/ЄС про реалізацію принципу рівних можливостей чоловіків та жінок та рівного до них ставлення у сфері праці та занять, Директиві 2000/78/ЄС про реалізацію принципу рівного ставлення до людей незалежно від раси чи етнічного походження, Директиві 2000/78/ЄС про встановлення основних правил про рівність у сфері праці та зайнятості.

6.4. Стандарти організації праці.

Як зазначає О.Г. Середа, під організацією праці розуміється приведення трудової діяльності людей в певну систему, що характеризується внутрішньою впорядкованістю, узгодженістю і спрямованістю взаємодії для реалізації спільної програми та цілі. Організація праці має як статичний аспект, тобто структуру праці, так і динамічний, тобто функціонування, поведінку, взаємодію людей в процесі трудової діяльності. Організацію праці також можна розглянути як спосіб поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва з метою створення сприятливих умов для одержання високих кінцевих соціально-економічних результатів.²⁰¹

¹⁹⁹ Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція МОП №111 від 25.06.1958 р. // URL / http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161

²⁰⁰ Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності: Конвенція МОП від 29.06.1951 р., №100 // URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_002

⁷⁷ Середа О.Г. Європейські стандарти організації праці. //Право та інновації. - 2015. - № 4. // URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_17 С.110-117

У кожній галузі державного і суспільного життя є свої вимоги до стандартів, у тому числі і у сфері організації праці. Передусім доцільно звернути увагу на стандарти прав людини. П. Рабінович вказує на необхідність уточнення змісту поняття міжнародного стандарту прав людини, зокрема європейського. На його думку, європейські стандарти прав людини – це зафіксовані у юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій принципи й норми стосовно прав і свобод людини, призначені служити орієнтирами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики.²⁰²

Європейські стандарти організації праці, розглядаються як впорядкована система міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із визнанням та закріпленням основних прав людини у сфері організації праці, регламентування найманої праці та її окремих умов, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників, визначення основ правового статусу працівників-мігрантів, регулювання праці окремих категорій працівників, формування соціальної політики та визначення її пріоритетів. Утворення цієї системи, забезпечення її цілісності, єдності та функціональної здатності є результатом нормотворчої діяльності, яка здійснюється в рамках більшості європейських та міжнародних організацій. Така діяльність має впорядкований та системний характер, що досягається завдяки чіткому перерозподілу завдань, функцій та повноважень міжнародних організацій, взаємоузгодженням інтересів між самими державами та дотриманням загальновизнаних норм і принципів сучасного права.²⁰³

На думку Мельник К.В., європейські стандарти організації праці – це своєрідна нормативна субстанція міжнародного трудового

²⁰² Ніщійкий договір та розширення Європейського Союзу / М-во юстиції України. Центр порівняльного права ; за наук. ред. С. Шевчука. – К. : Логос, 2001. – С.21 (196 с.)

²⁰³ Телічко О. А. Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандартів / О. А. Телічко // Юрид. наука і практика. – 2011. – № 1. – С. 24–30.

права, що відображає результати діяльності держав, спрямованої на внесення до ринкової економіки соціальних цінностей. Змістом цих стандартів є концентроване відображення досвіду багатьох європейських країн, результат прискіпливого добору найбільш цінних та універсально значущих норм і положень національних правових систем, трансформованих у міжнародні норми.²⁰⁴

Найбільш важливі європейські стандарти організації праці закріплюються у положеннях статуту та конвенції Міжнародної організації праці, першочерговими завданнями діяльності якої є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю та безробіттям, заборона праці дітей. Як всесвітня організація, вона відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері організації праці і здійснює нагляд за їх дотриманням. У співпраці із країнами – членами організації вона прагне забезпечити дотримання стандартів у сфері організації праці на законодавчому рівні та на практиці. Вона також приймає міжнародно-правові акти в сфері праці у таких напрямках: право на працю, заборона примусової праці, право на колективні переговори, право на страйк, зайнятість і працевлаштування, умови праці, охорона праці, соціальна співпраця працівників і роботодавців, мирні засоби вирішення трудових конфліктів, право працівників на створення професійних організацій тощо.²⁰⁵

Основні та найбільш вагомі європейські стандарти організації праці закріплені в документах Ради Європи – Європейській конвенції про права людини та основоположні свободи (1950), Загальній декларації прав людини (1966), Європейській соціальній хартії (1961), Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979), Конвенції про права

²⁰⁴ Мельник К. В. До питання адаптації трудового законодавства до міжнародних норм / К. В. Мельник // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 645–651.

²⁰⁵ Статут Міжнародної Організації Праці: Статут МОП від 28.06.1919 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_169

дитини (1989), а також у документах Європейського Союзу – Договорі про Європейський Союз, Хартії соціальних прав трудящих Співтовариства (1989), Міжнародній конвенції про захист прав усіх працюючих-мігрантів та членів їх сімей (1990), Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2000), Конституції Європейського Союзу, підписаної в грудні 2004 р. главами держав та урядів Європейського Союзу, у директивах, регламентах Європейського Союзу.

Європейська конвенція про права людини та основоположні свободи в ст. 4 закріплює такий важливий стандарт організації праці як заборону примусової праці, під якою розуміється, що ніхто не може бути примушений виконувати примусову чи обов'язкову працю.

Загальна декларація прав людини проголошує низку основних стандартів організації праці, зокрема: – кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях (ст. 21); – кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (п. 1 ст. 22); – кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за однакову працю (п. 2 ст. 23); – кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне існування її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (п. 3 ст. 23); – кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів (п. 4 ст. 23); – кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24).

У свою чергу Європейська соціальна хартія, теж містить у своєму тексті деякі основні стандарти організації праці.

Основні трудові права людини у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права закріплюють такі самі положення, як і положення Пакту про громадянські і політичні права, що передбачають тверді стандарти організації та здійснення праці щодо їх імплементації до національного законодавства держав, які ратифікували ці міжнародно-правові документи. Серед таких стандартів можна виділити: право на працю та елементи, які є його складовими (ст. 6); визнання права кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), а саме: справедливую зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь якої дискримінації; безпечні умови праці та її гігієну; однакову можливість просування по роботі виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні; створення для захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійних спілок, безперешкодний вступ та участь у них, право у визначених законом межах на страйк (ст. 8); право на соціальне забезпечення (ст. 9); охорона материнства шляхом надання пільг працюючим матерям та здійснення особливих заходів щодо охорони праці дітей та підлітків (ст. 10). Пакт про громадянські і політичні права у вигляді певного стандарту організації праці передбачив заборону примусової чи обов'язкової праці та свободу асоціації, що включає право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

Так, ще одним не менш важливим європейським стандартом організації праці є положення Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок. Відповідно до положень цієї Конвенції держави вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сфері зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: право на працю як невід'ємне право всіх людей; право на однакові можливості при найманні на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв вибору при найманні; право на вільний вибір

професії чи роду роботи, на просування по службі та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами й умовами роботи, на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи учнівство, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну підготовку; право на рівну винагороду, включаючи одержання пільг, на рівні умови щодо рівноцінної праці, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи; право на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; право на охорону здоров'я та безпечні умови праці, включаючи захист репродуктивної функції. Для запобігання дискримінації щодо жінок після одруження або народження дитини та гарантування їм ефективного права на працю держави вживають відповідних заходів для того, щоб: заборонити, під загрозою застосування санкцій, звільнення з роботи на підставі вагітності або відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами чи дискримінації з огляду на сімейний стан при звільненні; ввести оплачувані відпустки або відпустки з порівняльною соціальною допомогою у зв'язку з вагітністю та пологами без втрати попереднього місця роботи, старшинства або соціальної допомоги; заохочувати надання необхідних додаткових соціальних послуг, з тим щоб дозволити батькам поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю та участю в громадському житті, зокрема шляхом створення і розширення мережі закладів по догляду за дітьми; забезпечувати жінкам особливий захист у період вагітності на тих видах робіт, шкідливість яких для здоров'я доведена.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, зобов'язує держави-учасниці заборонити й ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, в тому числі щодо здійснення: права на працю, вільний вибір роботи,

справедливі і сприятливі умови праці, захист від безробіття, рівну плату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду; права створювати професійні спілки і вступати до них; права на освіту і професійну підготовку²⁰⁶.

У Конвенції про права дитини визначено обов'язок держав та свого роду певні стандарти організації праці, що проявляються у професійній підготовці дітей до трудової діяльності, визнання за кожною дитиною права користуватися благами соціального забезпечення, на захист від економічної експлуатації. Держави вживають відповідних законодавчих, адміністративних і соціальних заходів, завдяки яким встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу, визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умов праці, передбачають відповідальність осіб, що перешкоджають цьому. Конвенцією про захист прав усіх працюючих мігрантів та членів їх сімей передбачено низку важливих і необхідних стандартів організації праці та гарантій їх забезпечення для осіб, які працюють поза межами держави свого громадянства чи постійного проживання.

6.5. Міжнародно-правові стандарти правового регулювання працевлаштування працівників.

Міжнародно-правові стандарти у сфері працевлаштування працівників є важливими інструментами, які забезпечують захист прав трудящих, гармонізацію трудового законодавства різних країн та забезпечення справедливих умов праці. В сучасних умовах міжнародні трудові стандарти перетворилися на всеохоплюючу систему інструментів праці та соціальної політики, підкріплену системою нагляду, розробленою для вирішення різноманітних проблем у їх застосуванні на національному рівні.

З 1919 р. Міжнародна організація праці підтримує і розвиває систему міжнародних трудових норм, що спрямовані на сприяння

²⁰⁶ Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник / С. В. Венедіктов; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ : ДІА, 2023. С.43.

можливостям для жінок і чоловіків отримати гідну та продуктивну роботу в умовах свободи, справедливості, безпеки та гідності. У сучасній глобалізованій економіці міжнародні трудові стандарти є важливим компонентом міжнародної системи для забезпечення того, щоб зростання глобальної економіки приносило переваги всім.

Світові, або їх ще називають міжнародні, трудові стандарти є передусім інструментами для урядів, які, консультуючись з роботодавцями та працівниками, прагнуть розробити та впровадити трудове законодавство та соціальну політику відповідно до міжнародно прийнятих стандартів. Для багатьох країн цей процес починається з прийняття рішення про ратифікацію Конвенції МОП.

Варто зауважити, що країни часто проходять через період вивчення та, якщо необхідно, перегляду свого законодавства та політики, щоб досягти відповідності документу, який вони бажають ратифікувати. У такий спосіб міжнародні трудові норми слугують цілями для гармонізації національного законодавства та практики в певній сфері; фактична ратифікація може відбутися далі на шляху впровадження стандарту.

Однак деякі країни вирішують не ратифікувати Конвенцію, але все одно намагаються узгодити своє законодавство з нею. Такі країни використовують стандарти МОП як моделі для розробки своїх законів і політики. Інші ратифікують конвенції МОП досить швидко, а потім працюють над приведенням національного законодавства та практики у відповідність після ратифікації. Для таких країн саме ратифікація є першим кроком на шляху до впровадження стандарту.

У багатьох країнах ратифіковані міжнародні договори автоматично застосовуються на національному рівні. У такий спосіб їх суди можуть використовувати міжнародні трудові стандарти для вирішення справ, у яких національне законодавство є неадекватним або мовчазним, або спиратися на визначення, викладені в стандартах, наприклад, «примусова праця» або «дискримінація».

Крім цього, поряд із добровільними ініціативами та нестатутними нормами правова система є одним із засобів поширення міжнародних стандартів. Використання цих стандартів вищими судами деяких країн, як спостерігає МОП протягом понад десяти років, свідчить про їхнє дедалі активніше прийняття та використання на національному рівні. Отож національні та міжнародні системи регулювання праці є взаємним джерелом натхнення.

Окрім формування законодавства, міжнародні трудові стандарти можуть давати вказівки для розробки національної та місцевої політики, такої як політика зайнятості, праці та сім'ї. Вони також можуть бути використані для вдосконалення різних адміністративних структур, таких як управління працею, інспекція праці, соціальне забезпечення та служби зайнятості. Стандарти також можуть слугувати джерелом добрих виробничих відносин, що застосовуються органами з вирішення трудових спорів, і моделями для колективних договорів.

Хоча тристоронні учасники МОП є основними користувачами міжнародних трудових стандартів, інші учасники також вважають їх корисними інструментами, так як використовують міжнародні трудові стандарти, а отже, беруть участь у їх поширенні на міжнародному рівні.²⁰⁷

Необхідно окремо зауважити, що МОП трактує корпоративну соціальну відповідальність як спосіб, у який підприємства враховують вплив своєї діяльності на суспільство та підтверджують свої принципи та цінності як у своїх власних методах і процедурах, так і у своїй взаємодії з іншими суб'єктами. Підвищення інтересу споживачів до етичного виміру продукції та умов праці, в яких вона виробляється, спонукало багатонаціональні підприємства прийняти добровільні кодекси поведінки, які регулюють умови праці на своїх виробничих підприємствах і в ланцюгах постачання. Так, наприклад, понад 500 провідних компаній у Сполучених Штатах Америки і

²⁰⁷ ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-andobjectives/WCMS_099766/lang--en/index.htm. (дата звернення 08.09.2022 р.)

Сполученому Королівстві прийняли кодекси поведінки, де чимало з них посиляються на принципи, виведені зі стандартів МОП. Хоча ці кодекси не замінюють міжнародні документи, що мають обов'язкову силу. МОП може відігравати важливу роль у КСВ завдяки двом основним орієнтирам: Декларація МОП про основоположні принципи та права у сфері праці (1998 р.)²⁰⁸ і Тристороння декларація принципів, що стосуються багатонаціональних підприємств і соціальної політики, переглянута версія якої було прийнято Адміністративним органом у 2017 році у відповідь на нові економічні реалії, зокрема збільшення міжнародних інвестицій і торгівлі, а також зростання глобальних ланцюжків поставок.²⁰⁹ Цей перегляд посилив дію Декларацій шляхом включення принципів, що стосуються конкретних аспектів гідної праці, таких як соціальне забезпечення, примусова праця, перехід від неформальної до офіційної економіки, заробітна плата, доступ жертв до засобів правового захисту та компенсації. Крім того, у них містяться вказівки щодо процесу «належної обачності» для досягнення гідної праці, створення гідних робочих місць, стійких підприємств, більш інклюзивного зростання та покращеного розподілу вигод від прямих іноземних інвестицій, які особливо важливі для досягнення Цілей сталого розвитку.

Декларація МОП про соціальну справедливість для справедливої глобалізації підкреслює, що інші міжнародні та регіональні організації, які мають повноваження у тісно пов'язаних сферах, можуть зробити важливий внесок, особливо через досягнення цілей Програми гідної праці.²¹⁰ Інші міжнародні інституції регулярно використовують у своїй діяльності міжнародні стандарти праці. Звіти про застосування міжнародних трудових

²⁰⁸ Декларація основних принципів та прав у сфері праці: Декларація МОП від 18.06.1998 р. // [URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260]

²⁰⁹ Тристороння декларація принципів стосовно багатонаціональних корпорацій і соціальної політики (прийнята Адміністративною радою Міжнародного бюро праці на його 204-й сесії (Женева, листопад 1977 р.) з поправками, прийнятими на 279-й сесії (листопад 2000 р.) і 295-й (березень 2006 р.) сесіях) // URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---mult/documents/publication/wcms_166483.pdf

²¹⁰ ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-andobjectives/WCMS_099766/lang--en/index.htm. (дата звернення 08.09.2022 р.)

стандартів регулярно подаються у правозахисні органи ООН та інші міжнародні організації.

Міжнародні фінансові установи, такі як Світовий банк, Азіатський банк розвитку та Африканський банк розвитку, інтегрували певні аспекти трудових стандартів у деякі види своєї діяльності. Зокрема, у 2013 році Африканський банк розвитку ввів у свою політику захисту навколишнього середовища та соціальної сфери оперативні запобіжні заходи щодо умов праці, безпеки та здоров'я, встановлюючи вимоги щодо своїх позичальників і клієнтів, у яких міститься чітке посилання до міжнародних трудових норм МОП.

Громадянське суспільство, що відображається у правозахисних групах та неурядових організаціях, спирається на міжнародні трудові стандарти, щоб закликати до змін у політиці, законодавстві чи практиці.

Представницькі організації роботодавців і працівників відіграють важливу роль у системі міжнародних трудових стандартів не лише як користувачі системи, але й як складові Організації. Вони беруть участь у виборі тем для нових стандартів МОП і в розробці текстів, і їхні голоси визначають, чи прийме Міжнародна конференція праці новий проект стандарту. Якщо конвенцію прийнято, роботодавці та працівники можуть заохочувати уряд ратифікувати її. Якщо Конвенцію буде ратифіковано, уряди зобов'язані періодично звітувати перед МОП про те, як вони застосовують її в законодавстві та на практиці (те саме стосується Протоколів).

Урядові звіти також повинні подаватися до найбільш представницьких організацій роботодавців і працівників, які можуть висловлювати свої коментарі щодо їх змісту. Організації роботодавців і працівників можуть також надавати інформацію про застосування Конвенцій безпосередньо до МОП.

Міжнародні трудові стандарти також були розроблені, щоб забезпечити глобальну систему інструментів трудової та соціальної

політики, підкріплену системою нагляду для вирішення всіх типів проблем, що виникають під час їх застосування на національному рівні. Вони є юридичним компонентом стратегії МОП щодо управління глобалізацією, сприяння сталому розвитку, викорінення бідності та забезпечення того, щоб кожна людина могла працювати в умовах гідності та безпеки. У Декларації про соціальну справедливість для справедливої глобалізації підкреслюється, що для досягнення цілей МОП у контексті глобалізації, Організація повинна «просувати політику МОП щодо встановлення стандартів як наріжний камінь діяльності МОП, шляхом підвищення її актуальності у світі роботи та забезпечення ролі стандартів як корисного засобу досягнення конституційних цілей Організації».

Міжнародні стандарти праці передусім стосуються розвитку людини як людини. Так, наприклад, у Філадельфійській декларації (1944) міжнародне співтовариство визнало, що праця не є товаром.²¹¹ Праця – це не неживий продукт, як яблуко чи телевізор, про який можна торгувати за найвищий прибуток або найнижчу ціну. Робота є частиною повсякденного життя кожної людини і має вирішальне значення для гідності, добробуту та розвитку людини як людини. Економічний розвиток має передбачати створення робочих місць та умов праці, в яких люди можуть працювати вільно, безпечно та гідно. Тобто, економічний розвиток здійснюється не заради нього самого, а для покращення життя людей. Міжнародні трудові стандарти створені для того, щоб гарантувати, що він залишається зосередженим на покращенні життя та гідності чоловіків і жінок.

Гідна праця – це не просто мета, це засіб досягнення конкретних цілей нової міжнародної програми сталого розвитку. На Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2015 року було визначено гідну працю чотирма розділами Програми гідної праці – створення робочих місць, соціальний захист, права на роботі та соціальний діалог, що стали центральними елементами нового Порядку денного

²¹¹ Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328

сталого розвитку до 2030 року. Ціль 8 Порядку денного до 2030 року закликає сприяти стійкому, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх.²¹²

Досягнення мети гідної праці в глобалізованій економіці вимагає дій на міжнародному рівні. Світове співтовариство реагує на цей виклик частково розробкою міжнародних правових інструментів у сфері торгівлі, фінансів, навколишнього середовища, прав людини та праці. МОП робить свій внесок у цю правову базу, розробляючи та просуваючи міжнародні трудові стандарти, спрямовані на те, щоб економічне зростання та розвиток йшли рука об руку зі створенням гідної праці. Унікальна тристороння структура МОП гарантує підтримку цих стандартів урядами, роботодавцями та працівниками. У такий спосіб міжнародні стандарти праці встановлюють основні мінімальні соціальні стандарти, узгоджені всіма гравцями світової економіки.

Міжнародно-правова база соціальних стандартів забезпечує рівні умови гри в глобальній економіці. Це допомагає урядам і роботодавцям уникнути спокуси знизити стандарти праці в надії, що це дасть їм більшу порівняльну перевагу у міжнародній торгівлі. Варто додати, що у довгостроковій перспективі така практика нікому не приносить користі. Зниження стандартів праці може сприяти поширенню низькооплачуваних, низькокваліфікованих і високих оборотів галузей і перешкоджати країні розвивати більш стабільну висококваліфіковану зайнятість, водночас уповільнюючи економічне зростання торгових партнерів. Так як міжнародні трудові стандарти є мінімальними стандартами, прийнятими урядами та соціальними партнерами, в інтересах кожного, щоб ці правила застосовувалися всюди.

Міжнародні трудові стандарти іноді сприймаються як занадто вартісні, а тому можуть перешкоджати економічному розвитку.

²¹² Goal #8: Decent work and economic growth. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/sdg-2030/goal-8/lang-en/index.htm>. (дата звернення 08.09.2022 р.)

Однак, це не завжди так і дедалі більше досліджень свідчить, що дотримання міжнародних трудових стандартів часто супроводжується підвищенням продуктивності та економічних показників.

Мінімальна заробітна плата та стандарти робочого часу, а також повага до рівності можуть призвести до більшої задоволеності та покращення продуктивності працівників і зменшення плинності кадрів. Інвестиції в професійне навчання можуть призвести до кращої підготовки робочої сили та підвищення рівня зайнятості. Стандарти безпеки можуть зменшити дорогі нещасні випадки та витрати на охорону здоров'я. Захист зайнятості може спонукати працівників ризикувати та впроваджувати інновації. Соціальний захист, програми з безробіття, та активна політика на ринку праці можуть сприяти гнучкості ринку праці та зробити економічну лібералізацію та приватизацію сталими та більш прийнятними для населення. Свобода асоціації та ведення колективних переговорів може призвести до кращих консультацій і співпраці між працівниками та керівництвом, тим самим покращуючи умови праці.²¹³

Позитивний вплив стандартів праці не залишається непоміченим іноземними інвесторами. Дослідження доводять, що у своїх критеріях вибору країн для інвестування іноземні інвестори ставлять якість робочої сили, політичну та соціальну стабільність вище за низьку вартість робочої сили. Водночас мало доказів того, що країни, які не дотримуються трудових стандартів, є більш конкурентоспроможними у світовій економіці. Тобто міжнародні трудові стандарти не лише реагують на зміни у світі праці для захисту працівників, але й враховують потреби стабільних підприємств.

²¹³ The Employment Law Review: Global Diversity and International Employment. URL: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-employment-law-review/global-diversity-and-international-employment>.

Досліджуючи світові стандарти правового регулювання працевлаштування, важливо відзначити, що економічний розвиток завжди залежав від певних прийнятих норм та правил. Законодавство та чинні правові інститути забезпечують право власності, виконання контрактів, повагу до процедури та захист від злочинів - усі правові елементи належного управління, без яких не може функціонувати жодна економіка. Ринок, який регулюється справедливим набором правил та інститутів, є ефективнішим і приносить користь усім. Ринок праці в цьому, нічим не відрізняється. Справедлива трудова практика, викладена в міжнародних трудових стандартах і застосована через національну правову систему, забезпечує ефективний і стабільний ринок праці як для працівників, так і для роботодавців.

У багатьох країнах з перехідною економікою значна частина робочої сили зайнята в неформальній економіці. Крім цього, таким країнам часто бракує спроможності забезпечити ефективну соціальну справедливість. Проте, міжнародні трудові стандарти також можуть бути ефективним інструментом у таких ситуаціях. Більшість стандартів МОП застосовуються до всіх працівників, а не лише до тих, хто працює за офіційними трудовими договорами.

Зміцнення свободи асоціацій, розширення соціального захисту, поліпшення безпеки та гігієни праці, розвиток професійної підготовки та інші заходи, яких вимагають міжнародні трудові стандарти, виявилися ефективними стратегіями зменшення бідності та залучення працівників до офіційної економіки. Крім того, міжнародні трудові стандарти вимагають створення інституцій та механізмів, які можуть забезпечити дотримання трудових прав. У поєднанні з набором визначених прав і правил, діючі правові інститути можуть допомогти формалізувати економіку та створити клімат довіри та порядку, який є важливим для економічного зростання та розвитку.

Міжнародні трудові стандарти є результатом обговорень між урядами, роботодавцями та працівниками, також результатом

консультацій з експертами з усього світу. Вони представляють міжнародний консенсус щодо того, як конкретну трудову проблему можна вирішити на глобальному рівні, і відображають знання та досвід з усіх куточків світу. Уряди, організації роботодавців і працівників, міжнародні інституції, багатонаціональні підприємства та неурядові організації можуть скористатися цими знаннями, включивши стандарти у свою політику, оперативні цілі та повсякденні дії. Правова природа стандартів означає, що вони можуть використовуватися в правових системах та адміністраціях на національному рівні, а також як частина корпусу міжнародного права, що може сприяти більшій інтеграції міжнародної спільноти.

Міжнародні трудові норми – це правові документи, розроблені учасниками МОП (урядами, роботодавцями та працівниками), які встановлюють основні принципи та права на роботі. Це або конвенції (або протоколи), які є юридично обов’язковими міжнародними договорами, які можуть бути ратифіковані державами-членами, або рекомендації, які слугують необов’язковими керівними принципами. У багатьох випадках Конвенція встановлює основні принципи, які повинні виконуватися країнами, які ратифікували Конвенцію, тоді як відповідна Рекомендація доповнює Конвенцію, надаючи більш детальні вказівки щодо того, як її можна застосовувати. Рекомендації також можуть бути автономними, тобто не пов’язаними з Конвенцією.

Конвенції та Рекомендації розробляються представниками урядів, роботодавців і працівників і приймаються на щорічній Міжнародній конференції праці. Після прийняття стандарту країни-члени, згідно зі статтею 19(6) Статуту МОП, повинні подати його на розгляд своєму компетентному органу (як правило, парламенту) протягом дванадцяти місяців.²¹⁴ У випадку конвенцій це означає розгляд ратифікації. У разі ратифікації, Конвенція зазвичай набуває чинності для цієї країни через рік після дати ратифікації. Країни, які

²¹⁴ ILO Constitution. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO.

ратифікували Конвенцію, зобов'язуються застосовувати Конвенцію у національному законодавстві та на практиці і регулярно звітувати про її застосування. У разі потреби, МОП надає технічну допомогу. Крім того, проти країн можуть бути ініційовані процедури представництва та подання скарг за порушення Конвенції, яку вони ратифікували.

У контексті цього необхідно розглянути основоположні конвенції, де Адміністративна рада МОП визначила вісім фундаментальних конвенцій, які охоплюють теми, які вважаються основними принципами та правами у сфері праці:

- свобода асоціації та ефективне визнання права на ведення колективних переговорів;
- ліквідація всіх форм примусової чи обов'язкової праці;
- ефективне скасування дитячої праці;
- усунення дискримінації у сфері зайнятості та професій.

Ці принципи також охоплені Декларацією МОП про основоположні принципи та права у сфері праці 1998 року.

Вісім основних Конвенцій МОП: Конвенція №29 «Про примусову чи обов'язкову працю» 1930 р.,²¹⁵ Конвенція №87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» 1948 р.,²¹⁶ Конвенція №98 «Про право на організацію та ведення колективних переговорів» 1949 р.,²¹⁷ Конвенція №100 «Про рівну винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» 1951 р.,²¹⁸ Конвенція №105 «Про скасування примусової праці» 1957 р.,²¹⁹ Конвенція №111 «Про дискримінації в галузі праці та занять» 1958

²¹⁵ Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП №29 від 28.06.1930 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_136

²¹⁶ Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП №87 від 04.07.1950 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125

²¹⁷ Про право на організацію та ведення колективних переговорів: Конвенція МОП №98 від 01.07.1949 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004

²¹⁸ Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності: Конвенція МОП від 29.06.1951 р., №100 // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_002

²¹⁹ Про скасування примусової праці: Конвенція МОП №105 від 25.06.1957 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_013

р.,²²⁰ Конвенція №138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» 1973 р.,²²¹ Конвенція №182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» 1999 р.²²²

Пріоритетними, Адміністративна Рада МОП охарактеризувала 4 Конвенції, закликаючи, тим-самим, держави-члени, ратифікувати ці акти, враховуючи їх значення для функціонування системи міжнародних трудових норм. Зокрема це: Конвенція №81 «Про інспекцію праці в промисловості й торгівлі» 1947 р.,²²³ Конвенція №129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» 1969 р.,²²⁴ Конвенція №144 «Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм» 1976 р.,²²⁵ Конвенція №122 «Про політику в галузі зайнятості» 1964 р.²²⁶

Міжнародні трудові стандарти розвиваються внаслідок зростаючої міжнародної стурбованості щодо необхідності вжиття заходів щодо конкретного питання, наприклад, надання працюючим жінкам охорони материнства або забезпечення безпечних умов праці для сільськогосподарських працівників. Розробка міжнародних норм праці в МОП є унікальним законодавчим процесом, у якому беруть участь представники урядів, працівників і роботодавців з усього світу.

Як перший крок, Адміністративна рада погоджується включити питання до порядку денного майбутньої Міжнародної конференції праці. Міжнародне бюро праці готує доповідь, в якій аналізується законодавство та практика держав-членів щодо розглянутого питання. Звіт передається державам-членам та організаціям

²²⁰ Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція МОП №111 від 25.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161

²²¹ Про мінімальний вік для прийому на роботу: Конвенція МОП №138 від 26.06.1973 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054

²²² Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП №182 від 17.06.1999 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16

²²³ Про інспекцію праці в промисловості й торгівлі: Конвенція МОП №81 від 11.07.1947 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_036

²²⁴ Про інспекцію праці в сільському господарстві: Конвенція МОП №129 від 25.06.1969 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_114

²²⁵ Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм: Конвенція МОП №144 від 17.12.1993 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_175

²²⁶ Про політику в галузі зайнятості: Конвенція МОП №122 від 09.07.1964 р. (в ред. від 26.06.1984 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_062

працівників і роботодавців для коментарів, а потім подається на Міжнародну конференцію праці для першого обговорення. Потім Офіс готує другий звіт із проектом документа, який також надсилається для коментарів і подається для обговорення на наступній сесії Конференції, де проект документа обговорюється, вносяться необхідні зміни та пропонується для прийняття. Ця процедура «подвійного обговорення» дає учасникам конференції достатньо часу для ознайомлення з проектом документа та внесення до нього коментарів. Для прийняття стандарту потрібна більшість у дві третини голосів.

Держави-члени МОП зобов'язані подати будь-яку Конвенцію чи протокол, прийнятий Міжнародною конференцією праці, до свого компетентного національного органу для прийняття відповідного законодавства чи інших заходів, включаючи ратифікацію. Прийнята Конвенція або Протокол зазвичай набирає чинності через 12 місяців після ратифікації двома державами-членами. Ратифікація – це офіційна процедура, за допомогою якої держава приймає Конвенцію чи Протокол, як юридично обов'язковий документ. Після ратифікації Конвенції чи Протоколу, країна підпадає під регулярну систему нагляду МОП, яка несе відповідальність за забезпечення застосування цього інструменту.

Стандарти приймаються більшістю у дві третини голосів трьох учасників МОП і, отже, є вираженням загальноновизнаних принципів. Водночас вони відображають той факт, що країни мають різноманітне культурне та історичне походження, правові системи та рівні економічного розвитку. Дійсно, більшість стандартів сформульовано у такий спосіб, що робить їх достатньо гнучкими, щоб їх можна було перекласти в національне законодавство та практику з належним урахуванням цих відмінностей. Зокрема, стандарти щодо мінімальної заробітної плати не вимагають від держав-членів установлювати конкретну мінімальну заробітну плату, а вимагають створення системи та механізму встановлення

мінімальних ставок заробітної плати відповідно до рівня їхнього економічного розвитку.

Інші стандарти містять, так зване, застереження про гнучкість, яке дає змогу державам установлювати тимчасові стандарти, нижчі за стандартні, виключати певні категорії працівників із сфери застосування Конвенції або застосовувати лише певні частини документа. Країни, які ратифікували Конвенцію, зазвичай зобов'язані зробити заяву Генеральному директору МОП, якщо вони використовують будь-який із варіантів гнучкості, і використовувати такі положення лише після консультацій із соціальними партнерами. Однак застереження до Конвенцій МОП не допускаються.

Доречно зосередити увагу на механізмі перегляду стандартів – це механізм, який є невід'ємною частиною політики стандартів МОП, з метою забезпечення наявності в МОП чіткого, надійного та сучасного зводу стандартів, які відповідають мінливим моделям у світі праці, з метою захисту працівників і врахування потреб стійких підприємств.

Такий механізм було створено Керівною радою у листопаді 2011 року, однак запрацював він набагато пізніше, у 2015 році, у результаті рішення Адміністративного органу в березні 2015 року створити в межах механізму перегляду стандартів Тристоронню робочу групу у складі 32 членів (16 представників урядів, 8 представників роботодавців і 8 представників працівників), також прийнятого в листопаді 2015 р. рішення про затвердження повноважень Тристоронньої робочої групи механізму перегляду стандартів.

Зазначена Тристороння робоча група механізму перегляду стандартів має повноваження переглядати міжнародні трудові норми МОП з метою надання рекомендацій Адміністративній раді щодо:

- стану перевірених стандартів, включаючи сучасні стандарти, стандарти, які потребують перегляду, і застарілі стандарти;

- перегляду прогалин в охопленні, включаючи ті, що вимагають нових стандартів;

- практичних обмежень у часі, подальші дії, якщо це необхідно.

Міжнародні трудові стандарти підтримуються унікальною на міжнародному рівні системою нагляду, яка допомагає забезпечити виконання країнами ратифікованих ними конвенцій. МОП регулярно перевіряє застосування стандартів у державах-членах і вказує на сфери, де їх можна було б краще застосовувати. Якщо виникають проблеми із застосуванням стандартів, МОП намагається допомогти країнам через соціальний діалог і технічну підтримку.

МОП розробила різні засоби нагляду за застосуванням Конвенцій і Рекомендацій у законодавстві та на практиці після їх ухвалення Міжнародною конференцією праці та ратифікації державами. Існує два види механізму нагляду:

- регулярна система нагляду: перевірка періодичних звітів, поданих державами-членами щодо заходів, які вони вжили для виконання положень ратифікованих Конвенцій;

- спеціальні процедури: процедура представництва та процедура розгляду скарг загального застосування разом із спеціальною процедурою щодо свободи асоціації.

Регулярна система нагляду базується на розгляді двома органами МОП звітів про застосування законодавства та практики, надісланих державами-членами, а також на зауваженнях щодо цього, надісланих організаціями працівників і роботодавців. До цих органів відноситься:

- Комітет експертів із застосування конвенцій і рекомендацій;
- Тристоронній комітет із застосування конвенцій і рекомендацій Міжнародної конференції праці.

На відміну від звичайної системи нагляду, три перелічені нижче процедури базуються на формуванні подання або скарги:

- порядок представництв про застосування ратифікованих конвенцій;

– порядок розгляду скарг щодо застосування ратифікованих конвенцій;

– особлива процедура подання скарг щодо свободи асоціації через Комітет зі свободи асоціації.

Отже, міжнародні трудові стандарти є універсальними інструментами, прийнятими міжнародним співтовариством і відображають спільні цінності та принципи щодо питань, пов'язаних з роботою. Тоді як держави-члени можуть вибирати, ратифікувати, чи ні будь-які конвенції, МОП вважає важливим відстежувати розвиток подій у всіх країнах, незалежно від того, ратифікували вони їх, чи ні. Крім того, держави-члени зобов'язані регулярно звітувати про заходи, які вони вжили для виконання будь-яких положень певних конвенцій або рекомендацій, а також вказувати будь-які бар'єри, які перешкоджали або гальмували ратифікацію конкретної конвенції.

Комітет експертів щорічно публікує поглиблений Загальний огляд національного законодавства та практики держав-членів на тему, обрану Адміністративною радою. Ці опитування встановлюються значною мірою на основі звітів, отриманих від держав-членів, і інформації, переданої організаціями роботодавців і працівників. Вони дають змогу Комітету експертів вивчати вплив конвенцій і рекомендацій, аналізувати труднощі, на які уряди вказують як на перешкоди їх застосуванню, і визначати засоби подолання цих перешкод.

Також МОП надає допомогу у розробці національного законодавства та допомагає країнам у вирішенні проблем у законодавстві та практиці відповідно до міжнародних трудових стандартів.

Таким чином, на підставі аналізу світових стандартів правового регулювання працевлаштування можна констатувати, що світові (міжнародні) трудові стандарти є передусім інструментами для урядів, які, консультуючись з роботодавцями та працівниками, прагнуть розробити та впровадити трудове законодавство та

соціальну політику відповідно до міжнародно прийнятих стандартів. 2020 та 2021 роки були надзвичайними для роботодавців, так як пандемія та її наслідки продовжують справляти суттєвий вплив на ринки праці та робочі місця в усьому світі. Чимало компаній були змушені швидко переходити на віддалену роботу, маючи справу з безпрецедентними економічними проблемами, так як країни припинили роботу, а уряди запровадили схеми та субсидії, щоб уникнути руйнівної глобальної втрати робочих місць. Роботодавці взяли на себе такий рівень відповідальності за здоров'я та безпеку працівників, як ніколи раніше, впроваджуючи заходи для захисту працівників не лише від інфекційного вірусу, але й від руйнівного впливу пандемії на психічне благополуччя. Так як вакцини поширюються по всьому світу, чимало роботодавців нині запитують, чи можуть вони або повинні обов'язково робити щеплення працівникам.

Останні два роки виявили величезний потенціал для швидкої трансформації бізнесу, а також готовність і здатність роботодавців і працівників швидко адаптуватися та впроваджувати інновації без необхідності. Багато робочих місць змінилися на краще, а працівники змогли переконатись у гнучкості підприємств, в яких вони працюють. Компанії, які спираються на високий рівень залученості та підтримки співробітників, отримали переваги з погляду довіри співробітників, лояльності та продуктивності.

Розмежовуючи ці категорії, необхідно проаналізувати кожну із них у контексті проблем правового регулювання працевлаштування у світі.

1. Віддалена робота.

Хоча масова глобальна міграція до надомної роботи почалася як необхідний тимчасовий захід карантину, так як пандемія продовжувала перешкоджати поверненню до нормального життя, така робота стала довгостроковою реальністю для мільйонів працівників у всьому світі. Підприємствам довелося швидко налагодити інфраструктуру та обладнання для дистанційної роботи,

мати справу зі співробітниками, які опинилися за кордоном через закриті кордони, і керувати набором ризиків, пов'язаних із віддаленою робочою силою (включно з кібербезпекою, зарплатою та робочим часом, здоров'ям і безпекою, відшкодування витрат домашнього офісу тощо). Це породило безпрецедентні практичні проблеми, адже чимало країн не мали правової інфраструктури для вирішення зобов'язань і прав роботодавців і працівників щодо надомної роботи в такому масштабі.

2. Схеми державної підтримки/субсидії.

Не так давно в усьому світі було запроваджено надзвичайну кількість фінансованих урядом заходів підтримки, спрямованих на збереження бізнесу та захист робочих місць. Чимало з них склалися з певної форми схеми підтримки працевлаштування, яка дозволяла роботодавцям звільняти працівників і/або скорочувати робочий день, а за допомогою державного фінансування, доповнювати заробітну плату за невідпрацьовані години (наприклад, у Великобританії, Франції, Німеччині та Данії). Інші країни (зокрема, Гонконг, Ірландія, Австралія та США) пропонували схеми субсидування заробітної плати або посилені виплати допомоги у зв'язку з безробіттям для працівників, які працюють на підприємствах, які могли продемонструвати спад бізнесу.

3. Реструктуризація/заходи з економії.

У результаті закриття багатьох робочих місць протягом кількох місяців і продовження широкомасштабних збоїв на ринку праці, глобальних субсидій було недостатньо, щоб запобігти всім негативним наслідкам, і деякі з сильно постраждалих секторів не мали іншого вибору, окрім як запровадити значні та широкі заходи економії.

Справедлива та законна реструктуризація є складною справою у найкращі часи та складнішою, ніж будь-коли, через міркування, запроваджені у відповідь на пандемію. Як обговорювалося вище, чимало роботодавців підпадають під обмеження щодо звільнення, чи то пряма заборона на всі економічні звільнення, як-от в Італії,

Іспанії, Аргентині та Індії, чи заборона на звільнення під час/після отримання державної підтримки, як-от у Португалії та Гонконгу. Деякі країни, які пропонували роботодавцям субсидії, не накладали прямої заборони на звільнення, але, однак, наполегливо заохочували роботодавців не вводити звільнень, наприклад, Нідерланди та Великобританія (під час початкової схеми відпусток). У Франції звільнення не заборонено.

4. Тестування та вакцинація на COVID-19.

Пандемія висунула на перший план проблеми здоров'я, безпеки та медицини на робочому місці, чого ми раніше не помічали. Роботодавцям довелося боротися із заходами профілактики інфекцій на робочому місці, забезпеченням масками та захисним обладнанням, упровадженням соціального дистанціювання, тестуванням температури та симптомів, додатками для відстеження, тестуванням на віруси, питаннями щодо впровадження вакцини проти COVID-19.

Ці виклики обумовлені складним спектром юридичних міркувань, включаючи закони про охорону здоров'я та безпеку, закони про працевлаштування та дискримінацію, ризик отримання тілесних ушкоджень, права людини, а також серйозні проблеми конфіденційності.

5. Здоров'я і благополуччя.

Для більшості компаній захист здоров'я, безпеки та психічного благополуччя робочої сили був пріоритетом номер один в останні місяці. Навіть до пандемії питання здоров'я та благополуччя працівників ставали головними у порядку денному бізнесу, але нинішня криза різко підвищила ставки, так як роботодавцям довелося не лише захистити робочі місця від COVID-19, але й підтримувати психічне благополуччя працівників, так як вони зазнають безпрецедентного рівня ізоляції, стресу, тривоги та депресії.

Більшість роботодавців пропонують програми допомоги працівникам або інші консультаційні послуги, що надають доступ до

курсів усвідомленості та стійкості, регулярно спілкуються з робочою силою щодо наявних ресурсів і досліджують шляхи створення більш сприятливого робочого середовища. Інші – переглядають доцільність надання додаткових переваг (наприклад, розширених варіантів відпустки, засобів догляду та догляду за дітьми, компенсації за навчання, програм фінансового оздоровлення), щоб допомогти працівникам справлятися з особистими та робочими проблемами.

6. Рівність, гендерна оплата, домагання.

Відправною точкою для багатьох організацій – і те, що зараз хочуть зробити чимало компаній, – є проведення аналізу складу робочої сили. З юридичного погляду, це не так просто, як може здатися, адже глобальні закони про конфіденційність обмежують особисті дані про співробітників, які можна збирати та обробляти. Загалом дані про особисті характеристики (раса, етнічна приналежність, релігія, стать, сексуальна орієнтація тощо) можна збирати лише у випадках, коли для цього є підстави відповідно до певних законів про конфіденційність, наприклад: так як це важливо для виконання контракту (це досить обмежено), роботодавець має законну комерційну мету; є суспільний інтерес; або юридична вимога (також обмежена – наприклад, у Південній Африці роботодавці повинні стежити за расою, щоб відповідати законам про справедливість у сфері зайнятості).

У деяких країнах, зокрема, у Великій Британії, органи з питань рівності загалом заохочують моніторинг рівності, але він не обов'язково поширений або заохочується в інших країнах, і міркування щодо конфіденційності часто переважають над метою різноманітності (наприклад, Ірландія, Франція, Італія та Іспанія). Існують способи навігації (наприклад, за допомогою згоди або анонімізації даних), хоча альтернативні варіанти мають значні обмеження. Найкраща відправна точка при розгляді будь-якого моніторингу рівності – це ретельно подумати про те, навіщо потрібні

дані, що з ними робитиме бізнес і чи існують інші способи досягнення мети різноманітності іншими засобами.

7. Екологічні, соціальні та врегулювання.

У серпні 2019 року понад 180 генеральних директорів бізнес-круглого столу скасували політичну заяву 22-річної давнини, яка визначала головну мету корпорації – максимізація прибутку для акціонерів, і прийняли підхід до управління, більш орієнтований на зацікавлених сторін. Нова заява про мету корпорації проголошує, що компанії повинні обслуговувати не лише своїх акціонерів, але й забезпечувати цінність своїм клієнтам, інвестувати в працівників, чесно поводитися з постачальниками та підтримувати громади, в яких вони працюють. Наріжним каменем цієї нової моделі «капіталізму зацікавлених сторін» є вливання в екологічні, соціальні та державні інвестування, які стали стандартом для інституційних і державних установ вищого рівня, приватних кредиторів та інших зацікавлених сторін.

8. Суперечки та інформування.

У 2020 році трудові судові процеси сповільнилися, так як суди в усьому світі тимчасово закрили через пандемію, судові процеси та слухання призупинили, а працівники перейшли на дистанційну роботу. Ця тенденція змінилась у 2021 році, так як звільнення – зросли, і з'явилося більше позовів, зумовлених COVID-19, пов'язаних із відпусткою, дискримінацією та незаконним звільненням, а також колективні позови щодо заробітної плати та порушення закону про робочий час. Роботодавці та страхові компанії також готові до хвилі судових розглядів у сфері охорони здоров'я та безпеки, пов'язаних із зараженням COVID-19 на робочому місці.

9. Робочий час.

Регулювання робочого часу було суттєвою проблемою для роботодавців, які працюють в ЄС у 2019 році після того, як Європейський суд прийняв рішення (ССОО проти Deutsche Bank), яке вимагало від держав-членів ЄС забезпечити, щоб роботодавці

використовували системи для створення об'єктивних, надійних і доступних систем вимірювання тривалості щоденного робочого часу. Деякі країни швидко оновили свої закони, щоб відобразити рішення Суду ЄС (Іспанія представила свій новий закон у травні 2019 року), а в інших країнах, зокрема в Німеччині, було підготовлено законодавство для виконання цього рішення. Незважаючи на те, що відтоді законодавчий процес просувається повільно з невеликими правовими змінами, і попри те, що рішення Суду ЄС не накладає прямих вимог на бізнес, багато хто все одно використовує це рішення як каталізатор для перегляду практики обліку робочого часу.

Щодо інших локальних розкладів робочого часу, цього року в Японії ми побачили важливі нові обмеження на понаднормову роботу для малих і середніх компаній (вони почали діяти для великих компаній у 2019 році), а Південна Корея скоротила максимальну кількість робочих годин на тиждень і запровадила нові зобов'язання щодо гнучкого графіка роботи та періодів відпочинку.

10. Мобільність працівників.

Протягом 2020 року багато країн ЄС імплементували переглянуту Директиву ЄС про відряджених працівників, яка регулює поводження з працівниками, відрядженими з однієї країни ЄС в іншу. Переглянуті правила, зокрема, розширюють права відряджених працівників на отримання всіх основних елементів винагороди в країні перебування та надають додаткові права працівникам, відрядженим на більш тривалий термін (понад 12 або 18 місяців). Нові правила застосовуються на додаток до наявних, включаючи повідомлення та інші адміністративні вимоги (наприклад, завчасна реєстрація направлення у відповідних органах, призначення особи для зв'язку з органами тощо). Ці правила застосовуються щоразу, коли робітник «працює» в іншій країні ЄС, незалежно від тривалості відрядження.

11. Цифрова трансформація та конфіденційність.

Ще до пандемії роботодавці та працівники відчували на собі вплив нових технологій на робочому місці, від ризиків для конфіденційності та безпеки даних до прогалин у навичках і талантів. Докази свідчать про те, що пандемія прискорила використання цифрових технологій і автоматизації в компаніях. Дослідження Deloitte показало, що 68 % бізнес-лідерів у всьому світі використовували автоматизацію для реагування на наслідки COVID-19, при цьому три з чотирьох організацій у всьому світі наразі використовують технології автоматизації, такі як робототехніка, машинне навчання та обробка природної мови.

Багато робочих місць, які найбільше постраждали від пандемії, піддаються найбільшому ризику автоматизації. Запровадження технологій, безсумнівно, призведе до змін у розмірі, складі та розташуванні робочої сили. Згідно з останньою доповіддю Всесвітнього економічного форуму, до 2025 року через автоматизацію може бути ліквідовано 85 млн робочих місць. Чи зможе автоматизація створити більшу кількість нових робочих місць у цьому темпі, ще належить побачити. Однак безсумнівним є те, що нові технології продовжуватимуть трансформувати робоче місце, вимагаючи від роботодавців переобладнання своїх процесів, урахування нових ризиків і переоцінки потреб у робочій силі, включаючи перекваліфікацію та підвищення кваліфікації.

Отже, на підставі аналізу проблем правового регулювання працевлаштування у світі можна констатувати, що їх варто розмежовувати за категоріями, до яких відносяться такі: віддалена робота; схеми державної підтримки/субсидії; реструктуризація/заходи з економії; тестування та вакцинація на COVID-19; здоров'я і благополуччя; рівність, гендерна оплата, домагання; екологічні, соціальні та врядування; суперечки та інформування; робочий час; мобільність працівників; цифрова трансформація та конфіденційність. Крім того, кожній названій категорії притаманна власна проблематика правового регулювання працевлаштування у світі.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти правового регулювання працевлаштування працівників є фундаментальними інструментами, що забезпечують рівність, справедливість та належні умови праці для всіх працівників у світі. Ці стандарти служать основою для національних законодавств та спрямовані на забезпечення гармонізації трудового регулювання, боротьбу з дискримінацією та підтримку соціального захисту працівників. Вони підтверджують право кожної людини на працю в справедливих умовах та створюють механізми, які дозволяють ефективно реагувати на виклики сучасного ринку праці. Дотримання міжнародно-правових стандартів є необхідним для створення рівних умов для всіх працівників, підвищення соціальної справедливості та забезпечення стабільного економічного розвитку в глобалізованому світі.

6.6. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління.

Соціальний діалог у системі державного управління являє собою досить складну та водночас, організовану систему взаємопов'язаних та взаємозалежних цілей, завдань, функцій, принципів, форм, форматів і механізмів прийняття та реалізації спільно узгоджених між працівниками, роботодавцями, державою та іншими заінтересованими групами рішень щодо вирішення завдань соціально-економічного розвитку, соціального захисту та соціально-трудових відносин на національному, галузевому, регіональному, місцевому рівні та на рівні підприємства.

Соціальний діалог в органах державного управління представлений галузевим рівнем соціального діалогу та зумовлений системою соціально-трудових відносин, притаманних цій сфері. Сторонами галузевого соціального діалогу в органах державного управління є держава як роботодавець (представлена органами державного управління та місцевого самоврядування) та персонал

органів державного управління. До персоналу в органах державного управління зазвичай відносять осіб, які працюють в органах державної влади центрального, регіонального та місцевого рівнів, до його складу включають як державних службовців, так і найманих працівників поза державною службою.²²⁷

Галузевий соціальний діалог має особливо важливе значення для забезпечення ефективного функціонування соціально-трудових відносин в органах державного управління та найбільший соціально-економічний ефект. Поясненням цього є той факт, що в рамках галузевого соціального діалогу максимально враховуються особливості кожної конкретної сфери соціально-трудових і соціально-економічних відносин. Тема соціального діалогу в органах державного управління у світі досліджується з періоду завершення Другої світової війни.

Сьогодні соціальний діалог в органах державного управління є явищем, урегульованим у праві на різних рівнях: від міжнародного до внутрішньодержавного. Найбільш детальну регламентацію це питання отримало в документах Міжнародної організації праці. Зокрема, з прийняттям у 1948 р. Конвенції МОП № 87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію»²²⁸ організації працівників державного управління поряд з організаціями працівників приватного сектору здобули ефективні засоби захисту професійних інтересів їх членів. Як результат, працівники державного управління у багатьох випадках домоглися визнання для себе права на колективні переговори і страйки. Водночас унаслідок того, що згідно з положенням ст. 9 вищезазначеної Конвенції країнам дозволяється самостійно визначати, якою мірою передбачені в ній гарантії застосовуватимуться до працівників галузі державного управління, і, насамперед – збройних сил і поліції. У багатьох країнах ці

²²⁷ Петрос О. М. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління / О. М. Петрос. // Державне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2. - //URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_16.

²²⁸ Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП №87 від 04.07.1950 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125

працівники стикалися з перепонами у реалізації своїх прав на свободу асоціації та захист права на організацію.

Згодом у Конвенції МОП № 98 «Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів», прийнятій у 1949 р.,²²⁹ було визнано рівне право на колективні переговори працівників приватного і державного секторів. Тобто положення цієї Конвенції поширювалися на всіх працівників приватного сектору та на персонал органів державної влади й місцевого самоврядування, які перебувають поза державною службою та державним управлінням. Водночас особи, які перебувають на державній службі та займаються державним управлінням, були виключені зі сфери дії багатьох положень Конвенції МОП № 98. На них, зокрема, не поширювалося положення про право на розвиток «добровільних переговорів» з питань регулювання умов зайнятості (ст. 4). Крім того, ст. 5 було також передбачено можливість обмеження дії положень вищезгаданої Конвенції МОП на збройні сили, поліцію і працівників у сфері державної служби та зайнятих в органах державного управління.

Серед причин такого становища слід назвати існування на той час переконання, що державні службовці пов'язані з владою держави, а тому не можуть бути прирівняні у правах з працівниками приватного сектору. Головним призначенням державних службовців є підтримка верховенства закону та реалізації державної політики. Отже, вони мусять мати високі ціннісні стандарти і єдине покликання – працювати на загальний інтерес. У цій концепції, де держава відокремлена від суспільства і громадян, неприпустимим уважалося надання державним службовцям права на страйк або права на укладання колективних договорів щодо умов праці. Висунуті обмеження ґрунтувалися також на припущенні, що державні службовці, працівники державного сектору мають статус та обов'язки, які несумісні з членством у професійних організаціях

²²⁹ Про право на організацію та ведення колективних переговорів: Конвенція МОП №98 від 01.07.1949 р. // [URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004

та колективними діями, які можуть виникнути в результаті цього членства..

Необхідність урегулювання проблемних питань щодо реалізації прав державних службовців у сфері праці, завдання сприяти створенню умов для ефективних трудових відносин між органами державного управління та організаціями персоналу цієї сфери спонукали прийняття МОП спеціальних стандартів соціального діалогу в галузі державного управління. Так, зокрема 7 червня 1978 р. Генеральна конференція МОП прийняла Конвенцію № 151 «Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі»²³⁰ та Рекомендацію № 159 «Про процедури визначення умов зайнятості на державній службі».²³¹

Конвенція № 151 містила положення, які мали вирішальне значення для запуску механізму захисту інтересів державних службовців та розвитку соціального діалогу в галузі державного управління. Це, насамперед, положення щодо захисту права на організацію, надання можливості для діяльності організаціям державних службовців, процедури участі представників державних службовців у визначенні умов зайнятості, переговорів між сторонами та процедур урегулювання спорів, громадянських та політичних прав державних службовців. У ст. 9 цієї Конвенції задекларовано, що державні службовці користуються рівними соціальними, громадянськими та політичними правами, як і інші працівники, що має велике значення для нормального здійснення ними права на свободу об'єднання. У ст. 5 задекларовано право на повну незалежність організацій державних службовців від державних органів влади, а ст. 4 гарантує належний захист державним службовцям від будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднання в галузі зайнятості.

²³⁰ Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі: Конвенція МОП №151 від 27.06.1978 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_187

²³¹ Щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі: Рекомендація МОП №159 від 27.06.1978 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_272

Разом з тим, в ст. 1 Конвенції містяться обмеження права на організацію та процедури визначення умов зайнятості у сфері державної служби для службовців, які обіймають посади на високому рівні, чиї функції звичайно розглядаються як ті, що стосуються визначення політики чи управління, або службовців, чиї обов'язки мають строго конфіденційний характер, та вже традиційно – службовців збройних сил і поліції.

Наступний крок у формуванні міжнародно-правових стандартів соціального діалогу у сфері державної служби та державного управління пов'язаний з прийняттям у 1981 р. Конвенції МОП № 154 «Про сприяння колективним переговорам»,²³² яка поряд з приватним сектором поширюється на всю державну службу за виключенням військовослужбовців і поліцейських. І хоч ця Конвенція допускає встановлення для державної служби особливих форм застосування її положень з допомогою національного законодавства, вона водночас накладає на державу, яка ратифікує Конвенцію, зобов'язання сприяти процесу колективних переговорів з метою визначення умов праці і зайнятості..

Особливі методи, передбачені Конвенцією № 154 щодо колективних переговорів у сфері державної служби, забезпечили певну гнучкість у застосуванні її положень, що дає можливість урахувати різні національні системи і бюджетні процедури. Наприклад, у питанні про положення колективних угод щодо заробітної плати та умов зайнятості одним серед раніше згадуваних основоположних принципів є дотримання колективних домовленостей законодавчими і виконавчими органами влади. Цей принцип, за оцінками експертів МОП, сумісний з різними бюджетними системами за умови, що вони відповідають визначеним вимогам: припускають такий порядок, коли колективні угоди, досягнуті в результаті переговорів, укладаються до початку бюджетних дебатов; у бюджетах реально враховується зміст угод; з іншого боку, можливий порядок, за яким угоди укладають після

²³² Про сприяння колективним переговорам: Конвенція МОП №154 від 19.06.1981 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_006

прийняття бюджету; у такому разі: а) бюджетна процедура має допускати внутрішнє регулювання статей бюджету з метою виконання колективних домовленостей; б) дозволяти перенесення в майбутні бюджети боргу, утвореного з непередбачених витрат, що виникають унаслідок виконання колективних угод у державному секторі; с) бюджет може бути змінений за допомогою наступних законодавчих поправок, даючи змогу виконати положення колективних угод; д) залишаючи значний вільний простір для переговорів, визначає максимальні рівні заробітної плати у вигляді процентного зростання або збільшення усієї маси заробітної плати після повного врахування підсумків основних попередніх консультацій із профспілковими організаціями. Поширеним також є такий досвід, коли роботодавці, які беруть участь у переговорному процесі як представники державної служби, діють відповідно до постанов міністерства фінансів або економіки чи іншого фінансового органу, який оцінює фінансові наслідки проектів колективних угод, за умови, що роботодавці та профспілкові організації можуть висловити свою точку зору в ході консультацій.

233

Поряд з питанням про умови забезпечення права персоналу органів державного управління на організацію, ведення колективних переговорів, на свободу асоціації окреме питання у сфері соціального діалогу складає право персоналу цієї сфери на страйк – одне з найбільш спірних питань у сфері соціального діалогу. Хоча в жодній конвенції чи рекомендації МОП не міститься відкритого визнання права на страйк, Міжнародна організація праці неодноразово наголошувала на важливості визнання права на страйк у країнах – членах МОП як основного права працівників та їх організацій. За визначенням Комітету експертів МОП страйк як форма діяльності організацій працівників являє собою колективне право, здійснюване, коли йдеться про працівників, групу осіб, які

²³³ Петроє О. М. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління / О. М. Петроє. // Державне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2. - //URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_16.

прийняли рішення не працювати, з тим, щоб їх вимоги були задоволені. Міжнародна конференція праці в двох своїх резолюціях, які визначають основні принципи політики МОП, наголосила на важливості визнання права на страйк у країнах – членах МОП. У Резолюції про скасування антипрофспілкового законодавства в країнах – членах МОП (1957 р.) Міжнародна організація праці закликала держави ухвалити закони, які забезпечують ефективну й безперешкодну реалізацію працівниками профспілкових прав, включаючи право на страйк. Резолюція МОП про права профспілок та їх зв'язки з громадянськими свободами (1970 р.) запропонувала адміністративній раді доручити Генеральному секретарю вжити заходів для того, щоб розглянути можливість подальших дій для забезпечення повного й загального дотримання прав профспілок у найширшому сенсі з особливим ухилом, окрім усього, на право на страйк. За оцінками Комітету зі свободи об'єднань МОП, страйк є важливим правом і одним серед головних засобів, за допомогою якого працівники та їхні об'єднання на законних підставах просувають і захищають свої економічні і соціальні інтереси.²³⁴

Отже, право на страйк визнається в міжнародних актах. Конфлікти, що призводять до страйків, припинення роботи, зниження темпів роботи чи інших форм страйкової боротьби, як і раніше, поширені як у державному, так і в приватному секторі. Право на страйк по-різному реалізується в різних країнах і секторах: від повної його реалізації до повної заборони. Проте найчастіше це право незаконно обмежується в законодавстві й на практиці багатьох держав, і, особливо це стосується галузі державного управління. Право на страйк для персоналу органів державного управління характеризується значними обмеженнями порівняно з іншими секторами народного господарства. У законодавстві України право на страйк заборонене для всіх державних службовців. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державну службу» 2015 р.

²³⁴ Обзор зарубежного законодательства о забастовках и локаутах. – //URL: <http://www.trudsud.ru/ru/docs/publications/5/>.

державні службовці не можуть брати участь у страйках (п. 5 ст. 10).
235

На відміну від України, у Німеччині та Данії заборонені страйки державних службовців, проте ця заборона застосовується не до всіх працівників державних служб, а тільки до певних категорій. Але навіть за такої ситуації політика Німеччини та Данії вже багато років критикується Комітетом незалежних експертів з Європейської Соціальної Хартії. Право на страйк гарантоване для державних службовців Франції. Заборони права на страйк для більшості державних службовців були скасовані в Італії та Нідерландах. У Швеції можливістю вдаватися до страйкового руху можуть скористатися і державні службовці, хоча й існують деякі спеціальні обмеження. Більш не діє заборона на страйки в державному секторі Бельгії.

Попри існування різних підходів та національних норм у цілому пряма заборона на страйк для всіх державних службовців сьогодні вважається такою, що порушує права державних службовців на захист їх соціально-трудових та соціально-економічних інтересів. Допустимими вважаються тільки обмеження для окремих категорій державних службовців. Такі обмеження стосуються насамперед найважливіших служб (служб життєзабезпечення) державного управління, тобто тих служб, страйкові дії яких можуть завдати серйозної шкоди населенню країни. До таких служб належать, насамперед, лікарні, пожежні служби, військові організації тощо. Водночас навіть усередині таких служб, які вважаються найважливішими, існують окремі категорії працівників, які не мають бути позбавлені права на страйк. Загалом страйк працівників із числа найважливіших служб може бути забороненим лише тоді, коли існує чітка чи безпосередня загроза життю, особистій безпеці чи здоров'ю всього населення або його частини.

²³⁵ Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. – //URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BA#Text>

Враховуючи положення зазначені вище, можна відзначити такі новітні тенденції розвитку соціального діалогу в галузі державного управління: зближення методів для встановлення заробітної плати й умов праці у державному та приватному секторі в розвинених країнах; значні розбіжності правових засад та практики організації праці в приватному та державному секторі в країнах які розвиваються; розбіжності між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами в умовах реалізації права державних службовців організувати професійні спілки, брати участь у встановленні умов праці; деякі розбіжності між законодавчо встановленими правами державних службовців у сфері праці і практикою їх реалізації у країнах, які розвиваються.

6.7. Ефективність міжнародних трудових стандартів.

До факторів, які мають вплив на визначення міжнародних та національних трудових стандартів, можна віднести: рівень економічного розвитку; ступінь розвиненості демократичних інститутів та громадянського суспільства; соціальну структуру суспільства; правові традиції та ін. При цьому, дані фактори мають комплексний і взаємопов'язаний характер. Саме тому, складно виділити один з них для окремого розгляду. Так скажімо, економічне ріст, який забезпечується розвитком міжнародної торгівлі, може бути одним із способів розвитку трудових стандартів у державах. В деяких випадках, національні умови праці, наприклад, низька заробітна плата, значною мірою є відображенням низької продуктивності праці, а економічний ріст пов'язаний із розвитком стандартів у сфері праці, з соціальними політичними та правовими факторами.

Як правило, національні стандарти у сфері праці та прийняті державами міжнародні зобов'язання пов'язані відношенням до певної групи країн, які знаходяться в схожих умовах. При цьому міждержавна інтеграція різних рівнів, яка заснована на угоді про

вільну торгівлю чи функціонування єдиного ринку в межах союзу, визначає характер взаємодії та вплив на трудове право деяких факторів, які, в свою чергу, зумовлюють розвиток регіональних трудових стандартів. Ступінь такої інтеграції корелює із взаємозалежністю комплексу факторів та з ефективністю регіональних трудових стандартів. Тобто, держави, які формують певні інтеграційні об'єднання, зобов'язані дотримуватися правових положень, що формуються в межах даних об'єднань, а також створювати інституційні органи щодо їх функціонування. Таким чином, прослідковується комплекс факторів, що визначають трудові стандарти держав, які входять у такі об'єднання. Слід зазначити, що діяльність МОП щодо міжнародних трудових стандартів є одним із факторів впливу на національне трудове законодавство. Він не завжди є основним, це підтверджується відсутністю ефективних механізмів забезпечення трудових стандартів у межах цієї організації. Так наприклад, країни, які розвиваються, ратифікуючи акти МОП, не завжди можуть забезпечити їх реальну дію в межах національної правової системи. При цьому вони отримують певні репутаційні міжнародні вигоди одночасно із збереженням економічних конкурентних переваг, пов'язаних з невисокою вартістю праці та низьким рівнем трудових стандартів. Це стає можливим у зв'язку з тим, що для МОП мають значення показники високої ратифікації для відображення своєї діяльності як ефективної. При цьому, номінальне ухвалення міжнародних зобов'язань є неприйнятним для держав-партнерів у межах інтеграційних об'єднань через тягар значних втрат недобросовісної конкуренції, що призводить, в свою чергу, до створення додаткових правових та інституційних механізмів у сфері праці. Тобто, ратифікація та імплементація положень міжнародних актів у національні правові системи не означає, що держави забезпечуватимуть їх ефективне дотримання. В межах МОП існує широкий спектр гнучких механізмів для адаптації щодо різних економічних, соціальних та географічних умов. У деяких випадках використовується

можливість щодо визначення держав з числа країн, що розвиваються із застосуванням до них зменшеного обсягу стандартів. Також за допомогою допуску часткової ратифікації або виключення застосування положень деяких актів щодо певних галузей або категорій працівників, МОП визначає акти більш актуальними та політично прийнятними для деяких держав-членів, що може призвести до кон'юнктурних ратифікацій.

Варто зазначити, що в деяких випадках держави, які розвиваються, інколи не можуть забезпечити ефективне правозастосування норм національного трудового права. Однак, закріплення трудових стандартів як міжнародних зобов'язань в межах, наприклад, торговельних угод, а інколи і в межах інтеграційних об'єднань, є важливим сигналом курсу держави щодо бажання ефективності правозастосовчої діяльності. Це відкриває шляхи взаємодії не тільки в межах міжнародних механізмів впливу на держави, які не забезпечують дотримання трудового законодавства держави, але й у межах впливу комплексу екзогенних та ендегенних інтеграційних чинників. Це в свою чергу, зумовлює прагнення для держав-лідерів регіональної інтеграції пов'язати економічну лібералізацію міжнародної торгівлі з правовими та інституційними механізмами забезпечення регіональних і національних трудових стандартів, з метою недопущення використання витрат на працю як конкурентної переваги. При цьому, досить важливу роль в межах співпраці з інтеграційними об'єднаннями відіграє МОП, яка за допомогою своїх комплексних механізмів, проектує універсальні стандарти на регіональні.

Взагалі, встановлення та забезпечення міжнародних трудових стандартів значною мірою залежить від деяких факторів: 1) кількості держав, які забезпечують дані стандарти; 2) проблеми взаємодії в суспільстві, на вирішення яких спрямовані такі стандарти; 3) невизначеність регулювання умов праці в різних країнах при зміні виробничих процесів та вдосконаленні технологій; 4) можливості держав відмовлятися від прийнятих раніше зобов'язань через слабкі

механізми правозастосування міжнародного права. Досить важливим є і те, що встановлення та забезпечення міжнародних трудових стандартів є сферою вирішення проблем колективної взаємодії декількох держав. Це відбувається наступним чином: держави конкурують одна з одною, прагнучи забезпечити кращі умови для виробництва та ведення бізнесу (зменшення витрат на виробництво в ціні національних товарів і послуг, залучення іноземних інвестицій), як наслідок, короткостроково досягається зниження соціальних стандартів, однак підвищення трудових стандартів може мати значний вплив на підвищення продуктивності праці, а отже, це вигідно в довгостроковій перспективі. Таким чином, більш ефективною для держав буде стратегія із встановлення та забезпечення високих трудових стандартів, яка в перспективі є максимально вигідною.

В такій ситуації постає питання, чи можливе впровадження трудових стандартів у систему СОТ, в межах якої, завдяки використанню системи вирішення спорів, трудові стандарти могли б бути врегульовані більш узгоджено, ефективно і дієво, ніж у межах МОП? Як аргумент на користь такої думки, можна зазначити, що по-перше, забезпечення трудових стандартів необхідне для дотримання основних прав людини; по-друге, МОП не в змозі в повному обсязі забезпечити дотримання і захист трудових стандартів; по-третє, оскільки сама праця є важливим аспектом торгівлі, то її регулювання за допомогою норм міжнародної торгівлі входить до сфери компетенції СОТ. Серед аргументів проти розширення компетенції СОТ щодо встановлення трудових стандартів можна відзначити те, що сфера дії СОТ обмежується виключно регулюванням торгівлі і її не слід навіть порівнювати з іншими сферами діяльності, а також те, що трудові стандарти впливають на економічний розвиток країн, які розвиваються і є заходом протекціонізму.

Справедливим буде зазначити, що незважаючи на певну ефективність в межах встановлення стандартів у сфері торгівлі, низка ключових відмінностей між торгівлею і трудо-правовим

регулюванням призведе до того, що СОТ у межах забезпечення міжнародних трудових стандартів матиме низку тих самих недоліків, які наразі притаманні МОП.

Таким чином, поєднання міжнародної торгівлі та трудових стандартів може мати певний потенціал щодо активізації чинників, які визначають трудові стандарти, насамперед, економічний розвиток спорідненої групи країн. При цьому чітко прослідковується той факт, що універсальний рівень міжнародно-правового регулювання інколи менш ефективний порівняно з регіональним міжнародно-правовим регулюванням.

Контрольні запитання та завдання

1. В чому полягає зміст розуміння права на працю?
2. В чому полягає соціальність права на працю?
3. Які трудові права увійшли в число основних трудових прав в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права?
4. Назвіть основні міжнародно-правові акти у сфері захисту від дискримінації.
5. Як слід розуміти поняття «організації праці».
6. Які основні та найбільш вагомі європейські стандарти організації праці закріплені в документах Ради Європи?
7. Які основні стандарти організації праці проголошує Загальна декларація прав людини?
8. В чому суть міжнародно-правових стандартів правового регулювання працевлаштування працівників?
9. Що слід розуміти під міжнародно-правовими стандартами соціального діалогу у сфері державної служби та державного управління?
10. Які особливі методи, передбачені Конвенцією МОП №154 щодо колективних переговорів у сфері державної служби?
11. Назвіть концептуальні напрями імплементації міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю.
12. Які фактори мають вплив на визначення міжнародних та національних трудових стандартів?
13. Які фактори визначають трудові стандарти держав, які входять в торговельні об'єднання?
14. Яка роль МОП межах співпраці держав з інтеграційними об'єднаннями?
15. Яке практичне значення поєднання міжнародної торгівлі та трудових стандартів?
16. Які фактори визначають трудові стандарти держав, які входять в торговельні об'єднання?

17. Яка роль МОП межах співпраці держав з інтеграційними об'єднаннями?
18. Яке практичне значення поєднання міжнародної торгівлі та трудових стандартів?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Право на працю – одне з фундаментальних прав людини.
2. Права людини у Європейській соціальній хартії (переглянутій) стосовно сфери праці.
3. Право на справедливі умови праці в міжнародно-правових актах.
4. Конвенції і Рекомендації МОП та акти універсального характеру з прав людини.
5. Конвенції і рекомендації МОП та акти регіонального характеру з прав людини.
6. Право на безпечні й здорові умови праці в міжнародно-правових актах.
7. Європейські стандарти організації праці.
8. Європейські стандарти організації праці у положеннях статуту та конвенціях Міжнародної організації праці.
9. Світові стандарти правового регулювання працевлаштування.
10. Регулювання соціального діалогу в органах державного управління на міжнародному рівні.
11. Проблеми міжнародно-правового регулювання права на страйк у державних службовців.
12. Фактори забезпечення міжнародних трудових стандартів.
13. Ефективність міжнародних трудових стандартів країн Європи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
2. Андріїв В.М. Деякі аспекти діяльності МОП в умовах військової агресії РФ в Україні. //Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: Матеріали Круглого столу (12 травня 2022 р.) / кафедра соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кафедра трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кафедра цивільного права і процесу юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, Громадська організація «Український Центр соціально-правових досліджень» / за заг. ред. д.ю.н., проф. П.Д. Пилипенка (голова), д.ю.н., проф. О.Г. Середи, д.ю.н., доц. Л.П. Амелічева (відпов. ред.). – Львів, Харків, Вінниця. 2022. – 214 с. С. 43-46.
3. Андріїв В. Щодо мінімального розміру оплати праці: міжнародно- правові стандарти. // Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]. – Тернопіль: Вектор, 2024. – 648 с. С.432-434.
4. Безп'ята В. Ф. Використання міжнародно-правових актів при захисті права на працю / В. Ф. Безп'ята // Форум права. – 2011. – №2. – С. 45–52.
5. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — 860 с.
6. Бурлак О.В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини / О.В. Бурлак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип.33. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С.509-515.

7. Вавженчук С. Я. Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України / С. Я. Вавженчук // Юрид. наука і практика. – 2011. – №1. – С. 89–94.
8. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
9. Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації: прийнята Міжнар. конф. праці на її 97-й сесії 10 черв. 2008 р. // Труд за рубежом. — 2008. — № 4. — С. 142-156.
10. Декларація основних принципів та прав у сфері праці: Декларація МОП від 18.06.1998 р. // [URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260]
11. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці: Декларація МОП від 10.05.1944 р. //URL. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328
12. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р.// URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
13. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1948 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
14. Занфірова Т. А. Чинники імплементації норм міжнародного трудового права в національне трудове законодавство: до постановки проблеми. Сучасні виклики українського права в контексті європейської інтеграції: тези доповідей учасників постійно діючого наукового семінару [Текст] / за заг. ред. проф. Р.С. Мельника // Бюлетень № 3(3) червень 2016 р. Київ: Центр німецького права, Рада молодих вчених юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. С. 33–37.
15. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 р. //

16. Інформаційно-довідковий ресурс науково-практичних і нормативних матеріалів з питань бізнесу і прав людини. //URL: https://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
17. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – 176 с.
18. Конвенція про організації сільських працівників та їхню роль в економічному та соціальному розвитку: Конвенція МОП №141 від 23.06.1975 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_023#Text
19. Конвенція про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці: Конвенція МОП №187 від 15.06.2006 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_515
20. Конвенція щодо рабства. Конвенція Ліги Націй від 25.09.1926 із змінами від 07.09.1953 р. //URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU26K02U?an=2>
21. Кулачок-Тітова, Л., & Пахомова, І. (2024). Діяльність Держпраці України: Зміцнення стандартів праці, контроль за дотриманням законодавства про працю та міжнародне співробітництво. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», (37), 125-136. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-14>
22. Купіна Л.Ф. Теоретичні підходи до класифікації ефективності норм трудового права. //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 38. С.7-10.
23. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Працевлаштування: загальна характеристика // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск, 2019. С. 76-78.
24. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Юридичний та психологічний вплив на поведінку людини в період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19): соціальний аспект // «Молодий вчений» • № 2 (90) • лютий, 2021 р. С. 227-232 URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36412/1/Dubovyk_S_Gotmar_A_FJSACMP.pdf

25. Мазур Н. О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. О. Мазур, А. В. Ткачук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2016. - № 2. - С. 146-151. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26.
26. Мельник К. В. До питання адаптації трудового законодавства до міжнародних норм / К. В. Мельник // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 645–651.
27. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105
28. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. //URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
29. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. по- сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
30. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування /Москаленко О. В. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67.
31. Ніщський договір та розширення Європейського Союзу / М-во юстиції України. Центр порівняльного права; за наук. ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с.
32. Петроє О. М. Міжнародно-правові стандарти соціального діалогу в органах державного управління / О. М. Петроє. // Державне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2. - //URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_16.

33. Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище: Конвенція МОП №155 від 22.06.1981 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_050
34. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція МОП №111 від 25.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161
35. Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП №182 від 17.06.1999 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16
36. Про застосування щотижневого відпочинку на промислових підприємствах: Конвенція МОП №14 від 25.10.1921 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_140
37. Про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №107 від 26.06.1957 р. (в ред. від 27.06.1989 р.). – //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_014
38. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Конвенція МОП №135 від 15.05.2003 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_186
39. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Рекомендація МОП №143 від 23.06.1971 р. // URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_257#Text
40. Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі: Конвенція МОП №151 від 27.06.1978 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_187
41. Про інспекцію праці в промисловості й торгівлі: Конвенція МОП №81 від 11.07.1947 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_036

42. Про інспекцію праці в сільському господарстві: Конвенція МОП №129 від 25.06.1969 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_114
43. Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188
44. Про мінімальний вік для прийому на роботу: Конвенція МОП №138 від 26.06.1973 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054
45. Про оплачувані відпустки (переглянута у 1970 р.): Конвенція МОП №132 від 24.06.1970 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_022
46. Про оплачувані відпустки морякам: Конвенція МОП №146 від 29.10.1976 р. (в ред. від 23.02.2006 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_268
47. Про оплачувані учбові відпустки: Конвенція МОП №140 від 23.09.1976 р. //URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_261
48. Про основи, що сприяють безпеці й гігієні праці: Рекомендація МОП №197 від 15.06.2006 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_517
49. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП №117 від 22.06.1962 р. //URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text
50. Про політику в галузі зайнятості: Конвенція МОП №122 від 09.07.1964 р. (в ред. від 26.06.1984 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_062
51. Про право на об'єднання та регулювання трудових конфліктів на територіях за межами метрополії: Конвенція МОП №84 від 11.07.1947р. //URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_423

52. Про право на організацію та ведення колективних переговорів: Конвенція МОП №98 від 01.07.1949 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004
53. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП №29 від 28.06.1930 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_136
54. Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності: Конвенція МОП від 29.06.1951 р., №100 // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_002
55. Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП №87 від 04.07.1950 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125
56. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП №105 від 25.06.1957 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_013
57. Про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень: Конвенція МОП №47 від 22.06.1935 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_145
58. Про сприяння колективним переговорам: Конвенція МОП №154 від 19.06.1981 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_006
59. Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм: Конвенція МОП №144 від 17.12.1993 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_175
60. Про трудящих-мігрантів (переглянута в 1949 р.): Конвенція МОП №97 від 01.07.1949 р. (в ред. від 24.06.1975 р.) // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_159
61. Про умови праці на плантаціях: Конвенція МОП №110 від 04.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_015
62. Про щорічні оплачувані відпустки: Конвенція МОП №52 від 24.06.1936 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_002

zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_003

63. Про щотижневий відпочинок у торгівлі та установах: Конвенція МОП №106 від 26.06.1957 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_121
64. Проневич О. С. Європейські стратегічні соціально-трудова імперативи: артикуляція і легітимізація в актах *acquis communautaire*. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 118–120.
65. Свердлова Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі /Ю. Свердлова //Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): науковий журнал. – К.: НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.
66. Середа О.Г. Європейські стандарти організації праці. //Право та інновації. - 2015. - № 4. // URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_17 С.110-117
67. Сіньова Л.М. Коронавірус під час війни: соціально-правовий аспект Соціальне право № 4/2022 С.45-49 URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1056/643>
68. Сіньова Л.М. Новації законодавства України зумовлені пандемією (Covid-19) // Сучасні виклики та пріоритетні напрями збереження та розвитку трудового потенціалу України: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 жовтня 2021 р.) / за ред. І.С. Сахарук, С.П. Батиченко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 128 с. С. 114-119.
69. Статут Міжнародної Організації Праці: Статут МОП від 28.06.1919 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_169

70. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.
71. Трюхан О.А. Право на справедливі умови праці: міжнародно-правовий аспект // Альманах міжнародного права. - №14. – 2016. – С. 12-17.
72. Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників: Хартія ЄЕС від 09.12.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044
73. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту // М. М. Шумило // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 243-249
74. Щодо безпеки та гігієни праці і виробничого середовища: Рекомендації МОП №164 від 22.06. 1981 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_075
75. Щодо заборони та негайних дій щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Рекомендація МОП №190 від 17.06.1999 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_119#Text
76. Щодо літніх працівників: Рекомендація МОП №162 від 23.06.1980 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_089
77. Щодо мінімального віку для приймання на роботу: Рекомендація МОП №146 від 26.06.1973 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_077
78. Щодо оплачуваних учбових відпусток: Рекомендація МОП №148 від 24.06.1975 р. // URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_262
79. Щодо організацій сільських працівників та їхньої ролі в економічному і соціальному розвитку: Рекомендація МОП №149 від 23.06.1975 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_263

80. Щодо працівників-мігрантів (переглянута в 1949 р.):
Рекомендація МОП №86 від 01.07.1949 р. //URL :
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_171#Text
81. Щодо працівників-мігрантів: Рекомендація МОП №151
від 24.06.1975 р. //URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_264
82. Щодо процедур визначення умов зайнятості на державній
службі: Рекомендація МОП №159 від 27.06.1978 р. // URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_272
83. Щодо сприяння колективним переговорам: Рекомендація
МОП №163 від 19.06.1981 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_274#Text

Тема 7. Соціальні стандарти якості життя в системі соціального розвитку країн світу

- 7.1. Якість життя населення та житлові умови в системі характеристики якості життя
- 7.2. Стандарти права на житло в міжнародно-правових актах
- 7.3. Загальна характеристика соціальних стандартів рівня життя.
- 7.4. Сучасні стандарти медичних послуг
- 7.5. Соціальні стандарти в системі освіти та культури

7.1. Якість життя населення та житлові умови в системі характеристики якості життя.

Основною особливістю 21 століття стає не боротьба ідеологій, не змагання країн за темпи економічного зростання, а посилення конкуренції за якість життя, національне багатство яке вимірюється якістю людського капіталу, а також науковий прогрес. Аналітики, вчені, мислителі, та й політики, все частіше говорять про вичерпаність колишньої моделі розвитку і про те, що світ стоїть перед необхідністю формулювання нових цілей суспільного буття. Причому це завдання стоїть як перед сучасними державами, так і перед бізнесом та кожною окремою людиною.

Раніше соціальний прогрес, в більшості випадків, прирівнювався до економічного зростання, яке відображало зміну чисто кількісних показників різних рівнів. Щодо якісних аспектів розвитку, а саме безпеки, здоров'я, впевненості у завтрашньому дні, справедливості, гуманістичної спрямованості розвитку, питання екології - їм приділялося набагато менше уваги. Перераховані вище показники якості життя людини в найширшому сенсі цього слова сприймалися радше як «приємні» наслідки економічного зростання, а пізніше - як умови цього самого зростання.

Найважливішими як для дослідників так і для тих, хто приймає рішення - політиків, чиновників, згідно з цією доктриною, були макроекономічні аспекти розвитку суспільства. Крім обсягу ВВП,

його темпів зростання, це були - рівень інфляції, біржові котирування акцій, облікова ставка відсотків, рівень безробіття тощо. І цьому є кілька пояснень. Не можна забувати, що в той час, коли були закладені сучасні підходи до суспільного розвитку - в період після Другої світової війни - економіки переважної більшості розвинених країн світу перебували на досить низькому рівні, що було прямим наслідком війни. В цих умовах саме нарощування фізичних обсягів вироблених суспільством матеріальних благ дійсно відповідало інтересам розвитку суспільства. Багато в чому цьому сприяло і широке поширення соціал-демократичних і християнсько-демократичних ідей, що робило розподіл створюваного продукту більш-менш справедливим в очах переважної частини населення. Таким чином, темпи економічного зростання і рівень життя населення, також як і якість життя досить жорстко взаємообумовлені. Тобто можна було зазначити, що економіка дозволяла збільшувати багатство, а політика робила його розподіл справедливим.

Не варто також забувати, що увагу до питань справедливого розподілу результатів економічного зростання і збільшення частки витрат на соціальні потреби обумовлювалося спочатку більшою мірою необхідністю запобігання соціальних конфліктів, ніж навіть потребою активізації економічного зростання або переведення його на новий якісний рівень. Саме тому, дослідники соціальної держави пов'язують його виникнення з загостренням соціально-політичної ситуації і основною причиною його розвитку називають необхідність відповіді на соціальні ризики індустріальної держави.²³⁶

Таким чином, ставало все більш очевидним, що ринкові інститути, які відповідали за зростання економічної ефективності, аж ніяк і не завжди вирішували соціальні завдання. Це особливо яскраво проявилось в період інтенсивної глобалізації світової економіки. Так, деякі транснаціональні компанії, які перекладали

²³⁶ Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. Київ : Держ. ком. статистики України, 2008. (С. 53–90.)

свої виробництва в країни, що розвиваються, далеко не завжди були зацікавлені в зростанні рівня освіти своїх працівників, оскільки більш високий рівень освіти має на увазі більш високий рівень заробітної плати. Крім цього, витрати на охорону праці та збереження здоров'я працівників в умовах відсутності дефіциту робочої сили теж не розглядалися як необхідні і першочергові. Та й ставлення до екології не завжди можна було назвати гуманним.

Отже, рушійною силою, яка змушує вчених і політиків шукати і пропонувати суспільству нові цілі розвитку є зростаюча нерівність і несправедливість цієї нерівності, усвідомлювані як найважливіша загроза подальшого розвитку. Темпи зростання економіки, особливо якщо вони забезпечуються за всяку ціну, у тому числі за рахунок марнотратного ставлення до екології, посилення експлуатації працівників, вже не є адекватним показником розвитку, що відповідає очікуванням суспільства.

Поняття якості життя, як соціальна категорія, в сучасному контексті включає в себе оцінку якості населення в різних країнах, а також умов життєдіяльності людей з точки зору можливостей розвитку людського потенціалу.

Категорія «якість життя» є інтегральною якісною характеристикою життя суб'єктів, що розкриває по відношенню до суспільства в цілому критерії його життєдіяльності, умови життєзабезпечення, а також умови життєздатності суспільства як цілісної соціальної структури.

Термін «якість життя» з'явився в середині 50-х років, коли стало очевидно, що категорія «рівень життя» повністю не відображає добробут населення. Вивчення проблеми якості життя почалося в кінці 60-х років XX століття, коли в високорозвинених країнах Заходу став здійснюватися перехід до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, що зумовило інтерес до гуманітарного змісту економічного прогресу. Спочатку якість життя пов'язувалася в основному з питаннями охорони навколишнього середовища, здоров'я та оновлення міст. Але незабаром ця проблема стала

розглядатися з точки зору забезпечення життєздатності суспільства, переходу до наступного етапу розвитку цивілізації з новими відносинами між людьми, при яких на перший план виходять не гроші, а гармонія соціальних і культурних цінностей. Рівень життя населення визначається, з одного боку, складом і величиною потреб у різних життєвих благах (продукти харчування, одяг, житло, транспорт, різні комунальні і побутові послуги, освіта, медичне обслуговування, культурно-освітні заходи тощо), з іншого – можливістю їх задоволення виходячи з пропозицій на ринку товарів і послуг, а також реальних доходів людей, їхньої заробітної плати. При цьому і розмір реальної заробітної плати, і рівень життя населення обумовлюються ступенем ефективності виробництва, пов'язаної з використання досягнень науково-технічного прогресу, масштабом розвитку і якістю сфери послуг, освітнім і культурним рівнем населення.²³⁷

Якість життя як соціологічна категорія, виражає якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей, де об'єктом оцінки виступає як життя індивіда в цілому, так і різні її сфери: харчування, одяг, житло, відпочинок, побутові умови, комунікація та ін.

Сьогодні поняття якості життя є одним з основоположних при оцінці людського існування. ВООЗ визначає якість життя як сприйняття індивідом його положення в житті в контексті культури і системи цінностей, в яких індивідум живе, і в зв'язку з цілями, очікуваннями, стандартами та інтересами цього індивідуума. При цьому експерти ВООЗ рекомендують використовувати для оцінки якості життя наступні критерії:

1. Фізичні (сила, енергія, втома, біль, дискомфорт, сон, відпочинок і т.п.).
2. Психологічні (позитивні і негативні емоції, мислення, вивчення, запам'ятовування, концентрація, зовнішній вигляд, самооцінка, негативні переживання).

²³⁷ Шубенкіна В.О. Світовий досвід оцінювання якості життя населення / В. О. Шубенкіна // Молодий вчений. - 2017. - № 4. - С.799 С. 799-803. <http://molodyyucheniy.in.ua/files/journal/2017/4/185.pdf>

3. Рівень незалежності (повсякденна активність, працездатність, залежність від ліків і лікування).

4. Життя в суспільстві (особисті взаємини, громадські цінності суб'єкта).

5. Навколишнє середовище (благополуччя, безпека, побут, забезпеченість, доступність і якість медичного і соціального обслуговування, доступність інформації, можливість навчання, дозвілля, екологія).

6. Духовність (релігійність, особисті переконання).

Поняття якості життя виникло у зв'язку з проблемами охорони наведеного середовища, здоров'я людей і оновлення міст. В сучасній соціології за його допомогою прийнято визначати індекс життя, який не підлягає кількісним вимірам і характеристикам. Якість життя органічно пов'язана із проблемами цінностей життя і сенсу існування людини, соціальних груп, суспільства в цілому, загалом визначає характер і спрямованість соціальної активності, діяльності і поведінки людей, соціальних груп, політичних партій і громадських рухів.

Якість життя - це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка характеризує як рівень розвинутості тих чи інших потреб, так і можливість їх задоволення. Саме соціальна складова якості життя характеризує ступінь ефективності соціальної політики держави, соціальних програм, що спрямовані на задоволення не тільки вітальних, але й соціальних (вищих) потреб особистості (її самореалізації). У кризовий період, коли актуалізується задоволення вітальних потреб при різкому зниженні можливостей задоволення соціальних, зростає роль соціальної політики, завдання якої - зберегти і розширити можливості задоволення саме вищих соціальних потреб особистості. Головним недоліком сучасних соціальних програм є їх спрямованість на підтримку рівня життя (мінімального стандартного набору потреб), а не на підвищення його якості, тим більше, що XXI століття проголошено століттям якості життя.

Деякі науковці розглядають якість життя як суб'єктивну категорію, яка розкривається через визначення суб'єктом рівня задоволення своїх потреб. Однак спектр потреб міняється в залежності від рівня розвитку певного суспільства і даного суб'єкта. Саме соціальна якість життя як інтегральна об'єктивно-суб'єктивна характеристика на нашу думку є оптимальним комплексним критерієм оцінки соціально-політичних дій держави ефективності системи соціального захисту населення та соціального самопочуття.²³⁸

Розкрити зміст поняття «якість життя» повною мірою неможливо без аналізу близької за змістом і часто вживаної у науково-практичних та управлінських колах категорії «рівень життя». На думку деяких дослідників,²³⁹ існують три ключових аспекти категорії «рівень життя»: добробут населення, накопичення людського капіталу та рівень людського розвитку. Зазначена багатоаспектність поняття «рівень життя» знаходить своє відображення у концепції «людського розвитку», що широко використовується у міжнародних зіставленнях. Дана концепція визначає рівень життя рівнем добробуту (обсягом доходів і споживання), ступенем соціальної рівності (соціальних груп, статей, поколінь), можливістю людей брати участь у прийнятті політичних та економічних рішень.

Що стосується завдання визначення соціальних стандартів рівня життя, які сприяють підвищенню значущості норм і нормативів, представлених в якості мінімальних державних стандартів рівня життя, які регламентують основні напрями соціальної політики, то вбачається цілком правильне припущення деяких дослідників, що їх суть повинна бути зведена до знаходження мінімально допустимих показників рівня життя за

²³⁸ Щербата, Ганна Михайлівна. Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення / Г.М. Щербата. Вісник Харківського національного університету імені В.С. Каразіна – С.141 С.136-141.

²³⁹ Королюк Ю.Г. Концепція якості життя в управлінні регіональними соціально-економічними системами / Ю. Г. Королюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2010. - № 21. - С. 66-69. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_21_19

наступними напрямками: споживання матеріальних благ і послуг; забезпеченість житлом; соціальне обслуговування; пенсійне забезпечення; організація медичного обслуговування; освіта; культура.

Розглядаючи житлові умови населення як складової частини якості життя необхідно зупинитися на характеристиці житла як економічної категорії.²⁴⁰

Житло в сучасних умовах є товаром, але товаром, що має значну економічну і соціальну специфіку: житло, розташоване в багатоповерховому житловому будинку є приватною власністю, але його використання має узгоджуватися з іншими мешканцями, враховувати їхні інтереси. У цьому змісті приватне житло є складовою частиною товару, що перебуває у володінні групи осіб або муніципальної власності. На його використання цією обставиною накладаються певні обмеження; житло прив'язане до певного місця, пов'язане з навколишньою комунальною і транспортною інфраструктурою, доступним для його мешканців ринком праці, що відображається на можливості його використання і динаміку вартості; житловий будинок розрахований на дуже тривалий термін служби і тому повинен відповідати не тільки дійсним потребам мешканців, але і вимогам віддаленої перспективи; наявність або відсутність житла, що задовольняє потребам людини, багато в чому визначає складні сімейні відносини і народжуваність, можливість повноцінного життя людини, а в сучасних умовах нерідко і виробничої діяльності; житло – товар тривалого користування. Воно є частиною накопиченого багатства родини, при адекватній соціальній політиці може використовуватися як важлива мета заощаджень населення, джерело додаткового стійкого доходу, а також як інвестиційний ресурс.

Житлова забезпеченість тісно пов'язана з характеристиками самого житлового фонду. Однією із основних серед них є частка старого і аварійного житлового фонду, тобто практично

²⁴⁰ Ковалевська О.П. Житлові умови в системі характеристик якості життя. Державне управління: удосконалення та розвиток № 3, 2011 // URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=475>

непридатного для проживання. Його ліквідація є пріоритетним напрямком житлової політики. Слабким місцем цього показника є його недостатнє ув'язування з конкретними вимогами до факту визнання житла старим або аварійним, що надає можливість суб'єктивного підходу до його визначення залежно від наявності фінансових засобів на переселення громадян з аварійного житла, можливості одержання на ці цілі субсидій з бюджету вищестоящої управлінської ланки тощо.

Для оцінки стану житлового фонду більшу аналітичну цінність мають показники ступеня зношеності його основних фондів, коефіцієнти їхнього відновлення і вибуття, питомої ваги повністю зношених основних фондів. Але вони важливі не стільки як характеристика якості життя проживаючого в них населення, скільки як інформація про перспективи руху житла, насамперед його вибуття.

Інша характеристика – розмір житла (квартир, індивідуальних будинків) у метрах загальної площі житла. Вона значною мірою дає уяву про якість житлового фонду. Розподіл житла за його розміром показує структуру житлового фонду і його відповідність структурі родин.

У розвинених країнах в останні роки в якості основного використовується показник кількості кімнат у житлі. Саме розподіл житла за кількістю кімнат, відповідність кількості кімнат житлового фонду структурі родин дають у сучасних умовах об'єктивну уяву про якісну характеристику житлового фонду і його відповідність потребам населення. При порівнянні України з іншими країнами за цим показником особливо наочно видно наше відставання і напрямки вдосконалення житлового фонду, невідповідність структури споруджуваного житла, обумовленого фінансовими можливостями населення, його перспективним потребам.

Для того, щоб житло забезпечувало необхідну якість життя людини недостатньо наявності просторого приміщення. Придатність житла для проживання, його якість багато в чому

визначаються рівнем його благоустрою. Статистика виділяє наступні основні види благоустрою:

- наявність водопостачання. У якості основних використовуються показники питомої ваги загальної площі, обладнаної водопроводом, і кількість та питома вага населених пунктів, що мають водопровід з поділом за містами і сільською місцевістю. Житловий фонд вважається обладнаним водопроводом, якщо усередині будинку є розподільна мережа водопроводу, у яку вода надходить централізовано з водопроводу або артезіанської свердловини;

- опалення. В умовах клімату більшості територій України його роль досить значима в створенні умов комфортного проживання і високої якості життя мешканців. Родини, що проживають у будинках, що не мають постійного опалення, зазнають значних труднощів у підтримці в будинку нормальної температури в холодний період часу;

- каналізація. Її наявність, принаймні в умовах міського середовища, також є істотною ознакою комфортного життя;

- газопостачання. Статистика тут враховує і розрізняє забезпечення мережним і зрідженим газом. Можливість використання газу особливо важлива в умовах сільської місцевості, через існуючі перебої в електропостачанні. Для великих міст його важливість не настільки очевидна, внаслідок поступового переходу на електроплити;

- гаряче водопостачання. Безсумнівна висока значимість цієї побутової послуги для комфортного проживання людини. Вартість цього виду благоустрою досить висока. Цим обумовлюється його менша забезпеченість у порівнянні з вищенаведеними видами благоустрою;

- наявність ванни (душу). Цей вид благоустрою також необхідний для комфортного життя сучасної людини. Його збільшення за технологічними причинами прямо залежить від забезпечення житлового фонду каналізацією;

- забезпеченість стаціонарними електроплитами. Ці побутові пристрої мають більшу екологічність і безпеку порівняно з газовими, що закономірно приводить до поступового зростання забезпеченості ними, особливо за рахунок будівництва нового житла.

У сучасних умовах до видів благоустрою варто додати доступність сучасних засобів зв'язку, у тому числі виходу в Інтернет. Це важливо не тільки з позицій комфортного побутового проживання сучасної людини й переносу інтелектуальної праці в домашні умови, що є визначальною тенденцією розвитку продуктивних сил у розвинених країнах.

Житлові умови визначаються не тільки безпосередньо характеристиками розташовуваного житла, але і доступністю для проживаючої в ньому родини соціально-побутової інфраструктури і стану навколишнього середовища. Очевидно, що навіть великий і впорядкований будинок, який не має надійної транспортної доступності (насамперед виходу на дорогу із твердим покриттям), віддалений від мережі установ, необхідних родині (школа, установи охорони здоров'я і культури, у великих містах – метро), має для повноцінної родини низьку цінність як житло покликане задовольняти певні потреби. Житло повинне бути вписане в навколишнє середовище і інфраструктуру.²⁴¹

7.2. Загальна характеристика соціальних стандартів рівня життя.

Розмаїття моделей, форм і методів соціальної політики зумовлює формування критеріїв її оцінювання, що детерміновані соціокультурними традиціями, особливостями різних суспільств та розвитком наукових знань та практичного досвіду. Критика існуючих традиційних методів оцінки рівня добробуту в останні роки сприяла виникненню інтересу до використання соціологічного підходу, що вирізняється комплексністю дослідження особливостей

²⁴¹ Ковалевська О.П. Житлові умови в системі характеристик якості життя. Державне управління: удосконалення та розвиток № 3, 2011 // URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=475>

диференціації рівня життя населення, врахуванням широкого спектру складових добробуту, його об'єктивно-суб'єктивних детермінант.

Інтеграція різних методологічних підходів передбачає реалізацію комплексного дослідження об'єктивних умов і суб'єктивного сприйняття якості життя особистості, соціальних груп тощо.

Сьогодні одним із основних завдань оптимізації сучасної соціальної політики є прискорення процесу стандартизації, тобто приведення у відповідність стандартів країни (особливо соціальних) до міжнародних. Головною метою цього процесу є ратифікація міжнародних норм і правил регулювання суспільних відносин у сфері визначення та забезпечення соціальних гарантій.

При розробці соціальних необхідно враховувати стандартизацію соціальних прав, а також розробку соціальних стандартів рівня життя. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, професійну підготовку, нормальні умови праці, свободу професійних об'єднань, укладання колективних договорів, права дітей та підлітків, працюючих жінок, сім'ї, осіб з інвалідністю і осіб похилого віку, а також права працівників-мігрантів та їхніх сімей на захист, безплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення.

Вважаємо за необхідне детальніше зупинитися саме на другій групі соціальних стандартів - соціальних стандартах рівня життя.

Більшість дослідників до категорії «рівень життя» включають такі параметри, як рівень доходу, споживання основних благ, житлово-побутові умови, можливість отримати якісну освіту, медичне обслуговування, умови відпочинку, тобто все те, що має задовільнити мінімальний стандартний набір потреб.

У міжнародній практиці до соціальних стандартів рівня життя відносять: 1) тривалість життя від 25 (мінімальна) до 85 (максимальна) рр.; 2) грамотність населення - 100%; 3) середня тривалість навчання – 15 р.; 4) реальний ВВП на душу населення в

купівельній спроможності до долара; - від 200 (мін.) до 40 тис. (макс.); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 рр.) - 2,14 - 2,15; 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 р. у загальній чисельності населення) - 7%; 7) співвідношення 10% найбагатших до 10%, найбідніших - 10:1; 8) частка населення, яке проживає за межею бідності, - 10%; 9) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати - 1:3; 10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 долари; 11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) - 8-10%; 12) кількість правопорушень на 100 тис. населення - до 5 тис.; 13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) - 50:50; 14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення - до 284 одиниць.

Перші чотири стандарти використовуються у світовій практиці ООН для розрахунку індексу людського розвитку країни (ІЛР). Цей показник інтегрує три складові: рівень життя, освіти і довголіття. Тому сам по собі він може вважатися соціальним стандартом. Інші показники від п'ятого до десятого застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні.

Деякі дослідники визначають рівень життя як складну інтегральну соціально-економічну категорію, яка комплексно виражає самопочуття населення, його матеріальний добробут, соціально-побутові умови, рівень задоволення не тільки матеріальних, але й соціальних та духовних потреб.²⁴²

Узагальнюючи наведені методи можна виокремити три групи методик вимірювання рівня життя. До першої групи належать методики, що ґрунтуються на соціально-економічних показниках, оприлюднених службами державної статистики. Рівень життя вимірюють на підставі розміру заробітної плати (чи доходу) громадян, ВВП на душу населення, офіційної межі малозабезпеченості та бідності, деяких показників стану здоров'я і освіти. Опитування тут відіграють допоміжну роль, приміром,

²⁴² Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення/ О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова та ін. – Донецьк; Київ, 2003. – С.83-440 с.

демонструючи структуру витрат за даними рівня заробітної плати; задоволеність людей існуючим життєвим рівнем та їхніми уявленнями щодо бажаних умов життя.

За сучасної економічної ситуації можливості використання методик, заснованих виключно на показниках соціально-економічної звітності, дуже обмежені. За величезної кількості незареєстрованих безробітних і нерегулярної виплати заробітної плати показники, які враховують дані методики, не можуть точно відбивати реальний рівень життя всього населення.

Другу групу утворюють методики, засновані винятково на опитувальних методах отримання інформації щодо розміру показників, які характеризують рівень життя населення. Сутність їх полягає у припущенні ототожненні доходів і реального споживання. Обґрунтуванням такого припущення є неможливість у іншій спосіб оцінити реальні умови життя людей у ситуації, коли переважна частина населення має офіційно не фіксовані доходи. Виходячи з цього можна дійти висновку, що насправді люди реально споживають не більше благ, ніж дозволяють їхні доходи.

Такий аналіз є доцільним, оскільки спрямований передусім на визначення реальних умов життя та виявлення прихованих можливостей поліпшення умов життя населення (за розміром реального споживання). Однак ці методики мають обмежене практичне значення, оскільки результати досліджень мають оцінювальний характер і тому не можуть використовуватись як вихідні дані при плануванні конкретних заходів у сфері соціального забезпечення, хоча неадекватне співвідношення доходів і реального споживання свідчить про негативні тенденції соціально-економічного розвитку країни.

Третю групу становлять методики, що дозволяють міжнародне порівняння рівня життя.

До початку 90-х рр. минулого століття не існувало спеціальних узагальнених показників, які б унеможливлювали порівняння умов життя людей у різних країнах у світовому масштабі. Починаючи від

90-х рр., ООН щорічно публікує «Звіт про розвиток людини», що містить узагальнені в індексі людського розвитку дані. Вихідні дані для побудування індексу людського розвитку та аналізу рівня життя, здійсненого за методами першої групи, ті ж самі. Відмінність полягає в тому, що до індексу людського розвитку вони входять скоригованими відносно мінімальних і максимальних значень, зафіксованих світовою статистикою. Отже, індекс людського розвитку - це відображення ефективності соціально-економічного розвитку окремих країн на тлі динаміки загальносвітових змін умов життя людей, який дає змогу оцінити соціально-економічний розвиток в руслі світових тенденцій.

Таким чином, аналіз методичних підходів до вимірювання життєвого рівня можна диференціювати за об'єктивно-суб'єктивним критерієм. До об'єктивних критеріїв увійдуть всі статистичні індикатори оцінки рівня життя. До суб'єктивних - соціологічні (емпіричні) методики, які базуються на оцінках населення. Застосування саме соціологічних методів дослідження дозволяє вивчити якісну характеристику життєвого рівня.

Найбільш часто якість життя розглядають як соціально-економічний феномен, що розвиває його соціальну сутність. Аналіз факторів якості життя носить фрагментарний характер, що не дозволяє розкрити особливості якості життя як цілісного соціального явища. До того ж сучасні цивілізаційні процеси диктують необхідність виділення і аналізу нових факторів якості життя, зокрема глобалізаційного.²⁴³

Найбільш вдалим видається розгляд якості життя крізь призму ступенів соціальної свободи, можливостей всебічного розвитку, реалізації здібностей і духовних цінностей, що надаються суспільством людині для реалізації її інтересів. Зазначимо, що поняття «якості життя» використовується і розкривається у співвідношенні з поняттями «рівень життя», «стиль життя», «спосіб життя», «життєвий уклад», соціальні норми і стандарти тощо. У

²⁴³ Старченко Л. В. Оцінка якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку : монографія. Суми : Сум. держ. ун-т, 2010. С.186.

відповідності із переліченим якість життя відбиває і характеризує в якій мірі людина задовольняє свої потреби і реалізує здібності, задатки і інтереси, створює суспільні цінності.²⁴⁴

7.3. Стандарти права на житло в міжнародно-правових актах.

Статус права на достатнє житло ґрунтується на таких основних правових міжнародних положеннях про права людини:

1. Загальна декларація прав людини ²⁴⁵

Стаття 25.1 стверджує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

Відповідно до рекомендацій ООН, рівень життя являє собою систему кількох елементів: здоров'я, харчування, одяг, фонди споживання і накопичення, умови праці, зайнятості, організації праці, освіти, в тому числі грамотність, житло, включаючи його благоустрій, соціальне забезпечення людської свободи.

Виходячи з цього, реалізація конституційних прав громадян на гідне житло розглядається як найважливіша соціально-політичних і економічна проблема. Від вибору тих чи інших підходів до вирішення цієї проблеми значною мірою залежить загальний масштаб і темпи житлового будівництва, реальний добробут людей, їх моральне і фізичне самопочуття, політичні оцінки і мотивація поведінки. Завдання забезпечення населення житлом була актуальна у всі часи. Загальна динаміка вирішення житлової проблеми

²⁴⁴ Щербата Г.М. Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення / Г.М. Щербата. Вісник Харківського національного університету імені В.С. Каразіна – С.141 С.136-141.

²⁴⁵ Декларація ООН від 10.12. 1848 р. // URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

обумовлюється єдністю прояви загальнодержавного, колективного та особистого інтересу в цій сфері.

2. Конвенція ООН про статус біженців ²⁴⁶

Відповідно до Статті 21 зазначається, що оскільки житлове питання регулюється законами або розпорядженнями або знаходиться під контролем публічної влади, держави надаватимуть біженцям, які законно проживають на їхній території, найсприятливіше правове становище і, у всякому разі, не менш сприятливе, ніж те, яким зазвичай користуються іноземці за таких самих обставин.

3. Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ²⁴⁷

Стаття 5 зобов'язує держави заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, незалежно від раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення права на житло.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ²⁴⁸

У статті 11.1 зазначено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів до забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, заснованого на вільній згоді.

5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ²⁴⁹

Віповідно до ст.1 ніхто не може зазнавати безпідставного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю

²⁴⁶ Конвенція ООН від 28.07.1951 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011

²⁴⁷ Конвенція ООН від 21.12.1965 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105

²⁴⁸ Пакт ООН від 16.12. 1966 р. // URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

²⁴⁹ Пакт ООН від 16.12. 1966 р. – // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

6. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок²⁵⁰

Стаття 14.2 стверджує, що держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сільських районах, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок їх участь у розвитку сільських районів та в одержанні переваг від такого розвитку і, зокрема, забезпечують таким жінкам право користуватися належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- та водопостачанням, а також транспортом і засобами зв'язку.

7. Конвенція про права дитини²⁵¹

У статті 16.1 стверджується, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте життя, сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, або незаконного посягання на його честь і репутацію.

У статті 27.3 зазначено, що держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і, в разі необхідності, надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

8. Конвенція ООН Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей²⁵²

В статті 43.1 стверджується, що трудящі-мігранти користуються рівним режимом з громадянами держави роботи за наймом щодо забезпечення житлом, в тому числі житлом, наданим за

²⁵⁰ Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207

²⁵¹ Конвенція ООН від 20.11.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²⁵² Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203

програмами соціального забезпечення, і захисту від експлуатації через орендну плату за житло.

9. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю²⁵³

В статті 2 визначено, що розумне пристосування означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і схожих модифікацій і коректив, що не стають невідповідними або не виправданим тягарем, з метою забезпечення реалізації чи здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини і основних свобод.

Відповідно до статті 19 (а), держави-учасниці цієї Конвенції визнають рівне право всіх осіб з інвалідністю жити у звичайних місцях проживання, при рівних з іншими людьми варіантах вибору, і вживають ефективних і належних заходів для того, щоб сприяти повній реалізації цього права і їх повному включенню й залученню до місцевої спільноти, в тому числі забезпечуючи, щоб особи з інвалідністю мали можливість вибирати нарівні з іншими людьми своє місце проживання і те, де і з ким проживати, і не були зобов'язані проживати в невизначених житлових умовах.

Стаття 22.1 передбачає, що незалежно від місця проживання чи житлових умов жодна особа з інвалідністю не повинна зазнавати свавільного чи незаконного посягання на недоторканність її приватного життя, сім'ї, житла чи листування та інших видів спілкування або незаконним нападкам на його честь і репутацію. Особи з інвалідністю мають право на захист закону від таких посягань або нападок.

В стаття 28.1 стверджується, що держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя і вживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності.

²⁵³ Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р. // URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

У статті 28.2 визначено, що держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на соціальний захист і на користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності та вживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права, включаючи заходи із забезпечення особам з інвалідністю доступу до програм державного житла.

10. Декларація ООН про права корінних народів²⁵⁴

В статті 10 закріплено, що корінні народи не підлягають примусовому переміщенню зі своїх земель або територій. Ніяке переміщення не здійснюється без вільної, попередньої і усвідомленої згоди відповідних корінних народів і здійснюється після укладення угоди, що передбачає справедливую і чесну компенсацію і, де це можливо, варіант повернення.

Стаття 21.1 стверджує, що корінні народи мають право без дискримінації на поліпшення соціально-економічних умов їх життя, в тому числі, зокрема, в таких галузях, як освіта, зайнятість, професійно-технічна підготовка та перепідготовка, забезпечення житлом, санітарія, охорону здоров'я і соціальне забезпечення.

Стаття 23 зазначає, що корінні народи мають право визначати пріоритети і розробляти стратегії з метою здійснення свого права на розвиток. Зокрема, корінні народи мають право брати активну участь в розробці та визначенні установ охорони, житлових та інших соціально-економічних програм, які їх стосуються, і, наскільки це можливо, реалізовувати такі програми через свої власні інститути.

Стаття 26 передбачає, що корінні народи мають право на землі, території і ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або іншим чином використовували або набували. Також корінні народи мають право мати у власності, використовувати, освоювати або контролювати землі, території і ресурси, якими вони володіють в силу традиційного володіння або іншого традиційного заняття або використання, а також ті, які вони

²⁵⁴ Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів: Резолюція Орг. Об'єдн. Націй від 13.09.2007 № 61/295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text

придбали в інший спосіб. Держави забезпечують юридичне визнання і захист таких земель, територій і ресурсів. Таке визнання здійснюється з належною повагою до звичаїв, традицій і системам землеволодіння відповідних корінних народів.

Крім зазначених положень стандарти права на достатнє житло передбачено також в конвенціях МОП. Зокрема, Конвенції МОП №110 «Про умови праці на плантаціях»,²⁵⁵ Конвенції МОП №117 «Про основні цілі та норми соціальної політики»,²⁵⁶ Конвенції МОП №161 «Про служби гігієни праці»,²⁵⁷ Конвенції МОП №169 «Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах»,²⁵⁸ а також в Рекомендації МОП №115 «Щодо житлового будівництва для працівників».²⁵⁹

7.4. Сучасні стандарти медичних послуг.

Стандартизація в системі охорони здоров'я - це надання якісних послуг медичної та фармацевтичної допомоги, у т.ч. профілактичні й лікувально-діагностичні заходи, спрямовані на збереження та підвищення здоров'я населення.

Упровадження стандартизації надання якісних послуг у системі охорони здоров'я сприяє ефективному та економічному використанню трудових і матеріальних ресурсів системи; захисту інтересів пацієнтів на основі забезпечення реального рівня соціальних гарантій доступності якісної медичної та фармацевтичної допомоги населенню; структурній пропорційності

²⁵⁵ Про умови праці на плантаціях: Конвенція МОП №110 від 04.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_015

²⁵⁶ Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП №117 від 22.06.1962 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text

²⁵⁷ Про служби гігієни праці: Конвенція МОП №161 від 26.06.1985 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_042

²⁵⁸ Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188

²⁵⁹ Щодо житлового будівництва для працівників: Рекомендація МОП №115 від 28.06.1961 р. // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU61011>

служб системи охорони здоров'я; раціональному розподілу фінансових ресурсів.²⁶⁰

За ієрархією застосування розрізняють міжнародні, національні, регіональні та локальні стандарти.

Міжнародні стандарти приймаються міжнародними організаціями (напр. ВООЗ) і застосовуються на міжнародному рівні.

Національні стандарти — це моделі (алгоритми) надання діагностично-лікувальної допомоги, які встановлюються та застосовуються на рівні держави.

Регіональні стандарти — це модель надання медичної та фармацевтичної допомоги, застосування якої обмежено регіоном. Регіональні стандарти державних гарантій забезпечення населення безоплатною медичною допомогою мають містити: перелік захворювань, види медичної допомоги, їх обсяги, умови надання та фінансування.

Локальні стандарти — моделі та вимоги до надання медичної допомоги, які застосовуються в одному або кількох закладах охорони здоров'я, у межах управління охороною здоров'я міста чи району.

За об'єктами стандартизації визначають такі види стандартів: стандарти на ресурси охорони здоров'я; стандарти організації медичних служб і закладах охорони здоров'я; технологічні; стандарти програм медичної та фармацевтичної допомоги; медико-економічні; комплексні стандарти.

Стандарти на ресурси охорони здоров'я — за рівнем та ієрархією належать до національних або міжнародних стандартів, мають силу закону; містять вимоги до основних фондів закладах охорони здоров'я, обладнання, лікарських препаратів, фінансових та людських ресурсів.

Стандарти організації медичних служб і закладах охорони здоров'я — це моделі та вимоги до ефективного використання

²⁶⁰ Фармацевтична енциклопедія URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7846/standartizaciya-v-sistemi-oxoroni-zdorov-ya>

ресурсів системи охорони здоров'я та оцінка можливостей надання ефективної сучасної медичної (фармацевтичної) допомоги.

Стандарти регламентують: системи управління; організацію лікувально-діагностичного процесу; інформаційне забезпечення; контроль якості та безпеки медичної (фармацевтичної) допомоги.

Технологічні стандарти — стандарти, які регламентують процес діагностики, лікування та профілактики. За рівнем та ієрархією технологічні стандарти можуть бути національними, регіональними або локальними. За обов'язковістю виконання вимог технологічні стандарти можуть мати законодавчий або рекомендаційний характер. Технологічні стандарти розглядаються як гарантоване оптимальне лікування кожного хворого з певною патологією з метою досягнення максимального позитивного результату. Національні технологічні стандарти формуються завдяки зусиллям фахівців науковців, лікарів та фармацевтів. Прикладом технологічного стандарту надання фармацевтичної допомоги можуть бути протоколи провізора (фармацевта), розроблені в Україні з метою стандартизації симптоматичного лікування та впровадження системи фармацевтичної опіки як основи відповідального самолікування та безрецептурного відпуску лікарських препаратів, відповідно до рекомендацій ВООЗ щодо належної аптечної практики.

Стандарти програм медичної чи фармацевтичної допомоги, що регламентують проведення комплексу заходів, надання медичної чи фармацевтичної допомоги окремим групам населення, які формуються за різними ознаками: характером захворювання, віком, статтю, фізіологічним станом, соціальним станом, професією, умовами праці тощо. Програми медичної (фармацевтичної) допомоги затверджуються урядом і мають законодавчий характер.

Медико-економічні стандарти — моделі гармонійного поєднання обсягу та якості діагностичних, лікувальних, профілактичних заходів із зазначенням їх вартості. За обов'язковістю виконання вимог медико-економічні стандарти

належать до стандартів-рекомендацій, за рівнем ієрархії — до локальних стандартів.

Комплексні стандарти — це стандарти, які регламентують діяльність певного медичного чи фармацевтичного фаху або служби та містять набір структурно-організаційних, технологічних стандартів і стандартів організаційних програм.

Стандартизація має забезпечувати інтереси всіх членів суспільства: як споживачів (пацієнтів), так і виробників, які пропонують послуги або товар.

Стандарти можуть бути обов'язковими (законодавчими) та рекомендаційними.

7.5. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони здоров'я.

Розвиток сучасних міжнародних відносин свідчить про те, що внутрішньодержавні відносини в області прав людини на охорону здоров'я стали безпосереднім об'єктом міжнародно-правового регулювання. Міжнародне законодавство з прав людини посиляється на «найвищий досяжний рівень стану здоров'я», як об'єкт гарантованого права на охорону здоров'я.

Міжнародно-правовий стандарт в галузі охорони здоров'я можна визначити як найбільш прогресивні міжнародно-правові норми, прийняті уповноваженим міжнародним органом, що закріплюють права і свободи людини в сфері охорони здоров'я, як гарантії забезпечення даного права, форми міжнародного співробітництва, а також пільги різним категоріям осіб.

Міжнародне визнання права на охорону здоров'я не означає, що люди мають право бути здоровими. Ні уряди, ні самі приватні особи не можуть гарантувати відмінний стан здоров'я. У той же час органи державної влади покликані проводити політику, спрямовану на збереження та зміцнення здоров'я нації.

Витоки правового регулювання права на охорону здоров'я міжнародно-правовими нормами сягають в далеке минуле. Цілком очевидно, можна стверджувати, що правове регулювання здоров'я людини існує стільки ж, скільки і право саме по собі. Охорона здоров'я має два рівня забезпечення: охорона здоров'я нації; охорона здоров'я індивіда.

Охорона здоров'я нації більш древній вид правового забезпечення захисту здоров'я. Уже в середньовіччі з'явилися локальні норми, що встановлюють різні форми заборон (наприклад, свобода пересування) при епідеміях. Це значить, що заборони, обмеження різних прав, контроль за інфекційними хворобами був першою і найважливішою частиною охорони здоров'я нації. Важливість даних норм підкріплювалася свідомістю того, що зміни в поведінці людей в значній мірі впливають на скорочення шкідливих впливів на здоров'я, забезпечує попередження захворювань або скорочення страждань тих, у кого вони з'явилися. Освіта в сфері охорони здоров'я не є ефективним засобом прищеплення норм поведінки, тому закон часто використовується як найбільш ефективний метод реалізації стандартів охорони здоров'я.

Обмеження прав людини, як превентивний захід щодо охорони здоров'я суспільства, прийшли в сучасне право з минулого, а детальний контроль за цими заходами є новаторським підходом сучасного міжнародного права. Вже набагато пізніше, після Другої світової війни світове співтовариство стало вживати рішучих заходів по контролю за неправомірним необґрунтованим обмеженням прав і свобод людини в тому числі і як заходи з охорони здоров'я. Право на охорону здоров'я, що має публічний характер, з'явилося набагато раніше, ніж міжнародно-правове визнання індивідуального права на охорону здоров'я людини. В даний час міжнародні організації приймають норми з охорони навколишнього середовища, утилізації відходів виробництва, стандартів якості продуктів, розвитку фізичної культури і т.д., також мають на меті правове забезпечення здоров'я суспільства. З'явилося багато міжнародних норм,

спрямованих на контроль за випуском і розповсюдженням алкоголю, тютюну, а також розвиток фізичної культури, мають своєї мета зміцнення здоров'я населення. Здійснення заходів, спрямованих на охорону здоров'я, стикається з індивідуальними правами і свободами і при цьому вони в міжнародному праві закріплюються як заходи, спрямовані на захист життя, недоторканності і свободи від примусових обов'язкових заходів, що вживаються владою.

В цілому, міжнародно-правове регулювання права на охорону здоров'я, як і багато інших загальноновизнані права і свободи, має три рівня закріплення: універсальний, здебільшого має загальнодекларативне значення, виступає як рекомендація для світової спільноти; регіональний, (наприклад, прийнятий Радою Європи) обов'язковий для країн-учасників даної організації. Регіональні стандарти, володіючи особливостями, обумовленими традиціями, рівнем розвитку якої-небудь групи країн, можуть бути ширшими, більш конкретними, ніж універсальні, і повинні мати політико-правовий механізм своєї реалізації; спеціалізований, прийнятий спеціально створеною організацією для вироблення загальних стандартів якості, контролю, координації дій країн-партнерів.

До першого рівня закріплення прав людини в галузі охорони здоров'я відносяться уже згадувані нами Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, Декларація про права осіб з інвалідністю 1975 року, Декларація про права розумово відсталих осіб 1971 р. та інші основоположні міжнародні нормативно-правові акти. Дані нормативно-правові акти накладають юридичні зобов'язання на держави-учасників: вони повинні вжити всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, закріплених в них; держави, що ухвалили дані Пакти і декларації, незалежно від рівня

економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні та культурні права для всіх, хоча б в мінімальному обсязі.

До другого рівня закріплення прав людини в галузі охорони здоров'я - регіонального - можна віднести Європейську Соціальну Хартію, яка містить дві статті, присвячені саме праву на охорону здоров'я. Це статті 11 і 13. Стаття 11 зобов'язує держави, які підписали Хартію, вжити заходів, що передбачають: 1) усунення, наскільки це можливо, причин погіршення здоров'я; 2) надання послуг консультативного та освітнього характеру, спрямованих на зміцнення здоров'я і розвиток почуття особистої відповідальності за своє здоров'я; 3) запобігання, наскільки це можливо, епідемічних, ендемічних та інших захворювань.

Стаття 13 Європейської Соціальної Хартії з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу зобов'язує Договірні Сторони: 1) забезпечити кожній особі, яка не має достатніх коштів для існування і яке не в змозі ні добути їх своїми власними зусиллями, ні отримати їх з інших джерел, надання відповідної допомоги, а в разі хвороби - догляд, якого вимагає стан її здоров'я; 2) дбати про те, щоб особи, які користуються подібною допомогою, не обмежувалися з цієї причини в своїх політичних і соціальних правах; 3) передбачити, щоб кожна людина у відповідних державних або приватних служб могла отримати будь-яку консультацію і будь-яку індивідуальну допомогу, які можуть знадобитися, щоб запобігти, усунути або полегшити стан особистої або сімейної потреби.

Універсальний рівень закріплення права на охорону здоров'я є важливою гарантією визнання світовою спільнотою даного права і накладає на держави обов'язки по використанню механізмів його забезпечення.

Право на охорону здоров'я включає низку прав та гарантій їх реалізації, тому по-різному формулюється в конституціях країн світу. В тих конституціях, які були прийняті до другої світової війни, воно відсутнє. При дослідженні закріплення права на охорону

здоров'я зарубіжними конституціями необхідно враховувати історичні традиції, зумовлені особливостями філософсько-світоглядних основ конституціоналізму.

Права другого покоління, до яких відноситься і право на охорону здоров'я, з'явилися в конституціях держав в середині ХХ століття. Вийняток склала, наприклад, Веймарська Конституція 1919 року і перші радянські конституції. У них вказувалися державні механізми охорони здоров'я. Ці конституції дуже вплинули на світову громадську свідомість, на ідею формування прав другого покоління, визнання концепції соціальної держави. В результаті більшість конституцій світу визнали дану групу прав і в тому числі право на охорону здоров'я.

Так, наприклад, Конституція Австрії не містить конкретного права на охорону здоров'я, але відносить питання законодавчого регулювання та виконавчого забезпечення системи охорони здоров'я і санітарної служби до відання Федерації. При цьому в конституції робиться застереження, що до компетенції Федерації щодо установ, що надають медичні послуги, відноситься тільки здійснення санітарного нагляду.

Звід основних законів Великобританії, що визначають становище людини в суспільстві, його права і свободи, не містить прямої згадки про право на охорону здоров'я.

В Конституції Королівства Данії немає норми, яка стосується охорони здоров'я людини, однак передбачено право на соціальну допомогу з боку держави у разі неможливості самозабезпечення.

В Конституції Ірландії також відсутня дана норма. Принципом соціальної політики є загальне керівництво для парламенту про прийняття норм права, що закріплюють такі трудові зобов'язання для громадян, які б не змогли нанести шкоди здоров'ю.

Нема такої норми і в Конституції Французької Республіки, Швеції. В останній передбачено широке розуміння фізичної недоторканності. До компетенції Уряду Швеції належить прийняття

постанови про розпорядження щодо охорони життя, особистої безпеки, здоров'я.

Основний закон ФРН не включає права на охорону здоров'я, але відносить до компетенції Федерального законодавства врегулювання таких заходів, як боротьба з епідемічними і епізоотичними захворюваннями, допуск до лікарських та інших медичних професій і лікарської діяльності, поводження з ліками, лікарськими засобами; господарське забезпечення лікарень і встановлення тарифів за надану ними допомогу.

З даного аналізу можна зробити висновок, що до компетенції державних органів у зазначених країнах відноситься законодавча діяльність щодо регулювання відносин в сфері надання медичних послуг, яка включає заходи щодо стимулювання ринку в сфері охорони здоров'я; контролю якості, що надаються; навчання медичного персоналу; обіг лікарських засобів; захист в разі порушення законодавства в сфері охорони здоров'я; розвиток системи страхових та інших фінансово-кредитних організацій, що займаються фінансуванням надання медичних послуг населенню. Більшість медичних установ знаходиться в приватній власності. Медичні послуги є платними, однак фінансування їх відбувається з різних джерел: спеціалізовані фонди, страхові установи, безпосередню оплату пацієнтом тощо.

Більшість європейських конституцій, все ж таки певним чином, регламентують право на охорону здоров'я.

Конституція Греції передбачає низку гарантій, що включають обов'язок держави проявляти особливу турботу про хворих, які страждають невиліковними фізичними і душевними недугами, піклуватися про здоров'я громадян, особливо молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю.

Конституція Бельгії містить право на життя, відповідну людської гідності, що включає право на соціальне страхування, охорону здоров'я, соціальну медичну допомогу.

Конституція Іспанії в ст. 43 визнає право на охорону здоров'я. До відання органів влади Конституція Іспанії відносить організацію і керівництво охороною здоров'я за допомогою проведення профілактичних заходів, а також надання необхідних послуг і допомоги; сприяння розвитку санітарної освіти, фізкультури і спорту. Органи влади проводять по відношенню до фізично і психічно ослаблених осіб політику, спрямовану на профілактику і лікування їх захворювань та включення їх в суспільне життя, надаючи їм спеціальну допомогу і спеціальний захист в здійсненні права на охорону здоров'я.

Конституція Королівства Нідерланди зобов'язує державні органи вживати заходів щодо захисту здоров'я населення, піклуватися про забезпечення населення достатнім життєвим рівнем, сприяти соціальному та культурному розвитку суспільства.

Конституція Португалії закріплює право на охорону здоров'я. Дане право реалізується: через універсальну загальнонаціональну службу охорони здоров'я і в основному на безкоштовній основі; шляхом створення економічних, соціальних і культурних умов, які забезпечують адресний захист різних верств населення.

У статті 32 Конституції Італії з цього приводу сказано наступне: «Республіка охороняє здоров'я як основне право індивіда і інтерес суспільства і гарантує безкоштовне лікування для незаможних».

Болгарська Конституція в ст. 52 регулює дане право значно більш детально: Громадяни мають право на страхування здоров'я, що гарантує їм доступну медичну допомогу, і на безкоштовне користування медичним обслуговуванням за умов і в порядку, визначених законом. Охорона здоров'я громадян фінансується державним бюджетом, роботодавцями, особистими і колективними страховими внесками та іншими джерелами при умовах і в порядку, визначених законом. Держава охороняє здоров'я громадян і заохочує розвиток спорту і туризму. Ніхто не може бути примусово підданий лікуванню і санітарним заходам, крім випадків,

передбачених законом. Держава здійснює контроль за всіма закладами охорони здоров'я, а також за виробництвом лікарських засобів, біопрепаратів і медичної техніки і за торгівлею ними.

У перерахованих вище країнах, як видно з тексту конституцій, існують дві системи охорони здоров'я: державна і приватна. Державна система охорони здоров'я є основною формою забезпечення охорони здоров'я громадян. Держава через спеціально створювані органи розвиває мережу спеціалізованих медичних закладів; забезпечує дані установи медичною технікою, господарськими приладдям; здійснює навчання та підвищення кваліфікації фахівців і т.д. Крім того, державні органи приймають нормативні акти, що регулюють відносини в сфері надання медичної допомоги; проводять контроль якості надання медичних послуг як в державних, так і в приватних клініках; виконують інші контрольно-розпорядчі функції, а також здійснюють захист права на охорону здоров'я в разі його порушення. При цьому для пацієнтів існує і альтернативна можливість звернення до фахівців в приватних клініках, оплата яких може здійснюватися також з різних джерел. У цих клініках, які мають значні матеріально-фінансові можливості, створюються більш комфортабельні умови для пацієнтів, здійснюються медичні послуги, що не входять в основний обов'язковий спектр послуг, які надаються в державних клініках (як наприклад, стоматологія, косметологія і т.д.), працюють висококваліфіковані фахівці, є і інші переваги.

Світовий досвід показує, що навіть в тих країнах, де державне медичне обслуговування знаходиться на достатньому рівні, цей рівень все ж нижче, ніж в умовах ліберальної і страхової медицини. Ліберальна медицина заснована на принципі прямої, безпосередньої оплати за виконані послуги і як правило, доступна тільки особам з високим рівнем доходу. Така система стимулює медперсонал підвищувати свій професійний рівень, оскільки пацієнт має право вибору найбільш кваліфікованого фахівця.

Закріплення і регулювання таких відносин міжнародно-правовим нормами є природним продовженням забезпечення сучасних стандартів медичних послуг конституційним правом; важливою гарантією їх глобальної реалізації, міжнародного контролю за їх здійснення, вироблення єдиних стандартів якості надання медичної допомоги.

7.6. Соціальні стандарти в системі освіти та культури.

Розуміння стандартизації як способу упорядкування організованою цілісності і забезпечення її стабільності дозволяє зробити висновок про те, що стандартизація і стандарти є необхідною умовою формування і функціонування системи освіти як організованої цілісності. Стандартизація освіти являє собою діяльність, спрямовану на встановлення норм, правил і вимог до освітнього процесу та його результату з метою досягнення оптимальної упорядкованості і стійкості системи освіти. Освітній стандарт як нормативний документ визначає зміст, обсяги і вимоги до підготовки випускників і, на думку фахівців, є основою об'єктивної оцінки рівня освіти.

Загальні тенденції, пов'язані з поширенням глобальних стандартів в сучасному світі, проявляються в уніфікації стандартів навчання. Так, відповідно до вимог до стандартизації систем управління якістю освіти, прийнятими в міжнародному співтоваристві, виділяються наступні основні принципи стандартизації освіти: державне ліцензування освітніх установ; добровільність застосування стандартів (самоатестації); врахування інтересів споживачів освітніх послуг; можливість застосування міжнародних стандартів (Болонська угода); однаковість застосування національних стандартів; впровадження науково-технічного прогресу; підвищення конкурентоспроможності навчальних закладів; єдність оцінки якості навчання в різних навчальних закладах; захист учнів від впливу зовнішнього

середовища; модульна система навчання на основі вибору дисциплін.

Право на освіту та міжнародні стандарти ООН. Право на освіту як соціальна цінність, що входить в систему прав другого покоління, отримало загальне визнання і закріплення після Другої Світової війни не тільки в національних конституціях і законодавстві, але і в міжнародно-правових документах. Особлива роль в процесі універсального визнання, створення гарантій і механізму захисту права на освіту належить Організації Об'єднаних Націй.

Право на освіту, як одно з основоположних прав, було включено в текст Загальної Декларації прав людини 1948 р., прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.

Відповідно до статті 26 Загальної Декларації прав людини встановлено мінімальні стандарти освіти. В ній зазначено, що кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта є загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною

для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру. Також, відповідно до частини 3 цієї статті, батькам гарантовано право пріоритету в виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей. Незважаючи на універсальне визнання, дані положення мають декларативний характер. Тільки через 18 років ООН змогла розробити і прийняти важливий, юридично обов'язковий Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права²⁶¹

²⁶¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. //: URL http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

(прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 р., набрав чинності 3 січня 1976 року). Стаття 13 цього Пакту встановлює більш розгорнуту і юридично обов'язкову систему гарантій права на освіту. Перш за все, вона констатує визнання державами, які беруть участь у цьому пакті, право кожної людини на освіту, підкреслюючи гуманістичну спрямованість освіти для повного розвитку людської особистості і її гідності, а також зміцнення поваги до прав людини і основних свобод. Крім цього, зазначено, що освіта повинна дати можливість всім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями, всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі ООН з підтримання миру.

Як видно із змісту зазначеної статті, держави встановлюють мінімальні стандарти початкової, середньої та вищої освіти. Так, початкова освіта повинна бути загальною, обов'язковою і безкоштовною, а в разі її відсутності заохочується або інтенсифікується елементарна освіта. Відносно середньої, а також професійно-технічної освіти, гарантується відкритість і доступність для всіх, в тому числі шляхом поступового запровадження безкоштовної освіти. Нарешті, держави зобов'язуються забезпечити загальну рівну доступність відповідно до здібностей, в тому числі шляхом поступового запровадження безплатної освіти. Таким чином, для всіх рівнів організації освіти визначено такі принципи як загальність, доступність, рівноправність, прозорість, а також безкоштовність як мета для середнього і вищого рівнів освіти, і як нормативний обов'язок для початкової освіти, яка повинна стати обов'язковою.

Крім цього, держави зобов'язуються проводити розвиток мережі шкіл усіх ступенів, встановити задовільну систему стипендій і постійно покращувати матеріальні умови викладацького складу.

У статті гарантується свобода батьків (або інших законних опікунів) вибирати не тільки державні, а й інші школи, які повинні відповідати мінімальним освітнім стандартам, встановленим або

затвердженням державою, а також забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Особливе значення в системі ООН надається протидії дискримінації за різними підставами, в тому числі в сфері освіти. Так, відповідно до статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації,²⁶² держави-учасниці зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, незалежно від раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо прав в економічній, соціальній і культурній сферах, зокрема права на освіту та професійну підготовку.

Відповідно до статті 10 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок,²⁶³ держави здійснюють заходи для ліквідації дискримінації щодо жінок з метою забезпечення їм рівних з чоловіками прав в сфері освіти і, зокрема, однакові умови для орієнтації у виборі професії або спеціальності, для доступу до освіти і одержання дипломів у навчальних закладах усіх категорій як у містах так і в сільській місцевості (така рівність забезпечується в дошкільній, загальній, спеціальній і вищій технічній освіті, а також у всіх видах професійної підготовки); доступ до однакових програм навчання, однакових іспитів, викладацькому складу однакової кваліфікації, шкільних приміщень і обладнання рівної якості; усунення будь-якої стереотипної концепції щодо ролі чоловіків і жінок на всіх рівнях і у всіх формах навчання шляхом заохочення спільного навчання та інших видів навчання, які будуть сприяти досягненню цієї мети, зокрема, шляхом перегляду навчальних посібників та шкільних програм і адаптації методів навчання тощо.

²⁶² Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р.// URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105

²⁶³ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р.// URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207

Конвенція ООН «Про статус апатридів» 1954 р.²⁶⁴ передбачає надання апатридам стосовно початкової освіти такого ж правового становище, що й громадянам. Стосовно інших видів народної освіти, окрім початкової, і, зокрема, стосовно можливості доступу до навчання, визнання іноземних атестатів про шкільну освіту, дипломів і ступенів, звільнення від плати за право навчання і зборів, а також щодо надання стипендій, договірні держави надають апатридам якомога сприятливіше становище і, у всякому разі, не менш сприятливе, ніж те, яке за тих же обставин зазвичай надається іноземцям (ст. 22).

Аналогічні зобов'язання передбачено в Конвенції ООН «Про статус біженців».²⁶⁵

Система гарантій прав на освіту закріплена і в Конвенції про права осіб з інвалідністю.²⁶⁶ Відповідно до статті 24 цієї Конвенції, визнається право осіб з інвалідністю на освіту. Держави зобов'язуються без дискримінації і на основі рівних можливостей забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому: до повного розвитку людського потенціалу, а також почуття гідності, самоповаги, посиленню поваги прав людини та основних свобод; до розвитку особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їх розумових і фізичних здібностей; до наділення осіб з інвалідністю можливістю ефективно брати участь в житті вільного суспільства.

У прийнятій Генеральною Асамблеєю принципів ООН щодо осіб похилого віку,²⁶⁷ визначається, що літні люди повинні мати можливість брати участь у відповідних програмах освіти і професійної підготовки, а також мати доступ до можливостей суспільства в сфері освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

²⁶⁴ Про статус апатридів: Конвенція ООН від 28.09.1954 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text

²⁶⁵ Про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951 р. //URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

²⁶⁶ Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р. //URL http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

²⁶⁷ Принципи ООН по відношенню до осіб похилого віку: Принципи ООН від 16.12 1991 р. . – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_314

Стаття 30 Міжнародної конвенції про захист прав всіх працівників-мігрантів та членів їх сімей,²⁶⁸ визначає, що кожна дитина працівника-мігранта має основне право на освіту на основі рівності поводження з громадянами відповідної держави. Не може бути відмовлено у відвідуванні державних дошкільних навчальних закладів та шкіл, або обмежено таке відвідування через відсутність постійного статусу, щодо перебування або зайнятості будь-якого з батьків, або через відсутність постійного статусу щодо перебування такої дитини в державі роботи за наймом.

Основні принципи поводження з в'язнями, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН від 14 грудня 1990 р.,²⁶⁹ визначають право ув'язнених брати участь в культурній та освітній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток людської особистості.

Одним з найважливіших і найбільш широко визнаних документів в системі ООН є Конвенція про права дитини 1989 р.²⁷⁰ Стаття 28 цієї Конвенції не тільки підтверджує відповідні положення Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, а й встановлює додаткові гарантії права на освіту, держави-учасники Конвенції підтверджують право дитини на освіту на основі рівних можливостей. Гарантується безкоштовна і обов'язкова початкова освіта, а також введення безкоштовної загальної професійної середньої освіти, з можливістю надання в необхідних випадках фінансової допомоги, в різних формах. Стосовно вищої освіти, на відміну від положень Пакту, Конвенція обмежується зобов'язанням забезпечення її загальної доступності на основі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів, не згадуючи при цьому, введення безкоштовної вищої освіти.

²⁶⁸ Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203

²⁶⁹ Основні принципи поводження з в'язнями: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12. 1990 р. // URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text

²⁷⁰ Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. //URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

Зазначена Конвенція встановлює і низку спеціальних норм щодо забезпечення доступності інформації та матеріалів в сфері освіти, а також професійної підготовки, про заходи щодо сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу, про забезпечення підтримки шкільної дисципліни тільки за допомогою методів, що ґрунтуються на повазі людської гідності дитини, про заохочення і розвиток міжнародного співробітництва з питань освіти, в тому числі, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання.

Отже, в системі ООН створена система універсальних міжнародних стандартів в сфері освіти, яка дозволяє створити умови для реалізації в універсальному масштабі права кожного на якісну та доступну освіту.

При цьому, міжнародне співробітництво в сфері освіти реалізується в межах низки міжнародних організацій (урядових і неурядових, універсальних, регіональних і ін.). Провідною серед них є Організація ООН з питань освіти, науки і культури – ЮНЕСКО, створена в 1946 р. В межах ЮНЕСКО підготовлено безліч міжнародних конвенцій, декларацій, програм у сфері освіти.

Крім ЮНЕСКО, активну роль в здійсненні міжнародного співробітництва в галузі освіти відіграють регіональні урядові організації: Африканське бюро з науки в сфері освіти (створено в 1973 р), Ісламська організація з питань освіти, науки і культури (1980 р.), Конференція міністрів освіти франкомовних країн (1960 р.), Організація міністрів освіти Південно-Східної Азії (1965 р.), Організація Ліги арабських держав з питань освіти, культури і науки (1970 р.) та ін.

Міжнародні стандарти в сфері захисту культурних цінностей. Міжнародні стандарти в сфері захисту культурних цінностей формуються на міждержавному рівні і закріплюються в формі багатосторонніх міжнародних договорів, які передбачають зобов'язання держав-учасників забезпечити збереження і захист

таких цінностей, введення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях необхідних правових гарантій реалізації.

Стандарти виступають як нормативний мінімум, який визначає рівень державної регламентації з допустимими відхиленнями в тій чи іншій державі за коштами його перевищення або конкретизації.

Під загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права прийнято мати на увазі, перш за все, документи ООН, які відводять провідну роль в забезпеченні верховенства права на національному та міжнародному рівнях.

16 листопада 1945 року на Конференції ООН зі створення Організації з питань освіти і культури 37 держав підписали Статут, що проголошує народження Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Статут вступив в силу в 4 листопада 1946 року (після його ратифікації 20 державами). Завданням Організації є сприяння зміцненню миру і безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури в інтересах забезпечення загальної поваги справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод для всіх народів незалежно від раси, статі, мови або релігії.²⁷¹

Джерелами стандартів у сфері захисту культурних цінностей виступають: Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройних конфліктів (1954 р.);²⁷² Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності (1970 р.);²⁷³ Конвенція ЮНІДРУА по викраденим або незаконно вивезених

²⁷¹ Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури : Статут Орг. об'єдн. націй з питань освіти, науки та культури від 16.11.1945 : станом на 12 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text

²⁷² Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройних конфліктів: Конвенція ООН від 14.05.1954 р. в ред. від 26.03.1999р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text

²⁷³ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності: Конвенція ООН від 14.11.1970 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186#Text

культурних цінностям (1995 р.);²⁷⁴ Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.).²⁷⁵

Найбільш важливим міжнародним актом в питаннях збереження культурних цінностей є Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини,²⁷⁶ прийнята на 17-й сесії ЮНЕСКО 16 листопада 1972 року.

Основний зміст цієї Конвенції становлять заходи з надання міжнародної допомоги з метою охорони, збереження, популяризації або відновлення культурних цінностей.

Відповідно до положень розділу III зазначеної Конвенції, було передбачено створення при ЮНЕСКО Міжурядового комітету з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини або Комітету світової спадщини (World Heritage Committee, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage).²⁷⁷

Міжнародні стандарти захисту культурних цінностей визначають пріоритети, цілі і завдання в сфері внутрішньої і зовнішньої політики держави. Реалізація міжнародних стандартів захисту культурних цінностей пов'язана із створенням механізму такої реалізації всередині держави.

Реалізація міжнародних зобов'язань, на національному рівні, що здійснюється внаслідок впровадження міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у внутрішньодержавні правові акти, відбувається не тільки в результаті безпосередньої трансформації їх в окремі положення, але і за допомогою підписання і ратифікації державами міжнародних конвенцій, угод і договорів, що містять дані норми.

²⁷⁴ Конвенція ЮНІДРУА по викраденим або незаконно вивезеним культурним цінностям: Конвенція ООН від 24.06.1995 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text

²⁷⁵ Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини: Конвенція ООН від 17.10.2003 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text

²⁷⁶ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Конвенція ООН від 16.11.1972 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

²⁷⁷ Офіційний сайт ЮНЕСКО // URL: <http://unesco.org/>

Контрольні запитання та завдання

1. Що включає в себе поняття якості життя, як соціальна категорія, в сучасному контексті?
2. У зв'язку з чим виникло поняття якості життя?
3. Що у міжнародній практиці відносять до соціальних стандартів рівня життя?
4. Які є групи методик вимірювання рівня життя?
5. Як сучасні цивілізаційні процеси диктують необхідність виділення і аналізу нових факторів якості життя?
6. Чому реалізація конституційних прав громадян на гідне житло розглядається як найважливіша соціально-політичних і економічна проблема?
7. В чому суть стандартизації в системі охорони здоров'я?
8. Які три рівні закріплення мають загально визнані права і свободи?
9. Як формулюється право на охорону здоров'я в конституціях країн світу?
10. Що являє собою стандартизація освіти?
11. Чому система міжнародних стандартів в сфері освіти в ООН є універсальною?
12. Назвіть джерелами стандартів у сфері захисту культурних цінностей.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Поняття якості життя, як соціальна категорія.
2. Ключові аспекти категорії «рівень життя».
3. Міжнародне порівняння рівня життя.
4. Статус права на достатнє житло в основних правових міжнародних положеннях.
5. Міжнародне визнання права на охорону здоров'я.
6. Право на освіту як соціальна цінність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / М. Аль- Сулайбі // Право України. - 2000. - № 9. - С. 116.
2. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
3. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
4. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.
5. Кучма О.Л. Юридична освіта: проблеми та перспективи розвитку. Scientific and pedagogic internship «Innovative technologies in legal education: experience of the European Union countries» : Internship proceedings, June 17-28, 2019. Wloclawek, Republic of Poland. С.38-42. <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/5253>
6. Кучма О.Л. Сучасні виклики у сфері освіти. Донецький юридичний інститут МВС України: освітні традиції, перевірені часом: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 28 квітня 2021 року). Донецький юридичний інститут МВС України. К.: ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2021. – С.218-221. <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/5412>
7. Мазур Н. О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. О. Мазур, А. В. Ткачук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2016. - № 2. - С. 146-151. //URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26.
8. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. по- сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
9. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері

- загальнообов'язкового державного соціального страхування /Москаленко О. В. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67
10. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
11. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Допомоги як вид соціального забезпечення за законодавством України. Монографія. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – 252 с.
12. Сіньова Л.М. Сутність гуманістичної функції права соціального забезпечення в сучасних умовах // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - № 1(102). - 2016. – С. 32 –34. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/102_2016.pdf
13. Сіньова Л.М. Соціальна політика України у сфері захисту громадян похилого віку // Актуальні проблеми соціального права в Україні: збірник наукових праць / за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука; відпов. ред. І. С. Сахарук – Харків: «Юрайт», 2017 – 282 с. – С. 230-248.
14. Сіньова Л.М. Проблеми законодавчого забезпечення соціальних допомог в умовах євроінтеграції України // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 2/2017.- 151 с. – С. 113 – 119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2017_2_17
15. Сіньова Л.М. Дистанційне навчання в умовах пандемії // Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 22 жовтня 2021 р.) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. – 313 с. С. 184-186
16. Sinova L.M. Personnel potential in legal areas: legislative update trends Scientific and pedagogic internship «Ways of improving the

- training of qualified lawyers in Ukraine and the EU» : Internship proceedings, February 8 – March 19, 2021. Frankfurt an der Oder : «Baltija Publishing», 2021. 132 pages. С.98-102
17. Сverdlova Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі / Ю. Сverdlova // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): науковий журнал. – К.: НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.
 18. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.
 19. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М. М. Шумило // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 243-249
 20. Шубенкіна В.О. Світовий досвід оцінювання якості життя населення / В. О. Шубенкіна // Молодий вчений. - 2017. - № 4. - С. 799-803. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4/185.pdf>
 21. Щербата, Ганна Михайлівна. Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення / Г.М. Щербата. Вісник Харківського національного університету імені В.С. Каразіна – С. 136-141.
 22. Корольок Ю.Г. Концепція якості життя в управлінні регіональними соціально-економічними системами / Ю. Г. Корольок // Інвестиції: практика та досвід. - 2010. - № 21. - С. 66-69. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_21_19
 23. Ковалевська О.П. Житлові умови в системі характеристик якості життя. Державне управління: удосконалення та розвиток № 3, 2011 // URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=475>
 24. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення/ О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова та ін. – Донецьк; Київ, 2003. – С.83 440 с.
 25. Старченко Л. В. Оцінка якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку : монографія. Суми : Сум. держ. ун-т, 2010.

270 с.

26. Щербата Г.М. Соціальні стандарти якості життя: теоретико-методологічні підходи до їх визначення / Г.М. Щербата. Вісник Харківського національного університету імені В.С. Каразіна – С.136-141.
27. Декларація ООН від 10.12. 1848 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
28. Конвенція ООН від 28.07.1951 р.// URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011
29. Конвенція ООН від 21.12.1965 р.// URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105
30. Пакт ООН від 16.12. 1966 р.// URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
31. Пакт ООН від 16.12. 1966 р.– // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
32. Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207
33. Конвенція ООН від 20.11.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
34. Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203
35. Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р. // URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
36. Про умови праці на плантаціях: Конвенція МОП №110 від 04.06.1958 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_015
37. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП №117 від 22.06.1962 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text
38. Про служби гігієни праці: Конвенція МОП №161 від 26.06.1985 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_042
39. Про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах: Конвенція МОП №169 від 26.06.1989 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188

40. Щодо житлового будівництва для працівників: Рекомендація МОП №115 від 28.06.1961 р. // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU61011>
41. Фармацевтична енциклопедія //URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7846/standartizaciya-v-sistemi-oxoroni-zdorov-ya>
42. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р.:// URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
43. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р.// URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105
44. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р.// URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207
45. Про статус апатридів: Конвенція ООН від 28.09.1954 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text
46. Про статус біженців: Конвенція ООН від 28.07.1951 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
47. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. в ред. від 06.07.2016 р. //URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
48. Принципи ООН по відношенню до осіб похилого віку: Принципи ООН від 16.12 1991 р. – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_314
49. Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203
50. Основні принципи поводження з в'язнями: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12. 1990 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text
51. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. //URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

52. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройних конфліктів: Конвенція ООН від 14.05.1954 р. в ред. від 26.03.1999р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text
53. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності: Конвенція ООН від 14.11.1970 р. //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186#Text
54. Конвенція ЮНІДПУА по викраденим або незаконно вивезених культурних цінностям: Конвенція ООН від 24.06.1995 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text
55. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини: Конвенція ООН від 17.10.2003 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
56. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Конвенція ООН від 16.11.1972 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

Частина 2

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ В КРАЇНАХ СВІТУ

Тема 8. Мінімальні соціальні стандарти у світовій практиці

8.1. Політика прожиткового мінімуму та мінімального гарантованого доходу в країнах світу.

8.2. Величина споживчого кошика в країнах сучасного світу.

8.1. Політика прожиткового мінімуму та мінімального гарантованого доходу в країнах світу.

Базовим державним соціальним стандартом, що застосовується для визначення державних соціальних гарантій є прожитковий мінімум.

У міжнародній практиці для визначення прожиткового мінімуму використовують такі методи: статистичний, що передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходу, який мають 10-20% найменш забезпечених верств населення країни. Цей метод використовують в країнах з досить високим рівнем доходів населення; нормативний - виходить з того, що формують мінімальний споживчий кошик; суб'єктивний - базується на результатах соціологічних опитувань населення щодо необхідного мінімального прибутку (недоліком цього методу, на нашу думку, є його дорадчий характер, оскільки його результати не можуть бути підкріплені реальними економічними можливостями країни, проте він засвідчує справжні потреби людей); ресурсний - виходить із можливостей економіки забезпечити прожитковий мінімум (застосовується у найрозвинутіших країнах); комбінований (наприклад, нормативно-статистичний), особливістю якого є поєднання кількох методів визначення прожиткового мінімуму, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-

комунальні послуги - за фактом, а непродовольчі товари - за їх відсотковою часткою у загальних витратах; відносний, або метод обчислення медіанного доходу. Він здебільшого застосовується у державах з розвинутою ринковою економікою. Так, у США, Великобританії, Німеччині прожитковий мінімум встановлюється на рівні 40% від медіанного доходу, у Фінляндії, Італії, Греції, Іспанії - 50%, у Португалії та Ірландії - 60% відповідно.²⁷⁸

Безумовний дохід – це форма стимулювання економіки та соціальної допомоги громадянам, у межах якої кожен повнолітній громадянин щомісяця отримує фіксовану не оподатковану грошову суму, незалежно від стану його працевлаштування.²⁷⁹ Особливістю гарантованого доходу є те, що: він сплачується особі, а не домогосподарству; сплачується незалежно від будь-яких доходів та інших джерел; сплачується незалежно від наявності роботи або пропозиції щодо роботи.

Головна мета гарантованого доходу – активізація безробітних до пошуку додаткових джерел існування. У сучасних умовах багато європейських соціологів та економістів бачать користь від запровадження безумовного основного доходу. Хоча ідея гарантованого базового доходу ще не висвітлена широко в наукових джерелах, наразі політики, економісти, соціологи сперечаються стосовно різних моделей гарантованого мінімуму.

Слід визнати, що ідея безумовного гарантованого доходу не є новою. Вперше така концепція згадується філософом і публіцистом Т.Пейном у 1795 р.²⁸⁰ Згідно з його концепцією, кожному громадянину країни належить частка в національному виробництві. Таким чином, кожен громадянин має право регулярно отримувати частку загального державного доходу.

У 1943 р. концепцію безумовного доходу було практично схвалено Парламентом Великої Британії, але перемогу отримала

²⁷⁸ Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - К, 2006. - № 1. – С. 140 С. 137-142

²⁷⁹ Піщуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива: // URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf С.2

²⁸⁰ Paine T. Agrarian Justice. Social Insurance History. – //URL <https://www.ssa.gov/history/paine4.html>

система соціальної підтримки, заснована на ідеях У.Бевериджа (William Beveridge). Його ідеї відбилися у відомій доповіді «Соціальне страхування та союзницькі послуги» (Social Insurance and Allied Services).²⁸¹ Це, так звана, система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення на випадок настання соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо), що заснована на принципах соціального страхування.

Вагомі аргументи на користь запровадження гарантованого доходу наводить французький економіст А.Горз.²⁸² На його думку, це така система соціального забезпечення, яка гарантує кожній людині пряме отримання певної частки ВВП, що є рівною для всіх і необхідною для гідного існування відповідно до прожиткового мінімуму. Згідно з такою системою кожен громадянин отримує регулярно законодавчо встановлене грошове забезпечення безпосередньо на свій власний рахунок, постійно упродовж всього життя від народження, без участі будь-яких соціальних служб і пенсійних фондів.

Цілком природно, що концепція базового доходу має як прихильників, так і противників. Прихильники наводять наступні аргументи на користь концепції гарантованого доходу. По-перше, вигоду отримують переважно малозабезпечені. Наразі в багатьох країнах є таке поняття як «пастка доходів». Суть у тому, що людині, яка живе за рахунок різних допомог, часто не вигідно працювати за невелику заробітну плату – допомога в такому разі скасовується (повністю або частково), і як наслідок – людина отримує менше грошей. У випадку, якщо людина матиме будь-який безумовний дохід, навіть дуже малий – це збільшує доходи людини, і їй стає вигідно працювати, наприклад, неповний робочий час або

²⁸¹ Beveridge W. Social Insurance and Allied Services (1942). – //URL http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf

²⁸² Gorz A. Critique of Economic Reason. (Verso, 1989). – //URL <http://newconsensus.org/MarxInAmerica/wpcontent/uploads/2013/11/Gorz-Critique-of-Economic-Reason.pdf>.

виконувати будь-які тимчасові роботи. По-друге, гарантований дохід дає змогу вирішити питання, так званого, технологічного безробіття – коли внаслідок розвитку технологій та автоматизації скорочується кількість робочих місць.

Концепція безумовного доходу має вплив і на вирішення питання працюючих бідних, коли одна людина працює та платить податки, а інша не працює, а лише отримує гроші. Причому рівень життя обох може при цьому бути однаковим. А якщо всі будуть отримувати однаковий базовий дохід, то вибір працювати або ні залишається за людиною. У такому випадку з’являється мотивація до праці.

Концепція безумовного доходу має користь і з точки зору суспільства. На думку прихильників концепції, безумовний дохід допоможе подолати економічну нерівність та підвищити купівельну спроможність громадян. Більш прозорою може стати і система оподаткування. Ще одним, вагомим аргументом на підтримку цієї концепції вважають скорочення бюрократії та ліквідацію існуючих інститутів соціальної підтримки. Безумовний дохід об’єднує всі існуючі соціальні дотаційні виплати – мінімальну заробітну плату, фінансову допомогу бідним, допомогу по безробіттю та інші соціальні програми, і як наслідок – скорочує бюрократичні витрати на їх реалізацію. На скороченні державних службовців, зайнятих розподілом усіляких допомог і субсидій, планується економити десятки мільйонів євро на рік. Цілком можливо, що гарантований дохід стане дійсно дешевшим для держав, особливо тих, які мають великий адміністративний апарат. Інші вигоди залежать від конкретних параметрів реформи, наприклад, яким чином безумовний дохід буде співвідноситися із системою пенсійного страхування, страхування від безробіття і системою медичного обслуговування тощо.

Критики концепції базового доходу стверджують, що отримуючи щомісяця суму, яка гарантує виживання, людина перестає працювати та починає витрачати гроші на розваги. У

людини також з'являється багато вільного часу, особливо у тих, хто не збирається шукати роботу і яких статус безробітного влаштовує. Головна соціальна проблема полягає в тому, що система гарантованого доходу створює умови, за яких соціально вразливі категорії – особи з інвалідністю, люди похилого віку, хронічно хворі – залишаються наодинці зі своїми проблемами. Суспільство перестає звертати увагу на проблеми таких соціальних груп. Також, слід мати на увазі, що реалізація такого проекту потребує величезних витрат, а в умовах поточної політичної та економічної ситуації це виглядає малоімовірним.²⁸³

Найбільш вразливою концепція безумовного доходу виглядає з економічної точки зору. Безумовний дохід, з точки зору, державного бюджету, передбачає перерозподіл коштів, що спрямовуються на фінансування соціальних програм. Такий перерозподіл може як торкатися, так і не торкатися інших напрямів бюджетних витрат. Запровадження гарантованого базового доходу також може призвести до непередбачуваних наслідків, зокрема збільшення потоку мігрантів, які претендуватимуть на отримання гарантованого доходу. А це навряд чи позитивно вплине на міграційну політику держави.

Також, важливо розуміти, яким чином визначається гарантований безумовний дохід. Якщо він менше за прожитковий мінімум, то люди будуть вимушені шукати роботу з будь-якою заробітною платою. Якщо він буде достатньо високим, то існує ризик, що ніхто не захоче працювати. А це означає, що отримає поширення ситуація, коли ті хто працюють будуть утримувати непрацюючих.

Не менш актуальним є і питання щодо джерел фінансування. Основним джерелом доходу, вочевидь, має стати підвищення податків, причому таке підвищення може буде суттєвим. Запровадження безумовного основного доходу неминуче зумовить

²⁸³ Піщуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива: // URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf C.6

суттєві зміни в податковій системі та організації соціального забезпечення.

Механізми запровадження гарантованого доходу наразі відпрацьовуються на рівні експериментальних проєктів. Зарубіжні дослідники наводять приклади таких експериментальних досліджень.²⁸⁴

Так, у 1974-1979 рр. у місті Дофін (канадська провінція Манітоба) тривав експеримент, який отримав назву «Mincome» (minimal income). Експеримент у Дофіні був незвичний тим, що охоплював усе місто. Найбіднішим жителям міста щомісяця надавали грошові чеки на додаток до їх заробітку, тим самим мотивуючи бідних громадян працювати більше. Мотивом для запровадження гарантованого доходу було збільшення нерівності, яка негативно впливає на якість трудових ресурсів, ускладнюючи доступ до отримання освіти та послуг охорони здоров'я. За роки дії експерименту рівень бідності почав знижуватися, зменшилася кількість звернень до лікарів і збільшилося число підлітків, які закінчили середню школу. «Mincome» було розроблено таким чином, що завжди був стимул працювати більшу кількість годин, тому що кожен долар, отриманий з інших джерел, дозволяв скоротити пільги лише на 50 центів, в той час як звичайні соціальні програми не дають жодних додаткових пільг, якщо реципієнти отримують гроші з інших джерел. Побойовання того, що ринок праці занепаде, і люди перестануть працювати, не справдилися. Результати експерименту надали значний імпульс збільшенню закликів забезпечення гарантованого доходу, проте через п'ять років після зміни уряду проєкт було згорнуто.

В Намібії упродовж 2008-2009 рр. проводилась експериментальна соціальна програма «Basic Income Grant». Згідно з програмою кожен житель поселень Омітапе (Omitara) і Очіверо (Otjivero) молодший 60 років отримував 100 намібійських доларів

²⁸⁴ Basic Income Programs and Pilots. – Basic Income Canada Network, February 3, 2014.; //URL http://thepod.cfccanada.ca/sites/thepod.cfccanada.ca/files/BICN%20-%20Basic%20income%20programs%20and%20pilots%20-%202014_1.pdf

щомісяця, пенсіонери (віком понад 60 років) отримували 450 намібійських доларів щомісяця. «Basic Income Grant» призвів до зниження рівня бідності, зумовив збільшення економічної активності, зниження рівня злочинності, збільшення відвідуваності шкіл та поліпшення стану здоров'я дітей. В подальшому робітничими та церковними організаціями було створено “Спільноту за безумовний основний дохід”.

У 2011р. в Індії Асоціація індивідуальних підприємців-жінок (Self-Employed Women's Association, SEWA) за фінансової підтримки UNICEF розпочала експеримент, який тривав 1,5 роки. Жителям 10 з 20 селищ регулярно сплачували гроші – спочатку по 200 рупій (приблизно \$4,35) кожному дорослому і 100 рупій кожній дитині, потім дорослим сплачували по 300 рупій, а дітям – по 150. Жителям інших 10 селищ гроші не сплачувались – це була контрольна група. В селищах, де було застосовано безумовний базовий дохід, зросла економічна активність, поліпшилися стан житла, харчування, підвищився рівень відвідування шкіл серед представників бідного населення. Внаслідок цього експерименту урядом Індії було замінено 29 соціальних програм на прямі виплати коштів громадянам.

Численні дослідження та експерименти, що проводилися в контрольованих умовах у Нідерландах, показали, що форма допомоги у вигляді безумовного доходу знижує напруженість і не викликає зростання утриманства та будь-яких негативних наслідків.

В якості висновку можна сказати, що метою запровадження безумовного гарантованого доходу скоріше є не боротьба з бідністю. Його мета – зменшити бюрократію та стимулювати людей для активного пошуку роботи. Нові альтернативні підходи до соціального захисту можуть призвести до створення нового типу суспільства, де людина матиме змогу вільно обирати між роботою та неоплачуваною соціальною діяльністю. Але питання щодо механізмів вирішення цих проблем все ще залишається відкритим.²⁸⁵

²⁸⁵ Піщуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива: // URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf C.12

8.2. Величина споживчого кошика в країнах сучасного світу.

У багатьох розвинених країнах світу рівень життя громадян давно визначається вартістю їх споживчого кошика, тобто того, без чого людина в принципі обійтися не може. Іншими словами, це набір товарів і послуг, необхідних для задоволення наших першочергових потреб в середньому за рік.

Термін «споживчий кошик», який використовується практично у всьому світі, не має уніфікованого характеру, що зумовлюється відмінностями в підходах до формування та цільової функції кошиків. Розуміння цих відмінностей є ключовим фактором як при проведенні порівняльних досліджень рівня життя в різних країнах, так і при виробленні управлінських рішень, спрямованих на реалізацію самого широкого кола завдань по забезпечення сталого розвитку держав і окремих регіонів.

У Європейському союзі основна функція споживчого кошика реалізується шляхом використання її для оцінки та аналізу якісних і кількісних показників споживання (відповідність рівню потреб, різноманітність, розмір споживчого бюджету). Крім того, представляючи собою відображення усередненого асортименту продуктів харчування і предметів споживання, споживчий кошик використовується для розрахунку індексів зростання цін. Виходячи з такого функціонального призначення, споживчі кошики визначаються емпірично шляхом збору та обробки статистичної інформації із застосуванням спеціальних методик. Відповідно, ніяких спеціальних нормативних актів, що встановлюють склад споживчого кошика в ЄС в цілому або в якихось окремих його країнах не існує.

Відсутність єдиних правових основ і історично сформовані відмінності в споживанні товарів і послуг зумовлюють відмінності застосовуваних у країнах ЄС методик формування споживчих кошиків. Суть основних відмінностей відповідає результатам семантичного аналізу визначення споживчого кошика як

фіксованого набору товарів і послуг, що відображає середню структуру споживання протягом базисного періоду.

Необхідно відзначити, що вартісна характеристика споживчих кошків, яка використовується для обчислення показників інфляції споживчих цін, розраховується в країнах Європейського Союзу щороку. Однак структура враховується в складі споживчих кошків товарів і послуг і їх вагові коефіцієнти можуть оновлюватися значно рідше, і періодичність такого поновлення встановлюється національними статистичними агентствами самостійно (наприклад, раз в 5 років в Німеччині і Австрії).

Призначення прожиткового мінімуму як соціального нормативу полягає в тому, що він є індикатором оцінки рівня життя населення, соціальним орієнтиром при встановленні мінімальних розмірів пенсій, допомоги, мінімальної заробітної плати та ін.

У світовій практиці, величина прожиткового мінімуму, диференційована по регіонах країни, також використовується для встановлення районних коефіцієнтів заробітної плати та інших коефіцієнтів, що враховують відмінності в умовах праці і проживання населення в різних природно-кліматичних умовах, демографічні, екологічні та територіальні особливості.

Споживчий кошик прожиткового мінімуму може бути використаний при розробці системи заходів по підвищенню рівня життя населення, виявленні пріоритетних напрямків надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, оптимізації витрат бюджету на соціальні цілі.

Споживчі кошики окремих країн розраховуються по-різному, враховується рівень життя, фактичне споживання товарів і послуг, середньостатистичний рівень щомісячного доходу, рівень соціально-економічного розвитку та інші фактори.

Чим вище економічний статус країни, тим більше найменувань включається в кошик. У деяких країнах споживчий кошик не розраховується взагалі, в інших на його основі розраховуються допомоги з безробіття та інші соціальні виплати.

У міжнародній практиці розглядається кілька видів споживчого кошика.

Споживчий кошик прожиткового мінімуму - мінімальний набір продуктів харчування, а також непродовольчих товарів і послуг, що забезпечують мінімально допустимі фізіологічні норми споживання харчових продуктів і мінімальний рівень споживання непродовольчих товарів і послуг для виконання основних соціальних функцій людини.

Фактичний споживчий кошик - набір товарів і послуг, що фактично споживається населенням або його окремими соціально-демографічними групами.

Споживчий кошик раціонального бюджету відображає споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового і господарського призначення відповідно до науково-обґрунтованими нормами і нормативами задоволення раціональних (розумних) потреб людини.

Кожна держава, виходячи із своїх економічних можливостей та соціальної політики, визначає відповідний вид споживчого кошика в якості соціального нормативу.

У більшості країн світу, офіційно розрахунки мінімального споживчого кошика здійснюються статистичними органами на основі відповідного законодавчого акту, а також дослідницькими інститутами і центрами відповідно до розроблених ними методичних підходів.

Серед основних методів встановлення прожиткового мінімуму слід виділити наступні.²⁸⁶

1. Статистичний — прожитковий мінімум встановлюється на рівні 10–20% суми доходів дециля, чи квантиля громадян, які мають найвищі доходи. Використовується для країн з досить високим рівнем статків населення;

²⁸⁶ Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. К, 2006. -№ 1. С. 140 С. 137-142

2. Суб'єктивний — (соціологічний) — базується на проведенні соціологічних опитувань населення про бажаний мінімальний дохід. Переважно має консультаційний характер;

3. Ресурсний — виходить з можливості економіки забезпечити прожитковий мінімум. Застосовується у розвинутих країнах світу;

4. Нормативний — полягає у становленні вартісної величини прожиткового мінімуму через споживчий кошик;

5. Відносний — базується на визначенні медіанного доходу — такий дохід, за якого половина населення має більший дохід, а інша — менший, застосовується в розвинутих країнах світу.

6. Окремо слід виділити комбінований метод, який поєднує декілька наведених вище. Наприклад, вартість харчування — за нормами, житловокомунальні послуги — за фактом; непродовольчі товари — за часткою у загальних витратах.

У розвинених країнах, наприклад в США, «продуктовий план» (англ. Food Plan) складається Міністерством сільського господарства США. Існує чотири варіанти плану: економний, низький, середній і вільний. Так званий економний план (англ. Thrifty Food Plan) використовується для розрахунку в програмі видачі продуктових талонів.

У США норми споживання розраховуються за рівнем середньомісячної зарплати для кожного жителя. Прожитковий мінімум становить близько 60% від щомісячного доходу. Людина з доходом в 800-900 доларів відразу отримує соціальну допомогу від держави. В Америці немає такого поняття, як споживчий кошик. Розраховується певний набір товарів і послуг для кожного жителя окремо, що живе в конкретному штаті. Показником, який використовується при підрахунку даного виду споживчого плану, в США служить індекс споживчої ціни, що показує середній рівень співвідношення цін і товарів для конкретної людини за певний проміжок часу. Споживчий набір США налічує близько 300 найменувань, де значну частину складає продукти харчування, офіційні дані можна знайти на сайті Бюро Статистики США.

У Німеччині статистична служба уважно стежить за вагою споживчого кошика і регулярно оновлює дані по набору в ній товарів і послуг. На основі цих спостережень визначається список товарів і послуг, які входять до споживчого кошика. До складу німецької споживчого кошика входять понад 750 товарів, причому крім звичних продуктів харчування там можна знайти такі пункти як вимірювач кров'яного тиску на руці. Послуги, що входять до споживчого кошика Німеччини, включають в себе вартість дитячих ясел, розміщення в будинках для людей похилого віку та осіб з інвалідністю, амбулаторний догляд на дому, а також доставка продуктів додому.

У Німеччині найбільш важливими категоріями в споживчому кошику є житло, вода, електрика, газ та інші види палива (32 % від загальної ваги), транспорт (13 %), відпочинок, розваги і культура (11 %), продукти харчування та безалкогольні напої (10 %). Кошик також включає в себе різні товари і послуги (7 %), меблі, освітлювальні прилади, побутову техніку та інше побутове обладнання (5 %), ресторан і послуги з розміщення (5 %), охорону здоров'я (5 %) і одяг і взуття (5 %), решта 7 % кошика становлять алкогольні напої та тютюн, зв'язок і освіта.

Прожитковий мінімум встановлюється соціологічним методом. Федеральна статистична агенція обирає 60 тис. волонтерів, які протягом п'яти років записують власні витрати, які потім зводяться в загальнодержавну статистику, тобто самі громадяни, виходячи з власних можливостей та потреб, формують необхідну для них структуру та вартість споживчого кошика. Набір товарів та послуг включає 750 найменувань та оновлюється кожні п'ять років. Для призначення соціальної допомоги прожитковий мінімум розраховується індивідуально і становить в середньому 700 євро.²⁸⁷

У Франції прожитковий мінімум - це дохід, який перевищує 50% від середньої заробітної плати по всій країні. Щорічно встановлюється розмір мінімальної зарплати в залежності від

²⁸⁷ Інформація про прожитковий мінімум у різних країнах. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України //URL: <http://me.kmu.gov.ua>

індексу цін, який розраховується на основі великої споживчого кошика, що включає в себе групи з 507 цін і тарифів. Крім цього, в кошик француза входять вино, відвідування ресторану і перукарні, а також купівля корму для кішок і собак, витрати на таксі та оренду машини. Крім того, є обов'язкові витрати на купівлю лаків для волосся, гелів для душу та численних косметичних засобів, а також аж 14 найменувань квітів.

Споживчий кошик служить визначенням індексу цін і інфляції, від яких визначається мінімальний розмір трудової оплати. Моніторинг зміни цін і тарифів здійснюється державними органами статистики.

Англійці в своєму кошику вказують понад 700 позицій товарів і послуг. Зокрема, вони додали в мінімальний споживчий кошик витрати на купівлю квитків в театр, відвідування футбольних матчів, абонементи в басейн і інструменти для ремонту будинку. Окремим рядком йде навіть відвідування ресторанів і пабів.

Чеська Республіка використовує нормативний метод при визначенні прожиткового мінімуму, в основі якого закладено норми споживання продуктів харчування та товарів непродовольчої групи для значної кількості вікових груп. Зокрема, норми продуктів та товарів для дітей встановлені та надаються в асортименті для таких вікових груп: до 6 років, 7–10 років, 11–14 років, 15–18 років. Для населення працездатного віку градація норм надана за віком 19–34 та 35–59 відповідно. Для розрахунків прожиткових мінімумів використовується інформація про доходи та витрати домогосподарств. Розмір прожиткового мінімуму встановлюється за споживчим кошиком, який розраховується, виходячи з індексу споживчих цін, зважених за питоною вагою відповідних товарів у споживчих витратах.

У країнах ЄС при встановленні мінімальної заробітної плати орієнтуються на рівень та динаміку середньої заробітної плати (індекс Кейтса). Чим вище питома вага мінімальної заробітної плати в її середньому розмірі, тим сильніше вона впливає на розподіл

доходів працюючих. Проте це можливо тільки за умови, коли розмір мінімальної заробітної плати становить 60–70% середньої зарплати і складає 2,0–2,5 прожиткових мінімумів. За даними Євростату розміри мінімальної заробітної плати в Україні значно нижчі порівняно з країнами ЄС. Так, в Україні у 2010 році мінімальна заробітна плата була меншою у 20 разів ніж в Люксембурзі, у 17 разів ніж в Ірландії, в 16 разів ніж в Голландії, Бельгії, Франції, у 4 рази ніж в Польщі, Чехії, Словаччині.²⁸⁸

Європейський вибір України зобов'язує її аналізувати європейські критерії оцінки праці. Європейською соціальною хартією (ст. 4) передбачається право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Так, у Франції, Великобританії мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум більше ніж в 1,5 разу, у Нідерландах — майже у два рази. У цих умовах, здається, цілком обґрунтовано при встановленні мінімальної заробітної плати застосування критерію частки в середній зарплаті. При цьому з метою недопущення значної диференціації доходів відповідно до установки Європейського комітету із соціальних прав мінімальний рівень заробітної плати в країнах ЄС має бути не нижчим 60% середньої заробітної плати в національній економіці. Водночас, прийнятним вважається зниження згаданого показника до 50%, якщо держави доведуть, що при цьому може забезпечуватися «гідний» рівень життя».²⁸⁹

У Болгарії застосовується нормативний та медіанний методи. В країні вживається поняття «межа бідності», що по суті є аналогічним поняттю «прожитковий мінімум». До переліку товарів та послуг, на основі яких визначається «межа бідності», включені соціально корисні та життєво необхідні товари та послуги. Розмір межі бідності розраховується як відсоток від медіанного еквівалентного доходу в країні на базі попередньо визначених

²⁸⁸ Пищуліна О. Щодо зміни підходів до формування соціальних стандартів в Україні URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Desember/13.htm>.

²⁸⁹ Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. 2013. № 1. С. 40–44.

мінімальних життєвих потреб. Розмір межі бідності має гарантувати задоволення попередньо визначених мінімальних життєвих потреб бідних домогосподарств. У країні мінімальні життєві потреби визначаються через: а) грошову вартість фактично здійснених споживчих видатків на придбання набору харчових продуктів, що забезпечує рекомендовані фізіологічні норми денного калорійного прийому їжі; б) відсоткове співвідношення між рівнем видатків на споживання харчових продуктів і рівнем видатків на споживання непродовольчих товарів та послуг. Для 20% домогосподарств з найнижчими доходами воно має відповідати середньому співвідношенню.²⁹⁰

У Словаччині в законодавстві чітко визначено, що розмір мінімальної заробітної плати має постійно випереджати величину прожиткового мінімуму. Механізм розрахунку мінімальної заробітної плати залежить від зростання середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму, пов'язаного з «витратами на життя» домогосподарств з низькими доходами. Тобто зв'язок із середньою заробітною платою встановлюється за умови випередження темпів зростання мінімальної заробітної плати порівняно з такими темпами щодо прожиткового мінімуму. В країні використовується нормативно-статистичний метод визначення прожиткового мінімуму, який поєднує в собі розрахунки вартості харчування за нормами, вартості житловокомунальних послуг за фактом, непродовольчих товарів — за часткою у загальних витратах. Прожитковий мінімум визначається згідно із середньостатистичним споживчим кошиком поточного періоду, який складається з урахуванням усередненої питомої ваги кожної позиції споживання товарів і послуг у загальному обсязі споживання прожиткового мінімуму на одну фізичну особу або групи фізичних осіб.²⁹¹

²⁹⁰ Інформація про прожитковий мінімум у різних країнах. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України //URL: <http://me.kmu.gov.ua>

²⁹¹ Теслюк Н. Застосування зарубіжного досвіду формування споживчого кошика у підвищенні якості життя українця / Н. Теслюк, І. Горобінська // Вісник Національного транспортного університету. 2014. № 30(2). С. 142–148.

В Угорщині застосовується комбінований метод. Розмір прожиткового мінімуму визначається як середнє значення всіх особистих видатків домогосподарств, у яких видатки на продуктовий кошик приблизно відповідають зазначеній нормі. Продуктовий кошик визначається за встановленими нормами на добу. Чеська Республіка використовує нормативний метод при визначенні прожиткового мінімуму, в основі якого закладено норми споживання продуктів харчування та товарів непродовольчої групи для значної кількості вікових груп. Зокрема, норми продуктів та товарів для дітей встановлені та надаються в асортименті для таких вікових груп: до 6 років, 7–10 років, 11–14 років, 15–18 років. Для населення працездатного віку градація норм надана за віком 19–34 та 35–59 відповідно. Для розрахунків прожиткового мінімуму використовується інформація про доходи та витрати домогосподарств. Розмір прожиткового мінімуму встановлюється за споживчим кошиком, який розраховується, виходячи з індексу споживчих цін, зважених за питоמוю вагою відповідних товарів у споживчих витратах. Розмір може переглядатися, якщо рівень інфляції складе більше 5% на рік. Так, споживчий кошик містить товари та послуги за 12 головними категоріями для основних соціальних і демографічних груп населення. При визначенні прожиткового мінімуму на сім'ю розглядаються категорії: незабезпечені діти, чоловік/дружина або партнер, батьки.²⁹²

Італія застосовує нормативний метод. Розраховуються два показники межі бідності: абсолютний та відносний (релятивний). Абсолютна межа визначається рівнем доходів або витрат у грошовому виразі, нижче якого неможливо забезпечити мінімальне адекватне харчування, а також задовольнити основні непродовольчі потреби.²⁹³

²⁹² Інформація про прожитковий мінімум у різних країнах. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України // URL: <http://me.kmu.gov.ua>

²⁹³ Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. 2013. № 1. С. 40–44.

У Греції використовується медіанний метод визначення прожиткового мінімуму. Останній встановлюється на рівні 50% «медіанного доходу». Складовими його елементами є набір продуктів харчування, витрати на дітей, медичне обслуговування, житло, транспортні витрати, податки та інші непродовольчі товари і послуги.

У Швейцарії застосовується ресурсний метод. Прожитковий мінімум встановлюється в різних кантонах окремо, оскільки вартість основних компонентів споживчого кошика в них істотно відрізняється.²⁹⁴

В Австрії прожитковий мінімум встановлюється залежно від доходів. Поняття прожиткового мінімуму трактується з позиції кредитоспроможності фізичної особи. Під прожитковим мінімумом розуміється частина доходу особи, яку кредитор не має права стягнути для погашення кредиту. Розмір прожиткового мінімуму розраховується залежно від доходу конкретної особи та її зобов'язань з утримання дітей, літніх родичів, інвалідів.

У Великобританії застосовується ресурсний метод. Після оприлюднення державного бюджету Великобританії визначаються стандарти прожиткового мінімуму. Статистичною базою є дані опитування населення - як окремих осіб, так і певних соціальних груп.

Отже, найбільш розвинуті європейські країни використовують ресурсний метод, що обумовлено, насамперед, їхніми бюджетними можливостями. В більшості зарубіжних країн, активно ведуться аналітичні і наукові дослідження за методологією і практикою визначення раціонального споживчого бюджету і відповідно раціонального споживчого кошика. Нормативний підхід регулювання споживання товарів і послуг отримує все більше схвалення з боку вчених і фахівців.

²⁹⁴ Теслюк Н. Застосування зарубіжного досвіду формування споживчого кошика у підвищенні якості життя українця / Н. Теслюк, І. Горобінська // Вісник Національного транспортного університету. 2014. № 30(2). С. 142–148.

Таким чином в зарубіжній практиці формування прожиткового мінімуму здійснюється на основі використання п'яти різних за своєю сутністю та значимістю методів. Вибір методу формування прожиткового мінімуму має принципове значення

Контрольні запитання та завдання

1. Які є особливості гарантованого доходу?
2. Чому концепція базового доходу має як прихильників так і противників?
3. Яким чином визначається гарантований безумовний дохід?
4. Яка мета запровадження безумовного гарантованого доходу?
5. Що означає термін «споживчий кошик»?
6. Які є види споживчого кошика?
7. Як здійснюється формування прожиткового мінімуму в зарубіжній практиці?
8. Які орани в більшості країн світу здійснюють офіційні розрахунки мінімального споживчого кошика?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Методи використання у міжнародній практиці прожиткового мінімуму.
2. Механізми запровадження гарантованого доходу.
3. Основна функція споживчого кошика в країнах ЄС.
4. Методи встановлення прожиткового мінімуму.
5. Мінімальна заробітна плата в країнах Європи.
5. Мінімальна заробітна плата в країнах Північної Америки.
6. Мінімальна заробітна плата в країнах Африки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / М. Аль- Сулайбі // Право України. - 2000. - № 9. - С. 116.
2. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
3. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. 2013. № 1. С. 40–44.
5. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
6. Інформація про прожитковий мінімум у різних країнах. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України //URL: <http://me.kmu.gov.ua>
7. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.
9. Мазур Н. О. Прожитковий мінімум у системі соціальних стандартів життя: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. О. Мазур, А. В. Ткачук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2016. - № 2. - С. 146-151. //URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_26.
10. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. посіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
11. Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - К, 2006. - № 1. – С. 140 С. 137-142
12. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування /Москаленко О. В. // Збірник наукових праць Харківського

- національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67
13. Пишуліна О. Щодо зміни підходів до формування соціальних стандартів в Україні URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Desember/13.htm>.
14. Сverdlova Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі / Ю. Сverdlova // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): науковий журнал. – К.: НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.
15. Сіньова Л.М. Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні: історико-правові аспекти» // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 1/2017.- 280 с. – С. 163 – 173.
16. Сіньова Л.М. Соціально-правові проблеми дискримінації громадян похилого віку як вразливої версти населення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - № 2(103). - 2016. – С. 31 –35. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/pdf/103_2016.pdf
17. Сіньова Л.М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії // Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» : – № 1 (25)/2017. – С. 191–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_1_27
18. Теслюк Н. Застосування зарубіжного досвіду формування споживчого кошика у підвищенні якості життя українця / Н. Теслюк, І. Горобінська // Вісник Національного транспортного університету. 2014. № 30(2). С. 142–148.
19. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.
20. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту / М. М. Шумило // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 243-249

Тема 9. Соціальні стандарти в ЄС

9.1. Європейські соціальні стандарти та новітня політика Європейського союзу у сфері соціальних прав

9.2. Європейська система правових актів, що визначають соціальні стандарти прав людини

9.3. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському Союзі

9.4. Європейські стандарти організації праці

9.1. Європейські соціальні стандарти та новітня політика Європейського союзу у сфері соціальних прав.

На думку, Малюги Л.Ю., європейські соціальні стандарти – це впорядкований комплекс єдиних вимог між державами-учасницями ЄС щодо встановлення для своїх громадян соціальної безпеки і можливостей соціального розвитку з метою реалізації ними соціальних прав та свобод.²⁹⁵ Основними нормативними актами Європейського Союзу, що містять соціальні стандарти є: Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS № 14) від 11.12.1953 р. (Париж); Європейська соціальна хартія (ETS № 35) від 18.10.1961 р. (Турін); Європейський кодекс соціального забезпечення (ETS № 48) та Протокол до цього Кодексу (ETS № 48a) від 16.04.1964 р. (Страсбург); Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS № 78) та додаткова угода щодо застосування цієї Конвенції (ETS № 78a) від 14.12.1972 р. (Париж); Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії (ETS № 128) від 05.05.1988 р. (Страсбург); Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 р. (Рим); Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 р. (Страсбург); Єдиний європейський акт (SEA) від 17.02.1986 р. (Люксембург), Хартія співтовариства про основні

²⁹⁵ Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України // the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. – 2018. – № 48. С. 70 С.70-76

соціальні права працівників від 09.12.1989 р. (Страсбург); Хартія основних прав ЄС від 07.12.2000 р. (Ніца) вона закріпила соціальні права та розширила можливості судового захисту прав громадян в ЄС.

Основу соціальної політики ЄС формують концепти розвитку соціальної держави та соціально орієнтованої ринкової економіки. Сутність ідеї соціальної політики, заснованої на концепції розвитку соціальної держави, визначається сукупністю інваріантних властивостей соціальних інститутів: визнання соціальних прав громадян і взяття державою на себе соціальних зобов'язань; соціальна підтримка для всіх членів суспільства; існування державних систем соціального захисту; взяття державою на себе відповідальності за рівень добробуту громадян; існування інститутів громадянського суспільства, і, насамперед, інституту соціального діалогу.

Народ України потребує дієвого механізму для забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій. Зазначені вище європейські орієнтири відповідають прагненням українців ще із здобуття нашою країною незалежності. Про зазначене свідчить той факт, що співпраця України з ЄС активізувалася в середині 1990-х рр. XX ст., у період, знаковий для ЄС прийняттям нових членів (Швеції, Фінляндії) та поширенням цінностей, заснованих на тісному взаємозв'язку між економічною, соціальною політикою і політикою зайнятості. Офіційному визначенню цілей інтеграції соціальної політики України до стандартів ЄС сприяло ухвалення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами (1994 р.), Спільної позиції ЄС щодо України (1994 р.), Спільної стратегії ЄС щодо України (1999 р.), Плану дій ЄС-Україна (2005 р.), Порядку денного асоціації Україна-ЄС (2009 р.), Спільної декларації країн-учасниць Празького саміту з питань Східно-го партнерства (2009 р.), інших рішень Ради ЄС, декларацій та документів ЄС, якими передбачалося створення основ

взаємовигідного соціально-економічного, науково-технічного, культурного співробітництва з Україною.

Результати сучасних інтеграційних процесів свідчать про успішне формування єдиного економічного простору в країнах Європейського Союзу (поступове розширення зони євро, митного простору, створення банківських та економічних союзів).²⁹⁶ Проте, на відміну від єдиного економічного простору, питання успішного творення єдиного соціального простору залишається відкритим. Хоча, аналізуючи соціальну ситуацію різних країн-учасниць ЄС та їх позитивний розвиток, можна відзначити, що кожна країна прогресує в цьому напрямі. Нині і на перспективу метою Європейського Союзу є створення єдиного соціального простору за рахунок співпраці та об'єднання зусиль усіх країн. Методами досягнення цієї цілі є розробка новітніх концепцій, програм з метою трансформації та створення новітньої дієвої соціальної політики. Однією з таких рушійних сил стало проголошення Європейського стовпа соціальних прав, який передбачає створення нового напрямку діяльності Європейського Союзу в соціальному просторі.

У результаті економічної кризи, яка охопила всю Європу, у 2010 р. Європейським Союзом було сконцентровано зусилля на подоланні всіх наслідків кризи, відновленні економічного та соціального становища людей. Було прийнято та оприлюднено стратегічний план розвитку Європейського Союзу «Європа-2020», розрахований на 10 років (Europe 2020, 2010). Основними цілями цього плану в напрямі розвитку соціальної політики, які повинні бути досягнуті до кінця 2020 р., є: 1) працевлаштування населення у віці 20–64 років до показника 75 %; 2) зменшення кількості учнів, які покинули навчання в школі, до показника 10 %; 3) забезпечення здобуття вищої освіти не менш ніж 40 % молоді; 4) скорочення кількості людей, які ризикують опинитися за межею бідності, на 20 млн.

²⁹⁶ Олещенко В. Новітня політика Європейського союзу у сфері соціальних прав // Збірник наукових праць НАДУ • Випуск 1/2020. С. 58-64

Результатом запровадження стратегічного плану в державах-членах ЄС стало поліпшення соціального становища населення. Але на нинішньому етапі Європейський Союз стикнувся з проблемою економічної дивергенції держав-членів та відповідно можливостей щодо реалізації і забезпечення соціальних прав та створення рівних можливостей щодо розвитку соціального простору.

Поряд із проблемою економічної нерівності щодо можливостей реалізації принципів програми «Європа-2020» перед Європейським Союзом постала проблема демографічних змін, таких як зменшення рівня народжуваності, зростання тривалості життя, що зумовило появу нових викликів. Передусім це необхідність створення умов до заохочення збільшення народжуваності, яке б полягало в забезпеченні безпечного батьківства, економічного захисту та підтримки сімей. По-друге, постало питання створення умов та збільшення кількості робочих місць для економічно активного населення віком за 50 років та комфортного переходу відповідно до сучасних викликів інновацій і розвитку технологій.

З метою розвитку та поліпшення рівня соціальної політики Європейським Парламентом, Радою Європейського Союзу, Європейською Комісією було проголошено Європейський стовп соціальних прав у листопаді 2017 р. на Соціальному саміті (European Pillar of Social Rights, 2017). З моменту проголошення Європейського стовпа соціальних прав у листопаді 2017 р. минуло понад два роки. Проте в науці процес запровадження принципів Європейського стовпа та оцінка результатів досліджені недостатньо.

Європейський стовп соціальних прав – це збірка 20 принципів і прав, які не мають юридичного закріплення, а мають лише рекомендаційний характер. Метою цих принципів є зміна соціального простору Європейського Союзу шляхом підвищення якості трудових та соціально-побутових умов серед держав-членів. Стовп заохочує держав-членів до модернізації своїх соціальних стандартів, політики зайнятості, а також законодавства, яке створить нові напрями роботи для зміни повсякденного життя.

Програма запровадження Європейського стовпа соціальних прав передбачає покрокове впровадження детально розробленого плану. Перший – спрямований на імплементацію принципів країнами-учасницями Європейського Союзу на державному рівні. Наступний – на реалізацію встановлених Директивою прозорих та передбачуваних умов праці для всіх працівників. Відповідно до цієї Директиви (Directive (EU) 2019/1152) усі працівники в ЄС матимуть право на: – більш повну інформацію про основні аспекти роботи, яка повинна бути отримана працівником раніше, у письмовій формі; – обмеження тривалості випробувального періоду на початку роботи; – можливість пошуку додаткової роботи, забороняючи положення про ексклюзивність та обмежуючи положення про несумісність; – інформування працівника, коли відбуватимуться роботи, для працівників із дуже непередбачуваним графіком роботи, як у разі роботи на вимогу; – законодавство про боротьбу зі зловживаннями на роботі за трудовим договором із нульовим робочим часом; – отримання письмової відповіді на запит про переведення на іншу, більш безпечну роботу; – одержання доступу до безоплатного обов’язкового навчання, яке зобов’язаний забезпечити роботодавець.

В умовах розвитку сучасних ринково-економічних відносин і трансформацій норми Директиви посилюють захист прав працівників, а також розширюють сферу забезпечення прав працівників, які мають нестандартні та нові форми роботи (такі як договори з нульовим робочим часом, тимчасова робота, робота на дому, робота на основі ваучерів або на платформі (приклад – нафтова платформа).

На сьогодні ефективність діяльності Комісії втілюється у прийнятті нових ініціатив стосовно Європейського органу праці та напрямів діяльності щодо забезпечення доступу до соціального захисту для всіх працівників та samozайнятих. Ці ініціативи супроводжуються Повідомленням щодо моніторингу виконання

Європейського стовпа соціальних прав (Monitoring the implementation, 2020).

За останнє десятиліття більше ніж удвічі збільшилась кількість мобільних громадян, людей, які проживають та/або працюють в інших державах-членах. Європейський орган праці допоможе громадянам, бізнесу та національним адміністраціям отримати максимум користі та можливостей стосовно вільного пересування і забезпечення справедливої мобільності робочої сили. Сьогодні майже 40 % зайнятих людей перебувають у нетиповій ситуації з працевлаштуванням. Відповідно до Європейського стовпа соціальних прав ця пропозиція має на меті для держав-членів підтримувати доступ до соціального захисту для всіх робітників та самозайнятих, зокрема для тих, хто через свій статус зайнятості недостатньо охоплений за схемами соціального забезпечення. Мета Європейського органу праці відображена такими основними напрямами.

1. Надання громадянам та бізнесу інформації про можливості для роботи, учнівства, схеми мобільності, набору та навчання, а також вказівки щодо прав та обов'язків проживання, роботи діяльності в іншій державі-члені Європейського Союзу.

2. Підтримка співпраці між національними органами влади в транскордонних ситуаціях, допомагаючи їм забезпечити легке та ефективне дотримання правил ЄС, що захищають і регулюють мобільність. Сьогодні велика частина законодавства Європейського Союзу регулює вільний рух працівників, і низка таких норм вносять зміни та модернізації, такі як координація систем соціального захисту по всьому Європейському Союзу. Завдання полягає не лише в тому, щоб зробити ці правила більш справедливими та придатними за призначенням, а й упевнитися, що їх можна правильно застосовувати та виконувати справедливим, простим і ефективним способом у всіх економічних секторах.

3. Надання посередництва та сприяння вирішенню транскордонних суперечок у разі їх виникнення, наприклад, у

випадку реструктуризації компаній, що охоплює кілька держав-членів (Commission adopts proposals).

У січні 2020 р. Європейською Комісією було прийнято пропозиції щодо прийняття фінансової рамки 2021–2027 р., яка містить шість основних напрямів щодо розподілу бюджету та підтримки ініціатив держав-членів. Основною сферою інвестування в регіональний розвиток, а це 65–85 % ресурсів Європейського фонду регіонального розвитку та Фонду згуртованості, буде спрямовано на розвиток інновацій і цифрових трансформацій у регіонах, підтримку малого та середнього бізнесу, а також у поновлювані джерела енергії та боротьбу зі зміною клімату.

Політика згуртованості продовжуватиме інвестування в усіх регіонах із низьким рівнем зростання та низьким рівнем доходу в Південній та Східній Європі, а також розв’язання проблем, пов’язаних із бідністю, у багатших державах-членах. Відповідно до статистичних даних номенклатури територіальних одиниць для цілей статистики у межах структурної політики Європейського Союзу, враховуючи показники вираження валового внутрішнього продукту до стандартів купівельної спроможності, показники порівняння економіки регіонів Європи за 2014–2016 рр. мають такі результати:

- до країн з індексом < 75 % (менш розвинуті регіони) відносять: Португалію, південні регіони Іспанії, о. Сицилію, південь Італії, Хорватію, Угорщину, Словаччину, північні регіони Чехії, Польщу (крім регіону Варшави), Румунію, Болгарію (крім північно-західного регіону), Грецію, Латвію;

- до країн з показником 75–100 % (перехідні регіони) належать: Іспанія (північно-західні, південно-східні регіони), більша частина регіонів Франції, східні регіони Італії, північ Ірландії, північно-східна Німеччина, південь Чехії, західні регіони Польщі, Естонія, Литва, Фінляндія, західні регіони Болгарії, більша частина регіонів Бельгії;

– країни з показником $\geq 100\%$ (більш розвинуті регіони): північно-східні регіони Іспанії, північна Болгарія, Нідерланди, Германия, Данія, Франція (південно-східний регіон та регіон Париж), більша частина регіонів Італії, Австрія, Швеція, центральний регіон Польщі (Варшава), Фінляндія (регіон м. Гельсінкі).

У напрямі єдиного ринку, інновацій та цифрових технологій Європейським Союзом розгорнуто програму InvestEU. Програма підтримує чотири різні сфери політики, орієнтуючись на те, де Європейський Союз може надати найбільшу допомогу, гарантуючи бюджет для залучення приватних інвестицій: стійка інфраструктура; дослідження, інновації, диджиталізація; малий бізнес; соціальні інвестиції і навички (InvestEU, 2018). Інвестиції в соціальну сферу спрямовані на досягнення європейського рівня соціальних прав, модернізації інфраструктури освіти та охорони здоров'я в Європі, підтримку європейської культури та творчості (InvestEU, 2018). Прикладом запровадження програми є навчання роботи Eriqus у Фінляндії. Фонд, який інвестує в соціальний вплив, фінансує схему інтеграції тисяч мігрантів та біженців на фінський ринок праці, надаючи допомогу в навчанні та пошуку роботи.

Щодо інших напрямів фінансової програми 2021–2027, то політика Європейського Союзу зосереджена на підтримку та розвиток питань довкілля, міграції та управління кордонами, безпеку та оборону, спільна зовнішня політика та міжнародне співробітництво.

Останнім етапом запровадження програми Європейського стовпа соціальних прав є створення Європейського соціального фонду плюс (ESF+) як головного інструменту зміцнення соціального виміру Європи та частини бюджету ЄС на 2021–2027 р.

Робоча група Європейського економічного та соціального комітету в квітні 2019 р. опублікувала робочий документ, в якому зазначають можливі три інструменти політики для реалізації Європейського стовпа соціальних прав. Перший інструмент – соціалізація бюджету Європейського Союзу та створення єдиного

соціального бюджету Євросони. Другий – створення автоматичного інструменту макроекономічної стабілізації для Економічного і монетарного об'єднання Європейського Союзу у формі еквівалентної схеми допомоги по безробіттю. Третій – запровадження «процедури соціального дисбалансу», яка передбачає виявлення національних соціальних дисбалансів через таблицю соціальних розробок та розробку багаторічних національних планів дій, надання технічної та/або фінансової підтримки для здійснення соціальних інвестицій (нова програма підтримки реформ), умовне збільшення внеску Європейського Союзу у ESF +, моніторинг виконання через Звіти про європейський семестр.

Так, за даними дослідження Європейської соціальної обсерваторії спостерігається збільшення коефіцієнту впливу рекомендацій Європейського Союзу стосовно запровадження Європейського стовпа соціальних прав у національних програмах. Позитивною є тенденція зростання показників соціального захисту та соціального інвестування.

За даними статистичної служби Європейського Союзу, процес імплементації принципів Європейського стовпа соціальних прав має позитивну тенденцію також у напрямі забезпечення рівних можливостей та доступу до ринку праці Європейського Союзу:

- дострокове припинення навчання молодих людей віком 18–24 років знижено на 10,6 %;
- гендерна нерівність у сфері зайнятості знижена до 11,6 %;
- нерівність доходів зведено до 5,2 квінтильної частки;
- кількість людей, яким загрожує бідність або соціальне відчуження у відсотковому співвідношенні, знижено до 21,9 % населення (24,8 % – у 2012 р.);
- молодь без освіти та без роботи (15–24 роки) 11,6 % населення.

У напрямі зміни сфери динамічних ринків праці та справедливих умов праці в Європейському Союзі зафіксовано такі показники:

- рівень зайнятості людей 20–64 років підвищено до коефіцієнта 72,2 %;

- рівень безробіття людей 15–74 років знижено до 7,6 % населення; – реальний скоригований валовий наявний дохід домогосподарств на душу населення (індекс 2008 р.) станом на 2018 р. становить 3 %;

- компенсація працівникам за відпрацьовану годину становить 22,8 євро.

У сфері реалізації принципів Європейського стовпа щодо суспільної підтримки, соціального захисту та включення констатовано ось що:

- вплив соціальних трансфертів (крім пенсійних) на зменшення бідності знижено до 33,20 %;

- діти віком менше 3 років, які перебувають на офіційному догляді за дітьми, коефіцієнт показників підвищено на 32,9 %;

- незадоволена потреба в медичній допомозі у людей, віком 16+ становить 2,6 %;

- рівень цифрових навичок осіб, 57 % осіб у віці 16–74 років станом на 2019 р. Так, наприклад у 2015 р. відсоток людей у межах даного критерію становив 55 % .

Попри всю позитивну динаміку соціальної політики Європейського Союзу, лунає критика щодо ефективності запровадження принципів Європейського стовпа соціальних прав. Так, наприклад, британською дослідницею С. Гарбен зазначено, що Європейський стовп соціальних прав не зможе вирішити всі соціальні невдачі, адже потребує коригування абсолютно всієї усталеної системи, яка будувалася протягом багатьох років. Виклики, поставлені Європейським стовпом, мають ризики щодо розмивання соціального законодавства.

Також існує думка, що проголошення Європейського стовпа соціальних прав призводить до нерівномірного статусу соціальної і економічної політики. Питання в політичній доцільності створення загальної соціальної політики для Європи, необхідною умовою чого є надання соціальним правам рівного законодавчого статусу поряд з економічним. Така позиція на сьогодні не може бути реалізована, враховуючи різні політичні та економічні диференціації країн-учасниць.

Таким прикладом є пропозиція Європейської Комісії щодо запровадження єдиної мінімальної заробітної плати в Європейському Союзі, яка не повинна бути меншою ніж 60 % від середньої в рамках реалізації принципів Європейського стовпа. Але для країн, де фіксується економічна нестабільність, та країн, які переживають посткризовий період, де розвиток малого та середнього бізнесу на початковій стадії, таку пропозицію реалізувати досить складно.

У цілому новітня політика Європейського Союзу об'єктивно є позитивною в контексті майбутніх перетворень та прогнозованих цілей. Європейський стовп соціальних прав – головне досягнення багаторічної співпраці та потужний напрям реформації соціальної Європи. Проте в процесі реалізації новітньої соціальної політики постало кілька проблем, розв'язання яких потребує відповідних норм та реакцій. По-перше, це розширення компетенції існуючих інститутів Європейського Союзу, діяльність яких пов'язана з реалізацією соціальної політики, а також створення нових національних інститутів та реформування вже існуючих. Ця проблема також охоплює питання щодо регулювання та порядок прийняття рішень, субординації складових соціальної сфери. По-друге, це питання взаємозв'язку соціальних та економічних систем країн-учасниць Європейського Союзу. Необхідною умовою є вирівнювання соціально-економічної ситуації країн ЄС. В Європейському Союзі відсутнє законодавство щодо гармонізації соціально-економічного простору, лише в рамках стратегій, планів

розвитку, рамкових програм. Зокрема, противниками гармонізації соціально-економічного простору Європейського Союзу виступають більш розвинені країни. Це зумовлено ризиком встановлення більш низьких стандартів, який, у свою чергу, негативно вплине на національні стандарти. Іншим ризиком було б встановлення стандартів цих країн як загальноєвропейських. У такому разі розвинені країни повинні б були прийняти на себе фінансовий тягар щодо допомоги менш розвинутим країнам. По-третє, існує проблема формування єдиної Європейської соціальної моделі.

9.2. Європейська система правових актів, що визначають соціальні стандарти прав людини.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини визначаються не тільки універсальними, а і регіональними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини. Такі договори укладаються державами, що є членами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи та інших регіональних організацій. Принцип дотримання прав людини у післявоєнні роки найбільш виразно проявив себе в Європі, зокрема, при створенні різних європейських структур. Цей принцип став наріжним каменем Ради Європи з моменту утворення цієї організації у 1949 р. Так, ст. 3 Статуту Ради Європи проголошує, що кожний член цієї організації визнає принцип верховенства закону й принцип, а силу якого будь-яка особа, котра знаходиться під його юрисдикцією, повинна користуватися правами людини й основними свободами, а ст. 8 передбачає призупинення членства і навіть виключення з членів організації в разі серйозного порушення цього принципу.

Деякі вітчизняні автори оперують поняттям «загальноєвропейська система захисту прав людини», під якою розуміється сукупність норм у сфері захисту прав людини, ухвалених у рамках європейських міжнародних організацій (РЄ, ЄС

та ОБСЄ), а також діяльність цих організацій щодо забезпечення виконання європейських норм у царині захисту прав людини.²⁹⁷ Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини від універсальної системи захисту прав. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права. Єдине, що можна стверджувати – так це ефективність та, як наслідок, авторитетність тієї чи іншої регіональної системи прав людини, і в цьому розумінні європейська система має найбільший вплив на міжнаціональний процес стандартизації прав людини. Мабуть з цим пов'язане і те, що в юридичній літературі останніх часів все частіше обговорюється питання про регіоналізацію стандартів в області прав людини з урахуванням особливостей, традицій, суспільного ладу, правової культури, історичних традицій, політичних поглядів та ідеології, що існують в національних правових системах в рамках певного регіону. Виходячи з цього, в загальній системі міжнародних стандартів прав людини як окремої категорії можна виділити її частину – європейські стандарти прав людини.

Європейські міжнародно-правові стандарти прав людини, що представляють собою регіональні норми, становлять разом з існуючими універсальними нормами в сфері прав людини загальну систему норм. Вона свідчить про широку підтримку державами цих норм, що розглядають їх як загальнолюдську цінність – основу єдиних для всіх членів міжнародного співтовариства правил і орієнтирів. Трактуювання основних, фундаментальних прав і свобод «практично ідентична як в конвенціях, прийнятих в рамках ООН, так і в рамках регіональних міжнародних організацій, що дозволяє кваліфікувати норми таких конвенцій як міжнародні стандарти прав і свобод особистості, які підлягають обов'язковій реалізації

²⁹⁷ Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с

державою шляхом імплементації в законодавстві». Універсальне застосування прав і основних свобод сумісно з національною специфікою і традиціями держав, культурою і релігією їх народів. Універсальні підходи до застосування державами міжнародно-правових стандартів відображають тенденцію інтернаціоналізації суспільного життя, яка виявляється в міжнародних відносинах, що сприяє інтеграційним процесам, спільним рішенням державами загальних проблем сучасності.

Термін «європейські стандарти прав і свобод» включає в себе сформульовані в міжнародних актах, ратифікованих країнами-членами Ради Європи та інших європейських організацій, вимоги до мінімального рівня реалізації прав і свобод людини у внутрішньодержавній правозастосовчій практиці, що забезпечується міждержавним контрольним механізмом. Правові стандарти Ради Європи деякими авторами розглядаються як «комплекс європейських договірних норм, які безпосередньо стосуються реалізації принципів і цілей організації та порушення яких, як і інших міжнародно-правових норм, передбачає міжнародно-правову відповідальність, характер якої визначається самими учасниками тієї чи іншої конвенції, укладеної в рамках Ради Європи»; «визнані європейськими країнами та закріплені у їхніх спільних документах правові норми, а також механізми їх гарантії, захисту та забезпечення на практиці, що мають бути покладені в основу діяльності держав – учасниць європейських міжнародних організацій у сфері дотримання прав людини».²⁹⁸ Отже, зазначений термін у вітчизняному праві є достатньо поширеним, а самі європейські стандарти широко застосовуються в практиці органів публічної влади України.

Правові норми, які можна віднести до стандартів Ради Європи, містять більше ніж двохсот конвенцій, хартії і протоколів до них, інших договорів, укладених в рамках Ради Європи. До них відносяться резолюції та рекомендації Комітету Міністрів і

²⁹⁸ Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с

Парламентської Асамблеї Ради Європи, документи інших органів, створених в рамках окремих конвенцій або так званих часткових угод. Після вступу України до Ради Європи в нашій державі розпочався процес інтеграції європейських стандартів прав і свобод людини в національну правову систему. Україною були ратифіковані основні міжнародно-правові акти європейського регіону у сфері захисту прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) зі змінами, внесеними Протоколами до неї; Європейська соціальна хартія (1961 р.); Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.) та Протоколи до неї; Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.) та ін. Серед зазначених міжнародних договорів Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод має особливе значення для реалізації європейських стандартів прав і свобод людини.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить Протоколи, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення. Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого «європейськими країнами, що є одностановцями та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права», з метою «зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]» (Преамбула). Конвенція стала першим міжнародним правовим документом в галузі прав людини, який не тільки проголошував ці права й закликав до їх дотримання, але й накладав

певні юридичні обов'язки на сторони й вводив розраховану на постійне застосування систему контролю за здійсненням прав людини на терені держав членів. На протязі десятиріч Конвенція доповнювалась і змінювалась шляхом прийняття протоколів до неї, тим самим удосконалюючи механізм своєї дії.

Конвенція сьогодні на повних підставах оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, що зокрема передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав, Конвенція стала першим міжнародним правовим документом, спрямованим на захист широкого спектра громадянських та політичних прав. Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Права й свободи, передбачені Конвенцією, охоплюють найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону.

Разом з тим Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією. Однак таке право держав також не є абсолютним, і за жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи

на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону. Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами-учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини належить Європейському суду з прав людини.

Поява Конвенції зумовлена необхідністю запровадження механізму колективного контролю з метою недопущення повторення масових та систематичних порушень прав і свобод людини, які мали місце під час Другої світової війни. Основні права та свободи, вперше задекларовані у Загальній декларації прав людини, у європейській конвенції закріплені на рівні конкретних юридичних зобов'язань держав-учасниць. На відміну від Загальної декларації прав людини, яка торкається практично всіх прав і свобод, положення Конвенції проголошують захист переважно політичних, громадянських та особистих прав, оскільки в період її розробки гарантії дотримання саме цієї категорії прав були для країн Західної Європи пріоритетними. Водночас не всі громадянські, політичні та особисті права та свободи одразу знайшли своє закріплення в тексті конвенції. Текст конвенції було доповнено низкою додаткових протоколів, які значно розширили перелік прав та свобод, що підлягали конвенційному захисту. Зокрема, дія Конвенції була поширена на захист права володіти майном, права на освіту, права на вільні вибори, на заборону колективного вислання іноземців та ін.

У зміст поняття «європейські стандарти прав людини» включають положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод (як основного документа, що закріплює перелік таких прав і свобод, узгодженого між більшістю європейських країн), а також акти Європейського суду з прав людини, що розкривають зміст і основні гарантії реалізації цих стандартів. Регіональний характер таких стандартів обґрунтовується вченими тією обставиною, що в нормах Конвенції відбивається погляд на права людини, орієнтований виключно на західні культури, історичні традиції,

політичні погляди і ідеологію, сформульовані основні правові принципи розвитку сучасної європейської цивілізації, розуміння прав і свобод.

Основні загальновизнані європейські юридичні стандарти формуються перш за все правовими системами РЄ та ЄС, які є найбільш ефективними формами європейської правової інтеграції. Міжнародні європейські норми є набором цінностей, тобто вони втілюють цінності й ідеї, загальноприйняті в сучасному європейському правовому просторі.²⁹⁹ Важливу роль у стандартизації прав людини відіграє прецедентне право, створене практикою Європейського суду з прав людини. Європейський суд дозволяє сформулювати нові правові норми і принципи, що повинні дотримуватися державами-учасниками названої Конвенції у взаємовідносинах зі своїми громадянами.

Імплементация норм Конвенції в національну правову систему є більш ширшим завданням впровадження європейських стандартів прав людини в національне законодавство (матеріальних і процесуальних норм). Дотримання даних стандартів є критерієм вдосконалення правозастосовчої діяльності органів публічної влади, прийняття заходів з організації механізму систематизації та реалізації зазначених стандартів на внутрішньодержавному рівні, новим імпульсом розвитку вітчизняної юридичної науки у напрямку захисту прав і свобод людини.

Важливо, що норми даного регіонального міжнародного акту в сфері захисту прав людини, що відображають основні «європейські стандарти», забезпечені міжнародним механізмом контролю за їх дотриманням в нормотворчій та правозастосовчій діяльності країн-учасниць Конвенції, основною ланкою якого виступає Європейський суд з прав людини. Зворотний зв'язок між Конвенцією та створеним нею контрольним механізмом проявляється в тому, що останній вказує напрямки її розвитку шляхом тлумачення її положень. Це дозволяє застосовувати

²⁹⁹ Ляхвіненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. Держава і право. 2011. Випуск 51. С. 668.

закріплені Конвенцією стандарти в мінливих соціально-політичних умовах розвитку європейської спільноти. При цьому тлумачення конвенційних норм нерозривно пов'язане з фактичними і юридичними підставами конкретних скарг, що надходять до Європейського Суду. У зв'язку з цим слід зазначити, що даний наднаціональний суд не заперечує необхідності враховувати контекст своїх рішень і, по суті, не виключає можливості перегляду раніше сформульованої позиції при істотній зміні обставин, юридично значущих для розуміння і оцінки суті конкретної справи.

В юридичній науці існують різні оцінки місця правових позицій Європейського Суду в національній правовій системі і, відповідно, їх значення для суб'єктів публічної влади при реалізації МПСПЛ. Дані судові акти утворюють прецедентне право (прецедентну практику), юридична сила якого несумісна зі змістом вітчизняної правової системи. Однак існує думка, що юридичні погляди Європейського Суду не мають статусу прецеденту як джерела права, властивого країнам загального права, і такого роду судові акти співвідносяться з прецедентом і правовою позицією як форма і зміст, а прецедентне значення надається не рішенням Європейського Суду, а вираженим в ньому правовим позиціям. Окремими авторами пропонується розглядати правові позиції даного наднаціонального суду як «квазінорми», що містять у собі специфічну, автономну інтерпретацію правових понять в світлі Конвенції. Крім того, в літературі набув поширення термін «прецеденти тлумачення», під яким розуміється результат діяльності Європейського Суду з з'ясуванням для себе і роз'яснення для інших змісту права, гарантованого нормою Конвенції, формулювання її сенсу для однакового застосування до обставин конкретних справ у всіх країнах-учасниках.

Проблема визначення правових позицій Європейського Суду місця в українській правовій системі нерідко пов'язується з питанням допустимості існування в ній судового прецеденту. Можна сказати, що у науковій літературі склалася однозначна думка щодо

можливості надання судового прецеденту статусу джерела українського права. Ще у 1998 році В. Я. Тацій та Ю. М. Грошевий стверджували, що українською правовою наукою має бути переосмислено ставлення до судового прецеденту, який розглядається англійським юристом Р. Кроссом не тільки як народження нової правової системи, а й як свого роду конкретизація існуючої правової норми.³⁰⁰ Такі події в новітній історії України, як зближення національного права з правом європейським, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийняття Законів України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» та «Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», наближують до розуміння правового прецеденту як джерела національного права. Тим більше, що де-факто судовий прецедент як джерело права в Україні вже використовується, адже, виходячи з положень усіх процесуальних кодексів (крім Кримінального), підставою для касаційного перегляду рішення є неоднакове застосування судами одного і того ж положення закону.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання. Утім видається, що повноцінне використання потенціалу судової практики Європейського Суду не стільки вимагає механічного посилення на відповідні рішення, скільки спонукає до глибокої імплементації суті рішень в правове життя.

Що стосується питання про місце європейських стандартів прав людини в національній правовій системі, на наш погляд, необхідно виходити зі змісту та особливостей процесу імплементації рішень

³⁰⁰ Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф. К., 1998. С. 53-57.

ЄСПЛ. Як вже було зазначено, його складають положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод, закріплюють основоположні гарантії їх реалізації, що застосовуються з урахуванням тлумачення Європейського Суду. Таке повноваження надано даному наднаціональному суду учасниками Конвенції. Тлумачення міжнародного договору уповноваженим на це органом розглядається в міжнародній практиці як невід’ємний елемент юридичного змісту договірних норм, які не можуть застосовуватися у відриві або всупереч їх тлумаченню. Так Віденська конвенція про право міжнародних договорів передбачає, що для цілей тлумачення договору контекст (крім тексту, включаючи преамбулу й додатки) охоплює, в тому числі, будь-яка угода, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв’язку з укладенням договору. Крім того, поряд з контекстом враховується наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення.

Системний аналіз положень розділу 3 частини 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та статті 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дозволяє прийти до висновку, що правові позиції Європейського Суду, що виробляються їм в ході розгляду конкретних справ, висловлюють узгоджену волю учасників Конвенції з огляду на порядок тлумачення даного міжнародного договору і протоколів до неї. Європейський Суд, керуючись принципом верховенства права, вирішує всі спірні питання, пов’язані як з тлумаченням «наднаціонального права», так і з його застосуванням. Іншими словами, зміст європейських стандартів прав людини укладено в конвенційних нормах, застосовуваних в контексті правових позицій Європейського Суду. У зв’язку з цим конвенційне тлумачення є невід’ємною частиною самого змісту зазначених норм і, як наслідок, закріплених ними стандартів.

9.3. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському Союзі.

Ефективність соціальної політики, стан розвитку людського капіталу проявляється в рівні забезпечення соціальних стандартів добробуту. Соціальні стандарти добробуту розрізняються в усіх країнах Європейського Союзу, залежно від рівня економічного розвитку країни. Аналіз дослідження думок аналітиків, матеріалів статистичних звітів свідчить, що мінімальні соціальні стандарти в Європейському Союзі в порівнянні з іншими країнами та інтеграційними об'єднаннями є більш високими. Та на думку деяких з них,³⁰¹ високі соціальні стандарти, характерні для Європейського Союзу, формувались під впливом певних факторів (чинників), серед яких:

- 1) масштабні фінансові вкладенні національних урядів, великі соціальні бюджети;
- 2) високий рівень ефективності соціальної політики Європейського союзу, який підтверджується гармонізацією соціальних заходів з програмами економічного розвитку та забезпеченням конкурентоспроможності європейського регіону на рівні глобальних ринків;
- 3) економічний стан країн Європейського Союзу;
- 4) орієнтири політики країн Європейського Союзу;
- 5) стан бюрократії та рівень політичної культури;
- 6) ментальність та традиції соціальних і професійних груп;
- 7) очікування соціальних і професійних груп;
- 8) розвиток монополізму та стан конкуренції в бізнесі;
- 9) рівень правової культури державних службовців, представників законодавчої влади;
- 10) розвиток профспілкового руху;

³⁰¹ Гафарова К.Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні [Текст] / Гафарова К.Е. // Академічний огляд. – 2011. – № 1 (34). – С. 25-31; Черленяк І.І. Про методику дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів [Текст] / Черленяк І.І. // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 121-128.

11) стан розвитку солідаризму, як якості людського капіталу.

Аналіз наукових джерел свідчить, що історично в країнах нинішнього Європейського Союзу було сформовано декілька концептуальних підходів соціальної держави та кілька варіантів їх практичної реалізації з огляду на характер взаємодії ринкової системи, інститутів громадянського суспільства та держави. За твердженням К.Е. Гафарової,³⁰² в Європейському Союзі на даному етапі розвитку існують паралельно:

- англосаксонська модель соціальних стандартів. Англосаксонська модель соціального захисту, яка використовується Великобританією та Ірландією, радикально відрізняється від німецької. В її основі лежить доповідь англійського економіста У. Бевериджа, представлена уряду в 1942 р. Беверидж запропонував організувати систему соціального захисту, по-перше, на принципі загальності (універсальності), тобто розповсюдити її на всіх громадян, які потребують матеріальної допомоги, і, по-друге, на принципі одноманітності та уніфікації соціальних послуг, що виражається в єдиному розмірі допомоги, а також умов її видачі. Умову «рівна допомога за рівні внески» Беверидж вважав соціально справедливою, а тому у більшості випадків дотримувався принцип рівності пенсій та допомоги незалежно від розміру втраченого доходу. Основною особливістю британської державної системи соціального захисту є те, що вона не передбачає існування окремих страхових внесків, призначених для утримання конкретних страхових програм (пенсійного, медичного страхування, пенсій з інвалідності тощо). Всі витрати на фінансування цих програм покриваються за рахунок єдиного соціального внеску, надходження від якого спрямовуються на потреби певної галузі соціального страхування;

- південноєвропейська модель соціальних стандартів. Іспанія, Греція і Португалія представляють, так звану, південно-європейську модель соціального захисту. Цю модель можна інтерпретувати як

³⁰² Гафарова К.Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні [Текст] / Гафарова К.Е. // Академічний огляд. – 2011. – № 1 (34). – С. 25-31.

перехідну, таку, що розвивається, а тому не має чіткої організації. «Рудиментарність» моделі відзначається основною її особливістю. Як правило, рівень соціального забезпечення цієї моделі відносно низький, а соціальний захист відноситься до сфери турботи родичів і сім'ї. Тому сім'я та інші інститути громадянського суспільства грають тут важливу роль.

- континентальна модель соціальних стандартів. Континентальна модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і тривалістю професійної діяльності. В її основі лежить соціальне страхування, послуги якого фінансуються в основному за рахунок внесків застрахованих. У Німеччині існують три «галузі» соціального страхування: страхування через старість і інвалідності, через хворобу і від нещасних випадків на виробництві. Основні принципи цієї моделі властиві Німеччині, Австрії, Франції, країнам Бенілюксу;

- скандинавська (шведська) модель соціальних стандартів. Найкращим зразком соціальної політики є «шведська модель держави добробуту». Ця модель соціального захисту характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальні послуги визначаються в ній як громадянські права, а усі громадяни мають права на рівне, фінансоване за рахунок податків соціальне забезпечення. Соціальний захист розуміється не як милість держави, а як законне право громадянина. Виключенням є страхування з безробіття, що виділене з системи державного соціального захисту і ґрунтується на принципі добровільності. Основна риса скандинавської моделі - широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Соціальні послуги, як правило, гарантуються усім жителям країни і не обумовлюються зайнятістю і сплатою страхових внесків. В цілому пропонований рівень соціальної захищеності досить високий. І, в основному, він досягається за рахунок активної перерозподільчої політики, спрямованої на вирівнювання доходів. Засадничий принцип шведської моделі – її універсальність, тобто охоплення усіх верств

населення. Другим за важливістю принципом, характерним для багатьох європейських соціальних економік, але найбільшою мірою реалізованим в Швеції, являється принцип солідарності. Його суть полягає в тому, що всі громадяни так само і незалежно від соціального статусу беруть участь у фінансуванні системи соціального захисту, вносячи співвимірний з доходами внесок.

На думку автора,³⁰³ перелік моделей соціальних стандартів Європейського Союзу можна розширити за рахунок східноєвропейської моделі соціальних стандартів, основаної на поєднанні державного інтервенціонізму та лібералізму. Ця модель використовується новими східноєвропейськими країнами-членами Європейського Союзу. Як наголошують дослідники, досвід Чехії є класичним зразком поєднання економічної лібералізації та прогматичної соціальної політики.³⁰⁴ В Чехії за допомогою нових законів вирішено дві проблеми: пенсіонування та соціальна підтримка (допомога). Новий чеський Закон «Про пенсійне страхування» (1995 р.), як і угорський, підвищив пенсійний вік (особливо жінок) та відмовився від пільг при призначенні пенсій та підвищеного розміру у зв'язку з умовами праці. Але як і в Угорщині при поступовому введенні нових умов зберігають силу норми попереднього Закону «Про соціальне забезпечення» (1988 р.).

Наприкінці ХХ ст. відбулися зміни соціального законодавства всіх країн Східної Європи. Оновлене законодавство Угорщини, завдяки прийнятим в 1997 р. законам «Про забезпечення із соціального страхування», «Про приватну пенсію і приватні пенсійні каси», «Про обслуговування з обов'язкового медичного страхування», «Про соціальне обслуговування і соціальне забезпечення», в певній мірі знижує рівень соціальних гарантій, збільшує пенсійний вік, особливо для жінок, усуває пільги у зв'язку з умовами праці під час пенсіонування, зменшує розмір допомоги. Нові східноєвропейські країни-члени Європейського Союзу при

³⁰³ Гафарова К.Е. Там само

³⁰⁴ Собченко В.В. Основні моделі соціальної політики в країнах Центральної та Східної Європи / В.В. Собченко. URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/.../01.pdf

переході до накопичувальної системи під час перехідного періоду використовували певні норми колишнього законодавства.

В Польщі згідно із Законами «Про систему соціального страхування» від 13 жовтня 1998 р. і «Про пенсії з Фонду соціального страхування» від 17 грудня 1998 р. відбувається перехід до накопичувальної системи забезпечення пенсіями за старістю, введено паритетність сплати страхових внесків роботодавцем і застрахованим, змінено порядок розрахунку пенсій застрахованим та збережено Закони: «Про надання грошових допомог у випадку хвороби та материнства» 1974 р., «Про забезпечення у зв'язку з трудовим каліцтвом та професійним захворюванням» 1975 р. та низку інших.

Таким чином, зміна соціально-економічних умов в країнах Східної Європи обумовила необхідність впровадження нових видів забезпечення та обслуговування, широкого розвитку правового регулювання соціальної допомоги малозабезпеченим. При цьому, певні аспекти соціальної політики, яка реалізовувалася ще за панування соціалістичної економіки, збереглися, що гарантує поступовість та зваженість у процесі реформування систем соціального захисту, їхнього наближення до європейських норм і стандартів.

Дослідження існуючих моделей соціальних стандартів в країнах Європейського Союзу показало, що в кожній з цих моделей є три головні завдання, серед яких: страхування від суспільних ризиків, допомога незаможним та перерозподіл доходів.

Однак, незважаючи на певні відмінності національних моделей соціальних стандартів країн Європейського Союзу, ще з 1960-х рр. спостерігаються перші спроби їх уніфікації. Історичний розвиток дозволив створити загальну основу для всіх держав Європейського Союзу, яка представлена єдиним принципом законодавчого затвердження норм гарантованого мінімуму соціальних стандартів. Це дозволило забезпечити рівні права і можливості для всіх громадян без виключення в забезпеченні найважливіших життєвих

потреб в матеріальних благах і соціальних послугах (стандарти якості життя або стандарти добробуту).

Мінімальні соціальні стандарти в країнах Євросоюзу встановлені в сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, культури, фізичної культури і спорту, житлово-комунального обслуговування, забезпечення правового порядку і безпеки громадян, підтримки сім'ї, материнства і дитинства. Згідно із загальноприйнятою методологією мінімальні соціальні стандарти в Європейському Союзі законодавчо встановлюються відповідно до вимог Європейського кодексу соціального забезпечення, Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, Протоколу до Європейського кодексу соціального забезпечення.

Як свідчить практика, в наукових колах існує невелика кількість праць, присвячених безпосередньому дослідженню основних видів соціальних стандартів в Європейському Союзі. Автори переважно розглядають певні соціальні стандарти в країнах Європейського Союзу або вивчають достатньо вузькі напрями. В більшості випадків соціальні стандарти розглядають з точки зору виділення основних завдань, на реалізацію яких націлені європейські соціальні стандарти, серед яких:

- 1) здійснення стандартизації соціальних прав громадян країн-учасників ЄС;
- 2) розроблення соціальних стандартів рівня життя населення для зниження соціальної напруженості та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві.

Перша група соціальних стандартів, орієнтованих на здійснення стандартизації соціальних прав громадян країн-учасників ЄС, була розроблена у 1961 р. і отримала назву Європейської соціальної хартії. Європейська соціальна хартія повністю присвячена формуванню й захисту соціальних прав. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної хартії, яку схвалила Рада міністрів 3 квітня 1996 р., і 03.05.1996 р. вона була відкрита для підпису європейськими

країнами. Відповідно до норм Європейської соціальної хартії, здійснення стандартизації соціальних прав передбачає:

- право на працю;
- професійну підготовку;
- справедливі умови праці;
- свободу професійних об'єднань; - укладення колективного договору;
- право працівників на інформацію;
- участь в управлінні підприємством;
- права дітей та підлітків, працюючих жінок, матері та сім'ї, інвалідів і осіб похилого віку;
- права на захист працівників-мігрантів та їхніх сімей;
- право на безоплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення. 14.09.2006 р.

Значна частина стандартизації соціальних прав, представлених в Європейській соціальній хартії знайшла своє відображення в чинному законодавстві України. Хоча, без відповідного інституційного та економічного забезпечення цих соціальних стандартів залишається на декларативному рівні.

Друга група соціальних стандартів пов'язана із стандартизацією рівня життя громадян в країні. Ця група стандартів представлена мінімальними соціальними нормами, які гарантують гідний рівень життя. До цієї групи (соціальних стандартів рівня життя) відносять:³⁰⁵

- 1) стандарт тривалості життя – від 25 (мінімум) до 85 (максимум) років;
- 2) стандарт грамотності населення – 100 %;
- 3) стандарт середньої тривалості навчання – 15 років;
- 4) стандарт реального ВВП на душу населення (у купівельній спроможності до долара) – від 200 дол. (мінімум) до 40 тис. дол. (максимум);

³⁰⁵ Гошовська В.В. Макроекономічна оцінка якості життя населення України за міжнародними методиками / Гошовська В.В. – URL: <http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/nauka/Makroekonomichna%20otsinka%20yakosti%20zhittya.pdf>

5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років) – 2,14–2,15;

6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років у загальній чисельності населення) – 7 %;

7) співвідношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших осіб – 10:1;

8) частку населення, яке проживає за межею бідності, – 10 %;

9) стандарт співвідношення мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати – 1:3;

10) стандарт мінімального рівня погодинної заробітної плати – 3 дол.;

11) стандарт рівня безробіття (з урахуванням прихованого) – 8–10 %;

12) кількість правопорушень на 100 тис. населення – до 5 тис. випадків;

13) стандарт рівня депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) – 50:50;

14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення – до 284 осіб.

Стандарт тривалості життя, стандарт грамотності населення, стандарт середньої тривалості навчання, стандарт реального ВВП на душу населення (1-4 соціальні стандарти рівня життя) використовуються Організацією Об'єднаних Націй для створення Програм людського розвитку. Ці стандарти застосовують для розрахунків індексу людського розвитку тієї або іншої країни, в т.ч. країн Європейського Союзу. Сумарний коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт старіння населення, співвідношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших осіб, частка населення, яке проживає за межею бідності, стандарт співвідношення мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати, стандарт мінімального рівня погодинної заробітної плати (5-10 соціальні стандарти рівня життя)

застосовують для оцінки та прогнозів політичного та соціального розвитку країн.³⁰⁶

Оцінка Доповіді про людський розвиток, підготовленої на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, аналітичного звіту Бюро Міжнародної охорони праці свідчить, що основний показник, який офіційно застосовується в розрахунках ООН для порівнянь рівня життя населення в різних країнах світу, це - індекс розвитку людського потенціалу. Раніше цей показник мав назву індексу людського розвитку. Він представлений інтегральною оцінкою трьох складових, які характеризують довголіття, рівень освіти і доходів населення країн світу. Ці складові представлені такими соціальними стандартами: стандарт тривалості життя, стандарт грамотності населення, стандарт середньої тривалості навчання, стандарт реального ВВП на душу населення. За даними аналітичних звітів, соціальні стандарти країн Європейського Союзу є вищими за аналогічні стандарти в інших країнах, інтеграційних об'єднаннях.³⁰⁷

Високий соціальний стандарт тривалості життя в країнах Європейського Союзу регламентується нормами соціального забезпечення Європейського Кодексу Соціального Забезпечення та Протоколом до Європейського Кодексу Соціального Забезпечення.³⁰⁸ В цих нормативних актах передбачено здійснення заходів із соціального забезпечення населення – надання допомоги громадянам у випадках захворювання, безробіття, старості, нещасних випадках на виробництві та професійних захворюваннях, повної втрати заробітку, вагітності та пологах, інвалідності, повній втраті годувальника.

В Європейському Кодексі Соціального Забезпечення та Протоколі до Європейського Кодексу Соціального Забезпечення

³⁰⁶ Доповідь про людський розвиток, підготовлена на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй //URL : <http://hdr.undp.org/en/reports>

³⁰⁷ Там само

³⁰⁸ Європейський Кодекс Соціального Забезпечення та Протокол до Європейського Кодексу Соціального Забезпечення, прийнятий в Страсбурзі 16.04.1964 р. (зі змінами і доповненнями) URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc.../zhuk.pdf

встановлені мінімальні стандарти за основними видами допомоги із соціального забезпечення. Здійснення таких заходів сприяють підтриманню громадянами країн Європейського Союзу високої тривалості життя під впливом соціальних випадків різного характеру. А, саме, природних, таких, як старість, захворювання, вагітність та пологи, та таких, які викликані зовнішнім впливом, серед яких, безробіття, нещасні випадки на виробництві, повна втрата заробітку, втрата годувальника тощо.

Крім цього, висока тривалість життя в країнах Європейського Союзу підтримується також за рахунок ефективного медичного обслуговування. До основних видів медичного обслуговування, передбачених для громадян країн Європейського Союзу, відносяться:

- обслуговування терапевтами, домашніми лікарями, а також активне відвідування терапевта вдома;
- обслуговування фахівцями в лікарнях, на стаціонарній або амбулаторній основі;
- життєво важливі лікарські препарати, які видаються тільки за призначенням лікарів;
- лікування і турбота в лікарні всякий раз, коли це необхідно, включаючи так звані витрати готелю, харчування і утримання.

Не дивлячись на те, що мінімальні стандарти з медичного обслуговування, переважно, не передбачають грошових компенсацій пацієнтам, згідно з нормами цього нормативного акту держава зобов'язана оплачувати частину вартості медичних послуг населенню. А саме, може робитися часткова оплата фармацевтичних препаратів, лікування фахівцями або лікарняні ліжка. Крім цього, Європейським Кодексом Соціального Забезпечення передбачено, що максимальна норма спільних платежів держави і населення встановлюється у вигляді відсотка від загальної вартості лікування і визначена як спільна плата державою і пацієнтом.

Важливий вплив на забезпечення високого соціального стандарту тривалості життя в країнах Європейського Союзу відіграє

пенсійне забезпечення. Як зазначають, деякі дослідники, структура пенсійної системи України схожа із сучасними європейськими пенсійними системами.³⁰⁹ Серед основних виділяються три складових пенсійної системи, які в певних модифікаціях представлені в функціонуванні пенсійного забезпечення основних країн Європейського Союзу:

- перший рівень представлений розподільчими схемами, які націлені на забезпечення прожиткового мінімуму для пенсіонерів;
- другий рівень здійснюється згідно із принципом страхування та націлений на гарантування особам пенсійного доходу, який відповідає передпенсійному рівню заробітку;
- третій рівень передбачає можливість для кожної особи мати необмежений розмір пенсії та визначається тільки з використанням індивідуальних фінансових можливостей.

Можна констатувати, що в країнах Європейського Союзу та Україні існують як розподільчі пенсійні системи, так і системи, орієнтовані на прибуток, існують можливості добровільної участі в недержавних програмах пенсійного забезпечення.

На відміну від України, в країнах Європейського Союзу відмічається значне зростання професійних пенсійних схем, яким притаманний зв'язок з професійною діяльністю особи. В країнах Європейського Союзу за допомогою професійної системи пенсійного забезпечення здійснюється покриття пенсій 75 % громадян в Нідерландах, Данії та Швеції, деякі країни покривають 40-75 % (Німеччина, Бельгія, Кіпр, Ірландія, Великобританія), і багато країн мають рівень покриття менше 20 % (Австрія, Італія, Франція, Фінляндія, Іспанія, Люксембург, Польща, Португалія).³¹⁰

Стандарт грамотності населення (на рівні 100%) та стандарт середньої тривалості навчання (на рівні 15 років), які в цілому характеризують рівень освіти, є високими в країнах Європейського

³⁰⁹ Норд Г.Л. Порівняльний аналіз функціонування багаторівневих систем пенсійного забезпечення в країнах ЄС та можливості їх запровадження в Україні [Текст] / Норд Г.Л., Черненко К.П. // Видання ЧДУ ім. П. Могили. Наукові праці. Економіка. – 2010. – Т. 126. Випуск 113. – С. 47-53.

³¹⁰ Там само

Союзу. Незважаючи на високий стандарт грамотності, країни Європейського Союзу на сьогоднішній день не забезпечили його досягнення, хоча існують програмні напрями та здійснюються заходи із реалізації визначеного стандарту.

Відповідно до норм законодавства, поліпшення освітнього рівня населення Європейського Союзу є метою спеціальної програми - Стратегія "Європа 2020".³¹¹ Основною метою програми є скорочення кількості людей, які мають тільки початкову освіту, і збільшити кількість тих, у кого є вища освіта. Вивчення звіту про стан освіти в країнах ЄС в світлі вимог програми Стратегія «Європа 2020», опублікованого статистичним бюро Європейського Союзу Eurostat показало, що в 2012 році доля населення ЄС у віці від 30 до 34 років, що мають вищу освіту склала 36% (у 2010 році - 34%, в 2005 році - 28%), а доля людей, що не мають середньої освіти, скоротилося до 13% (у 2010 - 14%, в 2005 – 16%).

Згідно із статистичними даними, у країнах Європейського Союзу найнижча частка у віковій групі від 30 до 34 років, що мають вищу освіту - в Італії, Румунії і на Мальті - 22%. Найвища - в Ірландії - 51%. При цьому, в 2012 році найвищу частку у віковій групі від 30 до 34 років, що мають вищу освіту в ЄС мали : Ірландія (51,1%), Кіпр (49,9%), Люксембург (49,6%) і Литва (48,7%), а найнижчу: в Італії (21,7%), Румунії (21,8%) і Мальті (22,4%).³¹²

Як свідчать матеріали аналітиків,³¹³ вісім держав Європейського Союзу, фактично, досягли вже цілей, поставлених програмою Стратегія «Європа 2020» (2010 р.), до них відносяться: Данія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Фінляндія та Швеція.

Підвищення рівня освіти в країнах Європейського Союзу забезпечується за допомогою як національних, так і наднаціональних програм. Реалізація вказаних програм дозволила

³¹¹ Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission/ - Brussels, 3.3.2010. – 32 p

³¹² Europe 2020 headline indicators on education // URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-11042013-BP/EN/3-11042013-BP-EN.PDF.

³¹³ Там само

деяким країнам Європейського Союзу за невеликий період значно підвищити рівень вищої освіти. А саме, з 2005 року найвищий приріст у віковій групі від 30 до 34 років, що мають вищу освіту, продемонструвала Латвія, що подвоїла рівень з 18,5% в 2005 році до 37,0% в 2012 році, Чехія - відповідно до 13,0% і 25,6% і Румунія - 11,4% і 21,8%. При цьому, провідні країни Європейського Союзу, які мали більш розвинену економіку і орієнтуючись, переважно, на національні програми не змогли підвищити цей показник значною мірою, а саме: Німеччина в 2005 р. мала рівень вищої освіти 26,1% збільшила його в 2012 р. до 31,9%, Францію з 37,7% в 2005 р. збільшила до 43,6% в 2010 р., Великобританія з 34,6% в 2005 р. збільшила до 47,1% в 2012 р. Найнижча доля людей, що не мають середньої освіти в 2012 р. відзначалася в Словенії, - 4%, а найвища в Іспанії - 25%. У 2012 році у віковій категорії від 18 до 24 років серед людей, що не мають середньої освіти, найнижча доля була: в Словенії (4,4%), Словаччині (5,3%), Чехії (5,5%) Польщі (5,7%), а найвища: в Іспанії (24,9%), Мальті (22,6%) і Португалії (20,8%).

Дев'ять країн Європейського Союзу вже досягли цілей, поставлених програмою Стратегія «Європа 2020» (2010 р.) за часткою в населенні людей, що мають найнижчий рівень освіти. Серед них: Чехія, Латвія, Данія, Литва, Австрія, Люксембург, Словенія, Словаччина і Швеція.

Як свідчать норми програми Стратегія «Європа 2020» (2010 р.) , Європейський Союз передбачав збільшити до 2020 року частку в населенні країн-учасників людей з вищою освітою до 40%, а малоосвічених знизити до показника менше 10%. При цьому, аналітики статистичного бюро Європейського Союзу Eurostat припускають, що наступні країни за часткою в населенні людей з вищою освітою не зможуть в 2020 році досягти поставленої норми в 40%. Прогнози свідчать, що до 2020 р. цими країнами буде досягнутий наступний рівень вищої освіти, а саме: Болгарія (36%), Чехія (32%), Греція (32%), Італія (26%), Латвія (34%), Угорщина

(30,3%), Мальта (33%), Румунія (26,7%).³¹⁴ Також, згідно прогнозів,³¹⁵ програму Європейського Союзу із зниження частки малоосвічених не виконають Іспанія, Італія, Болгарія, Латвія, Румунія.

Стандарт середньої тривалості навчання в країнах Європейського Союзу відповідає визначеним нормам – 15 років. При цьому, всі країни Європейського Союзу орієнтуються на програмні норми Стратегії «Європа 2020» (2010 р.) , яка передбачає навчання протягом всього життя.

Стандарт реального ВВП на душу населення характеризує рівень доходів населення в країнах Європейського Союзу. Кожна з країн Європейського Союзу забезпечення даного стандарту реалізує шляхом проведення власної соціально-економічної політики.

Індекс розвитку людського потенціалу, який використовується ООН та статистичним бюро Європейського Союзу Eurostat при розрахунках рівня життя населення в різних країнах, складається з інтегральної оцінки трьох складових, які характеризують:

- довголіття. Ця складова формується на основі даних щодо соціального стандарту тривалості життя;
- рівень освіти. Дана складова представлена стандартом грамотності населення та стандартом середньої тривалості навчання;
- рівень доходів населення країн. Ця складова представлена стандартом реального ВВП на душу населення.

Вбачається, що рівень доходів населення необхідно розраховувати також з урахуванням додаткового стандарту – відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму.

Такі соціальні стандарти, як високий сумарний коефіцієнт народжуваності, низький коефіцієнт старіння населення, стандарт рівня депопуляції, кількість психічних патологій на 100 тис. населення досягаються:

³¹⁴ Там само

³¹⁵ Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission/ - Brussels, 3.3.2010. – 32 p.

- реалізацією програм та заходів медичного обслуговування та соціального забезпечення населення, передбачених Європейським Кодексом Соціального Забезпечення. Основні з цих програм та заходів представлені вище;

- програмами з геронтології та анти вікової політики тощо.

Дослідження показали, що у сфері праці і трудових відносин в країнах, що входять до Європейського союзу, діє не лише національне трудове право, але й відносно численні і різноманітні норми, прийняті на рівні ЄС його органами.

В трудових законодавчих актах ООН, Європейської соціальної хартії, Хартії Європейського Союзу основних соціальних прав працівників, нормативних актах на національних рівнях містяться загальні засадничі норми відносно права працівника на справедливу і задовільну винагороду, що забезпечує існування гідне людини для неї самої та її сім'ї, і заборони дискримінації при встановленні та зміні розмірів заробітної плати.

В європейських країнах процедури встановлення мінімальної заробітної плати мають специфічні національні особливості. В одних країнах мінімальна зарплата встановлюється законодавчими органами. В інших країнах, таких, як Нідерланди, законом передбачається не національна мінімальна зарплата, а мінімальна плата за галузями економіки або професіями. Нині загальнодержавний мінімум заробітної плати існує в багатьох країнах: Великобританії, Франції, Іспанії, Бельгії, Португалії тощо.

Разом із законодавчим способом встановлення мінімальної заробітної плати в зарубіжній практиці широко застосовуються погоджувальні процедури, засновані на принципі «трипартизма». Так, в Бельгії мінімум заробітної плати встановлюється в результаті загальнонаціональної угоди уряду, профспілок і підприємців (працедавців). У Франції мінімальна заробітна плата встановлюється виконавчими органами влади, нерідко на основі рекомендацій трибічних представницьких комітетів. Таким чином, з урахуванням національних традицій практика встановлення мінімальної

заробітної плати різноманітна: законодавче регулювання, регулювання на основі трибічних колективних угод, регулювання виконавчими органами державної влади. При цьому мінімальна заробітна плата може встановлюватися як на загальнодержавному, так і регіональних і галузевих рівнях.

Таким чином, в більшості країн Європейського Союзу нині існують досить централізовані системи, які використовують уніфікований підхід до встановлення норм заробітної плати на міжгалузевому, галузевому рівнях і рівні компаній. Країни Європейського Союзу визначають мінімальну заробітну плату у вигляді годинної тарифної ставки. Стандарт мінімального рівня погодинної заробітної плати в країнах Європейського Союзу встановлений на рівні 3 дол. США.

Необхідно відмітити, що в країнах Європейського Союзу здійснюється політика захисту іммігрантів. Особливо, це стосується перебування в країнах Європейського Союзу осіб третіх країн в цілях висококваліфікованої праці. Директива 2009/50/ЄС Ради від 25.05.2009 р. «Про встановлення умов в'їзду і перебування громадян третіх країн в цілях висококваліфікованої роботи» прийнята з метою створити сприятливі умови для переїзду, проживання і працевлаштування в ЄС висококваліфікованої робочої сили з країн, що не входять до його складу. Директива вводить спеціальний вид на проживання Європейського Союзу терміном дії до чотирьох років з можливістю продовження. Він названий, відповідно, «Європейська блакитна карта» або, в перекладі з англійської мови, «Блакитна карта Європейського Союзу».

Важливим аспектом забезпечення високих соціальних стандартів в країнах Європейського Союзу є ефективна політика оподаткування щодо доходів громадян. В країнах Європейського Союзу надходження податку на доходи фізичних осіб в середньому складають 8,1% ВВП, хоч в рамках регіону цей показник помітно коливається: від 2,8% в Словаччині до 25,3% в Данії. Ставки податків теж варіюються: від 15% в Латвії до 53,7% у Бельгії. Як

свідчить статистика, в старих країнах-членах Європейського Союзу цей податок має тенденцію до прогресивності, тоді як в нових членах Європейського Союзу переважно застосовується плоска шкала.

У країнах Європейського Союзу незважаючи на високі ставки податку основний фіскальний вантаж несуть заможні громадяни. Для бідних активно застосовується податкове обчислення: певний рівень доходу, який виключається з оподаткованої бази. Так наприклад, в Словаччині від цього виду оподаткування звільняються особи, річний дохід яких не перевищує 4 тисячі євро. При цьому визначуваний розмір може бути збільшений на певні суми витрат громадянина, наприклад, на оплату освіти. Також, оподаткування доходів бідних верств населення, які перевищують прожитковий мінімум, але не великі, часто здійснюється за пониженими ставками. У Великій Британії - 10, максимальна 50%, в Португалії - 10,5% і 42%, у Франції - 14,8% і 45,8% відповідно.³¹⁶

Можна констатувати, що завдяки цим заходам реальна ставка податку на дохід незаможних громадян в країнах Європейського Союзу є або від'ємною, коли бюджет надає субсидії, або вкрай низькою. Наприклад, для найнятого працівника, який отримує дохід на рівні середньої зарплати і має на утриманні двох дітей і дружину, реальна податкова ставка в Німеччині складає мінус 2,8%, в Греції - 0,6%, в Іспанії - 3,4%, у Великобританії - 8,7%. В Угорщині, Польщі, Словаччині та Чехії фактичний рівень оподаткування коливається від мінус 5,3% в Словаччині до 5,3% в Чехії.

За результатами досліджень, можна зробити висновок, що бідне населення країн Європейського Союзу або взагалі не платить персональний податок, або платить невелику долю доходу. Це приклад ефективного застосування принципу соціальної справедливості податкових систем. Забезпечення високих соціальних стандартів добробуту громадян в ЄС, адаптація національних законодавств до єдиних норм є позитивним досвідом для розвитку цієї практики в Україні.

³¹⁶ Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission/ - Brussels, 3.3.2010. – 32 p.

На сьогоднішній день в розрізі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу важливого значення набуває проблема дотримання європейських соціальних стандартів. Європейська соціальна хартія, підписана Україною є модульним законом щодо соціального забезпечення в країні. Державами-учасниками Ради Європи взято на себе зобов'язання гарантувати своїм громадянам соціальні права із ціллю підвищення соціального добробуту та життєвого рівня. Те, що Україна приєдналась до цього нормативного акту означає, що держава визнала шість з дев'яти обов'язкових статей, які визначають основні економічні та соціальні права. Зважаючи на це, чинне законодавство України повинно бути гармонізоване у відповідність до положень Європейської соціальної хартії, які були визнані на державному рівні обов'язковими.³¹⁷

Принципами формування державних соціальних стандартів і нормативів є: забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного; законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; диференційований за соціально-демографічними ознаками підхід до визначення нормативів; наукове обґрунтування норм споживання та забезпечення та ін.

Подальше зростання добробуту населення можливе за умов приближення соціальних стандартів провідних розвинутих країнах Європейського Союзу до соціальних стандартів нових країн-учасників. Досягнення цього можливе за умов як гармонізації законодавства в сфері оподаткування доходів населення, соціального забезпечення, так і при покращенні і стабільному зростанні ВВП країни. Показовим зразком уніфікації соціальних стандартів є приклад Польщі, яка за достатньо короткий строк змогла гармонізувати національне законодавство до вимог Європейського Союзу, та підтримувати ріст ВВП в умовах світової

³¹⁷ Гуменюк І.О. Проблеми використання європейських соціальних стандартів у законотворчій діяльності України [Текст] / Гуменюк І.О. // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 248-254.

кризи. Необхідно відмітити, що приклад країн Європейського Союзу щодо підтримання високих соціальних стандартів може бути використаний Україною, особливо з урахуванням кращого досвіду нових країн-учасників.

9.4. Європейські стандарти організації праці.

У кожній галузі державного і суспільного життя є свої вимоги до стандартів, у тому числі і у сфері організації праці. Передусім доцільно звернути увагу на стандарти прав людини.³¹⁸

За визначенням деяких дослідників, європейські стандарти прав людини – це зафіксовані у юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій принципи й норми стосовно прав і свобод людини, призначені служити орієнтирами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики.³¹⁹

Виходячи з цього, європейські стандарти організації праці розглядаються як впорядкована система міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із визнанням та закріпленням основних прав людини у сфері організації праці, регламентування найманої праці та її окремих умов, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників, визначення основ правового статусу працівників-мігрантів, регулювання праці окремих категорій працівників, формування соціальної політики та визначення її пріоритетів. Утворення цієї системи, забезпечення її цілісності, єдності та функціональної здатності є результатом нормотворчої діяльності, яка здійснюється в рамках більшості європейських та міжнародних організацій. Така діяльність має впорядкований та системний характер, що досягається завдяки чіткому перерозподілу завдань, функцій та повноважень міжнародних організацій,

³¹⁸ Серета О.Г. Європейські стандарти організації праці. //Право та інновації № 4 (12) 2015. С. 110-117

³¹⁹ Ніщський договір та розширення Європейського Союзу / М-во юстиції України. Центр порівняльного права ; за наук. ред. С. Шевчука. – К. : Логос, 2001. – 196 с.

взаємоузгодженням інтересів між самими державами та дотриманням загальноновизнаних норм і принципів сучасного права.³²⁰

Європейські стандарти організації праці – це своєрідна нормативна субстанція міжнародного трудового права, що відображає результати діяльності держав, спрямованої на внесення до ринкової економіки соціальних цінностей. Змістом цих стандартів є концентроване відображення досвіду багатьох європейських країн, результат прискіпливого добору найбільш цінних та універсально значущих норм і положень національних правових систем, трансформованих у міжнародні норми.³²¹

Розглядаючи особливість сучасних європейських стандартів організації праці та їх вплив на національну політику та законодавство окремих держав, можна зробити висновок, що після Другої світової війни почалось інтенсивне усвідомлення світовою спільнотою вагомості і значення проблеми прав людини та їхнього захисту, цінності людського життя і здоров'я та необхідності задоволення соціально-економічних потреб. Почали створюватися численні міжнародні організації, до компетенції яких входять вироблення мінімальних необхідних стандартів організації праці, залучення різних спеціалістів для вирішення питань, що пов'язані з впливом на держави, які порушують закріплені стандарти організації, надання різноманітної допомоги державам, що її потребують.³²²

Поступово питання охорони і захисту праці людини вийшло за межі кожної окремої держави і перетворилось із суто внутрішньої у міжнародну проблему. Відтак, виникла потреба у створенні універсальних міжнародно-правових та конкретно європейських

³²⁰ Телічко О. А. Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандартів / О. А. Телічко // Юрид. наука і практика. – 2011. – №1. – С. 24–30

³²¹ Мельник К. В. До питання адаптації трудового законодавства до міжнародних норм / К. В. Мельник // Форум права. – 2011. – №1. – С. 645–651.

³²² Безп'ята В. Ф. Використання міжнародно-правових актів при захисті права на працю / В. Ф. Безп'ята // Форум права. – 2011. – №2. – С. 45–52.

стандартів організації праці, які відображені у низці важливих міжнародно-правових актів.³²³

Найбільш важливі європейські стандарти організації праці закріплюються у положеннях статуту та конвенції Міжнародної організації праці. Ця організація спочатку була створена як спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни – Організації Об'єднаних Націй, що була заснована у 1919 р. урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці.

Міжнародна організація праці займається прийняттям різноманітних конвенцій та розробляє рекомендації, а також встановлює міжнародні стандарти у сфері організації праці, зайнятості, професійної підготовки, умов праці, соціального забезпечення, безпеки праці й охорони здоров'я. За час своєї діяльності організація ухвалила близько 190 конвенцій і 200 рекомендацій.

Міжнародна організація праці відповідає за розробку міжнародних стандартів організації праці та нагляд за їх дотриманням. Це єдина тристороння установа у системі Організації Об'єднаних Націй, яка об'єднує представників влади, роботодавців та робітників задля спільного визначення політики та програм із забезпечення достойною роботою усіх без винятку громадян. Першочерговими завданнями діяльності цієї організації є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю та безробіттям, заборона праці дітей. Як всесвітня організація, вона відповідає за розроблення міжнародних стандартів у сфері організації праці і здійснює нагляд за їх дотриманням. У співпраці із країнами – членами організації вона прагне забезпечити дотримання стандартів у сфері організації праці на законодавчому рівні та на практиці. Вона також приймає міжнародно-правові акти в сфері праці у таких напрямках: право на працю, заборона примусової праці, право на

³²³ Вавженчук С. Я. Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України / С. Я. Вавженчук // Юрид. наука і практика. – 2011. – №1. – С. 89–94.

колективні переговори, право на страйк, зайнятість і працевлаштування, умови праці, охорона праці, соціальна співпраця працівників і роботодавців, мирні засоби вирішення трудових конфліктів, право працівників на створення професійних організацій тощо.

Європейські стандарти організації праці є об'єктивною необхідністю і невід'ємною складовою трудової діяльності людини. Вона має сприяти вдосконаленню всіх процесів праці, виробничих структур для досягнення найвищої ефективності суспільного виробництва.³²⁴

Основні та найбільш вагомі європейські стандарти організації праці закріплені в документах Ради Європи – Європейській конвенції про права людини та основоположні свободи (1950),³²⁵ Загальній декларації прав людини (1966),³²⁶ Європейській соціальній хартії (1961), Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996),³²⁷ Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966),³²⁸ Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979),³²⁹ Конвенції про права дитини (1989),³³⁰ а також у документах Європейського Союзу – Договорі про Європейський Союз,³³¹ Хартії соціальних прав трудящих Співтовариства (1989),³³² Міжнародній конвенції про захист прав усіх працюючих-мігрантів та членів їх сімей (1990),³³³

³²⁴ Матюха М. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. для дистанц. навчання / М. М. Матюха. – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 306 с. с.121

³²⁵ Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³²⁶ Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

³²⁷ Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

³²⁸ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105

³²⁹ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207

³³⁰ Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

³³¹ Договір про Європейський Союз: Договір ЄС від 07.02.92 р. (в ред..13.12.2007 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029

³³² Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників: Хартія ЄЕС від 09.12.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044

³³³ Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203

Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2000),³³⁴ у директивах, регламентах Європейського Союзу.

Європейська конвенція про права людини та основоположні свободи в ст. 4 закріплює такий важливий стандарт організації праці як заборону примусової праці, під якою розуміється, що ніхто не може бути примушений виконувати примусову чи обов'язкову працю.

Загальна декларація прав людини проголошує низку основних стандартів організації праці, зокрема:

- кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях (ст. 21);

- кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (п. 1 ст. 22);

- кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за однакову працю (п. 2 ст. 23);

- кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне існування її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (п. 3 ст. 23);

- кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів (п. 4 ст. 23);

- кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24).

У свою чергу Європейська соціальна хартія, яка була підписана від імені України 7 травня 1999 р. і ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 р. №137-У, теж містить у своєму тексті деякі

³³⁴ Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія ЄС від 07.12. 2000 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

основні стандарти організації праці, які мають сферу впливу як на території Європи, так і на території України.

Основні трудові права людини у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права закріплюють такі самі положення, як і положення Пакту про громадянські і політичні права, що передбачають тверді стандарти організації та здійснення праці щодо їх імплементації до національного законодавства держав, які ратифікували ці міжнародно-правові документи. Серед таких стандартів можна виділити: право на працю та елементи, які є його складовими (ст. 6); визнання права кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), а саме: справедливую зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої дискримінації; безпечні умови праці та її гігієну; однакову можливість просування по роботі виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні; створення для захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійних спілок, безперешкодний вступ та участь у них, право у визначених законом межах на страйк (ст. 8); право на соціальне забезпечення (ст. 9); охорона материнства шляхом надання пільг працюючим матерям та здійснення особливих заходів щодо охорони праці дітей та підлітків (ст. 10).

Пакт про громадянські і політичні права у вигляді певного стандарту організації праці передбачив заборону примусової чи обов'язкової праці та свободи асоціації, що включає право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

Так, ще одним не менш важливим європейським стандартом організації праці є положення ст. 11 Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок. Держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості з метою забезпечення на основі рівності чоловіків та жінок рівні права на працю та

працевлаштування, вільного вибору професії чи роду роботи, просування по службі, одержання професійної підготовки і перепідготовки, право на рівну винагороду, соціальне забезпечення, право на оплачувану відпустку. Держави також зобов'язані вживати відповідних заходів, спрямованих на запобігання дискримінації щодо жінок через одруження чи материнство та гарантувати їм ефективне право на працю.

У Конвенції про права дитини визначено обов'язок держав та свого роду певні стандарти організації праці, що проявляються у професійній підготовці дітей до трудової діяльності, визнання за кожною дитиною права користуватися благами соціального забезпечення, на захист від економічної експлуатації. Держави вживають відповідних законодавчих, адміністративних і соціальних заходів, завдяки яким встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу, визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умов праці, передбачають відповідальність осіб, що перешкоджають цьому.

Конвенцією про захист прав усіх працюючих мігрантів та членів їх сімей передбачено низку важливих і необхідних стандартів організації праці та гарантій їх забезпечення для осіб, які працюють поза межами держави свого громадянства чи постійного проживання.

Органи Європейського Союзу останнім часом займають все більш активну позицію щодо трудового законодавства та приведення його у відповідність до нових умов на ринку праці. 22 листопада 2006 р. Європейська Комісія відкрила суспільні дебати з питання про модернізацію трудового законодавства Європейського Союзу. Необхідність цього була викликана тим, що останнім часом по всій Європі виросла частка трудових договорів нового типу поряд з традиційними безстроковими договорами з повним робочим часом, які теж потре були приведення їх у відповідність до стандартів. Швидкий розвиток технологій і глобалізація дуже змінили ринки праці Європи. Нетипові форми праці, такі як строкові договори,

робота з частковою зайнятістю, робота за викликом або з «нульовим робочим часом», робота на підставі оренди і договори фрілансерів, стали реальною частиною трудових ринків Європи і охоплюють 25% робочої сили. Ясне і зрозуміле приведення трудових відносин до стандартів є важливим як для роботодавців, так і для працівників. Хоча багато питань трудового законодавства можуть регулюватися на рівні країн – членів Європейського Союзу, основні правила гри все-таки повинні бути встановлені на рівні Європейського Союзу.

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте визначення європейських соціальних стандартів?
2. В чому суть програми InvestEU Європейського Союзу?
3. Що означає термін «європейські стандарти прав і свобод»?
4. Охарактеризуйте основні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.?
5. Як формуються основні загальновизнані європейські юридичні стандарти?
6. Чи є проблема визначення правових позицій Європейського Суду щодо місця в українській правовій системі?
7. Під впливом яких певних факторів (чинників) формувалися високі соціальні стандарти, характерні для Європейського Союзу?
8. Чому наприкінці XX ст. відбулися зміни соціального законодавства всіх країн Східної Європи?
9. Що передбачено у сфері здійснення стандартизації соціальних прав відповідно до норм Європейської соціальної хартії?
10. Який важливий вплив на забезпечення високого соціального стандарту тривалості життя в країнах Європейського Союзу відіграє пенсійне забезпечення?
11. Що слід розуміти під європейськими стандартами організації праці?
12. В яких основних актах закріплено найбільш вагомі європейські стандарти організації праці?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Основні нормативні акти Європейського Союзу, що містять соціальні стандарти.
2. Європейський стовп соціальних прав.
3. Напрями фінансової програми ЄС 2021–2027.
4. Правові стандарти Ради Європи.

5. Принципи формування державних соціальних стандартів і нормативів в ЄС.
6. Моделі соціальних стандартів в Європейському Союзі.
7. Об'єктивна необхідність Європейських соціальних стандартів.
8. Основні положення Європейського Кодексу Соціального Забезпечення та Протоколу до Європейського Кодексу Соціального Забезпечення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Сулайбі М. Юридична природа міжнародних стандартів прав людини / М. Аль-Сулайбі // Право України. - 2000. - № 9. - С. 116.
2. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. / В. М. Андріїв. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 574 с.
3. Безп'ята В. Ф. Використання міжнародно-правових актів при захисті права на працю / В. Ф. Безп'ята // Форум права. – 2011. – №2. – С. 45–52.
4. Бурлак О.В. Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини / О.В. Бурлак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. Вип.33. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С.509-515.
5. Вавженчук С. Я. Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України / С. Я. Вавженчук // Юрид. наука і практика. – 2011. – №1. – С. 89–94.
6. Гафарова К.Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні [Текст] / Гафарова К.Е. // Академічний огляд. – 2011. – № 1 (34). – С. 25-31; Черленяк І.І. Про методiku дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів [Текст] / Черленяк І.І. // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 121-128.
7. Гуменюк І. Сучасні проблеми базового соціального стандарту /

- І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 3. – С. 118-121.
8. Гуменюк І.О. Проблеми використання європейських соціальних стандартів у законотворчій діяльності України [Текст] / Гуменюк І.О. // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 248-254.
9. Договір про Європейський Союз: Договір ЄС від 07.02.92 р. (в ред. 13.12.2007 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029
10. Доповідь про людський розвиток, підготовлена на замовлення Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй //URL: <http://hdr.undp.org/en/reports>
11. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
12. Європейський Кодекс Соціального Забезпечення та Протокол до Європейського Кодексу Соціального Забезпечення, прийнятий в Страсбурзі 16.04.1964 р. (зі змінами і доповненнями) //URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc.../zhuk.pdf
13. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
14. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.
15. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207
16. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.) // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

17. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
18. Ляхвінсько С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. Держава і право. 2011. Випуск 51. С. 668.
19. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України // the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. – 2018. – № 48. С. 70 С.70-76
20. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Конвенція ООН від 21.12.1965 р. // URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105
21. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. по-сіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 121 с.
22. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування /Москаленко О. В. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Право". - Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2012, Вип. 18. С.61-67
23. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2012. 20 с
24. Ніццький договір та розширення Європейського Союзу / М-во юстиції України. Центр порівняльного права; за наук. ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с.
25. Норд Г.Л. Порівняльний аналіз функціонування багаторівневих систем пенсійного забезпечення в країнах ЄС та можливості їх запровадження в Україні [Текст] / Норд Г.Л.,

- Черненко К.П. // Видання ЧДУ ім. П. Могили. Наукові праці. Економіка. – 2010. – Т. 126. Випуск 113. – С. 47-53.
26. Олещенко В. Новітня політика Європейського союзу у сфері соціальних прав // Збірник наукових праць НАДУ • Випуск 1/2020. С. 58-64
27. Про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Конвенція ООН від 18.12.1990 р. // URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203
28. Сverdлова Ю. Забезпечення соціальних стандартів добробуту в Європейському союзі / Ю. Сverdлова // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): науковий журнал. – К.: НАУ, 2013. – № 4. – с.184-193.
29. Серeda О.Г. Європейські стандарти організації праці. //Право та інновації № 4 (12) 2015. С. 110-117
30. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф. К., 1998. С. 53-57.
31. Телічко О. А. Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандартів / О. А. Телічко // Юрид. наука і практика. – 2011. – №1. – С. 24–30
32. Тищенко О.В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / О. В. Тищенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2013. - № 4. - С. 97-102.
33. Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників: Хартія ЄЕС від 09.12.1989 р. // URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044
34. Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія ЄС від 07.12. 2000 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text

Тема 10. Реалізація міжнародних соціальних стандартів. Стандарти в сфері захисту соціальних прав

10.1. Правовий механізм реалізації міжнародних соціальних стандартів

10.2. Контроль за додержанням зобов'язань держави по забезпеченню міжнародних соціальних стандартів з боку міжнародних організацій

10.3. Правові форми захисту прав людини у соціальній сфері

10.4. Проблеми реалізації міжнародних стандартів у національному соціальному законодавстві

10.1. Правовий механізм реалізації міжнародних соціальних стандартів.

Реалізація міжнародних стандартів – це складний процес, що включає: 1) механізм реалізації стандартів; 2) форми реалізації стандартів.

Механізм реалізації міжнародних соціальних стандартів (МСС) являє собою процес втілення в життя (визнання та взяття на себе зобов'язань щодо виконання) передбачених у міжнародних актах стандартів.

Залежно від характеру та змісту міжнародного соціального стандарту розрізняють три основні форми його реалізації: - використання – це форма реалізації МСС, змістом якої активна поведінка суб'єктів, що вчиняється за їх власним бажанням (наприклад: реалізація права на соціальне забезпечення, заява про надання допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю);

- виконання – це форма реалізації МСС, змістом якої є вчинення дій, що вимагаються міжнародними юридичними приписами, тобто виконання покладених обов'язків (наприклад: виконання батьками обов'язків по утриманню неповнолітніх дітей, сплата страхових внесків);

- дотримання – це форма реалізації заборонних норм, змістом якої є утримання суб'єкта від порушення заборон, які містяться у міжнародних правових нормах (наприклад: не порушувати норми Загальної декларації прав людини, Білля про права тощо).

Принципи, на яких ґрунтується реалізація МСС: 1) законність; 2) обґрунтованість; 3) доцільність; 4) принцип соціальної справедливості.

Реалізація МСС залежить від стану економіки та ресурсів в конкретній державі. Бюджет держави на відповідний рік – стримуючий фактор в реалізації МСС. Внутрішні можливості держави не безмежні, тому Україна вдається до позик, кредитів МВФ тощо.

Вагомим гарантом реалізації МСС є дієвий соціальний захист, який виступає функцією, насамперед суспільства (а не тільки держави), щодо забезпечення соціального становища людини, яке склалося внаслідок дії соціальних ризиків та яке відповідає умовам, що органічно витікають з її невід'ємних і загально визнаних соціальних прав, тобто міжнародних соціальних стандартів.

Правовий механізм реалізації міжнародних соціальних стандартів є комплексною системою, що включає міжнародні, регіональні та національні рівні, а також різноманітні інструменти, процедури та інституції. Ця система спрямована на забезпечення ефективного застосування міжнародних норм і стандартів у конкретних країнах, з метою захисту прав працівників, створення справедливих умов праці, забезпечення соціальної рівності та боротьби з дискримінацією.

На міжнародному рівні механізм реалізації включає:

1. Нормативно-правові документи (конвенції, рекомендації, пакти), які задають стандарти, обов'язкові до виконання після їх ратифікації;
2. Моніторинг та оцінку дотримання стандартів через звітність, перевірки та використання незалежних експертів;

3. Механізми скарг та примусового виконання, які дозволяють реагувати на порушення міжнародних стандартів державами-учасниками;
4. Інституційну підтримку від міжнародних організацій, таких як МОП, ООН, ЄС тощо, яка включає технічну допомогу, навчання та фінансування.

На національному рівні механізм реалізації передбачає:

1. Імплементацию міжнародних соціальних стандартів у національне законодавство через прийняття відповідних законів, внесення поправок до діючих нормативних актів або створення нових механізмів захисту прав працівників;
2. Створення ефективних інституцій, які моніторять дотримання стандартів, забезпечують правову допомогу працівникам та проводять перевірки;
3. Активізацію соціального діалогу між урядами, роботодавцями та професійними спілками, який є основою для досягнення консенсусу щодо умов роботи, зарплат, соціального захисту та інших аспектів;
4. Використання механізмів правового захисту, таких як судовий захист прав працівників, що дає можливість усунути порушення та відновлювати права у разі необхідності;
5. Підвищення рівня обізнаності серед населення, забезпечення доступу до інформації про права працівників та механізми їх захисту.

Таким чином, ефективність правового механізму реалізації міжнародних соціальних стандартів залежить від інтеграції норм міжнародного права у національні системи, належного функціонування моніторингових та інституційних механізмів, соціального діалогу, технічної підтримки та політичної волі країн-членів.

Тільки через ефективний механізм імплементации можна забезпечити рівні умови праці, справедливую оплату, скасування дискримінації, боротьбу з примусовою працею та інші аспекти

соціального захисту працівників, що є основою для стабільного соціального та економічного розвитку.

10.2. Контроль за додержанням зобов'язань держави по забезпеченню міжнародних соціальних стандартів з боку міжнародних організацій.

Міжнародні контрольні механізми – це заходи забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, засоби забезпечення дотримання, зміст яких полягає в діях суб'єктів міжнародного права з попередження порушень МСС і з перевірки їх дотримання.

Ці механізми приводяться в дію міжнародними органами й організаціями.

Міжнародний контроль за додержанням зобов'язань держави по забезпеченню міжнародних соціальних стандартів – це заснована на загальноновизнаних принципах і нормах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права чи створених ними органів, що полягає у перевірці дотримання державами міжнародно-правових зобов'язань у сфері соціальних стандартів і в прийнятті заходів до їх виконання.

У правовій науці органи контролю за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань прийнято розмежовувати на судові та позасудові. Якщо судові органи контролю у даній сфері представлені лише Міжнародним Судом ООН та Європейським судом з прав людини, то позасудові – різноманітними комітетами та комісіями, що діють при міжнародних організаціях.

Дані органи контролю можна класифікувати за наступними критеріями: за юридичним характером (органи, створення яких передбачене статутом міжнародної організації; органи, створені відповідно до положень міжнародного договору); за об'єктом регулювання контрольованого договору (контроль за забезпеченням державою права на асоціацію; контроль за забезпеченням державою соціальних прав та ін.).

Зазвичай контроль за дотриманням актів міжнародного регулювання праці здійснюється відповідними комітетами та комісіями, що діють при міжнародних організаціях, та полягає у двох процедурах: 1) отриманні доповідей щодо додержання державою положень актів міжнародного регулювання праці та 2) отриманні скарг щодо їх порушення державою. На практиці значення та характер даних процедур залежать здебільшого від інституційних особливостей міжнародних організацій, змісту й цілей прийнятих ними актів.

Зокрема, фінансовий контроль здійснює Європейська організація вищих органів державного фінансового контролю.

Слід назвати і контролюючі органи ООН, що працюють в Україні: - Генеральна Асамблея ООН (Генеральна Асамблея ООН повинна сприяти міжнародному співробітництву в економічній, соціальній, культурній сферах, галузі охорони здоров'я, а також сприяти здійсненню прав людини і основних свобод. З цією метою Генеральна Асамблея ООН може приймати рекомендації, адресовані державам – членам Організації);

- Рада ООН з прав людини;
- Комітет з прав людини ООН;
- Всесвітня організація охорони здоров'я;
- Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);
- Міжнародний валютний фонд;
- Міжнародна Фінансова Корпорація;
- Європейський суд з прав людини;
- Міжнародна організація праці (МОП).

Контролюючі органи МОП:

- 1) Адміністративна рада (виконавчий орган);
- 2) Міжнародне бюро праці – постійний орган МОП, виконує функції секретаріату, він не є суб'єктом міжнародноправового регулювання праці, але займається підготовкою конвенцій і рекомендацій МОП і спостереженням за їх застосуванням, збиранням і поширенням інформації щодо міжнародноправового

регулювання умов праці найманих працівників. Міжнародне бюро праці займається підготовкою матеріалів до конференцій МОП, надає допомогу державам у виробленні законів на основі рішень Генеральної конференції, видає публікації щодо міжнародно-правового регулювання праці.

3) Комітет зі свободи об'єднання та інші галузеві комітети.

Кожна держава, що ратифікувала відповідну Конвенцію МОП, має відзвітувати (доповідати) про хід виконання положень цієї конвенції. Наприклад, Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 2 “Про безробіття” у 1994 р. Зокрема, статтею 1 цієї Конвенції передбачено, що член МОП, який ратифікує Конвенцію, надсилатиме Міжнародному бюро праці не рідше, ніж кожні три місяці, інформацію, яка міститиме статистичні дані щодо безробіття, серед них доповіді про заходи, котрі проводить або має намір провести держава для боротьби з безробіттям.

Досить розвинена система контролю за дотриманням актів Міжнародної організації праці є навіть більш досконалою, ніж аналогічні контрольні механізми в інших міжнародних організаціях. Ця система представлена двома складовими: 1) постійним наглядом, що полягає у періодичних доповідях держав-членів МОП; 2) розглядом скарг та заяв спеціалізованими контрольними органами МОП про порушення міжнародних стандартів праці.

Особливістю даних процедур можна назвати дотримання майже на всіх їх стадіях основного принципу МОП – трипартизму. Так, згідно зі ст. 22 Статуту МОП кожна держава-учасниця повинна надавати періодичні доповіді на ім'я Генерального директора Міжнародного бюро праці (далі – МБП) стосовно вжитих заходів щодо застосування конвенцій, до яких вона приєдналася. Форма та зміст відповідних доповідей встановлюється Адміністративною радою МОП. Для перевірки викладених у доповіді фактів їх копії паралельно надсилаються відповідним організаціям працівників та роботодавців. Генеральний директор МБП складає та надає резюме

державних доповідей на найближчій сесії Міжнародної конференції праці.

Останнім часом важливих змін зазнають строки надання доповідей державами. Спочатку вони були змушені надавати щорічні звіти та доповіді. Проте зі збільшенням кількості актів МОП це стало досить складною та тривалою процедурою як для держав, так і для самої організації. Із 2003 р. почала застосовуватися диференційована система звітності, яка на сьогоднішній день передбачає дворічний строк для фундаментальних та пріоритетних конвенцій та п'ятирічний строк для усіх інших актів. У листопаді 2009 р. Адміністративна рада ще раз збільшила строк звітності для фундаментальних та пріоритетних конвенцій до трьох років.

У межах організації діє декілька органів, які здійснюють розгляд скарг і заяв стосовно виконання державами актів МОП. До них належать Комітет експертів по застосуванню конвенцій та рекомендацій МОП; Комітет із свободи об'єднання МОП; Комітет Міжнародної конференції праці. Ці структури схожі у своїх повноваженнях, вони отримують скарги та надають відповідну інформацію щодо їх розгляду у своїх доповідях, адресованих державам-членам. Проте, якщо Комітет експертів та Комітет Міжнародної конференції праці здійснюють контроль за чітким юридичним виконанням будь-яких ратифікованих актів МОП, то Комітет по свободі об'єднання розглядає питання щодо прав представників працівників та роботодавців, не обмежуючись юридичними нормами конкретних конвенцій. Більше того, можна говорити навіть про нормотворчу функцію останнього, наголошуючи на його можливості створювати принципи свободи об'єднання відповідно до конкретної ситуації.

Хоча в МОП існує достатня кількість органів контролю, їх діяльність все ж зазнає справедливої критики, оскільки зазвичай залежить від доброї волі держав-учасниць, що, у свою чергу, рідко має місце під час серйозних порушень міжнародних трудових норм. Так само можна говорити й про дієвість наглядових механізмів за

виконанням актів ООН у сфері захисту праці, ефективність роботи яких залежить від наданої їм державами компетенції. За всю історію існування МОП лише один раз дійсно спромоглася припинити порушення своїх актів, використовуючи усі можливі засоби впливу. Такі дії були направлені проти держави М'янма, яка широко застосовувала примусову працю, заборонену основоположною Конвенцією МОП № 29. Сама ж ситуація в країні була покращена лише після десятирічного дипломатичного й економічного тиску держав-членів МОП на М'янму.

Таким чином, спостерігається потреба у дієвих санкціях, що серйозно впливали б на державу-порушника. Адже, відсутність санкцій за порушення державами своїх зобов'язань у Статуті МОП свідчить про те, що механізми контролю МОП направлені швидше на сприяння у вирішенні конфліктної ситуації, ніж на реальний осуд.

Найефективнішими міжнародними санкціями були й лишаяються санкції економічного характеру, що полягають в економічній блокаді та обмеженні торгівлі. Такі санкції шляхом тарифних обмежень може застосовувати Світова організація торгівлі (СОТ). Взагалі співпраця між СОТ та МОП досить важлива, адже регулювання умов праці та умов торгівлі має природний зв'язок. Механізм, за допомогою якого СОТ може впливати на дотримання країнами-учасниками актів міжнародного регулювання праці, полягає у наданні недискримінаційного доступу до національних ринків країн-учасниць лише при дотриманні експортером основоположних прав і принципів у сфері праці. Такий механізм передбачає включення так званого “соціального застереження” до угод з міжнародної торгівлі. Проте реальних дій у цьому напрямі було зроблено мало. Питання використання контрольних механізмів СОТ для дотримання міжнародних трудових стандартів порушувалося на Сінгапурській конференції СОТ 1996 р. та під час Дохійського раунду переговорів 2001 р. Перешкодою у цьому виступають серйозні протиріччя між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Однак в умовах світової економічної

кризи та викликаних нею соціальних негараздів є надія, що увага до цього питання буде посилена.

Свої переваги та недоліки мають процедури контролю за виконанням регіональних актів у сфері праці. Перевага серед регіональних актів надається актам Ради Європи, що регулюють умови праці, а саме: Конвенція «Про захист прав людини та основних свобод» 1950 р. та «Європейській соціальній хартії» (переглянутій 1996 р.).

Конвенцією РЄ передбачено складний механізм виконання її положень, що здійснюється за допомогою Генерального секретаря Ради Європи, Парламентської Асамблеї і Європейського суду з прав людини. Важливу роль ця Конвенція має для України, яка включила її положення разом із практикою Європейського суду до джерел права.

У 2006 р. нашою країною була ратифікована Європейська соціальна хартія (переглянута), що містить власні механізми контролю: регулярні доповіді держав-учасниць перед спеціально створеним Комітетом експертів і розгляд скарг національних об'єднань працівників, роботодавців та інших неурядових організацій щодо дотримання Хартії державами. Остання процедура подібна до судової та здійснюється у три етапи: розгляд скарги на її прийнятність; розгляд по суті та винесення рішення. Ефективність системи колективних скарг, що розглядаються Європейським комітетом з соціальних прав, не дуже висока. Середній строк розгляду колективної скарги Комітетом експертів становить близько двох років, а встановлення ним факту порушення положень Хартії не означає швидкого покращення ситуації у державі. Слід також зауважити, що дана процедура була запроваджена Додатковим протоколом 1998 р., який взагалі не був ратифікований Україною, тому відповідні скарги стосовно України не розглядаються. Можливим результатом дії обох цих процедур контролю стає надання Комітетом міністрів рекомендації державі-члену РЄ щодо потреби зміни ситуації у країні та приведення її законодавства у

відповідність до положень Європейської соціальної хартії або ж винесення відповідної резолюції Парламентською Асамблеєю РЄ.

Досить цікавою є тенденція розвитку контрольних механізмів РЄ щодо прагнення держав-членів РЄ передати функції контролю за дотриманням взятих на себе зобов'язань, що витікають із актів РЄ, на відповідні органи, які функціонують у межах цієї організації, без залучення органів, що діють в межах ООН. Цим зумовлюється поширення компетенції Європейського суду з прав людини на інші конвенції РЄ, створення нових, аналогічних універсальним, органів контролю для підвищення престижу європейської системи захисту прав людини.

Особливий механізм контролю передбачений Північноамериканською угодою про співробітництво у сфері праці. Дана угода не має на меті створення постійно діючого міжнародного органу чи комітету контролю: індивідуальні скарги подаються до національних адміністративних органів будьякої з країн-учасниць громадянами країни-порушника (найбільше скарг отримують США та Канада від громадян Мексики). Слід відзначити відкритість процедури розгляду та відсутність обмежень щодо кола осіб, які можуть звертатися зі скаргою. Після попереднього розгляду національні адміністративні органи направляють отримані скарги до незалежної арбітражної установи, яка в деяких випадках може накладати на порушника жорсткі економічні санкції. Особливість таких санкцій полягає в їх застосуванні до конкретного роботодавця або галузі промисловості, де були зафіксовані відповідні порушення, а не до держави в цілому.

Отже, основною проблемою механізмів імплементації та контролю за дотриманням актів міжнародного регулювання праці державами залишається їх залежність від державної волі порушника, відсутність можливостей оперативного застосовування ефективних економічних санкцій щодо останнього. Частково дану проблему можна вирішити включенням механізмів СОТ щодо контролю за дотриманням міжнародних стандартів праці, що на даний момент

слід визначити як перспективне завдання для міждержавної співпраці у цій сфері.

10.3. Правові форми захисту прав людини у соціальній сфері.

Міжнародні механізми захисту прав людини – це спеціалізовані міжнародні інструменти, організації та установи, які безпосередньо займаються захистом прав людини.

Можна виділити такі форми захисту прав людини у соціальній сфері:

1) судовий захист шляхом розгляду спорів, у т.ч. Європейським судом з прав людини;

2) в порядку вирішення колективного трудового спору (примирна комісія, трудовий арбітраж);

3) громадський захист шляхом залучення професійних спілок до захисту порушених соціальних прав (передбачений колективними договорами);

4) самозахист.

Залежно від рівня реалізації механізмів захисту прав людини розрізняються:

1) універсальні механізми, що діють на рівні всього світу (наприклад, Рада з прав людини при Генеральній Асамблеї ООН, Комісія з прав людини ЕКОСОР ООН, Комітет з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців і т.д.);

2) регіональні механізми, що діють на території певного регіону (Організація з безпеки та співробітництва у Європі, Європейський суд з прав людини, Американський комітет з прав людини тощо).

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини, поділяються на два види:

конвенційні органи, утворені на підставі міжнародних договорів. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту

про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші;

органи, утворені міжнародними організаціями. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів належать Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН в справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

Виділяють загальну та петиційну компетенцію органів і організацій, діяльність яких спрямовується на захист прав людини.

Переважає більшість міжнародних органів та організацій, утворених з метою захисту прав людини, наприклад, Комітет з прав дитини, Комісія по положенню жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців, Європейська комісія з прав людини, мають загальну компетенцію. Діяльність цих органів спрямована на перевірку стану дотримання прав людини у тій чи іншій державі. Основними формами перевірок є прийняття від держав періодичних звітів та проведення інспекцій. Органи (організації) контрольної компетенції, як правило, можуть виносити тільки рекомендаційні рішення.

Органи петиційної компетенції розглядають індивідуальні або колективні скарги (петиції) на порушення прав людини з боку певної держави. Такими органами, зокрема, є Комісія з прав людини при ЕКОСОР, Європейський та Американський суди з прав людини тощо. В окремих випадках відповідні органи (організації) наділяються як загальною, так і петиційною компетенцією. Наприклад, Комітет з прав людини згідно з Пактом про громадянські

та політичні права 1966 р. наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I Факультативним протоколом до Пакту 1966 р. – петиційною компетенцією. Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до Пакту, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до Пакту, – загальну компетенцію.

Процедура звернення до Комісії з прав людини Економічної та соціальної ради ООН встановлена Резолюцією ЕКОСОР №1503 1970 р. Особливостями цієї процедури є:

скарга може бути подана будь-якою особою, їх групою, державою чи організацією; скарга має стосуватися масових і грубих порушень прав людини;

скарга може стосуватися порушень прав людини, що вчиняються у будь-якій державі; скарга має містити конкретні факти, підтвердженні необхідними доказами.

За результатами вивчення скарги Комісія приймає рекомендації, які передаються на розгляд ЕКОСОР. Санкції чи інші примусові заходи до держав-порушників ні Комісія, ні ЕКОСОР застосовувати не мають права.

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 24.02.2006 р. замість Комісії з прав людини ЕКОСОР ООН має бути створена Рада з прав людини як допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН. Діяльність Комісії з прав людини має бути припинена до 16.06.2006 р., а перше засідання з Ради прав людини призначене на 19.06.2006 р.

Порядок звернення зі скаргами до Комітету з прав людини визначається I Факультативним протоколом до Пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Протокол передбачає такі підстави звернення до Комітету:

звертатися до Комітету можуть лише особи, що перебувають під юрисдикцією держав, які ратифікували Пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та I Факультативний протокол до нього;

порушення має стосуватися громадянських та політичних прав людини, передбачених цим Пактом;

звернення може бути прийняте Комітетом до розгляду лише за умови, якщо було вичерпано всі національні засоби захисту порушеного права.

До того ж слід мати на увазі звернення не може бути прийнятим до розгляду, якщо воно подане анонімно або є проявом зловживання правом на звернення.

За результатами розгляду звернення Комітет приймає резолюції, які підлягають обов'язковому виконанню відповідною державою у шестимісячний строк.

Європейський суд з прав людини утворений і діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Порядок діяльності цього Суду та процедура звернення до нього зі скаргами визначається Розділом II Конвенції з урахуванням змін, внесених Протоколом № 11 (1994 р.).

Судді цього Суду обираються Парламентською асамблеєю Ради Європи по одному від кожного члена Ради Європи, який ратифікував Конвенцію 1950 р. більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, висунутих відповідною державою.

Суд, залежно від виду (важкості) справ, засідає: у складі одного судді, комітетами у складі трьох суддів, палатами у складі семи суддів і Великою палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк. На прохання пленарного засідання Суду Комітет міністрів може одноставним рішенням на встановлений строк зменшити кількість суддів у палатах до п'яти осіб. Коли суддя засідає одноосібно, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.

Суддя, обраний стосовно заінтересованої Високої Договірної Сторони, засідає як *ex officio* член палати або Великої палати. У разі відсутності такого судді або якщо суддя не може брати участі у

засіданнях, Голова Суду обирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.

До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа в порядку перегляду передається до Великої палати, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка прийняла рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від заінтересованої Високої Договірної Сторони.

Із метою ефективної організації діяльності Суду у його складі функціонують Канцелярія та доповідачі.

Суддя, який засідає одноосібно, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану відповідно, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення. В усіх інших випадках заява передається до комітету або палати для подальшого вивчення.

Комітет у складі трьох суддів може одностайним голосуванням:

- оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без подальшого вивчення;

- оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання стосовно тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

Якщо предмет спору не врегульовано усталеною практикою Суду, спор має розглядатися Палатою у складі семи (п'яти) суддів. Найбільш важливі справи, які вимагають офіційного тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, розглядаються Великою палатою. Офіційними мовами Суду є французька та англійська мова, проте у виняткових випадках Голова Палати або Голова Великої палати може прийняти рішення про використання іншої мови держави-учасниці Конвенції. Суд розглядає справу разом з представниками Сторін і у разі необхідності проводить розслідування, для

ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови.

Право на звернення до Європейськими суду зі скаргою про порушення прав людини, передбачених Конвенцією та протоколами до неї, мають держави-учасниці конвенції, окремі фізичні особи або їх групи, а також неурядові організації. Колективна скарга від групи фізичних осіб може бути прийнята Судом до розгляду, якщо вона стосується одночасного порушення кількох однорідних прав двох чи більше осіб. Комерційні організації можуть звертатися зі скаргами про захист права власності та про захист права на добре ім'я.

Конвенція передбачає такі особливості процедури розгляду скарг Європейським судом з прав людини:

- скарга може бути прийнята до розгляду лише за умови, що вичерпані усі національні засоби захисту порушеного права;

- скарга може бути подана протягом шести місяців з дня остаточного вирішення справи органом національної юрисдикції;

- скарга визнається неприйнятною і не підлягає розгляду, якщо вона є анонімною, не стосується прав, передбачених Конвенцією та протоколами до неї, порушує питання, що вже були предметом розгляду Європейським судом з прав людини чи іншої процедури міжнародного розгляду, а також якщо скарга не містить інформації, необхідної для розгляду скарги;

- рішення по суті справи, винесене Великою палатою є остаточним, рішення по суті справи, винесене Палатою у складі семи суддів, може бути протягом трьох місяців оскаржене до Великої палати;

- рішення Суду по справі є обов'язковим для держав-учасників Конвенції і після набрання ним чинності передається Комітету міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за його виконанням.

Порядок виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини визначається Законом України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Відповідно до ст. 4 та 7 цього Закону

протягом трьох днів з моменту набуття рішенням Суду статусу остаточного Орган представництва України у Європейському суді з прав людини надсилає:

стислий виклад Рішення стягувачу, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, всім державним органам, посадовим особам та іншим суб'єктам, прямо причетним до справи, за якою постановлено Рішення, разом із копією оригінального тексту;

стягувачу повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів;

до державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини Рішення. Автентичність перекладу засвідчується Органом представництва. Державна виконавча служба упродовж трьох днів з дня надходження документів відкриває виконавче провадження.

Конституція України зазначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань.

Форми (засоби) захисту прав та свобод людини поділяються на:

- 1) судові (КСУ, суди загальної юрисдикції, Європейський суд);
- 2) адміністративні;
- 3) міжнародні (міждержавні);
- 4) державні;
- 5) громадські.

Судова форма захисту

Право громадян на судовий захист закріплено у ст.10 Загальної декларації права людини, а пізніше знайшло своє відображення у ст. 55 Конституції України. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Відповідно до ст.124 Конституції України судочинство здійснюється

Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Ст. 147 Конституції України визначає Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Згідно із Законом України “Про Конституційний Суд України” з письмовим клопотанням до Конституційного Суду щодо необхідності тлумачення Конституції та законів України з метою реалізації або захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина можуть звертатись громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи. Нормативно-правовими засобами захисту прав і свобод людини і громадянина при зверненні до суду або інших інституцій є, насамперед, Конституція України і відповідні закони. Як зазначається у ст.8 Конституції України, її норми є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується.

Як зазначив пленум Верховного Суду України у своїй постанові “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” від 01.11.1996 р. № 9, судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод людини. Суди не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви або скарги тільки з тієї причини, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Після використання всіх національних засобів юридичного захисту громадянин може звернутися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або у відповідні органи міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна. Судовий захист – необхідна та найефективніша гарантія забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Суд є найважливішим, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод людини і громадянина, на що прямо звертається увага в Конституції. Зокрема, зазначається, що кожен може звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів

міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту.

Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights, фр. Cour européenne des droits de l'homme) – одна з інституцій Ради Європи, створена 21.01.1959 р. для контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованої 1953 р. Єдиний юрисдикційний орган, який працює на постійній основі: всього 39 суддів (у його складі діє Велика палата – 17 суддів, що займається питаннями внутрішньосудової апеляції). Адміністративна форма захисту Передбачає розгляд звернень громадян у вищестоящих органах державної влади, органах місцевого самоврядування. Відповідно до Конституції України (ст. 40) кожна людина має право направляти індивідуальні (письмові) звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб. Порядок звернень визначається Законом України “Про звернення громадян”. Громадянин вільний обирати будь-який засіб захисту прав у випадку незадоволення результатами розгляду його справи органами влади, підприємствами тощо. Адміністративний засіб може бути першим (але не обов’язковим) кроком до встановлення порушених прав. Судовий засіб захисту при наявності незалежної судової системи є більш об’єктивним, кваліфікованим, ніж адміністративний.

Міжнародна форма захисту. Комітет з прав людини ООН – організація, що займається наглядом за виконанням Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в країнах-учасниках Пакту. Його засновано згідно з частиною 4 Пакту. Комітет з прав людини був створений у 1977 р. відповідно до статті 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Складається з 18 членів – громадян держав-учасниць Пакту, що володіють високими моральними якостями і визнаною компетенцією в галузі прав людини. Члени Комітету обираються на

нараді держав – учасниць Пакту таємним голосуванням строком на чотири роки і працюють в особистій якості, а не як представники своїх країн. Зазвичай протягом року Комітет з прав людини проводить три сесії тривалістю в три тижні кожна. Як правило, сесії навесні проводяться в Нью-Йорку, а влітку і восени – у Женеві.

Функції іншого органу – Комітету міністрів Ради Європи – обмежуються лише наглядом за виконанням остаточних постанов Європейського суду.

Державна форма захисту. Державний захист прав людини забезпечується через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Він є інститутом позасудового захисту прав людини і громадянина. Згідно з ч. 17 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належать: призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.

Детально організація і діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначені Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 13.11.1997 р.

Згідно із Законом, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожної людини на території України і в межах її юрисдикції здійснює на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У своїй діяльності Уповноважений керується Конституцією України, законами України та чинними міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Метою парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є:

- захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

- додержання та повага до прав людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій та їх посадових і службових осіб;

- запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння поновленню порушених прав; - сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі;

- поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;

- запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

- сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про соціальне забезпечення виступає важливим і ефективним способом захисту трудових прав працюючих. Міжнародними стандартами у сфері праці, зокрема, Конвенцією Міжнародної організації праці про інспекцію праці у промисловості й торгівлі 1947 р. № 81, ратифікованою Законом України від 08.09.2004 р. № 1985-IV, та Конвенцією Міжнародної організації праці про інспекцію праці в сільському господарстві 1969 р. № 129, ратифікованою Законом України від 08.09.2004 р. № 1986-IV, передбачено, що кожна країна – член МОП повинна створити і забезпечити функціонування системи інспекції праці на промислових підприємствах та у сільському господарстві.

Завданнями інспекції праці є забезпечення застосування правових норм у сфері умов праці та охорони працівників під час їх

роботи, наприклад, міжнародних норм щодо тривалості робочого дня, заробітної плати, безпеки праці, охорони здоров'я і добробуту, використання праці дітей і підлітків та з інших подібних питань. Отже, інспекція має здійснювати загальний суцільний нагляд у сфері праці.

Особи, винні у порушенні законодавства про соціальне забезпечення, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України.

Контроль за правильністю надання державної соціальної допомоги та використання коштів Державного бюджету України, спрямованих на надання державної соціальної допомоги, здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики безпосередньо та через соціальних інспекторів.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень організовують роботу з надання відповідних соціальних послуг та здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів, що надають соціальні послуги.

Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг, здійснюється відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також органами з питань фінансового контролю відповідно до їх повноважень.

Комісія (уповноважений) із соціального страхування здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення, приймає рішення про відмову в його призначенні, про припинення виплати матеріального забезпечення (повністю або частково), розглядає підставу і правильність видачі листків непрацездатності та інших документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Громадська форма захисту. Міжнародний комітет захисту прав людини – міжнародна громадська організація (МГО), зареєстрована Міністерством юстиції України у 2001 р. (№ 1674 від

30.08). Комітет заявляє про представництва в усіх областях України, декларує 1,157 тис. членів та наявність 47 представництв – комісаріатів в іноземних державах: США, Великій Британії, Австрії, Чехії, Індії та ін., а також свого представника у Європейському суді з прав людини.

Профспілковий захист має базуватися на:

1) взятті курсу на відкрите конструктивне, взаємовигідне співробітництво з національними, регіональними та міжнародними профспілками і профцентрами;

2) вивченні та використанні міжнародного досвіду профспілкової діяльності впливових профцентрів та профоб'єднань, у тому числі Міжнародної Федерації профспілок працівників хімічної промисловості, енергетики, гірників і різноробів (ICEM).

Міжнародний відділ Конфедерації вільних профспілок України (далі – КВПУ) – активний учасник на міжнародній профспілковій арені. У рамках співпраці з Міжнародною конфедерацією профспілок (МКП, англ. International Trade Union Confederation, ITUC), представники КВПУ беруть участь у різних конференціях, семінарах, спрямованих на захист прав працівників та їх інтересів в рамках міжнародного співробітництва, та з метою розбудови профспілкових організацій. Також спеціалісти КВПУ – постійні учасники міжнародних програм Всеєвропейської Регіональної Ради МКП, Міжнародної організації праці, Американського Центру Солідарності, Фонду Фрідріха Ебертата та інших.³³⁵

10.4. Проблеми реалізації міжнародних стандартів у національному соціальному законодавстві.

Визнання та ефективне гарантування комплексу прав і свобод людини і громадянина в сучасному світі служить вихідним критерієм, що дозволяє віднести державу до числа демократичних і

³³⁵ Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. – С.93-115 121 с. //URL http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Pr_0022.pdf%20

цивілізованих. Зміст і спрямованість Української держави як демократичної, соціальної, правової, її інтегрування до Європейського Союзу визначають ступінь реалізації прав і свобод людини і громадянина та їх гарантії. Підґрунтям державної політики інтеграції України до ЄС, формуванням нової політики останнього до України щодо впровадження в українське суспільство стандартів життя, правового та соціального захисту населення, що притаманне європейським країнам. Указана євроінтеграція забезпечує гарантії дотримання в Україні прав людини, розвиток громадянського соціуму і демократії, зміцнює безпеку та позитивно впливає на міжнародні відносини з іншими державами. Програмою адаптації національного законодавства до європейських стандартів конкретизовано формування засад правової демократичної соціальної держави, що зумовлює нагальну потребу осмислення ролі та місця права у суспільстві як універсального способу впорядкування соціальних відносин, вирішення актуальних проблем, невід'ємної частини соціальної реальності та важливого складника правової соціалізації особистості.³³⁶

На шляху цієї інтеграції одним з пріоритетних завдань України є забезпечення здійснення встановлених Конституцією прав та свобод людини і громадянина, наближення стандартів життя українців до європейських. Зокрема, курс держави на європейські стандарти в досліджуваній царині, передбачає узгодження вітчизняного законодавства відповідно до цих стандартів, головною цінністю яких визнається людина. Приведення національного законодавства у відповідність із загальновизнаними міжнародними правовими стандартами прав людини – одне з пріоритетних завдань Української держави.

Серед основних умов повної інтеграції України до міжнародного правового простору є не тільки її формальна участь у європейських інтегративних системах, якими є Рада Європи і Європейський Союз, членом якого вона прагне стати у найближчому

³³⁶ Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Philosophy of law issues. An international journal*. Vol. IV-V. 2006–2007. С. 73–83.

майбутньому, а й реальне прийняття нею європейських демократичних цінностей, в першу чергу, трансформація країни у демократичну та правову державу. Остання можлива тільки на підставі перебудови національної правової системи, яка повністю відповідала б європейській та при неухильному дотриманні загальновизнаного фундаментального принципу, яким є «верховенство права».

На думку фахівців, визначення нової стратегії розвитку Української держави в ХХІ ст.. пов'язано з об'єктивною потребою створення сучасного політичного світогляду, нової конституційної ідеології і принципово нових конституційно-правових підходів до розуміння і реалізації основних напрямів модернізації української державності. При цьому, необхідно зауважити, що нині модернізація останньої має здійснюватися з урахуванням інтересів конкретної людини. Встановлення та практична реалізація державних гарантій в умовах євроінтеграції набуває особливого значення для захисту соціальний прав особистості. Оскільки такий захист права є одним зі складників-юридичних гарантій, між ними простежується тісний взаємозв'язок. Ось чому, співвідношення юридичної гарантії й захисту права має розглядатися як загальна його частина.³³⁷

У наукових юридичних джерелах щодо гарантій права явно бракує однозначності: їх розглядають як забезпечення норм права і як забезпечення прав та обов'язків. У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону цих прав та свобод.³³⁸ Термін гарантії охоплює сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію індивідом своїх прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного

³³⁷ Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С.134-176 с.

³³⁸ Юридична енциклопедія : в 6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1. С.255-672 с

здійснення. Це поняття застосовується для позначення способів, засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення особистості, або умов, необхідних для реалізації тих чи інших прав.³³⁹ У наукових працях, присвячених цій проблематиці: поруч з терміном «гарантії» є такі, як «повага», «дотримання», «визнання», «захист», «охорона» тощо,³⁴⁰ але термін «гарантії» є найбільш поширеним.

Гарантування – це найважливіший чинник реального забезпечення прав і свобод особи разом з їх визнанням, дотриманням і повагою, що становить собою важливий крок у справі побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Визнанню гарантій права на соціальний захист об’єктивно має передувати загальне визначення гарантій прав людини і громадянина

Під гарантіями прав, свобод і обов’язків людини і громадянина, як правило, розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону і надійний захист. В. Погорілко й низка інших науковців вважають, що юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, здійснення, охорони та захисту прав індивіда, що першочергового значення вони набувають при практичному застосуванні цих реалізації суб’єктивних прав.³⁴¹ Т. Заворотченко зазначає, що конструкції «гарантій прав і свобод людини та громадянина» і «конституційно-правових гарантій» відрізняється між собою тим, що останні встановлюються Основним Законом та іншими законодавчими актами держави.³⁴²

Гарантії конституційних прав і свобод, обов’язків людини і громадянина – це сукупність соціальних, економічних, політичних, правових та інших прийомів, механізмів і методів, що дозволяють

³³⁹ Селезень С. В. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 5. С. 33–36.

³⁴⁰ Дробуш І. В. Конституційно-правові гарантії політичних прав громадян України. Часопис Київського університету права. 2004. №4. С.53–57.

³⁴¹ Погорілко В. Ф., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ, 1997. 52 с.

³⁴² Заворотченко Т. М. Поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. Держава і право: Юридичні і політичні науки. Київ, 2001. Вин. 13. С. 94–99.

реалізовувати і забезпечувати на практиці закріплені в Основному Законі країни права і свободи людини і громадянина. За своєю суттю, конституційно-правові гарантії становлять собою ті умови, які зобов'язана створити держава своїм громадянами для повного надання прав і свобод.

Гарантії прав і свобод людини можуть здійснюватися як у національному аспекті – через їх визнання і закріплення в Конституції держави, законах, підзаконних актах, інших нормативно-правових актах України, так і в міжнародному – шляхом підготовки і прийняття міжнародних документів, що містять в собі стандарти з прав людини (наприклад Статут ООН), приєднання до міжнародних договорів з прав людини, їх ратифікації. Отже, нормативне забезпечення права на соціальний захист можна розглядати як систему нормативних гарантій на міжнародному, конституційному та галузевому рівнях

За своїм змістом чи характером дій гарантії права на соціальний захист, більшість дослідників, поділяють на загальні (загально-соціальні) та правові (юридичні, спеціальні), хоча, такий поділ вбачається досить умовним. Для системи правових гарантій, у процесі реалізації норм права на конкретний вид соціального захисту, фундаментальними є загальні гарантії – ідеологічні, політичні, економічні, соціальні та організаційні чинники.

Права людини в сфері соціального захисту, закріплені у правових актах, самі по собі не реалізуються, а вимагають відповідного, так би мовити, організаційного супроводу. Іншими словами, вказані права здійснюються через постійну практичну діяльність спеціально для цього створених установ, підприємств та організацій. Організаційні гарантії стосуються практичного функціонування державних і недержавних інституцій щодо сприяння особам у безперешкодному користуванні належними їм правами в царині соціального забезпечення. Важливою організаційною гарантією є моніторинг стану соціального захисту населення, виявлення нових категорій осіб, які потребують

соціального захисту, встановлення потреби в нових видах соціального захисту, скасування окремих видів соціальних пілг чи, навпаки, встановлення додаткових пілг або заміну одних їх видів на інші. Своєчасне реагування на виклики часу (прийняття нових нормативних актів чи скасування чинних) гарантують особі забезпечення здійснення права на конкретний вид матеріальної допомоги.

Правові (юридичні) гарантії становлять собою систему правових засобів (способів), за допомогою яких особа може безперешкодно реалізовувати свої права у сфері соціального забезпечення. Їм притаманні такі ознаки, як нормативність, системність, комплексність, постійний характер, юридична надійність, реальність, загальність.³⁴³

Залежно від сфери дії, гарантії права на соціальний захист поділяють на міжнародно-правові — міжнародні стандарти щодо соціального захисту і національні — внутрішньодержавні нормативні акти щодо соціального забезпечення. Останні, в свою чергу, поділяються на конституційні та галузеві.³⁴⁴ Міжнародні гарантії права на соціальне забезпечення — це комплекс міжнародних стандартів у сфері соціального захисту та нормативно встановлений правозахисний механізм забезпечення прав людини в розглядуваній царині.³⁴⁵ Внутрішньодержавну систему юридичних гарантій визначено через їх поділ на такі основні групи гарантій нормативно—правові: права людини на соціальний захист; організаційно-правові; процедурні і процесуальні.

Громадяни України мають право захистити свої соціальні права на міжнародному рівні. До міжнародних організаційно-правових гарантій соціальних прав людини в Україні належать відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна: Комісія з прав людини економічної і соціальної Ради ООН;

³⁴³ Захаров Б. Є. Дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні. Харків : Права людини, 2009. С. 38 394 с

³⁴⁴ Сташків Б. І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів, 2011. С. 80 100 с

³⁴⁵ Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. С. 10 16 с.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав; Центр з прав людини в Женеві; Європейська комісія з прав людини; Європейський суд з прав людини; Комітет міністрів Ради Європи. Конституцією України, окрім національних гарантій, передбачається можливість використання її громадянами також міжнародно-правових засобів забезпечення своїх прав.

Нині проблема захисту прав людини постає як потребуюча вирішення на рівні як міжнародних правових відносин, так і національного законодавства. У ст. 55 Основного Закону країни зазначено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна. Визначальним кроком при цьому стала ратифікація Україною в 1997 р. Конвенції про захист прав і основоположних свобод (1950 р.). Із того часу, громадяни України мають можливість звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини. Приєднавшись у 1990 р. до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Україна також визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України при порушенні їх прав і свобод.

Закріплення соціальних прав людини в Конституції України не є основною ознакою соціальної держави. Реальне забезпечення цієї норми зумовлено значними протиріччями між задекларованими в ній положеннями та їх реалізацією. Гарантії прав та свобод людини і громадянина не можуть обмежуватися тільки їх закріпленням в Основному Законі. Їх дійсність вимагає багатьох передумов, до яких належить: соціальна стабільність, розвинена економіка, наявність державних установ та інших організацій, орієнтованих на вирішення соціальних проблем.³⁴⁶

³⁴⁶ Олефіренко Е. О. Принцип соціальної справедливості як гарантія забезпечення прав і свобод громадян в Україні. Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: матеріали Наук.-практ. конф. (12 березня 2004. м. Київ.). Київ, 2004. С.107 С. 107–112.

Гарантіями реалізації прав громадян у сфері соціального захисту виступають права й обов'язки, що охоплюють: право громадян на вибір виду, умов і порядку реалізації свого права на той чи інший вид соціального захисту; охорону матеріальних інтересів громадян, що реалізуються у даній сфері, від порушень, які викликані незнанням законодавства чи винною поведінкою осіб, зобов'язаних сприяти здійсненню прав громадян, і які призвели до несвочасного звернення за наданням їх забезпечення; підвищення розмірів виплати після змін показників, на підставі яких оцінюється трудовий (страховий) внесок особи, яка отримує соціальне забезпечення; захист і періодичне підвищення рівня соціального захисту; гарантії, що обмежують підстави для проведення утримань із соціальних виплат.

Таким чином, реалізація у кризових умовах короткострокових заходів з надання невідкладної допомоги найбільш уразливим верствам населення спрямована на подолання хронічної бідності серед працюючих. Щоб громадяни могли безперешкодно здійснювати свої права, державі належить закріпити чітку систему соціальних гарантій.

Закріплюючи у відповідних законодавчих нормах матеріальні гарантії - нормативні приписи, держава має на меті створити сприятливі правові умови для ефективної реалізації кожною особою своїх прав і свобод у тому числі, права на соціальний захист. Загалом же, до матеріально-правових гарантій у сфері соціального захисту відносять економічну систему суспільства, розподільні відносини якої забезпечують право громадян на соціальний захист і дозволяють створити підвалини для достатнього рівня життя людини залежно від виду настання соціального ризику та джерела його фінансування.

У своїй сукупності соціальні ризики покладені в підґрунтя побудови й функціонування державної системи соціального захисту, фінансових і матеріальних механізмів, покликаних забезпечити реалізацію права на соціальний захист будь-якій особі, яка потребує цього. Під соціальними ризиками розуміють такі події, як безробіття,

втрата годувальника, непрацездатність, малозабезпеченість тощо, які можуть бути зумовлені багатьма обставинами, як-то: стихійні лиха, техногенні катастрофи, військові дії, міжнародні конфлікти тощо. Установити вичерпний перелік зазначених обставин практично неможливо. За своєю юридичною природою вони є тими фактами, з якими законодавство пов'язує призначення пенсій, надання пільг, компенсацій та соціальних послуг.

Систему соціального захисту України можна поділити на 2 підсистеми – нестрахову і страхову, які залежать від тих джерел, за рахунок яких фінансується відповідний вид цього захисту. В окремих випадках ці 2 підсистеми переплітаються: до страхових провадяться нестрахові (бюджетні та позабюджетні) доплати. Наприклад, отримувачі страхових пенсій при дотриманні відповідних умов можуть оформити субсидії на покриття витрат по сплаті житлово-комунальних послуг, користуватися послугами «гарячих обідів», «продуктовими пакунками», «соціальним житлом» тощо за рахунок благодійних громадських організацій.

Нестрахова підсистема соціального захисту фінансується за рахунок Державного та місцевих бюджетів країни. Нею охоплюються в основному окремі категорії нужденних і їх сім'ї, які потребують соціальної підтримки від держави, громади тощо. В останні роки значну роль в соціальній підтримці населення почали відігравати громадські організації за рахунок грантових соціальних програм; страхова — за рахунок загальнообов'язкового державного соціального страхування, у сфері дії якого знаходяться наймані (самозайняті) працівники і деякі інші категорії зайнятого населення та їх сім'ї.

Поділ матеріально-правових гарантій права на такий захист залежить від організаційно-правової форми його реалізації. Пропонується виділити в цих двох основних групах гарантій при настанні страхового чи (та) нестрахового соціального ризику: нестрахові гарантії здійснення права на соціальний захист за рахунок бюджетних коштів державного та місцевого рівнів, а також

додаткових донорських (добровільних) пожертвувань та інших засобів фінансування (соціальна підтримка, соціальне обслуговування тощо); страхові гарантії реалізації права на соціальний захист за рахунок загальнообов'язкового державного соціального страхування. У кожній із цих груп гарантії можуть бути конкретизовані.

На відміну від загальнообов'язкового державного соціального страхування, нестрахова система соціального захисту передбачає виконання соціальних програм, розраховані на такі соціально незахищені категорії населення, як малозабезпечені, діти-сироти, інші нужденні та фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На податковій основі відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Нестрахова система соціального захисту є визначальною у системах соціального захисту з уніфікованим базовим набором соціальних послуг, що надаються всім громадянам держави. Такі системи функціонують у таких скандинавських країнах як Данія, Швеція, Фінляндія, а також у Великій Британії. Характерною рисою систем соціального захисту в них є переважно бюджетне фінансування соціальних програм (особливо в Данії, Великій Британії та Швеції), а також державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я Великої Британії). Страхова система соціального захисту відіграє в таких економіках меншу роль, оскільки для них властиві високі обсяги перерозподілу національного доходу й фінансування соціальних послуг через державний бюджет для зменшення соціальної нерівності. Отже, нестрахова система соціального захисту є фактично соціальною підтримкою всіх членів суспільства.³⁴⁷

Соціальна підтримка (підклювання) становить собою систему заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не

³⁴⁷ Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С. 140 176 с.

набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і які не в змозі самостійно вийти зі скрутного становища.³⁴⁸ Така соціальна підтримка надається у виді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пілг. Надається вона при цьому найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування. Вид, форма і розмір соціальної підтримки залежать від особливостей кожного окремого випадку.

Фінансування нестрахової системи соціального захисту за рахунок бюджетних коштів прямо залежить від ефективності економіки, тому під час економічного спаду воно може викликати перевантаження державних фінансів та відповідних негативних наслідків. Людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутися за допомогою до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист і гарантії соціального забезпечення в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення за підтримкою.

Особливістю соціальних програм нестрахової системи соціального захисту є потреба перевірити нужденність бенефіціарія, з метою підтвердження або спростування його права на такий захист. Така перевірка дозволяє встановити характер проблеми і необхідний обсяг допомоги, запобігти зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту з боку окремих несумлінних осіб. Проте її необхідність зумовлює недосконалість системи соцзахисту, оскільки вимагає додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонності і неупередженості тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання.

Разом із цим, елементи нестрахової системи є неодмінною частиною системи соціального захисту в ринковій економіці. Адже лише загальнообов'язкове державне соціальне страхування або система нестрахового соціального захисту дозволяють брати до

³⁴⁸ Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: дис....д-ра юрид. наук. Харків, 2007. С.322-382 с.

уваги всі можливі соціальні ризики й будувати багатопланову та всеохоплюючу систему соціального захисту населення.

За умов євроінтеграційних процесів в Україні нагальною є проблема створення вдосконаленої саме загальнонаціональної страхової системи, механізм якої встановив би ефективні способи акумуляції та перерозподілу коштів на соціальні видатки. Тому перспективною гарантією реалізації права на соціальний захист є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке закріплює та встановлює гарантії захисту прав й інтересів застрахованих громадян та членів їх родин, які теж мають право на різні види страхових виплат та (чи) послуг у разі хвороби, тимчасової непрацездатності, необхідності догляду за дитиною тощо.

Правові принципи, організаційні та фінансові засади вказаного страхування викладені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також у відповідних законах з різних видів страхування. Особлива увага серед них приділяється таким принципам як солідарність та субсидування. Суть цих принципів полягає в тому, що, наприклад, у медичному страхуванні здоровий платить за хворого, працездатний утримує непрацездатного, а в пенсійному діє так званий «договір поколінь», за якого сучасне покоління працюючих утримує нинішніх пенсіонерів за рахунок сплати єдиного страхового внеску до Фонду соціального страхування.

Застосування вказаних принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування ґрунтується на поєднанні основних правил еквівалентності та перерозподілу. За правилом еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Інакше кажучи, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) в Фонд соціального страхування, застрахована особа в разі втрати доходу має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром її попередньої заробітної плати і сплачених внесків. За правилом перерозподілу прибутки Фонду соціального страхування

перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки. Ця особливість відрізняє загальнообов'язкове державне соціальне страхування від добровільного. Якщо у випадку останнього розміри страхових внесків кожного застрахованого розраховуються індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в страхуванні загальнообов'язковому державному соціальному ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Наприклад, сплата єдиного соціального внеску не залежать від віку (участь же в системі загальнообов'язкового державного добровільного пенсійного страхування можлива тільки по досягненні 16 років) або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, які взагалі не сплачують страхових внесків, можуть мати право на отримання страхових виплат.

Специфіка загальнообов'язкового державного соціального страхування полягає насамперед у відшкодуванні завданої шкоди з боку держави. Обов'язковим платежем до системи такого страхування, що здійснюється в Україні з метою забезпечення поточних страхових виплат зазначеного страхування, законодавчо встановлено єдиний внесок на це страхування. Введений з 1 січня 2011 р. порядок замінив собою 4 окремі види відрахувань: до Пенсійного фонду, до фондів страхування на випадок безробіття, із тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві.

Єдиний соціальний внесок не входить до системи оподаткування. Платниками цього внеску є: роботодавці, фізичні особи-підприємці, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, тобто займаються незалежною професійною діяльністю, особи, які працюють на виборних посадах, військовослужбовці та інші категорії платників податків. Ведеться Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування, що

складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб.

Адміністрування єдиного соціального внеску (ЄСВ) включає в себе ідентифікацію, облік його платників та об'єктів оподаткування, сервісне обслуговування платників, організацію та контроль за сплатою ЄСВ відповідно до законодавства. Спочатку функція адміністрування покладалася на Пенсійний фонд України. Саме на його рахунки і сплачувався ЄСВ, а потім ці суми розподілялися серед фондів соціального страхування. З 1 жовтня 2013 р. Міністерство доходів і зборів розпочало адмініструвати ЄСВ, суми якого підлягають сплаті на рахунки органів цього Міністерства, відкриті в Головних управліннях Державної казначейської служби України. Після утворення Державної фіскальної служби і затвердження відповідного Положення від 21 травня 2014 р. № 236 зазначена служба перебрала на себе повноваження з адміністрування ЄСВ.

Ефективність системи гарантій права на соціальний захист залежить від різних чинників, зокрема: а) наявності Основного Закону України дія якого не може бути припинена довільно; б) визнання державної влади похідною від влади народу і Конституції; в) закріплення на конституційному рівні основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та засобів і умов їх здійснення; г) наявності незалежної судової влади; ґ) можливості захисту своїх прав з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та у міжнародних правозахисних організаціях.³⁴⁹

Отже, прийнята в 1996 р. Конституція України відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам. У її ст. 9 зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після внесення відповідних змін до неї. Однак Пленум Верховного Суду України у своїй постанові № 9 від

³⁴⁹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 130 261 с

1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснив, що міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Основному Закону країни.³⁵⁰ Таким чином, у ст. 9 Конституції України закріплено принцип пріоритетності конституційних норм щодо норм міжнародного права, а останніх — стосовно норм поточного законодавства. Конституційні положення про те, що ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори є частиною національного законодавства України, закріплюють:

- ст. 2 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р.;

- ст. 4 Закону України від 23 вересня 1999 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;

- ст. 3 Закону України від 2 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;

- ст. 3 Закону України від 11 січня 2001 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»;

- ст. 4 Закону України від 9 липня 2003 р. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», де зазначається, що законодавство про пенсійне забезпечення ґрунтується на Конституції, складається: з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, із цього Закону, закону про недержавне пенсійне забезпечення, законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на

³⁵⁰ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9. //URL : <http://www.rada.gov.ua>

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Крім того, в вищезгаданому законі акцентується увага на тому, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які живуть в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами. Таким чином, українське законодавство ратифіковані міжнародні договори однозначно відносить до форм національного права.³⁵¹

Саме тому, функціонування соціального захисту згідно з міжнародними соціальними стандартами має здійснюватися за відповідними принципами, що охоплюються: всебічність (універсальність) соціального захисту; рівність прав і можливостей, заборону дискримінації; диференціацію умов та рівня соціального захисту; наукову та економічну обґрунтованість соціальних нормативів; незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат та послуг; державну гарантованість встановлених прав у сфері соціального захисту.

З урахуванням міжнародно-правових актів, положень Конституції України і статусу людини (громадянина, особистості) право на соціальний захист слід розглядати в таких взаємопов'язаних аспектах: воно належить до категорії прав природних і невід'ємних від індивіда; існує незалежно від закріплення в законодавчих актах держави; є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту. Це право характеризує індивіда як представника роду людського, є похідним від його права на життя та одночасно є правом особистості, тобто правом, що належить конкретному індивіду в конкретній ситуації (під «особистістю» прийнято мати на увазі людину, громадянина, іноземного громадянина, особу без громадянства, біженця, вимушеного

³⁵¹ Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2012. Вип. 18. С.64-65 С. 61–67.

переселенця та ін.). Воно є соціальним, поряд з іншими соціальними правами відображає рівень матеріального розвитку конкретної держави і суспільства та їх здатність забезпечувати достатній рівень життя і соціальну захищеність індивіда.

Важливим гарантом реалізації соціальних прав є дійовий соціальний захист, який є функцією перш за все суспільства (а не тільки держави) щодо забезпечення соціального становища людини, яке склалося внаслідок дії соціальних ризиків і яке відповідає умовам, органічно випливаючим з її невід'ємних і загально визнаних соціальних прав, тобто з міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення.

Право на соціальний захист: є основним суб'єктивним правом, яке належить людині від народження і не може бути відчуженим; знайшло міжнародне та конституційне визнання; конкретизоване у галузевих правових актах, що стосуються умов отримання соціальних виплат і надання соціальних послуг; рівень (обсяг) соціальних виплат залежить від офіційно встановленого прожиткового мінімуму; захист розглядуваного права на соціальний захист можливий в адміністративному й судовому порядку.

Як уже зазначалося, систему соціального захисту людини в Україні можна поділити на 2 підсистеми – нестрахову і страхову. Залежно від тих джерел, за рахунок яких фінансується відповідний вид такого захисту. В окремих випадках ці 2 підсистеми переплітаються: до страхових провадяться нестрахові (бюджетні та позабюджетні) доплати. Приміром, отримувачі страхових пенсій при дотриманні відповідних умов можуть оформити субсидії на покриття витрат по сплаті житлово-комунальних послуг, користуватися послугами так званих «гарячих обідів», «продуктових пакунків», «соціального житла» тощо за рахунок благодійних громадських організацій.

Поділ матеріально-правових гарантій права на соціальний захист залежно від організаційно-правової форми його реалізації, пропонується на такі основні групи, але вже від настання страхового

чи нестрахового соціального ризику: нестрахові гарантії здійснення права на соціальний захист за рахунок бюджетних коштів державного та місцевого рівнів, а також додаткових донорських (добровільних) пожертв та інших засобів фінансування (соціальна підтримка, соціальне обслуговування тощо); страхові гарантії здійснення права на соціальний захист за рахунок загальнообов'язкового державного соціального страхування. У середині кожної групи ці гарантії можуть бути конкретизовані.

Соціальний ризик – це передбачувана, об'єктивна, ймовірно, несприятлива обставина (подія) у справі, функціонування й розвитку соціальних груп та їх взаємодії, з настанням якої особа втрачає повністю або частково засоби до існування. Сьогодні у зв'язку із багатогранністю видів людської діяльності можна вести мову про значну кількість соціальних ризиків у житті людини, оскільки вони притаманні більшості суспільних відносин. Ці ризики за критерієм їх класифікації пропонується розмежовувати на страхові та нестрахові соціальні ризики.

Державні соціальні стандарти є не лише елементами соціальної політики, орієнтирами в правотворчій діяльності, засобом боротьби з бідністю, механізмом вирівнювання соціальної захищеності громадян різних соціально-демографічних груп (як вони представлені у правовій та економічній літературі), а й частиною механізму реалізації соціальних прав громадян, у тому числі їх конституційного права на гідний рівень життя. Останнє зобов'язало встановлювати науково обґрунтовані розміри соціальних стандартів, використовуючи в першу чергу економічні розрахунки і враховуючи правове вирішення того чи іншого питання в історичному розрізі.

Порівняльно-правовий аналіз міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення та законодавства України щодо основних соціальних прав дозволяє зробити висновок, що останнє не повністю відповідає вимогам зазначених стандартів, хоча в той же час містить навіть більш високі стандарти. З огляду на що, національна система соціального захисту включає в себе розгалужену мережу соціальних

виплат та пільг з дублюванням певних функцій, дотримання міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення та приєднання до відповідних міжнародно-правових документів надасть змогу побудувати систему пріоритетів у соціальній сфері, що слугуватиме підґрунтям для формування вираженої соціальної політики, яка ґрунтуватиметься на міжнародних традиціях у правовій сфері й враховуватиме економічно обґрунтовані позиції.

Однак, сьогоденні реалії вносять зміни та корективи як в наше життя так і в усьому світі. Як справедливо зазначається в деяких публікаціях, широкомасштабна війна, розв'язана росією проти України, змінила картину світу, зумовила низку ризиків і загроз, спричинила турбулентні процеси в політичному, економічному, безпековому середовищах, наслідки яких нині важко спрогнозувати. Російська агресія поглибила протиріччя сучасного світу, погіршила соціально-економічну ситуацію на регіональному і глобальному рівнях. Зокрема, зростання вартості енергоресурсів, спровокована криза на ринку продуктів харчування спричинили подорожчання споживчих товарів і відповідно масштабний вплив на рівень добробуту громадян багатьох країн світу. Паралельно в різних регіонах світу з початку 2022 р. прискорились інфляційні процеси.³⁵²

Перед Україною стоїть величезний виклик у відбудові країни, зруйнованої російським вторгненням. Особливим викликом буде відбудова економіки: відколи почалась війна, вона втратила здатність нормально функціонувати, а перспективи її розвитку суттєво обмежені. Прямі іноземні інвестиції в Україну вже до війни були нижчими, ніж в інші країни Центральної та Східної Європи, але з початком війни вони повністю припинилися.

У довгостроковій перспективі ефективна інтеграція України з ЄС буде головним фактором, що впливатиме на темпи та якість післявоєнної відбудови. Інтеграція може бути прискорена за рахунок інвестицій. Адаптація до правил єдиного ринку ЄС може стати

³⁵² Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. — Центр Разумкова, 2022р., с.4-5, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.

основою для економічного зростання України. Для досягнення цієї мети Україна повинна прийняти правила ЄС, модернізувати національне законодавство та впровадити інструменти захисту інвестицій, включаючи забезпечення більшої гнучкості обмінного курсу. Досвід країн Європи у впровадженні незалежної монетарної політики, розбудові сильних місцевих інституцій, створенні ефективних механізмів державних закупівель та добре розвинених ринків капіталу може стати цінним орієнтиром для України.³⁵³

Отже, отримання статусу кандидата на членство в Європейському Союзі відкриває для України перспективи отримання додаткових коштів та є стимулом для реалізації необхідних реформ, які вже давно є на порядку денному в нашому суспільстві. Таке рішення ЄС є також сигналом політичної та моральної підтримки українського народу, який довів, що може відстоювати свої права, в тому числі вибір європейського майбутнього, і продовжує це робити під час військової агресії росії.

³⁵³ Разом сильніші: Сучасні та майбутні виклики на шляху інтеграції України до ЄС. Центр економічної стратегії. //URL: https://ces.org.ua/stronger_together_accession_eu/

Контрольні запитання та завдання

1. Як можна охарактеризувати процес реалізації міжнародних стандартів?

2. Які ключові позиції слід враховувати при розгляді питання про міжнародні зобов'язання України?

3. Що слід розуміти під міжнародним контролем за додержанням зобов'язань держави?

4. Чи існують санкції, що серйозно впливають на державу-порушника щодо процесу реалізації міжнародних стандартів?

5. Які є переваги та недоліки процедури контролю за виконанням регіональних актів у сфері праці?

6. В чому суть тенденції розвитку контрольних механізмів РЄ щодо прагнення держав-членів РЄ передати функції контролю за дотриманням взятих на себе зобов'язань, що витікають із актів РЄ, на відповідні органи?

7. Які є форми захисту прав людини у соціальній сфері?

8. Що означає загальна та петиційна компетенція органів і організацій, діяльність яких спрямовується на захист прав людини?

9. Хто має право на звернення до Європейськими суду зі скаргою про порушення прав людини?

10. Які основні умови повної інтеграції України до міжнародного правового простору?

11. Яке значення імплементація міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення національним законодавством?

12. В чому суть поділу матеріально-правових гарантій права на соціальний захист залежно від організаційно-правової форми його реалізації?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати наукові повідомлення на тему:

1. Принципи реалізації міжнародних соціальних стандартів.
2. Судові та позасудові органи контролю за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань.
3. Система контролю за дотриманням актів Міжнародної організації праці в сфері реалізації міжнародних соціальних стандартів.
4. Порядок звернення зі скаргами до Комітету з прав людини.
5. Міжнародні гарантії права на соціальне забезпечення.
6. Державні соціальні стандарти як частина механізму реалізації соціальних прав громадян.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андріїв В.М., Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Монографія. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – 474 с.
2. Дробуш І. В. Конституційно-правові гарантії політичних прав громадян України. Часопис Київського університету права. 2004. №4. С.53–57.
3. Дудкевич В. І. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. 2021. No 1. С. 119–124.
4. Заворотченко Т. М. Поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. Держава і право: Юридичні і політичні науки. Київ, 2001. Вин. 13. С. 94–99.

5. Захаров Б. Є. Дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні. Харків: Права людини, 2009. С. 38. 394 с.
6. Клименко А.Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародноправовий і вітчизняний контекст: монографія / А. Л. Клименко. – Харків: Юрайт, 2019. – С.134 176 с.
7. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 261 с.
8. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Право соціального забезпечення України. Навчальний посібник. – Київ : ФОП Маслаков, 2019. – 308 с.
9. Сіньова Л.М., Малюга Л.Ю. Проблеми соціальної адаптації та професійної інтеграції ветеранів війни в Україні Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу : монографія / за загальною редакцією В. І. Розвадовського. Івано-Франківськ, 2023. 419 с. С.225-231
10. Sinova, L. Legal regulation of social protection of persons enforcing decisions in Ukraine // Sinova, L., Berdar, M., Kuchma, O., Sirokha, D., Berdar, M. *Social and Legal Studios*, 2024, 7(2), p. 28–35 URL: <https://sls-journal.com.ua/en/journals/tom-7-2-2024/legal-regulation-of-social-protection-of-persons-enforcing-decisions-in-ukraine>
11. Могиль, В. (2023). Європейська інтеграція як перспективний напрям модернізації України. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, (3(63), 78-82. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-11)
12. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування. Збірник наукових праць Харківського національного

- педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2012. Вип. 18. С.64-65 С. 61–67.
13. Олефіренко Е. О. Принцип соціальної справедливості як гарантія забезпечення прав і свобод громадян в Україні. Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: матеріали Наук.-практ. конф. (12 березня 2004. м. Київ.). Київ, 2004. С.107 С. 107–112.
 14. Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Philosophy of law issues. An international journal*. Vol. IV-V. 2006–2007. С. 73–83.
 15. Погорілко В. Ф., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ, 1997. 52 с.
 16. Прилипка С. М. Предмет права соціального забезпечення: дис....д-ра юрид. наук. Харків, 2007. С.322 382 с.
 17. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9. //URL : <http://www.rada.gov.ua>
 18. Селезень С. В. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 5. С. 33–36.
 19. Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. С. 10 16 с.
 20. Сташків Б. І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів, 2011. С.80 100 с
 21. Юридична енциклопедія : в 6 т. /редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1. С.255 672 с

Навчальне видання

АНДРІЙВ Василь Михайлович
СІНЬОВА Людмила Миколаївна

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В КРАЇНАХ СВІТУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Підп. до друку 12.03.2025. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 26,04. Зам. № 1203-25/2.
Наклад 200 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03067, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017